[QUAESTIONES IN HEPTATEUCHUM.]

DE SUBSEQUENTI QUAESTIONUM OPERE.

1. *Eodem tempore scripsi etiam libros Quaestionum de Libris eisdem divinis septem, quos ideo appellare sic volui, quia ea quae ibi disputantur, magis quaerenda proposui, quam quaesita dissolvi; quamvis multo plura in eis mihi videantur ita pertractata, ut possint etiam soluta et exposita non immerito judicari. Regnorum quoque libros eodem modo jam considerare coeperamus; sed non multum progressi, in alia quae magis urgebant, animum intendimus. In primo autem libro, ubi agitur de virgis variatis, quas ponebat Jacob in aqua, ut in conceptu positae oves eas viderent cum biberent, et varios fetus parerent* **(Quaest. 93)**; *non bene a nobis exposita est causa, cur iterum concipientibus non ponebat, id est cum alios fetus conciperent, sed in priore conceptu. Nam quaestionis alterius expositio* **(Id. 95)**, *ubi quaeritur cur dixerit socero suo Jacob, «Et decepisti mercedem meam decem agnabus»* **(Gen. XXXI, 41)**, *satis veraciter enodata, demonstrat istam sicut solvi debuit non solutam.*

2. *In tertio quoque libro ubi de summo agitur sacerdote, quomodo creabat filios, cum haberet necessitatem bis in die ingredi in Sancta sanctorum, ubi erat altare incensi, ad offerendum incensum mane et vespera* **(Exod. XXX, 7,**

8), *quo non posset, sicut Lex dicit, immundus intrare; et eadem Lex dicat, immundum fieri hominem etiam ex concubitu conjugali, quem jubet quidem lavari aqua, sed et lotum dicit immundum esse usque ad vesperam* **(Levit. XV, 16)**; *unde dixi, «Consequens fuisse, ut aut continens esset, aut diebus aliquibus intermitteretur incensum»* **(Quaest. 82)**: *non vidi non fuisse consequens. Potest enim sic intelligi quod scriptum est, «Immundus erit usque ad vesperam,» ut per ipsam vesperam jam non esset immundus, sed usque ad ipsam, ut vespertino jam tempore incensum mundus offerret, cum propter creandos filios post matutinum incensum mixtus esset uxori. Itemque ubi quaesitum est, quomodo prohibitus esset super funus patris sacerdos summus intrare* **(Levit. XXI, 11)**, *cum eum fieri sacerdotem (quando unus erat) nisi post mortem sacerdotis patris non oporteret; dixi, «Propter hoc necesse fuisse, nondum sepulto patre statim post ejus mortem, filium ejus constitui, qui succederet patri; propter etiam continuationis incensum, quod bis in die necesse erat offerri»* **(Quaest. 83)**; *qui sacerdos super mortem nondum sepulti patris prohibetur intrare. Sed parum attendi, potuisse hoc praecipi magis propter illos, qui futuri fuerant summi sacerdotes non patribus summis sacerdotibus succedentes, sed tamen ex filiis, id est ex posteris Aaron, si forte summus sacerdos, aut filios non haberet, aut ita reprobos haberet ut nullus eorum patri deberet succedere: sicut Samuel summo sacerdoti Heli successit* **(I Reg. I)**; *cum sacerdotis filius ipse non esset sed tamen ex filiis, hoc est, ex posteris esset Aaron.*

3. *De latrone etiam cui dictum est, «Hodie mecum eris in paradiso»* **(Luc. XXIII, 43)**, *quod non fuerit visibiliter baptizatus, quasi certum posui* **(Quaest. 84)**, *cum sit*

incertum, magisque illum baptizatum fuisse credendum sit, sicut ego quoque alibi postea disputavi. Item quod in quinto libro dixi, ubi commemorantur matres in generationibus evangelicis, «non eas positas nisi cum patribus» **(Id. 46)**, *verum est quidem, sed ad rem de qua agebatur non pertinet. Agebatur autem de iis qui ducebant fratrum vel propinquorum conjuges, eorum qui sine filiis defuncti essent, propter duos patres Joseph, quorum alterum Matthaeus commemorat, alterum Lucas. De qua quaestione diligenter in hoc opere disserui, cum retractaremus opus nostrum contra Faustum Manichaeum. Hoc opus sic incipit: «Cum Scripturas sanctas, quae appellantur canonicae.»*

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI QUAESTIONUM In Heptateuchum LIBRI SEPTEM .

LIBER PRIMUS. Quaestiones in Genesim

PROOEMIUM.

Cum Scripturas sanctas, quae appellantur canonicae, legendo et cum aliis codicibus secundum Septuaginta interpretationem conferendo percurreremus, placuit eas quaestiones, quae in mentem venirent, sive breviter commemorando, vel etiam pertractando tantummodo proponerentur, sive etiam

qualitercumque tanquam a festinantibus solverentur, stilo alligare, ne de memoria fugerent. Non ut eas satis explicaremus, sed ut cum opus esset, possemus inspicere; sive ut admoneremur quid adhuc esset requirendum, sive ut ex eo quod jam videbatur inventum, ut poteramus, essemus et ad cogitandum instructi, et ad respondendum parati. Si quis igitur haec legere propter incultum in nostra festinatione sermonem non fastidierit, si quas quaestiones propositas invenerit nec solutas, non ideo sibi nihil collatum putet. Nonnula enim pars inventionis est, nosse quid quaeras. Quarum autem solutio placuerit, non ibi vile contemnat eloquium, sed de aliqua participatione doctrinae potius gratuletur. Non enim disputatio veritate, sed veritas disputatione requiritur. Exceptis ergo iis quae a principio, ubi Deus coelum et terram fecisse narratur, usque ad dimissionem duorum primorum hominum de paradiso, tractari multipliciter possunt, de quibus alias, quantum potuimus, disseruimus (*In libris de Genesi*); haec sunt quae legentibus nobis occurentia voluimus litteris attineri .

QUAEST. I. **[GEN. cap. IV, V\ 17.]** Quomodo Cain potuerit condere civitatem, cum civitas alicui utique constituatur hominum multitudini, illi autem duo parentes et duo filii fuisse referantur, quorum filiorum ab altero alter occisus est, in cujus occisi locum alius natus esse narratur. An ideo quaestio est, quoniam qui legunt, putant solos tunc fuisse homines quos divina Scriptura commemorat, nec advertunt eos qui prius sunt conditi duos, vel eos etiam quos genuerunt, tam diu vixisse, ut multos gignerent? Non enim et Adam ipse eos solos genuit, quorum nomina leguntur, cum de illo Scriptura loquens ita concludat, quod genuerit filios et

filias **(Gen. V, 4)**. Proinde cum multo pluribus illi vixerint annis, quam Israelitae in Aegypto fuerunt, quis non videat quam multi homines nasci potuerunt, unde illa civitas impleretur, si Hebraei multo minore tempore ita multiplicari potuerunt?

II. **[Ib. V, 25.]** Quaeri solet quomodo Mathusalam secundum annorum computationem vivere post diluvium potuerit, cum omnes, praeter eos qui in arcam ingressi sunt, periisse dicantur. Sed hanc quaestionem plurium codicum mendositas peperit . Non solum quippe in Hebraeis aliter invenitur; verum etiam in Septuaginta interpretatione, Mathusalam in codicibus paucioribus, sed veracioribus, sex annos ante diluvium reperitur fuisse defunctus.

III. **[Ib. VI, 4.]** Item quaeritur quemadmodum potuerint angeli cum filiabus hominum concumbere, unde gigantes nati esse perhibentur: quamvis nonnulli et latini et graeci codices non angelos habeant, sed filios Dei; quos quidam ad solvendam istam quaestionem, justos homines fuisse crediderunt, qui potuerunt etiam angelorum nomine nuncupari. Nam de homine Joanne scriptum est, *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam* **(Malach. III, 1)**. Sed hoc movet, quomodo vel ex hominum concubitu nati sunt gigantes, vel feminis miscere se potuerunt, si non homines, sed angeli fuerunt? Sed de gigantibus, id est, nimium grandibus atque fortibus, puto non esse mirandum quod ex hominibus nasci potuerunt; quia et post diluvium quidam tales fuisse reperiuntur; et quaedam corpora hominum in incredibilem modum ingentia, nostris quoque temporibus exstiterunt, non solum virorum, verum etiam feminarum. Unde credibilius est homines justos

appellatos vel angelos, vel filios Dei, concupiscentia lapsos peccasse cum feminis, quam angelos carnem non habentes usque ad illud peccatum descendere potuisse: quamvis de quibusdam daemonibus, qui sint improbi mulieribus, a multis tam multa dicantur, ut non facile sit de hac re definienda sententia.

IV. **[Ib. VI, 15.]** De arca Noe quaeri solet utrum tanta capacitate quanta describitur, animalia omnia quae in eam ingressa dicuntur, et escas eorum ferre potuerit. Quam quaestionem cubito geometrico solvit Origenes, asserens non frustra Scripturam dixisse quod Moyses omni sapientia Aegyptiorum fuerit eruditus **(Act. VII, 22)**, qui geometricam dilexerunt. Cubitum autem geometricum dicit tantum valere quantum nostra cubita sex valent. Si ergo tam magna cubita intelligamus, nulla quaestio est, tantae capacitatis arcam fuisse, ut posset illa omnia continere.

V. **[Ib. VI, 15.]** Item quaeritur utrum arca tam magna centum annis potuerit fabricari a quatuor hominibus, id est, Noe et tribus filiis ejus. Sed si non potuit, non erat magnum fabros alios adhibere: quamvis operis sui mercede accepta non curaverint, utrum eam Noe sapienter, an vero inaniter fabricaretur; et ideo non in eam intraverint, quia non crediderint quod ille crediderat.

VI. **[Ib. VI, 16.]** Quid est quod ait, cum de arcae fabricatione loqueretur, *Inferiora bicamerata et tricamerata facies eam* ? Non enim inferiora futura erant bicamerata et tricamerata. Sed in hac distinctione totam instructuram ejus intelligi voluit, ut haberet inferiora, haberet et superiora inferiorum quae appellantur bicamerata; haberet et superiora superiorum, quae

appellavit tricamerata. In prima quippe habitatione, id est in inferioribus, semel camerata erat arca; in secunda vero habitatione supra inferiorem jam bicamerata erat, ac per hoc in tertia supra secundam sine dubio tricamerata erat.

VII. **[Ib. VI, 21.]** Quoniam non solum vivere, sed etiam pasci in arca animalia Deus dixit, et jussit ut Noe ab omnibus escis sumeret sibi et illis, quae ad illum fuerant ingressura: quaeritur quomodo ibi leones vel aquilae, quae consueverunt carnibus vivere, pasci potuerint; utrum et animalia praeter illum numerum propter aliorum escam fuerint intromissa, an aliqua praeter carnes (quod magis credendum est) a viro sapiente, vel Deo demonstrante provisa sint, quae talium quoque animantium escis convenirent?

VIII. **[Ib. VII, 8, 9.]** Quod scriptum est, *Et a volatilibus mundis et a volatilibus immundis, et a pecoribus mundis et a pecoribus immundis, et ab omnibus serpentibus in terra;* quod deinde non additur, subauditur mundis et immundis; et adjungitur, *Duo duo intraverunt ad Noe in arcam, masculus et femina.* Quaeritur quomodo superius distinxerit duo duo ab immundis, nunc autem sive a mundis sive ab immundis duo duo dicat intrasse. Sed hoc refertur non ad numerum mundorum vel immundorum animalium, sed ad masculum et feminam; quia in omnibus sive mundis sive immundis duo sunt, masculus et femina.

IX. **[Ib. VII, 15.]** Notandum quod scriptum est, *In quo est spiritus vitae,* non solum de hominibus, sed etiam de pecoribus dictum, propter illud quod quidam de Spiritu sancto volunt intelligere, ubi scriptum est, *Et insufflavit Deus in*

faciem ejus spiritum vitae **(Gen. II, 7)**: quod melius quidam codices habent, *flatum vitae.*

X. **[Ib. VII, 20.]** De montium altitudine, quam omnem scriptum est transcendisse aquam cubitis quindecim, quaeritur propter Olympi montis historiam. Si enim terra invadere potuit spatium tranquilli illius aeris, ubi dicitur nec nubes videri, nec ventos sentiri, cur non et aqua crescendo?

XI. **[Ib. VII, 24.]** Quod scriptum est, *Exaltata est aqua super terram centum quinquaginta dies;* quaeritur utrum usque ad hunc diem creverit, an per tot dies in altitudine qua creverat manserit: quoniam alii interpretes planius videntur hoc dicere. Nam Aquila dixit, *Obtinuit:* Symmachus, *Praevaluerunt,* id est aquae .

XII. **[Ib. VIII, 1.]** Quod scriptum est , post centum quinquaginta dies adductum esse spiritum super terram, et desiisse aquam, et conclusos fontes abyssi, et cataractas coeli, et detentam pluviam de coelo; quaeritur utrum post centum quinquaginta dies haec facta sint, an per recapitulationem omnia commemorata sint, quae post quadraginta dies pluviae fieri coeperunt: ut hoc solum ad centum quinquaginta dies pertineat, quod usque ad ipsos aqua exaltata est, aut de fontibus abyssi cessante jam pluvia, aut quia mansit in altitudine sua, dum nullo spiritu siccaretur; caetera vero quae dicta sunt, non post centum quinquaginta dies omnia facta sint, sed commemorata sint omnia, quae ex fine quadraginta dierum fieri coeperunt.

XIII. **[Ib. VIII, 6-9.]** Quod scriptum est, dimissum esse corvum, nec rediisse; et dimissam post eum columbam, et

ipsam rediisse, quod non invenisset requiem pedibus suis: quaestio solet oboriri, utrum corvus mortuus sit, an aliquo modo vivere potuerit? quia utique si fuit terra ubi requiesceret, etiam columba requiem potuit invenire pedibus suis. Unde conjicitur a multis quod cadaveri potuerit corvus insidere, quod columba naturaliter refugit.

XIV. **[Ib. VIII, 9.]** Item quaestio est quomodo columba non invenerit ubi resideret, si jam, sicut narrationis ordo contexitur, nudata fuerant cacumina montium. Quae videtur quaestio aut per recapitulationem posse dissolvi, ut ea posterius narrata intelligantur, quae prius facta sunt; aut potius quia nondum siccata fuerant.

XV. **[Ib. VIII, 21.]** Quid sibi vult quod Dominus dicit, *Non adjiciam adhuc maledicere super terram propter opera hominum; quia apposita est mens hominis ad maligna a juventute . Non adjiciam ergo adhuc percutere omnem carnem vivam, quemadmodum feci;* et deinde adjungit quae secundum largitatem bonitatis suae donat hominibus indignis? Utrum hic Testamenti Novi indulgentia figurata sit, et praeterita ultio ad Vetus pertineat Testamentum: hoc est, illud ad Legis severitatem, hoc ad gratiae bonitatem ?

XVI. **[Ib. IX, 5.]** Quid est, *Et de manu hominis fratris exquiram animam hominis?* An omnem hominem fratrem omnis hominis intelligi voluit, secundum cognationem ex uno ductam?

XVII. **[Ib. IX, 25.]** Quare peccans Cham in patris offensa, non in seipso, sed in filio suo Chanaan maledicitur; nisi quia prophetatum est quodammodo terram Chanaan, ejectis inde

Chananaeis et debellatis, accepturos fuisse filios Israel, qui venirent de semine Sem?

XVIII. **[Ib. X, 8.]** Quaeritur quomodo dictum sit de Nembroth, *Hic coepit esse gigas super terram;* cum gigantes et antea natos Scriptura commemoret. An forte quia post diluvium novitas generis humani reparandi denuo commemoratur, in qua novitate hic coepit esse gigas super terram?

XIX. **[Ib. X, 25.]** Quaeritur quid sit, *Et Heber nati sunt filii duo; nomen unius Phalech, quia in diebus ejus divisa est terra:* nisi forte in diebus ejus linguarum illa diversitas exstiterit, per quam factum est ut gentes dividerentur.

XX. **[Ib. XI, 1.]** *Et erat omnis terra labium unum:* quomodo hoc potest intelligi, quando superius dictum est quod filii Noe, vel filiorum ejus distributi essent per terram secundum tribus et secundum gentes, et secundum linguas suas, nisi quia per recapitulationem postea commemorat quod prius erat? sed obscuritatem facit quod eo genere locutionis ista contexit, quasi narratio de iis quae postea facta sunt, consequatur.

XXI. **[Ib. XI, 4.]** *Venite aedificemus nobis civitatem, et turrim cujus caput erit usque in coelum.* Si hoc se posse crediderunt, nimium stulta audacia et impietas deprehenditur. Et quia ob hoc Dei vindicta secuta est, ut eorum linguae dividerentur, non absurde hoc cogitasse creduntur.

XXII. **[Ib. XI, 7.]** *Venite descendamus, et confundamus ibi linguam eorum , ne audiat unusquisque vocem proximi:* utrum ad Angelos Dominus hoc dixisse intelligitur? an secundum illud accipiendum est, quod in exordio libri

legitur, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* **(Gen. I, 26)**? Nam et quomodo postea dicitur singulari numero, *quia ibi confudit Dominus labia terrae:* sic et illic cum dictum esset, *Faciamus ad imaginem nostram;* in consequentibus tamen non dictum est, Fecerunt, sed, *Fecit Deus.*

XXIII. **[Ib. XI, 12, 13.]** Quod scriptum est, *Et erat Arphaxad annorum centum triginta quinque, cum genuit Chainan; et vixit Arphaxad postquam genuit Chainan annos quadrigentos,* vel, sicut in graeco invenimus, *annos trecentos;* quaeritur quomodo dixerit Deus ad Noe, *Erunt anni vitae eorum centum viginti.* Nondum enim natus erat Arphaxad quando dixit hoc Deus, nec fuit in arca cum parentibus suis: quomodo ergo intelliguntur deinceps anni vitae humanae praedicti centum viginti, cum inveniatur homo vixisse amplius quadringentis annis? Nisi quia intelligitur, ante viginti annos quam inciperet arca fieri, quae centum annis facta reperitur, hoc Deum dixisse ad Noe, cum jam praenuntiaret facturum se esse diluvium, nec vitae humanae deinceps futurae in iis qui post diluvium nascerentur spatium praedixisse, sed vitae hominum quos fuerat diluvio deleturus.

XXIV. **[Ib. X, 21.]** Quaeritur quare scriptum sit, *Sem erat pater omnium filiorum Heber;* cum inveniatur Heber quintus a Sem filio Noe: utrum quia ex illo Hebraei dicuntur appellati? per illum enim generatio transiit ad Abraham. Quid ergo probabilius sit, Hebraeos tanquam Heberaeos dictos, an tanquam Abrahaeos, merito quaeritur .

XXV. **[Ib. XI, 26.]** 1. Quomodo accipiendum sit, quod cum esset Tharra pater Abrahae annorum septuaginta, genuit

Abraham, et postea cum suis omnibus mansit in Charran, et vixit annos ducentos quinque in Charran, et mortuus est: et dixit Dominus ad Abraham ut exiret de Charran, et exiit inde, cum esset idem Abraham septuaginta quinque annorum? Nisi quia per recapitulationem ostenditur, vivo Tharra locutum esse Dominum; et Abraham vivo patre suo secundum praeceptum Domini, exiisse de Charran, cum esset septuaginta quinque annorum, centesimo et quadragesimo quinto anno vitae patris sui, si dies vitae patris sui anni ducenti quinque fuerunt: ut ideo scriptum sit, *Fuerunt anni vitae Tharrae ducenti quinque in Charran,* quia ibi complevit omnes annos totius vitae suae. Solvitur ergo quaestio per recapitulationem, quae indissolubilis remaneret, si post mortem Tharrae acciperemus locutum esse Dominum ad Abraham ut exiret de Charran, quia non poterat esse adhuc annorum septuaginta quinque cum pater ejus jam mortuus esset, qui eum septuagesimo aetatis suae anno genuerat; ut Abraham post mortem patris sui annorum esset centum triginta quinque, si omnes anni patris ejus ducenti quinque fuerunt. Recapitulatio itaque ista, si advertatur in Scripturis, multas quaestiones solvit, quae indissolubiles possunt videri secundum etiam superiorum quaestionum expositionem, per eamdem recapitulationem factam.

2. Quanquam et aliter ista quaestio a quibusdam solvatur, ex illo computari annos aetatis Abrahae, ex quo liberatus est de igne Chaldaeorum, in quem missus ut arderet, quia eumdem ignem superstitione Chaldaeorum colere noluit, liberatus inde, etsi in Scripturis non legitur, Judaica tamen narratione traditur. Potest et sic solvi, quoniam Scriptura quae dixit, *Cum esset Tharra annorum septuaginta, genuit Abraham et*

Nachor et Arran; non utique hoc intelligi voluit, quia eodem anno septuagesimo aetatis suae omnes tres genuit, sed ex quo anno generare coepit, eum annum commemoravit Scriptura. Fieri autem potest ut posterior sit generatus Abraham, sed merito excellentiae, qua in Scripturis valde commendatur, prior fuerit nominatus: sicut propheta priorem nominavit minorem, *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* **(Malach. I, 2, 3)**; et in Paralipomenon cum sit quartus nascendi ordine Judas, prior est commemoratus **(I Paral. IV, 1)**, a quo Judaicae genti nomen est, propter tribum regiam. Commodius autem plures exitus inveniuntur, quibus quaestiones difficiles dissolvantur.

3. Consideranda est sane narratio Stephani de hac re, cui magis harum expositionum non repugnet. Et illud quidem cogit ut non sicut narrari videtur in Genesi **(Gen. XII, 1)**, post mortem Tharrae locutus sit Deus ad Abraham, ut exiret de cognatione sua et de domo patris sui; sed cum esset in Mesopotamia priusquam habitaret in Charran, jam utique egressus de terra Chaldaeorum, ut in illo itinere intelligatur ei locutus Deus. Sed quod Stephanus postea sic narrat, *Tunc Abraham egressus de terra Chaldaeorum habitavit in Charran; et inde, postquam mortuus est pater ejus, collocavit eum in terra hac* **(Act. VII, 4)**; non parvas affert angustias huic expositioni, quae fit per recapitulationem. Videtur enim habuisse imperium Domini, quo ei fuerat locutus in itinere Mesopotamiae, egresso de terra Chaldaeorum, et eunti in Charran, et hoc imperium post mortem patris sui obedienter implesse, cum dicitur, *Et habitavit in Charran; et inde, postquam mortuus est pater ejus, collocavit illum in terra hac.* Ac per hoc manet quaestio, si septuaginta quinque annorum (sicut evidenter Scriptura Geneseos loquitur) fuit,

quando egressus est de Charran, quomodo esse possit hoc verum, nisi forte quod ait Stephanus, *Tunc Abraham egressus est de terra Chaldaeorum et habitavit in Charran,* non sic accipiatur, Tunc egressus est posteaquam ei locutus est Dominus; jam enim erat in Mesopotamia, sicut supra dictum est, quando illud audivit a Domino: sed ipsa regula recapitulationis contexere voluit Stephanus, et simul dicere, unde egressus, ubi habitaverit, cum ait, *Tunc Abraham egressus est de Terra Chaldaeorum, et habitavit in Charran.* In medio autem, id est, inter egressum de terra Chaldaeorum, et habitationem in Charran, locutus est ei Deus. Postea vero quod adjungit Stephanus, *Et inde, postquam mortuus est pater ejus, collocavit illum in terra hac;* intuendum est, quia non dixit, Et postquam mortuus est pater ejus, egressus est de Charran; sed, *Inde collocavit eum Deus in terra hac:* ut post habitationem in Charran collocaretur in terra Chanaan, non post mortem patris egressus, sed post mortem patris collocatus in terra Chanaan, ut ordo verborum sit, Habitavit in Charran, et inde collocavit illum in terra hac, postquam mortuus est pater ejus; ut tunc intelligamus collocatum vel constitutum Abraham in terra Chanaan, quando illic eum nepotem suscepit, cujus universum semen illic fuerat regnaturum, ex promisso Dei haereditate donata. Nam ex ipso Abraham natus est Ismael de Agar, nati et alii ex Cethura, ad quos illius terrae non pertineret haereditas. Et ex Isaac natus est Esau, qui similiter ab illa haereditate alienatus est. Ex Jacob autem filio Isaac, quotquot filii nati sunt, id est universum semen ejus, ad illam haereditatem pertinuit. Sic ergo collocatus et constitutus in illa terra Abraham, quoniam vixit usque ad nativitatem Jacob, si recte intelligitur; soluta quaestio est secundum

recapitulationem; quamvis et aliae solutiones non sunt contemnendae.

XXVI. **[Ib. XII, 12, 14.]** *Erit ergo cum te viderint Aegyptii, dicent quia uxor illius haec. Factum est autem statim ut intravit Abraham in Aegyptum, videntes Aegyptii mulierem quia speciosa erat valde.* Quomodo accipiatur, quod Abraham veniens in Aegyptum celare voluit uxorem suam esse Saram , secundum omnia quae de hac re scripta sunt, utrum hoc convenerit tam sancto viro, an subdefectio fidei ejus intelligatur, sicut nonnulli arbitrati sunt; jam quidem et contra Faustum de hac re disputavi **(Contra Faustum, lib. 22, cap. 33 et 34)**; et diligentius a presbytero Hieronymo expositum est, quare non sit consequens ut cum aliquot dies apud regem Aegypti Sara fuerit, etiam ejus concubitu credatur esse polluta (*Hieron. lib. Quaestionum in Gen.*); quoniam mos erat regius, vicibus ad se admittere mulieres suas, et nisi lomentis et unguentis diu prius accurato corpore, nulla intrabat ad regem. Quae dum fierent, afflictus est Pharao manu Dei, ut viro redhiberet intactam, quam ipsi Deo maritus commiserat, tacens quod uxor esset, sed non mentiens quod soror esset: ut caveret quod poterat, quantum homo poterat, et Deo commendaret quod cavere non poterat; ne si et illa quae cavere poterat, Deo tantum dimitteret, non in Deum credere, sed Deum tentare potius inveniretur.

XXVII. **[Ib. XIII, 10.]** Quod terra Sodomorum et Gomorrhae, antequam deleretur, comparatur paradiso Dei, eo quod erat irrigua, et terrae Aegypti quam Nilus irrigat; satis, ut opinor, ostenditur quomodo intelligi debeat ille paradisus quem plantavit Deus, ubi constituit Adam. Quis enim alius intelligatur paradisus Dei, non video. Et utique si arbores

fructiferae in paradiso virtutes animi accipiendae essent, sicut nonnulli existimant, nullo corporali in terra paradiso veris lignorum generibus instituto, non diceretur de ista terra, *sicut paradisus Dei.*

XXVIII. **[Ib. XIII, 14.]** *Respiciens oculis tuis, vide a loco in quo nunc tu es ad Aquilonem et Africum et Orientem et mare, quia omnem terram quam tu vides, tibi dabo eam et semini tuo usque in saeculum.* Quaeritur hic quomodo intelligatur tantum terrae promissum esse Abrahae et semini ejus, quantum poterat oculis circumspicere per quatuor cardines mundi. Quantum est enim quod ad terram conspiciendam acies corporalis visus possit attingere? Sed nulla est quaestio, si advertamus non hoc solum esse promissum: non enim dictum est, Tantum terrae dabo tibi quantum vides; sed, *Tibi dabo terram quam vides.* Cum enim et ulterior undique dabatur, profecto haec praecipue quae videbatur dabatur. Deinde attendendum est quod sequitur; quoniam ne putaret etiam ipse Abraham hoc solum promitti terrae quod aspicere vel circumspicere posset, *Surge,* inquit, *et perambula terram in longitudine ejus et latitudine, quia tibi dabo eam:* ut perambulando perveniret ad eam, quam oculis uno loco stans videre non posset. Significatur autem ea terra quam prius populus accepit Israel, semen Abrahae secundum carnem; non illud latius semen secundum fidem, quod ne taceretur, dictum est ei futurum sicut arena maris, secundum hyperbolen quidem, sed tamen tantum quod numerare nullus posset.

XXIX. **[Ib. XIV, 13.]** *Et nuntiavit Abrahae transfluviali.* Transfluvialem Abraham appellatum etiam graeca exemplaria satis indicant: sed cur ita appellatus sit,

haec videtur causa, quod ex Mesopotamia veniens, transito flumine Euphrate, sedes constituit in terra Chanaan, et transfluvialis appellatus est ex ea regione unde venerat. Unde Jesus Nave dicit Israelitis: *Quid? vultis servire diis patrum vestrorum qui sunt trans flumen* **(Josue XXIV, 15)**?

XXX. **[Ib. XV, 12.]** De eo quod scriptum est, *Circa solis autem occasum pavor irruit super Abraham, et ecce timor magnus incidit ei;* tractanda est ista quaestio, propter eos qui contendunt perturbationes istas non cadere in animum sapientis: utrum tale aliquid sit quale Agellius commemorat in libris Noctium Atticarum, quemdam philosophum in magna maris tempestate turbatum, cum esset in navi et animadversum a quodam luxurioso adolescente; qui cum ei post transactum periculum insultaret, quod philosophus cito perturbatus esset, cum ipse neque timuerit neque palluerit; respondit, ideo illum non perturbatum, quia nequissimae animae suae nihil timere deberet, quod nec digna esset pro qua aliquid timeretur **(Agell. lib. 19, c. 1. De Civit. Dei, lib. 9, c. 4)**. Caeteris autem studiosis, qui in navi fuerant, exspectantibus protulit librum quemdam Epicteti stoici, ubi legebatur non ita placuisse Stoicis, nullam talem perturbationem cadere in animum sapientis, quasi nihil tale in eorum appareret affectibus, sed perturbationem ab eis definiri, cum ratio talibus motibus cederet; cum autem non cederet, non dicendam perturbationem. Sed considerandum est quemadmodum hoc dicat Agellius, et diligenter inserendum .

XXXI. **[Ib. XVII, 8.]** *Dabo tibi et semini tuo post te terram in qua habitas, omnem terram cultam in possessionem aeternam.* Quaestio est quomodo dixerit aeternam, cum Israelitis temporaliter data sit: utrum secundum hoc saeculum

dicta sit aeterna, ut ab eo quod est αἰὼν graece, quod saeculum significat, dictum sit αἰώνιον, tanquam si latine dici posset saeculare: an ex hoc aliquid secundum spiritualem promissionem hic intelligere cogamur, ut aeternum dictum sit, ideo quia hinc aeternum aliquid significatur: an potius locutionis est Scripturarum, ut aeternum appellent, cujus rei finis non constituitur; aut non ita fit ut deinceps non sit faciendum, quantum pertinet ad curam vel potestatem facientis; sicut ait Horatius,
Serviet aeternum, qui parvo nesciet uti. **(Horat., lib. 1, epist. 10.)**
Non enim potest in aeternum servire, cujus ipsa vita, qua servit, aeterna esse non potest. Quod testimonium non adhiberem, nisi locutionis esset. Verborum quippe illi sunt nobis auctores, non rerum vel sententiarum. Si autem defenduntur Scripturae secundum locutiones proprias, quae idiomata vocantur, quanto magis secundum eas quas cum aliis linguis communes habent?

XXXII. **[Ib. XVIII, 16.]** Quaeritur quomodo dictum sit ad Abraham de filio ejus, *Et reges gentium ex illo erunt:* utrum quia non provenit secundum regna terrena, secundum Ecclesiam accipi debeat; an propter Esau etiam ad litteram contigit.

XXXIII. **[Ib. XVIII, 2.]** *Et videns procucurrit in obviam illis ab ostio tabernaculi sui, et adoravit super terram, et dixit: Domine, si inveni gratiam ante te, ne praetereas servum tuum.* Quaeritur cum tres viri essent qui ei apparuerant, quomodo singulariter Dominum appellet, dicens, *Domine, si inveni gratiam ante te:* an intelligebat unum ex eis Dominum, et alios angelos: an potius in angelis Dominum sentiens,

Domino potius quam angelis loqui elegit: quia uno ex tribus cum ipso Abraham postea remanente, duo mittuntur in Sodomam, et illis sic loquitur Loth tanquam Domino.

XXXIV. **[Ib. XVIII, 4.]** *Sumatur aqua, et lavem pedes vestros, et refrigerate sub arbore, et sumam panem, et manducate.* Quaeritur si angelos intelligebat, quomodo potuerit ad hanc humanitatem invitare; quoniam refectio mortali carni necessaria est, non immortalitati Angelorum.

XXXV. **[Ib. XVIII, 11.]** *Abraham autem et Sara seniores, progressi in diebus: defecerant autem Sarae fieri muliebria.* Seniorum aetas minor est quam senum, quamvis et senes appellentur seniores. Unde si vera sunt quae a nonnullis medicis asseruntur, quoniam senior vir cum muliere seniore filios facere non potest, etiamsi adhuc feminae muliebria veniant; secundum hoc admiratum Abraham de promissione filii **(Gen. XVII, 17)**, et miraculum posuisse Apostolum, accipere possumus, ubi dixit *emortuum corpus* Abrahae **(Rom. IV, 19)**. Emortuum quippe corpus non ita intelligendum est, ac si omnino nullam vim generandi habere posset, si mulier juvenilis aetatis esset; sed secundum hoc emortuum, ut etiam de provectioris aetatis muliere non posset. Nam ideo de Cethura potuit, quia et juvenilis illam invenit aetatis. Sic enim medici tradunt, quoniam cujus corpus viri secundum hoc jam defecit, ut cum femina provectioris aetatis, quamvis menstrua adhuc patiatur, generare non possit, de juvencula potest. Et rursus mulier quae jam provectae aetatis est, quamvis adhuc menstrua fluant, ut de seniore parere non possit, de juvene potest. Illud itaque ideo miraculum fuit, quia secundum id quod diximus, emortuo corpore viri, femina quoque provectae aetatis fuit, ut ei

destitissent fieri muliebria. Nam si quod ait Apostolus, *corpus emortuum,* verbo quis premat, quia dixit *emortuum;* jam ergo nec animam habuisse, sed cadaver fuisse intelligi debet; quod absurdissimae falsitatis est. Sic itaque solvitur ista quaestio. Alioquin merito movet quomodo cum esset Abraham prope mediae aetatis, secundum quam homines tunc vivebant, et postea filios de Cethura fecerit, dicatur ab Apostolo, corpore emortuo, et pro miraculo, quia genuit, praedicetur?

XXXVI. **[Ib. XVIII, 13.]** *Et dixit Dominus ad Abraham, Quaere risit Sara in semetipsa dicens, Ergo vere pariam* ? *ego autem senui.* Quaeritur quare istam redarguat Dominus, cum et Abraham riserit, nisi quia illius risus admirationis et laetitiae fuit, Sarae autem dubitationis; et ab illo hoc dijudicari potuit, qui corda hominum novit.

XXXVII. **[Ib. XVIII, 15.]** *Negavit Sara dicens, Non risi: timuit enim.* Quomodo intelligebant Deum esse qui loquebatur, cum etiam negare ausa sit Sara quod riserit, tanquam hoc ille posset ignorare: nisi forte Sara homines eos putabat, Abraham vero Deum intelligebat? Sed etiam ipse illa humanitatis officia praebendo, de quibus supra dixi, quae necessaria nisi infirmae carni esse non possent, mirum nisi homines prius esse arbitratus est: sed fortassis in quibus Deum loqui intellexit, quibusdam divinae majestatis existentibus et apparentibus signis, sicut in hominibus Dei saepe apparuisse Scriptura testatur. Sed rursus quaeritur, si ita est, unde angelos fuisse postea cognoverint, nisi forte cum eis videntibus in coelum iissent.

XXXVIII. **[Ib. XVIII, 19.]** *Scio enim, quia constituet filiis suis, et domui suae post se, et custodient vias Domini, et*

facere justitiam et judicium, ut adducat Dominus in Abraham omnia, quae locutus est ad illum. Ecce ubi promittit Dominus Abrahae non solum praemia, sed etiam obedientiam justitiae filiorum ejus, ut circa eos etiam praemia promissa compleantur.

XXXIX. **[Ib. XVIII, 21.]** *Descendens ergo videbo si secundum clamorem ipsorum venientem ad me consummantur, si autem non, ut sciam.* Verba haec si non dubitantis quid duorum potius eventurum sit, sed irascentis et minantis accipiamus, nulla quaestio est. More quippe humano Deus in Scripturis ad homines loquitur, et ejus iram noverunt sine perturbatione ejus intelligere, qui noverunt. Solemus autem etiam sic minaciter loqui, Videamus si non tibi facio, aut, Videamus si non illi fecero, et, si non potuero tibi facere; vel, Sciam, id est, hoc ipsum experibor, utrum non possim: quod cum minando non ignorando dicitur, irati apparet affectus; sed perturbatio non cadit in Deum. Mos autem humanae locutionis et usitatus est, ut humanae infirmitati congruat , cui Deus coaptat locutionem suam.

XL. **[Ib. XVIII, 32.]** Quaeri solet utrum quod de Sodomis dixit Deus, non se perdere locum, si invenirentur illic vel decem justi, speciali quadam sententia, de illa civitate, an de omnibus intelligendum sit generaliter, parcere Deum loco, in quocumque vel decem justi fuerint. In qua quaestione non est quidem necesse ut hoc de omni loco accipere compellamur: verumtamen de Sodomis potuit et sic dici, quia sciebat Deus ibi non esse vel decem; et ideo sic respondebatur Abrahae, ut significaretur nec tot ibi posse inveniri, ad exaggerationem iniquitatis illorum. Non enim necesse erat Deo tam sceleratis hominibus parcere, ne cum illis perderet

justos; cum posset, justis inde liberatis, reddere impiis digna supplicia: sed, ut dixi, ad ostendendam malignitatem multitudinis illius, dixit, *Si decem ibi invenero, parcam universae civitati;* tanquam si diceret, Certe possum nec pios cum impiis perdere, nec tamen propterea impiis parcere quia liberatis et separatis inde piis, possum impiis digna rependere; et tamen si ibi inveniantur, parco; hoc est, quia nec tot ibi possent inveniri. Tale aliquid est apud Jeremiam, ubi ait, *Circuite vias Jerusalem, et videte, et quaerite in plateis ejus, et cognoscite si invenietis hominem facientem justitiam et quaerentem fidem, et propitius ero peccatis eorum* **(Jerem. V, 1)**: id est, invenite vel unum, et parco caeteris; ad exaggerandum et demonstrandum quod nec unus ibi posset inveniri.

XLI. **[Ib. XIX, 1.]** Quod occurrit Loth angelis, et adoravit in faciem, videtur intellexisse quod angeli essent; sed rursus cum eos ad refectionem corporis invitat, quae mortalibus necessaria est, videtur putasse quod homines essent: ergo quaestio similiter solvitur, ut soluta est in tribus qui venerunt ad Abraham, ut aliquibus signis appareret eos divinitus missos, qui tamen homines crederentur. Nam hoc et in Epistola quae est ad Hebraeos, cum de hospitalitatis bono Scriptura loqueretur, ait: *Per hanc enim quidam nescientes hospitio receperunt angelos* **(Hebr. XIII, 2)**.

XLII. **[Ib. XIX, 8.]** Quod ait Sodomitis Loth, *Sunt mihi duae filiae quae nondum noverunt viros, producam illas ad vos; utimini illis quomodo placuerit vobis, tantum in viros istos ne faciatis iniquum;* quoniam prostituere volebat filias suas hac compensatione, ut viri hospites ejus nihil a Sodomitis tale paterentur: utrum admittenda sit compensatio flagitiorum vel

quorumque peccatorum, ut nos faciamus mali aliquid, ne alius gravius malum faciat; an potius perturbationi Loth, non consilio tribuendum sit quia hoc dixerit, merito quaeritur. Et nimirum periculosissime admittitur haec compensatio: si autem perturbationi humanae tribuitur, et menti tanto malo permotae, nullo modo imitanda est.

XLIII. **[Ib. XIX, 11.]** *Viros vero qui erant ad ostium domus percusserunt caecitate.* Graeci habent, ἀορασίᾳ, quod magis significat, si dici posset, avidentia, quae faciat non videri, non omnia, sed quod non opus est. Nam merito movet quomodo potuerunt deficere quaerendo ostium, si tali erant caecitate percussi, ut omnino nihil viderent. Hoc enim modo sua calamitate turbati, ulterius ostium non requirerent. Hac ἀορασίᾳ et illi percussi sunt, qui quaerebant Elisaeum **(IV Reg. VI, 18)**. Hanc et illi habuerunt, qui Dominum post resurrectionem cum illo ambulantes in via non cognoverunt **(Luc. XXIV, 16)**; quamvis ibi non sit hoc verbum positum, sed res ipsa intelligatur.

XLIV. **[Ib. XIX, 18, 19.]** *Dixit autem Loth ad ilos: Oro, Domine, quia invenit puer tuus misericordiam ante te, et magnificasti justitiam tuam, quam facis in me, ut vivat anima mea; ego autem non possum salvus fieri in monte, ne forte comprehendant me mala et moriar.* Haec perturbatione timoris non credebat ipsi Domino, quem in angelis cognoscebat, qua etiam illud de filiabus suis prostituendis dixerat: ut intelligamus non pro auctoritate habendum quod dixit de turpitudine filiarum: non enim et hoc pro auctoritate habendum est, Deo non esse credendum.

XLV. **[Ib. XIX, 29.]** *Et recordatus est Deus Abraham, et exemit Loth de medio eversionis.* Commendat Scriptura meritis magis Abrahae liberatum esse Loth, ut intelligamus justum Loth dictum secundum quemdam modum, maxime quod unum verum Deum colebat, et propter comparationem scelerum Sodomorum, inter quos vivens ad vitam similem non potuit inclinari.

XLVI. **[Ib. XIX, 30.]** *Ascendit autem Loth de Segor, et sedebat in monte.* Mirum nisi ipse mons est, in quem sponte ascendit, quo admonente Domino ascendere noluit: aut enim nullus est alius, aut non apparet.

XLVII. **[Ib. XIX, 30.]** *Timuit enim habitare in Segor.* Infirmitati ejus Dominus et timori concesserat civitatem quam Loth ipse delegerat, et in ea promiserat ei securitatem, quod propter illum parceret civitati: tamen etiam ibi esse timuit; ita fides ejus non magni roboris fuit.

XLVIII. **[Ib. XX, 2.]** *Dixit autem Abraham de Sara uxore sua, Soror mea est. Timuit enim dicere, Uxor mea est, ne forte occiderent eum viri civitatis propter illam.* Quaeri solet quomodo adhuc in illa aetate pro Sarae pulchritudine Abraham periclitari metuebat. Sed magis formae illius vis miranda est, quae adhuc amari poterat, quam quaestio difficilis putanda.

XLIX. **[Ib. XX, 6.]** Quod ait Deus ad Abimelech, propter Saram, *Et peperci tibi ut non peccares in me,* quando eum admonuit uxorem Abrahae esse, quam putabat sororem: advertendum est et notandum, in Deum peccari, quando talia committuntur quae putant homines leviter habenda, tanquam

in carne peccata. Quod autem dixit ei, *Ecce tu morieris:* etiam hoc notandum est, quomodo dicat Deus tanquam praedicens sine dubio futurum quod admonendo dicit, ut a peccato abstinendo caveatur.

L. **[Ib. XXI, 8.]** Merito quaeritur cur Abraham nec die quo natus est ei filius, nec die quo circumcisus est, sed die quo ablactatus est, epulum fecerit. Quod nisi ad aliquam spiritualem significationem referatur, nulla solutio quaestionis est; tunc scilicet esse debere magnum gaudium spiritualis aetatis, quando fuerit factus homo novus spiritualis, id est, non talis qualibus dicit Apostolus, *Lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis: sed nec adhuc potestis; adhuc enim estis carnales* **(I Cor. III, 2)**.

LI. **[Ib. XXI, 10.]** Quaeritur Sara dicente, *Ejice ancillam et filium ejus, non enim erit haeres filius ancillae cum filio meo Isaac,* quare contristatus sit Abraham, cum ista fuerit prophetia, quam utique magis debuit nosse ipse quam Sara. Sed intelligendum est, vel ex revelatione hoc dixisse Saram, quia prius illi fuerat revelatum; illum vero quem de hac postea Dominus instruit, paterno affectu pro filio fuisse commotum; vel ambos prius nescisse quidnam illud esset, et per Saram nescientem hoc prophetice dictum esse, cum illa mota esset muliebri animo propter ancillae superbiam.

LII. **[Ib. XXI, 13.]** Notandum quod et Ismael dictus sit a Deo semen Abrahae, propter illud quod sic accipiendum docet Apostolus quod dictum est, *In Isaac vocabitur tibi semen; id est, non filii carnis, sed filii promissionis deputantur in semine* **(Rom. IX, 7, 8)**: ut hoc proprie pertineat ad Isaac, qui

non fuit filius carnis, sed filius promissionis, ubi promissio fit de omnibus gentibus.

LIII. **[Ib. XXI, 14.]** *Surrexit autem Abraham mane, et sumpsit panes et utrem aquae, et dedit Agar, et imposuit in humeros, et puerum, et dimisit illam.* Fieri quaestio solet quomodo imposuerit in humeros et puerum tam grandem. Nam qui fuerat antea quam natus esset Isaac, tredecim annorum circumcisus, cum esset Abraham nonaginta novem, et natus sit Isaac centenario patre, ludebat autem Ismael cum Isaac quando Sara commota est, utique cum grandiusculo, qui jam fuerat ablactatus; profecto annorum fuit Ismael, quando cum matre sua de domo patris expulsus est, amplius sexdecim. Sed ut hoc quod cum parvulo lusit, per recapitulationem dictum accipiamus, antequam ablactaretur Isaac; profecto etiam sic amplius quam tredecim annorum puer in humeros matris, cum utre et panibus, nimis absurdum est ut impositus esse credatur. Quam facile autem solvitur quaestio, si non subaudiamus, imposuit; sed, dedit. Dedit enim Abraham, sicut scriptum est, matri ejus panes et utrem, quae illa imposuit in humeros suos. Cum autem adjunctum et dictum est *et puerum,* subaudimus dedit, qui panes et utrem dederat; non, in humeros imposuit.

LIV. **[Ib. XXI, 15-18.]** *Defecit autem aqua de utre, et projecit puerum sub unam abietem, et discessit, et sedere coepit contra illum longe quantum arcus mittit; dixit enim, Non videbo mortem filii mei: et sedit contra eum. Exclamans autem puer ploravit; et exaudivit Deus vocem pueri de loco ubi erat: et vocavit angelus Dei Agar de coelo, et dixit ei, Quid est, Agar? Noli timere, exaudivit enim Deus vocem filii tui de loco in quo est. Surge, et accipe puerum, et tene illum in manu tua: in magnam enim gentem faciam illum.* Solet quaeri quomodo,

cum puer esset annorum amplius quindecim, projecerit eum mater sub arborem, et ierit longe quantum arcus mittit, ne videret eum morientem; quasi enim quem portabat projecerit, ita videtur sonare quod dicitur, maxime quia sequitur, *Flevit puer.* Sed intelligendum est projectum esse non a portante, sed ut fit, ab animo, tanquam moriturum. Neque enim quod scriptum est, *Projectus sum a facie oculorum tuorum* **(Psal. XXX, 23)**, portabatur qui hoc dixit. Et est in quotidiano loquendi usu, cum projici dicitur aliquis ab aliquo cum quo erat, ne ab illo videatur aut cum illo maneat. Intelligendum est autem quod Scriptura tacuit, ita discessisse matrem a filio, ut puer ignoraret quo mater abierit, et eam in silvestribus stirpibus latuisse, ne filium siti deficientem videret. Ille autem etiam illa aetate, quid mirum si matre diutius non visa et tanquam perdita, eo loco, ubi solus remanserat, flevit? Quod ergo postea dicitur, *Accipe puerum,* non ut eum de terra velut jacentem tolleret, dictum est, sed ut ei conjungeretur, et eum manu teneret deinceps comitem, sicut erat: quod plerumque faciunt simul ambulantes cujuslibet aetatis.

LV. **[Ib. XXI, 22.]** *Factum est autem in tempore illo, et dixit Abimelech,* etc. Quaeri potest, quando cum isto Abimelech pactum fecit Abraham, et appellatus est puteus quem fodit, Puteus jurationis, quomodo congruat veritati. Agar enim de Abrahae domo expulsa cum filio, juxta puteum, sicuti dictum est, jurationis errabat, qui valde postea dicitur factus ab Abraham: ibi enim Abimelech et Abraham juraverunt, quod nondum utique factum erat, cum de domo Abrahae Agar cum filio fuisset expulsa. Quomodo ergo errabat juxta puteum jurationis? An factum jam fuisse intelligendum est, et per recapitulationem postea commemoratum quod egit Abraham

cum Abimelech? Nisi forte qui longe postea librum scripsit, ex nomine putei jurationis appellavit regionem, in qua cum filio mater errabat, tanquam diceret, Errabat in illa regione, ubi puteus jurationis factus est: quamvis puteus postea sit factus, sed longe ante aetatem scriptoris; sic autem appellabatur puteus cum liber scriberetur, nomen tenens antiquum, quod Abraham imposuerat. Si autem ipse est puteus, quem apertis oculis vidit Agar, nihil restat nisi ut per recapitulationem quaestio dissolvatur. Nec movere debet quomodo puteum, quem foderat Abraham, nesciebat Agar si ante est ille fossus quam illa expulsa. Valde enim fieri potuit ut pecorum suorum causa, longe a domo in qua cum suis habitabat, puteum foderet, quem illa nesciret.

LVI. **[Ib. XXI, 33.]** Quaeri potest quomodo ad puteum juramenti agrum plantaverat Abraham, si in terra illa, quemadmodum Stephanus dicit, non acceperat haereditatem, nec spatium pedis **(Act. VII, 5)**. Sed ea est intelligenda haereditas quam Deus munere suo fuerat daturus, non empta pretio. Intelligitur autem spatium circa puteum ad illud emptionis pactum pertinere, in quo fuerant agnae septem datae, quando Abimelech et Abraham sibi etiam juraverunt.

LVII. **[Ib. XXII, 1.]** *Et tentavit Deus Abraham.* Quaeri solet quomodo hoc verum sit, cum dicat in Epistola sua Jacobus quod Deus neminem tentat **(Jacobi, I, 13)**: nisi quia locutione Scripturarum solet dici, tentat, pro eo quod est probat. Tentatio vero illa de qua Jacobus dicit, non intelligitur nisi qua quisque peccato implicatur. Unde Apostolus dicit: *Ne forte tentaverit vos is qui tentat* **(I Thess. III, 5)**. Nam et alibi scriptum est, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* **(Deut. XIII, 3)**: etiam hoc genere locutionis,

ut *sciat,* dictum est, ac si diceretur, ut scire vos faciat; quoniam vires dilectionis suae hominem latent, nisi divino experimento etiam eidem innotescant.

LVIII. **[Ib. XXII, 12.]** Vox angeli de coelo ad Abraham, *Ne injicias manum in puerum, neque facias ei quidquam. Modo enim cognovi, quoniam timeas Deum tu;* etiam ista quaestio simili locutione solvitur: hoc est enim, *Nunc cognovi, quoniam timeas Deum tu,* quod significat, Nunc te feci cognoscere. In consequentibus autem hoc genus locutionis evidenter apparet, ubi dicitur, *Et vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus vidit; ut dicant hodie, In monte Dominus apparuit. Vidit,* pro eo quod est apparuit, hoc est *vidit,* pro eo quod est videri fecit; significans per efficientem id quod efficitur, sicut frigus pigrum quod pigros facit.

LIX. **[Ib. XXII, 12.]** *Et non pepercisti filio tuo dilecto propter me.* Numquid Abraham propter Angelum non pepercit filio suo, et non propter Deum? Aut ergo angeli nomine Dominus Christus significatus est, qui sine dubio Deus est, et manifeste a propheta dictus est, *magni consilii Angelus* **(Isai. IX, 6, sec. LXX)**; aut quod Deus erat in angelo, et ex persona Dei angelus loquebatur, sicut in Prophetis etiam solet. Nam in consequentibus hoc magis videtur apparere ubi legitur, *Et vocavit angelus Domini Abraham iterum de coelo, dicens, Per memetipsum juravi, dicit Dominus.* Non facile enim invenitur Dominus Christus Patrem Dominum dicere tanquam suum Dominum, illo praesertim tempore antequam sumeret carnem. Nam secundum id quod formam servi accepit, non incongruenter hoc dici videtur. Nam seeundum hujus rei futurae prophetiam illud est in Psalmo, *Dominus dixit ad me, Filius meus es tu* **(Psal. II, 7)**. Nam neque in ipso Evangelio

facile invenimus a Christo Deum Patrem Dominum appellatum, quod Dominus ejus esset; quamvis Deum inveniamus in illo loco, ubi ait, *Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum* **(Joan. XX, 17)**. Quod autem scriptum est, *Dixit Dominus Domino meo* **(Psal. CIX, 1)**, ad ipsum qui loquebatur refertur, id est, *Dixit Dominus Domino meo,* Pater scilicet Filio: et, *Pluit Dominus a Domino,* qui scribebat dixit **(Gen. XIX, 24)**; ut Dominus ejus a Domino ejus, id est, Dominus noster a Domino nostro pluisse intelligatur, Filius a Patre.

LX. **[Ib. XXII, 21.]** Quod in his quos nuntiaverunt Abrahae natos esse filios Melchae, nominatur et Chamuel pater Syrorum, non utique illi qui nuntiaverunt, nuntiare patrem Syrorum potuerunt: ex origine quippe illius Syrorum genus longe postea propagatum est. Sed dictum est a persona scribentis, qui post omnia illa tempora haec scribendo narravit; quemadmodum supra diximus de puteo jurationis **(Sup. quaest. 55)**.

LXI. **[Ib. XXIII, 7.]** *Exsurgens autem Abraham adoravit populum terrae.* Quaeritur quomodo scriptum sit, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* **(Deut. VI, 13; X, 20)**; cum Abraham sic honoraverit populum quemdam gentium, ut etiam adoraret. Sed animadvertendum est in eodem praecepto, non dictum, Dominum Deum tuum solum adorabis, sicut dictum est, *Et illi soli servies,* quod est graece λατρεύσεις. Talis enim servitus nonnisi Deo debetur. Unde damnantur idololatrae, id est, ejusmodi servitutem exhibentes idolis, quae debetur Deo. Nec moveat quod alio loco in quadam Scriptura prohibet angelus hominem adorare se, et admonet ut Dominus potius adoretur **(Apoc. XIX, 10)**.

Talis enim apparuerat angelus ut pro Deo posset adorari; et ideo fuerat corrigendus adorator.

LXII. **[Ib. XXIV, 3.]** Quod Abraham jubet puero suo ut manum suam ponat sub ejus femore, et sic eum adjurat per Dominum Deum coeli, et Dominum terrae, solet imperitos movere; non attendentes magnam istam de Christo exstitisse prophetiam, quod ipse Dominus Deus coeli et Dominus terrae in ea carne venturus esset, quae de illo femore propagata est.

LXIII. **[Ib. XXIV, 12-14.]** Quaerendum quo differant augurationes illicitae ab illa petitione signi, qua petivit servus Abrahae ut ei Deus ostenderet ipsam esse futuram uxorem domini sui Isaac, a qua cum petivisset ut biberet, diceretur illi, *Bibe et tu, et adaquabo camelos tuos quoadusque bibere desinent.* Aliud est enim, mirum aliquid petere quod ipso miraculo signum sit; aliud ea observare, quae ita fiunt ut mira non sint, sed a conjectoribus superstitiosa vanitate interpretentur. Sed hoc ipsum etiam quod mirum aliquid postulatur, quo significetur quod quisque vult nosse, utrum audendum sit, non parva quaestio est. Eo namque pertinet, quod dicuntur qui hoc non recte faciunt, tentare Dominum. Nam ipse Dominus cum a diabolo tentaretur, testimonium de Scripturis adhibuit, *Non tentabis Dominum Deum tuum* **(Deut. VI, 16; Matth. IV, 7)**. Suggerebatur enim tanquam homini ut signo aliquo exploraret ipse quantus esset, id est, quam multum apud Deum posset; quod vitiose fit, cum fit. Ab hoc autem discernitur quod Gedeon fecit pugnae imminente periculo **(Jud. VI, 17)**: consultatio quippe illa magis quam tentatio Dei fuit. Unde et Achaz apud Isaiam timet signum petere, ne Deum tentare videatur, cum hoc eum Dominus admoneat per prophetam **(Isai. VI, 11, 12)**; credo,

existimans quod ab ipso propheta exploraretur utrum praecepti memor esset, quo tentare Deum prohibemur.

LXIV. **[Ib. XXIV, 37, 38.]** Servus Abrahae narrans quae sibi mandata fuerant a domino suo, dicit eum sibi dixisse, *Non sumes uxorem filio meo a filiabus Chananaeorum, inter quos ego habito in terra eorum; sed in domum patris mei ibis, et in tribum meam, et sumes uxorem filio meo inde:* et caetera si legantur quemadmodum illi mandata sint, sententia eadem reperitur; verba vero non omnia, vel ipsa, vel ita dicta sunt. Quod admonendum putavi propter stultos et indoctos homines, qui Evangelistis hinc calumniantur, quod in aliquibus verbis non omni modo conveniunt, quamvis rebus atque sententiis omnino non discrepent. Certe enim istum librum unus homo scripsit, qui ea quae supra dixit cum mandaret Abraham, vel relecta sic ponere potuit, si ad rem pertinere judicaret, cum veritas narrationis exigitur , nisi ut rerum sententiarumque sit, quibus voluntas, propter quam intimandam verba fiunt, satis appareat.

LXV. **[Ib. XXIV, 41.]** Quod habent latini codices, narrante servo Abrahae quae sibi mandaverat dominus ejus, *Tunc innocens eris a juramento meo,* vel, *juratione mea;* graeci habent, *a maledicto meo:* ὅρκος enim dicitur juratio, ἀρὰ maledictum; unde et κατάρατος maledictus vel ἐπικατάρατος dicitur. Proinde oritur quaestio, quomodo illa juratio maledictum possit intelligi; nisi quia maledictus est qui contra jurationem fecerit.

LXVI. **[Ib. XXIV, 49.]** *Si ergo facitis misericordiam et justitiam ad dominum meum, renuntiate mihi.* Duo illa quae assidue ponuntur in aliis sanctis Scripturis, et maxime in

Psalmis, misericordia, et justitia, tantumdem enim valet misericordia et veritas, hinc jam apparere coeperunt.

LXVII. **[Ib. XXIV, 51.]** *Ecce Rebecca in conspectu tuo; accipiens recurre, et sit uxor filii domini tui, quemadmodum locutus est Dominus.* Quaeritur quando locutus sit Dominus, nisi quia vel prophetam esse Abraham noverant, et prophetice a Domino dictum quod per illum dictum fuerat, agnoscebant: aut signum illud quod sibi datum servus ejus narravit, locutionem Domini appellaverunt; hoc enim magis de Rebecca expressum est. Nam quod Abraham dixerat, non de Rebecca dixerat, sed de aliqua femina ex tribu vel cognatione sua; et hoc ad utrumque, ut immunis esset a juramento servus, si non impetrasset: quod utique non dicitur, cum aliquid prophetatur. Certam enim decet esse prophetiam.

LXVIII. **[Ib. XXIV, 60.]** Quod Rebeccae dixerunt fratres ejus proficiscenti, *Soror nostra es, esto in millia millium, et haereditatem obtineat semen tuum, civitates adversariorum:* non prophetae fuerunt, aut vanitate tam magna optaverunt; sed eos quae promiserat Deus Abrahae latere non potuit.

LXIX. **[Ib. XXIV, 63.]** Quod scriptum est, *Et exiit Isaac exerceri in campo meridie;* qui verbum de hac re graecum nesciunt, exercitationem corporis putant. Scriptum est autem graece ἀδολεσχῆσαι: ἀδολεσχεῖν vero ad animi exercitationem pertinet, et saepe vitio deputatur; more tamen Scripturarum plerumque in bono ponitur. Pro isto verbo quidam interpretati sunt exercitationem, quidam garrulitatem, quasi verbositatem, quae in bono, quantum ad latinum eloquium pertinet, vix aut nunquam invenitur; sed, ut dixi, in

Scripturis plerumque in bono dicitur: et videtur mihi significare animi affectum studiosissime aliquid cogitantis cum delectatione cogitationis; nisi aliud sentiunt qui haec verba graeca melius intelligunt.

LXX. **[In XXV, 1.]** *Adjiciens autem Abraham sumpsit uxorem nomine Cethuram.* Quaestio haec esset, si peccatum esset, maxime in antiquis dantibus operam propagandae proli. Quodlibet enim hic quam incontinentia suspicanda est tanti viri, in illa praesertim jam aetate. Cur autem de hac filios fecerit, qui cum miraculo de Sara fecerat, supra dictum est **(Quaest. 35)**: quanquam nonnulli donum quod accepit Abraham velut reviviscentis corporis ad filios procreandos, diu permansisse asserant, ita ut posset et alios procreare. Sed multo est absolutius de adolescentula potuisse seniorem, quod senior de seniore non posset, nisi Deus illic miraculum praestitisset, maxime propter Sarae non solum aetatem, verum etiam sterilitatem. Sane etiam grandioris aetatis, et sicut Scriptura loquitur, plenum dierum posse dici seniorem, hoc est presbyterum, hinc intelligi potest, quia hoc Abraham appellatus est quando mortuus est. Proinde omnis senex etiam presbyter, non omnis presbyter etiam senex; quia plerumque est hoc nomen aetatis quae infra senectutem senectuti vicina est, et ex hoc etiam ipsa a senectute nomen accepit in latina lingua, ut presbyter senior appelletur. Apud Graecos autem, maxime sicut Scriptura loquitur, πρεσβύτεροι et νεώτεροι dicuntur, etiamsi aetates juvenum comparentur; quod dicimus nos majorem atque juniorem. Verumtamen hoc factum Abrahae, quod post mortem Sarae de Cethura filios procreavit, non sic accipiendum est, quasi humana consuetudine et cogitatione

tantummodo substituendae numerosioris prolis hoc factum sit. Sic enim possent accipere homines etiam quod de Agar factum est, nisi Apostolus admoneret illa fuisse facta prophetice, ut in utrisque personis mulierum earumque filiorum duo Testamenta ad futurorum praenuntiationem allegorica significatio figuraret **(Galat. IV, 22-24)**. Unde in isto quoque Abrahae facto aliquid tale quaerendum est; etsi non facile occurrat, ego interim quod occurrit: munera quae acceperunt filii concubinarum, videntur mihi significare quaedam Dei dona, vel in sacramentis vel in quibusque signis, etiam carnali populo Judaeorum et haereticis data, velut filiis concubinarum; cum haereditatis munus, quod est charitas et vita aeterna, nonnisi ad Isaac pertineat, hoc est, ad filios promissionis.

LXXI. **[Ib. XXV, 13.]** Quid sibi vult quod scriptum est, *Haec sunt nomina filiorum Ismael secundum nomina generationum eorum?* Non enim satis elucet cur additum sit, *secundum nomina generationum eorum;* cum ii soli nominentur quos ille genuit, non etiam qui ab ipsis geniti sunt. Nisi forte quia nationes ex illis propagatae eorum nominibus appellantur, hoc significatum sit, cum dictum est, *secundum nomina generationum eorum:* quamvis hoc modo illae nationes sint potius secundum nomina istorum, non ista nomina secundum illas nationes; quia illae posterius exstiterunt. Unde notanda locutio est, quia et postea de illis dicitur, *duodecim principes secundum gentes eorum.*

LXXII. **[Ib. XXV, 22.]** Quod de Rebecca scriptum est, quia venit interrogare Dominum cum gestirent puerperia in utero ejus, quaeritur quo ierit. Non enim erant tunc prophetae, aut sacerdotes secundum ordinem tabernaculi vel templi Domini.

Quo ergo ierit, merito movet, nisi forte ad locum ubi aram constituerat Abraham. Sed illic quomodo responsa audierit , omnino tacet Scriptura; utrum per aliquem sacerdotem, quod incredibile est, si erat, non fuisse nominatum, et nullam ibi omnino sacerdotum aliquorum factam esse mentionem. An forte ibi cum orando allegassent desideria sua, dormiebant in loco, ut per somnium monerentur? An adhuc vivebat Melchisedech, cujus tanta fuit excellentia, ut a nonnullis dubitetur, utrum homo, an angelus fuerit? An erant aliqui tales etiam illo tempore homines Dei, in quibus posset Deus interrogari? Quidquid horum est, et si quid aliud quod me forte, ne commemorarem, praeterierit, mentiri tamen Scriptura non potest, quae dixit Rebeccam iisse ad interrogandum Dominum, eique Dominum respondisse.

LXXIII. **[Ib. XXV, 23.]** In eo quod Dominus respondit Rebeccae, *Duae gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo separabuntur, et populus populum superabit, et major serviet minori,* spirituali intelligentia carnales in populo Dei significantur per majorem filium, et spirituales per minorem: quia sicut dicit Apostolus, *Non prius quod spirituale, sed quod animale; postea, spirituale* **(I Cor. XV, 46)**. Solet et sic intelligi hoc quod dictum est, ut in Esau figuratus sit major populus Dei, hoc est Israeliticus secundum carnem: per Jacob autem figuratus sit ipse Jacob secundum spiritualem progeniem. Sed etiam historica proprietate hoc responsum invenitur esse completum, ubi populus Israel, hoc est Jacob minor filius, superavit Idumaeos, hoc est gentem quam propagavit Esau, eosque fecit tributarios per David: quod diu fuerunt, usque ad regem [scilicet Joram] sub quo Idumaei rebellaverunt, et jugum Israelitarum Idumaei a

cervice sua deposuerunt, secundum prophetiam ipsius Isaac quando minorem pro majore benedixit; hoc enim dixit eidem majori, cum et ipsum postea benediceret **(Gen. XXVII, 40)**.

LXXIV. **[Ib. XXV, 27.]** *Jacob autem erat homo simplex habitans domum.* Quod graece dicitur ἄπλαστος, hoc latini simplicem interpretati sunt. Proprie autem ἄπλαστος non fictus; unde aliqui latini interpretes, sine dolo, interpretati sunt, dicentes, *Erat Jacob sine dolo habitans in domo:* ut magna sit quaestio, quomodo per dolum acceperit benedictionem qui erat sine dolo. Sed ad significandum magnum aliquid hoc Scriptura praemisit . Hinc enim maxime cogimur ad intelligenda illo loco spiritualia, quia sine dolo erat qui dolum fecit. Unde quid sentiremus, in sermone quodam ad populum habito satis diximus **(Serm. 4, n. 16-24)**.

LXXV. **[Ib. XXVI, 1.]** In eo quod scriptum est, *Facta est autem fames super terram, praeter famem quae ante facta est in tempore Abraham: abiit autem Isaac ad Abimelech regem Philistinorum in Gerara;* quaeritur hoc quando sit factum: utrum posteaquam Esau vendidit primo genita sua cibo lenticulae; post illam quippe narrationem hoc narrari incipit: an, ut fieri solet, per recapitulationem narrator ad ea reversus sit, cum progressus de filiis ejus ad eum locum pervenisset, qui de lenticula commemoratus est. Movet autem, quia ipse invenitur Abimelech, qui etiam Saram concupiverat: ipsius enim paranymphus et princeps militiae, qui ibi commemorati sunt, etiam hic commemorantur, utrum vel vivere potuerint. Quando enim factus est amicus Abrahae, nondum natus erat Isaac, sed jam promissus. Ponamus ante annum quam nasceretur Isaac, illud fuisse factum: deinde Isaac suscepit filios, cum esset annorum sexaginta; illi autem juvenes erant

quando vendidit Esau primogenita sua: ponamus etiam ipsos circa viginti annos fuisse; fiunt anni aetatis Isaac usque ad illud factum filiorum ejus, circiter octoginta: adolescentem accipiamus fuisse Abimelech, quando matrem ipsius concupivit, et Abrahae amicus est factus; potuit ergo jam esse quasi centenarius, si post illud factum filiorum suorum perrexit in illam terram famis necessitate Isaac. Non ergo ex hoc cogit ulla necessitas, per recapitulationem putare narratam profectionem Isaac in Gerara. Sed quia ibi diuturno tempore fuisse Isaac scribitur, et puteos fodisse, et de his contendisse, et ditatum fuisse pecunia; mirum nisi recapitulando ista commemorantur, quae ideo fuerant praetermissa, ut primum de filiis ejus usque ad illum locum de lenticula narratio perveniret.

LXXVI. **[Ib. XXVI, 12, 13.]** Ideo quod scriptum est de Isaac, *Benedixit autem eum Dominus, et exaltatus est homo, et procedens major fiebat, quoadusque magnus factus est valde,* secundum terrenam felicitatem dictum sequentia docent. Exsequitur enim narrator easdem ejus divitias, quibus magnus factus est; et hinc motus Abimelech, timuit illum ibi esse, ne potentia ejus sibi esset infesta. Quanquam ergo aliquid spirituale ista significent, tamen secundum id quod contigerunt, ideo praemissum est, *Benedixit eum Dominus,* ut sana fide intelligamus etiam ista temporalia dona, nec dari posse, nec sperari debere, etiam cum ab infirmioribus appetuntur, nisi ab uno Deo: ut qui in minimis fidelis est, etiam in magnis fidelis sit; et qui in mammona iniquo fidelis inventus est, etiam verum accipere mereatur, sicut Dominus in Evangelio loquitur **(Luc. XVI, 10)**. Talia etiam de Abraham dicta sunt, quod ei munere Dei provenerint. Unde

non parum aedificat sanam fidem pie intelligentibus ista narratio, etiamsi de his rebus allegorica significatio nulla posset exsculpi .

LXXVII. **[Ib. XXVI, 28.]** *Fiat exsecratio inter nos et inter te;* id est, juratio quae maledictis obstringit, quae accidant ei qui pejeraverit: secundum quam considerandum est quod et servus Abrahae commemoravit, narrans eis a quibus accepit uxorem domino suo Isaac.

LXXVIII. **[Ib. XXVI, 32.]** Quid est quod scriptum est, quod cum venissent pueri Isaac et dixissent, *Fodimus puteum, et non invenimus aquam;* appellavit eumdem puteum Isaac juramentum? An quamvis factum sit, in aliquam significationem sine dubio ducendum est spiritualem; quoniam nihil habet convenientiae secundum litteram, ut ideo juramentum appellaverit puteum, quod ibi aqua non sit inventa? Quanquam alii interpretes pueros Isaac inventam potius aquam nuntiasse dixerunt: sed etiam sic quare juramentum appellatum est, ubi nulla fuerat facta juratio?

LXXIX. **[Ib. XXVII, 1-17.]** Quoniam tantus patriarcha Isaac, antequam moriatur, quaerit a filio suo venationem et escam, qualem amat, pro magno beneficio, et promittit benedictionem, nullo modo vacare arbitramur a significatione prophetica: maxime quoniam festinat uxor ejus ut illam benedictionem minor accipiat, quem ipsa diligebat, et caetera in eadem narratione multum movent ad majora intelligenda vel requirenda.

LXXX. **[Ib. XXVII, 33.]** Quod habent latini codices, *Expavit autem Isaac pavore magno valde,* graeci habent, ἐξέστη δὲ

Ἰσαὰκ ἔκστασιν μεγάλην σφόδρα, ubi tanta commotio intelligitur, ut quaedam mentis alienatio sequeretur. Ipsa enim proprie dicitur ecstasis. Et quia solet in magnarum rerum revelationibus fieri, in hac intelligendum est factam esse spiritualem admonitionem, ut confirmaret benedictionem suam filio minori, cui potius irascendum fuit quod fefellerit patrem. Sic et de Adam cum prophetatur hoc sacramentum magnum, quod dicit Apostolus in Christo et in Ecclesia, *Erunt duo in carne una,* dicitur quod ecstasis praecesserit **(Gen. II, 21-24, et Ephes. V, 31, 32)**.

LXXXI. **[Ib. XXVII, 42.]** Quomodo annuntiata vel renuntiata sunt verba Esau Rebeccae, quibus comminatus est occidere fratrem suum, cum Scriptura dicat hoc eum in sua cogitatione dixisse; nisi quia hinc nobis datur intelligere, quod divinitus eis revelabantur omnia? Unde ad magnum mysterium pertinet, quod filium suum minorem pro majore voluit benedici.

LXXXII. **[Ib. 28, 2.]** Quod habent latini codices, Isaac dicente filio suo, *Vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel patris matris tuae, et sume inde tibi uxorem;* graeci codices non habent *Vade,* sed *fuge:* hoc est, ἀπόδραθι. Unde intelligitur etiam Isaac cognovisse quod filius ejus Esau de fratre suo in cogitatione sua dixerit.

LXXXIII. **[Ib. XXVIII, 16, 17.]** *Et surrexit Jacob de somno suo, et dixit, Quia est Dominus in loco hoc, ego autem nesciebam: et timuit, et dixit, Quam terribilis locus hic! hoc non est nisi domus Dei; et haec porta est coeli.* Haec verba ad prophetiam pertinent, quia ibi futurum erat tabernaculum, quod constituit Dominus in hominibus in

primo populo suo. Portam coeli autem sic intelligere debemus, tanquam inde fiat aditus credentibus ad capessendum regnum coelorum.

LXXXIV. **[Ib XXVIII, 18.]** Quod statuit lapidem Jacob, quem sibi ad caput posuerat, et constituit eum titulum, et perfudit illum oleo, non aliquid idololatriae simile fecit; non enim vel tunc vel postea frequentavit lapidem adorando, vel ei sacrificando: sed signum fuit in prophetia evidentissima constitutum, quae pertinet ad unctionem, unde Christi nomen a chrismate est.

LXXXV. **[Ib. XXVIII, 19.]** *Et vocavit Jacob nomen loci illius Domus Dei, et Ulammaus erat nomen civitati ante.* Juxta civitatem dormisse si intelligatur, nulla quaestio est; si autem in civitate, mirum videtur quomodo potuerit illum titulum constituere. Quod autem vovit votum si prosperaretur eundo et redeundo, decimasque promisit domui Dei futurae in loco illo, prophetia est domus Dei, ubi et ipse rediens Deo sacrificavit; non illum lapidem Deum appellans, sed domum Dei, id est, quia in illo loco futura erat domus Dei.

LXXXVI. **[Ib. XXIX, 10.]** Quod venit Rachel cum ovibus patris sui, et dicit Scriptura quod cum vidisset Jacob Rachel filiam Laban fratris matris suae, accessit et revolvit lapidem ab ore putei; magis notandum est, aliquid Scripturam praetermittere quod intelligere debemus, quam ulla quaestio commovenda. Intelligitur enim quod illi, cum quibus primo loquebatur Jacob, interrogati quae esset quae veniebat cum ovibus, ipsi dixerunt filiam esse Laban, quam utique Jacob non noverat; sed illius interrogationem responsionemque illorum, Scriptura praetermittens, intelligi voluit.

LXXXVII. **[Ib. XXIX, 11, 12.]** Quod scriptum est, *Osculatus est Jacob Rachel, et exclamans voce sua flevit; et indicavit ei quia frater est ejus, et quia filius Rebeccae est.* Consuetudinis quidem fuit, maxime in illa simplicitate antiquorum, ut propinqui propinquas oscularentur, et hoc hodie fit in multis locis: sed quaeri potest quomodo ab incognito illa osculum acceperit, si postea indicavit Jacob propinquitatem suam. Ergo intelligendum est, aut illum qui jam audierat quae illa esset, fidenter in ejus osculum irruisse; aut postea Scripturam narrasse per recapitulationem quod primo factum erat, id est, quod indicaverit Jacob quis esset. Sicut de paradiso postea dicitur, quomodo Deus eum instituerit, cum jam dictum esset quod plantavit Deus paradisum, et posuerit illic hominem quem finxerat: et multa alia per recapitulationem dicta intelliguntur.

LXXXVIII. **[Ib. XXIX, 20.]** Quod scriptum est, *Et servivit Jacob pro Rachel annis septem; et erant in conspectu ejus velut pauci dies, eo quod diligebat illam,* quaerendum quomodo dictum sit, cum magis etiam breve tempus longum esse soleat amantibus. Dictum est ergo propter laborem servitutis, quem facilem et levem amor faciebat.

LXXXIX. **[Ib. XXIX, 27-31.]** Si parum advertatur rei hujus narratio, putabitur quod posteaquam Liam Jacob duxit uxorem, deinde servivit alios septem annos pro Rachel, et tunc eam duxit. Verum autem non ita est, sed Laban ei dixit, *Consumma itaque septimanam istius, et dabo tibi et hanc pro opere quod operaberis apud me adhuc septem annos alios.* Quod itaque ait, *Consumma septimanam istius,* ad nuptiarum celebrationem pertinet, quae septem diebus celebrari solent. Hoc itaque ait, Imple dies nuptiarum septem

pertinentes ad istam quam duxisti, et dabo tibi et hanc pro eo quod operaberis apud me adhuc septem annos alios. Deinde sequitur, *Fecit autem Jacob sic, et implevit septimanam ejus,* id est, septem dies nuptiarum Liae, *et dedit illi Laban Rachel filiam suam ipsi uxorem. Dedit autem Laban Rachel filiae suae Ballam ancillam suam ei ancillam, et intravit ad Rachel. Dilexit autem Rachel magis quam Liam, et servivit illi septem annos alios.* Utique apparet quia posteaquam duxit Rachel, tunc servivit pro ea septem annos alios. Nimis enim durum et valde iniquum fuit, ut deceptum adhuc differret alios annos septem, et tunc eam traderet quam primo debuit. Septem autem diebus solere nuptias celebrari, etiam liber Judicum ostendit in Samson, quando fecit potum septem diebus **(Jud. XIV, 10)**. Et addidit Scriptura, quod sic solerent facere juvenes: fecit autem hoc propter nuptias suas.

XC. **[Ib. XXX, 3, 9.]** Non facile dignoscitur, quas concubinas appellet Scriptura, quas uxores; quandoquidem et Agar dicta est uxor, quae postea dicitur concubina, et Cethura **(Gen. XVI, 3, et XXV, 1, 6)**, et ancillae quas dederunt Rachel et Lia viro suo **(Id. XXX, 3, 4, 9)**. Nisi forte omnis concubina uxor, non autem omnis uxor concubina more loquendi Scripturarum appellatur: id est, ut Sara et Rebecca et Lia et Rachel concubinae dici non possint; Agar vero et Cethura et Balla et Zelfa, et uxores et concubinae.

XCI. **[Ib. XXX, 11.]** Quod latini habent, nato filio Liae de Zelfa, quod dixerit, *Beata* vel *Felix facta sum,* graeci habent, εὐτύχη, quod magis bonam fortunam significat. Unde videtur occasio non bene intelligentibus dari, tanquam illi homines fortunam coluerint, aut hoc verbum divinarum Scripturarum auctoritas in usu receperit. Sed aut fortuna

intelligenda est pro his rebus quae fortuito videntur accidere, non quia numen aliquod sit, cum haec ipsa tamen quae fortuita videntur, causis occultis divinitus dentur; unde etiam verba, quae nemo potest auferre a consuetudine loquendi, parata sunt, id est, forte, et fortasse, et forsitan, et fortuito; unde videtur et in graeca lingua resonare, quod dicunt τάχα, velut ab eo quod est τύχη: aut certe Lia propterea sic locuta est, quod adhuc gentilitatis consuetudinem retinebat. Non enim hoc Jacob dixit, ut ex hoc data huic verbo putetur auctoritas.

XCII. **[Ib. XXX, 30.]** Quod Jacob dicit, *Et benedixit te Dominus in pede meo;* satis advertendus est et notandus Scripturarum sensus, ne cum ita quisque locutus fuerit, quasi augurari videatur. Multum enim interest quod adjecit, *Benedixit te Dominus in pede meo:* in ingressu enim meo voluit intelligi, gratias hinc agens Deo

XCIII. **[Ib. XXX, 37, 42.]** In facto Jacob cum virgas excorticavit, detrahens viride, ut album varie appareret, et sic in conceptu fetus pecorum variarentur, cum matres in alveis aquarum biberent, et visis virgis illam varietatem conspicerent; multa dicuntur simililiter fieri in animalium fetibus: sed et mulieri accidisse traditur, et scriptum reperitur in libris antiquissimi et pertissimi medici Hippocratis, quod suspicione adulterii fuerat punienda, cum puerum pulcherrimum peperisset utrique parenti generique dissimilem, nisi memoratus medicus solvisset quaestionem, illis admonitis quaerere ne forte aliqua talis pictura esset in cubiculo; qua inventa mulier a suspicione liberata est. Sed ad hanc rem quam fecit Jacob, virgarum ex diversis arboribus trium copulatio quid contulerit utitatis, quod attinet ad varias pecudes multiplicandas, non apparet omnino; nec aliquid ad

hoc commodum interest, utrum ex unius generis ligno varientur virgae, an plura sint lignorum genera, cum sola quaeratur lignorum varietas: ac per hoc cogit inquiri prophetiam, et aliquam figuratam significationem res ista, quam sine dubio ut propheta fecit Jacob; et ideo nec fraudis arguendus est. Non enim tale aliquid, nisi revelatione spirituali, eum fecisse credendum est. Quod autem ad justitiam pertinebat, sicut alii interpretes apertius hoc narrant, non ponebat virgas in secundo conceptu ovium: quod tanto obscurius, quanto brevius a Septuaginta dictum est, *Quia cum peperissent, non ponebat;* quod intelligitur cum primum peperissent: ut jam non solere ponere intelligatur, cum secundo pariturae essent, ne ipse auferret omnes fetus, quod iniquum fuit .

XCIV. **[Ib. XXXI, 30.]** Quod Laban dicit, *Quare furatus es deos meos?* hinc est illud fortasse, quod et augurari se dixerat, et ejus filia bonam fortunam nominaverat. Et notandum est, quod a principio libri nunc primum invenimus deos gentium: superioribus quippe Scripturae locis Deum nominabant.

XCV. **[Ib. XXXI, 41, 7.]** Quid est quod dicit Jacob socero suo, *Et decepisti mercedem meam decem agnabus?* Hoc enim quando et quomodo factum sit, Scriptura non narrat: sed utique factum est quod iste commemorat; nam dixit hoc et uxoribus suis, quando eas vocavit in campum. Conquerens enim de patre illarum, ait inter caetera, *Et mutavit mercedem meam decem agnorum.* Intelligitur ergo per singula tempora partus ovium, cum videret Laban tales fetus esse natos, quales placuerat ut ad Jacob pertinerent, pactum fraude mutasse, et dixisse ut futuro fetu alios pecudum colores haberet in mercede Jacob. Tunc autem ille virgas varias non supponebat,

et non nascebantur varii, sed unius coloris, quae Jacob ex novo pacto auferebat. Quod cum vidisset Laban, rursus pactum fraude mutabat, ut ad Jacob varia pertinerent: tunc iliarum suppositione virgarum varia nascebantur. Ergo quod ait Jacob uxoribus suis, *Mutavit mercedem meam decem agnorum,* et postea ipsi Laban, *Decepisti mercedem meam decem agnabus,* non ita dixit quasi provenerit socero ejus ipsa fraus; ut enim non ei proveniret, Deum sibi dixit adversus illum adfuisse: decem vero agnos vel decem agnas, pro decem temporibus posuit, quibus oves quas pascebat per sexennium pepererunt. Bis quippe pariebant in anno: contigerat autem ut primo anno, quo inter se pacti sunt, et ad eas pascendas placito hujus mercedis accessit, semel parerent in fine anni, quia cum accessit, jam semel pepererant; rursumque sexto anno, id est ultimo, cum semel peperissent, exorta necessitate profectionis, prius recederet, quam iterum parerent: ac per hoc cum primus annus atque ultimus duos ovium partus sub illo haberent, hoc est, singulos, medii vero quatuor anni binos, fiunt omnes decem. Nec mirum quod haec decem tempora nomine agnorum appellavit, qui eisdem temporibus nascebantur; velut si quisquam dicat, Per tot vindemias, aut, Per tot messes, quibus numerus intelligatur annorum: unde ait quidam, *Post aliquot aristas* **(Virgil. in Bucol, Eclog. 1, v. 70)**; per aristas videlicet messes, et per messes annos significans. Pecudum autem illius regionis fecunditas, sicut Italarum, tanta fertur, ut bis in anno pariant .

XCVI. **[Ib. XXXI, 45.]** *Sumpsit autem Jacob lapidem, et constituit eum titulum.* Diligenter animadvertendum est, quomodo istos titulos in rei cujusque testimonio

constituebant; non ut eos pro diis colerent, sed ut eis aliquid significarent.

XCVII. **[Ib. XXXI, 47, 48.]** Quod acervum lapidum, quem inter se constituerant Laban et Jacob, cum aliquanta diversitate appellaverunt, ut eum vocaret Laban Acervum testimonii, Jacob Acervum testem; traditur ab eis qui et syram et hebraeam linguam noverunt, propter proprietatem suae cujusque linguae factum. Fieri enim solet, ut alia lingua non dicatur uno verbo, quod alia dicitur, et vicinitate significationis quidque appelletur. Nam postea dicitur, *Propter hoc appellatum est nomen, Acervus testatur.* Hoc enim medie positum est, quod utrique conveniret, et ei qui dixerat, *Acervus testimonii,* et ei qui dixerat, *Acervus testis.*

XCVIII. **[Ib. XXXI, 48, 49.]** Quid est quod loquendo Laban ad Jacob dicit, *Testatur acervus hic, et testatur titulus hic. Propter hoc appellatur nomen, Acervus testatur. Et visio quam dixit, Respiciat Deus inter me et te?* Nisi forte ordo est, *Et visio quam dixit Deus, Respiciat inter me et te,* Deus quippe illi dixerat in visione, ne laederet Jacob.

XCIX. **[Ib. XXXI, 50.]** Quid est quod dicit in consequentibus Laban, *Vide, nemo nobiscum est?* nisi forte nemo extraneorum, aut propter testificationem Dei, quem ita habere deberent, tanquam nemo cum eis esset, quem testimonio ejus adjungerent.

C. **[Ib. XXXI, 53, 42.]** *Et juravit Jacob per timorem patris sui Isaac. Per timorem* utique quo timebat Deum, quem

timorem etiam superius commendavit. cum diceret, *Deus patris mei Abrahae, et timor patris mei Isaac.*

CI. **[Ib. XXXII, 2.]** Castra Dei quae vidit Jacob in itinere, nulla dubitatio est quod Angelorum fuerit multitudo: ea quippe in Scripturis militia coeli nominatur.

CII. **[Ib. XXXII, 6-12.]** Nuntiato sibi fratre suo Jacob veniente obviam ei cum quadringentis viris, turbatus est quidem et mente confusus, quoniam timuit valde; et ut visum est homini perturbato, divisam multitudinem suam in duo castra disposuit. Ubi quaeri potest, quomodo habuerit fidem promissis Dei, quandoquidem dixit, *Si venerit ad castra prima frater meus, et exciderit ea, erunt secunda in salutem.* Sed etiam hoc fieri potuit, ut everteret castra ejus Esau, et tamen Deus post illam afflictionem adesset, et liberaret eum, et quae promisit impleret. Et admonendi fuimus hoc exemplo, ut quamvis credamus in Deum, faciamus tamen quae facienda sunt ab hominibus in praesidium salutis, ne praetermittentes ea, Deum tentare videamur. Denique post haec, quae verba dicat idem Jacob, considerandum est: *Deus,* inquit, *patris mei Abraham, et Deus patris mei Isaac, Domine, qui dixisti mihi, Recurre in terram generationis tuae, et bene tibi faciam, idoneus es mihi ab omni justitia et ab omni veritate, quae fecisti puero tuo. In virga enim mea ista transii Jordanem hunc, nunc autem factus sum in duo castra: erue me de manu fratris mei, de manu Esau; quia ego timeo illum, ne cum venerit feriat me et matres super filios. Tu autem dixisti, Benefaciam tibi, et ponam semen tuum tanquam arenam maris, quae non dinumerabitur prae multitudine.* Satis in his verbis et humana infirmitas, et fides pietatis apparet.

CIII. **[Ib. XXXII, 20.]** Quod latini codices habent de Jacob, *Dixit enim, Placabo vultum ejus, in muneribus praecedentibus eum;* scriptor libri qui narrans ait de Jacob, *Dixit enim, Placabo vultum ejus,* huc usque verba Jacob dixisse intelligitur, caetera vero sua intulisse quod ait, *in muneribus praecedentibus eum:* tanquam diceret, In muneribus quae praecedebant Jacob, placabo vultum fratris mei. Ordo est ergo verborum Jacob, *Placabo vultum ejus, et post hoc videbo faciem ejus; forsitan enim suscipiet faciem meam.* Interposita autem sunt verba scriptoris, *in muneribus praecedentibus eum.*

CIV. **[Ib. XXXII, 26.]** Quod ab illo angelo desiderat Jacob benedici, cui luctando praevaluit, magna est de Christo prophetia. Nam eo ipso admonet mysticum aliquid sapere, quia omnis homo a majore vult benedici. Quomodo ergo ab eo benedici iste voluit, quem luctando superavit? Praevaluit enim Jacob Christo, vel potius praevalere visus est, per eos Israelitas a quibus crucifixus est Christus; et ab eo tamen benedicitur in eis Israelitis qui crediderunt in Christum, ex quibus erat qui dicebat, *Nam et ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin* **(Rom. XI, 1)**. Unus ergo atque idem Jacob et claudus et benedictus: claudus in latitudine femoris, tanquam in multitudine generis, de quibus dictum est, *Et claudicaverunt a semitis suis* **(Psal. XVII, 46)**; benedictus autem in eis de quibus dictum est, *Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt* **(Rom. XI, 5)**.

CV. **[Ib. XXXIII, 10.]** Quid sibi vult quod Jacob ait fratri suo, *Propter hoc vidi faciem tuam, quemadmodum cum videt aliquis faciem Dei?* utrum paventis et perturbati animi verba usque in hanc adulationem proruperunt? an secundum

aliquem intellectum sine peccato dicta accipi possunt? Fortassis enim quia dicti sunt et Gentium dii, quae sunt daemonia, non praejudicetur ex his verbis homini Dei. Non enim dixit, Quemadmodum si viderem faciem Dei, sed, *Cum videt aliquis;* ipse autem aliquis, quem significare possit, incertum est: atque ita fortasse temperata sunt verba, ut et ipse Esau sibi delatum tantum honorem grate acciperet, et qui haec etiam aliter intelligere possunt, eum a quo dicta sunt nullo crimine impietatis arguerent. Quod etsi benigno animo dicta haec verba fraterna sunt, quoniam et post bonam susceptionem metus ipse transierat; potuit sic dici, quemadmodum et Moyses Pharaonis deus dictus est **(Exod. VII, 1)**, secundum quod dicit Apostolus, *Etsi sunt qui dicuntur dii, sive in coelo, sive in terra, quemadmodum sunt dii multi, et domini multi* **(I Cor. VIII, 5)**: maxime quia sine articulo, in graeco dictum est; quo articulo evidentissime solet veri Dei unius fieri significatio. Non enim dixit, πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, sed dixit, πρόσωπον θεοῦ: facile autem hoc intelligunt qua distantia dicatur, qui Graecorum eloquium audire atque intelligere solent.

CVI. **[Ib. XXXIII, 14.]** Quaeritur utrum mendaciter promiserit Jacob fratri suo, quod sequens pedes suorum, in itinere propter quos si moraretur, venturus esset ad eum in Seir: hoc enim, sicut Scriptura deinde narrat, non fecit, sed eo perrexit itinere quod dirigebat ad suos. An forte veraci animo promiserat, sed aliud postea cogitando delegit?

CVII. **[Ib. XXXIV, 2, 3.]** Quomodo Scriptura dicit quod *vidit Sichem filius Emmor Evaei , princeps terrae, Dinam filiam Jacob, et accepit eam, et dormivit cum ea, et humiliavit eam: et intendit animo Dinae filiae Jacob, et adamavit virginem, et*

locutus est secundum sensum virginis ipsi ? Quomodo virgo appellatur, si jam cum illa dormierat, eamque humiliaverat? Nisi forte virgo nomen aetatis est secundum hebraeum eloquium: an potius per recapitulationem postea commemoratur quod primo factum est? Prius enim potuit intendere animae ipsius et amare virginem, et loqui secundum sensum virginis, et deinde cum illa dormire, eamque humiliare.

CVIII. **[Ib. XXXIII, 5, et XXXIV, 25.]** Cum paulo ante loquens Jacob cum fratre suo Esau infantes filios suos esse significet, qui graece dicuntur παιδὶα, quaeri potest quomodo potuerunt facere tantam stragem direptionemque civitatis, interfectis quamvis in dolore circumcisionis constitutis pro sorore sua Dina. Sed intelligendum est, diu illic habitasse Jacob, donec et filia ejus virgo fieret, et filii juvenes. Nam ita scriptum est: *Et venit Jacob in Salem in civitatem Sichimorum, quae est in terra Chanaan, cum advenit de Mesopotamia Syriae, et applicuit ad faciem civitatis; et emit partem agri, in quo statuit illic tabernaculum suum, ab Emmor patre Sichem centum agnis; et statuit ibi aram, et invocavit Deum Israel. Exiit autem Dina filia Liae, quam peperit ipsi Jacob, ut condisceret filias regionis ejus* **(Gen. XXXIII, 18-20, et XXXIV, 1)**, et caetera. Apparet ergo his verbis non transeunter, sicut viator solet, illic mansisse Jacob, sed agrum emisse, tabernaculum constituisse, aram instruxisse, ac per hoc diutius habitasse: filiam vero ejus cum ad eam venisset aetatem, ut amicas habere jam posset, condiscere voluisse filias civium loci; atque ita factam esse pro illa cruentissimam caedem et depraedationem, quae jam, ut puto, quaestionem non habet. Multitudo enim non parva

erat cum Jacob, qui plurimum ditatus fuit; sed filii ejus in hoc facto nominantur, quia ejusdem facti principes atque auctores fuerunt.

CIX. **[Ib. XXXIV, 30.]** Quod ait Jacob, timens bella finitimorum apud civitatem Salem, quam expugnaverunt filii ejus, *Ego autem exiguus sum numero, et convenientes super me occident me;* propter bella plurium, quae consurgere poterant, se dixit numero exiguum, non quod minus multos haberet, quam possent sufficere expugnationi illius civitatis, cum suos in itinere in bina castra diviserit.

CX. **[Ib. XXXV, 1.]** *Dixit autem Deus ad Jacob, Surge, et ascende in locum Bethel, et habita ibi; et fac ibi aram Deo, qui apparuit tibi, cum fugeres a facie Esau fratris tui.* Quid est quod non dixit, Et fac ibi aram mihi, qui apparui tibi; sed Deus dicit, *Fac ibi aram Deo qui apparuit tibi?* utrum Filius ibi apparuit, et Deus Pater hoc dicit? an in aliquo genere locutionis annumerandum?

CXI. **[Ib. XXXV, 2.]** Quod Jacob ascensurus Bethel, ubi jussus est aram facere, dicit domui suae et omnibus qui cum illo erant, *Tollite deos alienos, qui vobiscum sunt, de medio vestrum,* etc.; deinde dicitur, *Et dederunt Jacob deos alienos, qui erant in manibus eorum, et inaures quae erant in auribus eorum:* quaeritur quare et inaures, quae si ornamenta erant, ad idololatriam non pertinebant, nisi quia intelligendum est phylacteria fuisse deorum alienorum. Nam Rebeccam a servo Abrahae inaures accepisse Scriptura testatur; quod non fieret, si eis inaures habere ornamenti gratia non liceret. Ergo illae inaures quae cum idolis datae sunt, ut dictum est, idolorum phylacteria fuerunt.

CXII. **[Ib. XXXV, 5.]** *Et factus est timor Dei in civitatibus quae circa illos erant, et non sunt consecuti post filios Israel.* Incipiamus animadvertere quemadmodum Deus operetur in hominum mentibus. A quo enim timor Dei factus est in illis civitatibus, nisi ab illo qui sua promissa in Jacob filiisque tuebatur?

CXIII. **[Ib. XXXV, 6.]** *Venit autem Jacob in Luza, quae est in terra Chanaan, quae est Bethel.* Animadvertendum est tria jam nomina hujus civitatis commemorata; Ulammaus, quod dictum est eam prius vocatam, cum illuc prius pergens in Mesopotamiam venisset Jacob **(Gen. XXVIII, 19)**; et Bethel, quod nomen ipse imposuit **(Id. XXXV, 15)**, et interpretatur Domus Dei; et Luza, quod modo commemoratum est. Nec mirum debet videri: multis enim locis hoc accidit, et in civitatibus, et in fluminibus, et in quibusque terrarum, ut ex aliis atque aliis causis vel adderentur, vel mutarentur vocabula, sicut etiam ipsis hominibus.

CXIV. **[Ib. XXXV, 9, 10.]** Iterum in Luza apparuit Deus Jacob, et dixit ei: *Nomen tuum jam non vocabitur Jacob, sed Israel erit nomen tuum.* Hoc ei dicit ecce iterum Deus in benedictione, quae repetitio confirmat magnum promissum in hoc nomine. Nam hoc mirum est, quibus etiam semel dictum est, amplius eos non vocari quod vocabantur, sed quod eis novum nomen imponebatur, omnino amplius aliquid non vocatos nisi quod eis impositum sit: istum autem per totam vitam suam et deinceps post vitam suam appellatum esse Jacob, cui non semel Deus dixerat, *Non jam vocaberis Jacob, sed Israel erit nomen tuum* **(Id. XXXII, 28)**. Nimirum ergo nomen hoc ad illam recte intelligitur pertinere promissionem, ubi sic videbitur Deus, quomodo non est antea Patribus visus.

Ibi non erit nomen vetus, quia nihil remanebit vel in ipso corpore vetustatis, et Dei visio summum erit praemium.

CXV. **[Ib. XXXV, 11.]** In promissis Jacob dicitur, *Gentes et congregationes gentium erunt ex te:* quaeritur utrum gentes secundum carnem, congregationes autem gentium secundum fidem, an utrumque propter fidem gentium dictum est, si gentes appellari non possunt una gens Israel secundum carnem.

CXVI. **[Ib. XXXV, 13-15.]** *Ascendit autem Deus ab eo loco, ubi locutus est cum eo; et statuit Jacob titulum in loco in quo locutus est cum eo, titulum lapideum; et libavit super eum libamen, et infudit super eum oleum; et vocavit Jacob nomen loci, in quo locutus est cum eo illic Deus, Bethel.* Iterum factum est hoc loco, quod factum fuerat? an iterum commemoratum est? Sed quodlibet horum sit, super lapidem libavit Jacob, non lapidi libavit. Non ergo sicut idololatrae solent aras ante lapides constituere, et tanquam diis libare lapidibus.

CXVII. **[Ib. XXXV, 26.]** 1. Quod duodecim filii computantur Israel, qui nati sunt ei, et dicitur, *Hi sunt filii Israel, qui nati sunt ei in Mesopotamia,* cum Benjamin longe postea natus sit, cum jam transiisset Bethel, et appropinquaret Bethlehem: frustra quidam conantes istam solvere quaestionem, dixerunt non legendum, *nati sunt,* sicut latini plerique codices habent; sed, *facti sunt;* graece enim scriptum est ἐγένοντο: ita volentes intelligi etiam Benjamin, quamvis ibi natus non fuerit, ibi factum tamen; quia jam fuerat in utero seminatus, ut praegnans inde Rachel exiisse credatur. Hoc autem modo etiamsi, *nati sunt,* legeretur, possent dicere, jam

in utero natus erat, quia conceptus erat; sicut de sancta Maria dictum est ad Joseph, *Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est* **(Matth. I, 20)**.

2. Sed aliud est quod impedit hanc solutionem quaestionis hujus; quia si jam ibi Benjamin conceptus erat, qui filii Jacob grandes inde exierunt, vix annorum duodecim esse potuerunt. Viginti namque annos illic explevit, quorum primis septem sine conjugio fuit, donec serviendo id adipisceretur . Ut ergo primo anno, quo duxit uxorem, ei filius nasceretur, duodecim annorum esse potuit primitivus, cum inde profectus est. Proinde si jam conceptus fuerat Benjamin, intra decem menses illa omnis via peracta est, et quidquid in itinere scriptum est de Jacob. Unde sequitur ut filii ejus tam parvuli pro sorore sua Dina tantam stragem fecerint, tot homines trucidaverint, ita expugnaverint civitatem: in quibus Simeon et Levi, qui primi gladiis accincti intraverunt ad illos homines eosque peremerunt, undecim unus, alter autem decem annorum fuisse reperiatur etiamsi per singulos annos sine intermissione illa pepererat: quod utique incredibile est, ab illius aetatis pueris illa omnia fieri potuisse; quando et ipsa Dina vix adhuc sex annorum fuit.

3. Proinde aliter solvenda quaestio est, ut ideo intelligatur dictum, commemoratis duodecim filiis, *Hi sunt filii Jacob, qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae,* quia inter omnes qui tam multi erant, unus tantum erat non ibi natus, qui tamen inde habuit nascendi causam, quod ibi mater ejus patri copulata est. Sed solutio ista quaestionis aliquo exemplo similis locutionis firmanda est .

4. Nulla tamen est facilior solutio quaestionis hujus, quam ut per synecdochen dictum accipiatur. Ubi enim pars major est, aut potior, solet ejus nomine etiam illud comprehendi quod ad ipsum nomen non pertinet. Sicut ad duodecim Apostolos jam non pertinebat Judas, qui etiam mortuus fuit cum Dominus resurrexit a mortuis, et tamen ipsius duodenarii numeri nomen Apostolus in Epistola sua tenuit, ubi ait, eum apparuisse illis duodecim **(I Cor. XV, 5)**. Cum articulo enim hoc graeci codices habent , ut non possint intelligi quicumque duodecim; sed illi in eo numero insignes. Eo modo locutionis puto et illud a Domino dictum, *Nonne ego vos duodecim elegi, et unus ex vobis diabolus est* **(Joan. VI, 71)**? ut non ad electionem etiam ipse pertinere videatur. Non enim facile invenitur electorum nomen in malo, nisi quando mali eliguntur a malis. Quod si putaverimus et illum electum, ut per ejus traditionem Domini passio compleretur, id est malitiam ejus ad aliquid electam, bene utente Deo etiam malis; aliud attendamus ubi ait, *Non de omnibus vobis dico; ego scio quos elegi* **(Id. XIII, 18)**: ubi declarat ad electionem non pertinere nisi bonos. Ac per hoc illud quod dictum est, *Ego vos duodecim elegi,* per synecdochen dictum est, ut nomine majoris meliorisque partis, etiam illud complecteretur, quod ad ipsum nomen non pertinet.

5. Hic modus est in hoc eodem libro, ubi Emmor pro filio suo Sichem, ut acciperet Dinam filiam Jacob, exiit loqui cum eodem Jacob, et venerunt etiam filii ejus qui absentes erant, et ad omnes dicit Emmor: *Sichem filius meus elegit animo filiam vestram; date ergo illi eam uxorem* **(Gen. XXXIV, 6-8)**. Quia enim potior erat patris persona, per synecdochen filiam vestram dicens, etiam fratres tenuit hoc nomine, quorum non

erat filia. Hinc est et illud, *Curre ad oves, et accipe inde mihi duos haedos* **(Id. XXVII, 9)**: simul enim pascebantur oves et haedi; et quia potiores sunt oves, earum nomine etiam caprimum pecus complexus est. Sic quia potior erat numerus undecim filiorum Jacob, qui nati fuerant in Mesopotamia, ipsorum commemoratione Scriptura complexa est etiam Benjamin, qui non erat ibi natus, et dictum est, *Hi sunt filii Jacob, qui facti sunt et in Mesopotamia Syriae.*

CXVIII. **[Ib. XXXVI, 1.]** Quod post narrationem mortis Isaac narratur quas uxores Esau acceperit, et quos creaverit, recapitulatio intelligenda est. Neque enim post mortem Isaac fieri coepit, cum jam essent Esau et Jacob centum viginti annorum. Nam eos sexagenarius suscepit, et vixit omnes annos vitae suae centum octoginta.

CXIX. **[Ib. XXXVI, 6, 7.]** Quaestio est, quomodo Scriptura dicat, post mortem Isaac patris sui Esau abscessisse de terra Chanaan, et habitasse in monte Seir; cum veniente de Mesopotamia Jacob fratre ejus, legatur quod jam illic habitabat. Proinde quid fieri potuerit ut Scriptura falli vel fallere non credatur, in promptu est cogitare; quod scilicet Esau posteaquam in Mesopotamiam frater ejus abscessit, noluit habitare cum parentibus suis, sive ex illa commotione qua dolebat se benedictione fraudatum, sive aliqua causa vel uxorum suarum, quas odiosas videbat esse parentibus, vel qualibet alia: et coepit habitare in monte Seir. Deinde post reditum Jacob fratris sui, facta inter eos concordia, reversus est et ipse ad parentes, et cum mortuum patrem simul sepelissent, quia eos in plurimum ditatos terra illa, sicut scriptum est, minime capiebat, abscessit rursus in Seir, et ibi propagavit gentem Idumaeorum.

CXX. **[Ib. XXXVI, 21.]** Quod scriptum est, *Hi principes Chorraei filii Seir in terra Edom;* secundum tempus quo vivebat, scriptor commemorat. Cum autem Seir habitaret qui istos genuit, nondum veniente in illam terram Esau, nondum utique appellabatur terra Edom. Non enim nomen nisi ab ipso Esau inditum est terrae, quoniam idem ipse et Esau et Edom vocabatur, de quo propagati sunt Idumaei, hoc est gens Edom.

CXXI. **[Ib. XXXVI, 31, 32.]** Quod scriptum est, *Et hi reges qui regnaverunt in Edom, antequam regnaret rex in Israel,* non sic accipiendum est, tanquam omnes reges nominati sint usque ad ea tempora, quibus coeperunt reges Israel, quorum primus fuit Saül. Multi enim fuerunt in Edom usque ad tempora Saül, temporibus etiam Judicum, quorum tempora fuerunt ante reges: sed ex his multis eos solos potuit commemorare Moyses, qui fuerunt antequam ipse moreretur. Nec mirum est quod numerantibus ab Abraham per Esau patrem gentis Edom, atque per Raguel filium Esau, et Zara filium Raguel, et Jobab filium Zara, cui Jobab successit in regno Balac, qui primus in terra Edom rex fuisse commemoratur, usque ad ultimum regem quem potuit nominare Moyses, plures generationes inveniuntur quam numerantur ab Abraham per Jacob usque ad Moysen. Nam illic inveniuntur fere duodecim, hic autem usque ad Moysen ferme septem. Fieri enim potuit ut ideo ibi plures nominarentur, quia citius moriendo plures alter alteri successerunt. Sic etiam contigit ut alium ordinem sequens Matthaeus, ab Abraham usque ad Joseph quadraginta duas generationes numeraret **(Matth. I, 1-17)**: Lucas autem in ordine alio numerans generationes non per Salomonem, sicut ille, sed per Nathan, ab Abraham usque ad Joseph

quinquaginta quinque commemoret **(Luc. III, 23-38)**. In illo quippe ordine ubi plures numerantur, citius mortui sunt, quam hic ubi pauciores. Ne forte autem moveat aliquem, quod inter reges Edom commemoratur Balac filius Beor, et de similitudine nominis existimet illum esse Balac, qui restitit Moysi ducenti populum Israel: sciat illum Balac Moabitam fuisse, non Idumaeum, eumque fuisse filium Sephor, non filium Beor; sed fuisse etiam ibi tunc filium Beor Balaam, non Balac, quem Balaam conduxerat idem Balac ad maledicendum populum Israel **(Num. XXII, 2-6)**.

CXXII. **[Ib. XXXV, 29, et XXXVII, 2.]** Quomodo potuerit mors Isaac, decem et septem annorum invenire Joseph ejus nepotem, sicut videtur tanquam ex ordine Scriptura narrare, quocumque se quisque convertat, invenire difficile est. Nolo enim dicere, non posse inveniri, ne forte me fugiat quod alium non fugit. Si enim post mortem avi sui Isaac, decem et septem annorum fuit Joseph quando eum fratres in Aegyptum vendiderunt, procul dubio et pater ejus Jacob septimo decimo anno filii sui Joseph centum viginti annorum fuit. Genuit enim eos Isaac, cum esset annorum sexaginta, sicut scriptum est **(Gen. XXV, 26)**: vixit ergo Isaac postea centum viginti, quia centesimo octogesimo mortuus est; idcirco dimisit filios centum viginti annos habentes, et Joseph decem et septem. Joseph autem quoniam triginta annorum fuit, quando apparuit in conspectu Pharaonis, secuti sunt autem septem anni ubertatis et duo famis, donec ad eum pater cum fratribus venit; triginta novem profecto annos agebat Joseph quando Jacob intravit in Aegyptum. Tunc autem idem Jacob, quod ore suo Pharaoni dicit, centesimum et trigesimum annum agebat aetatis **(Gen. XLVII, 9)**; centum autem et viginti Jacob,

quando erat decem et septem Joseph: quod verum esse nullo modo potest. Si enim septimo decimo anno vitae Joseph, Jacob centum viginti ageret, procul dubio trigesimo et nono anno Joseph, non centum triginta, sed centum quadraginta et duos annos agere inveniretur Jacob. Si autem die mortis Isaac, nondum erat annorum decem et septem Joseph, sed aliquantulo tempore post mortem avi sui ad septimum decimum pervenit annum, quo anno Scriptura testante in Aegyptum est a fratribus venditus, plurium etiam quam centum quadraginta duum annorum esse debuit pater ejus, quando est filium in Aegyptum consecutus. Scriptura quippe posteaquam narravit annum vitae ultimum Isaac centesimum et octogesimum, et ejus mortem ac sepulturam **(Id. XXXV, 28, 29)**, deinde commemoravit quemadmodum digressus esset Esau a fratre suo de terra Chanaan in montem Seir, et contexuit commemorationem regum et principum gentis ipsius, in qua se constituit, vel quam propagavit Esau; post haec, narrationem de Joseph sic intulit **(Id. XXXVI, 6-43)**: *Habitabat autem Jacob in terra Chanaan. Hae autem procreaturae Jacob. Joseph autem decem et septem annorum erat pascens cum fratribus oves.* Deinde narratur causa somniorum quemadmodum odiosus fratribus sit factus, et venditus **(Id. XXXVII, 1-28)**. Aut ergo eodem anno septimo decimo, aut etiam aliquanto major venit in Aegyptum: ac per hoc utrolibet modo permanet quaestio. Si enim decem et septem annorum fuit post mortem avi sui, quando pater ejus centum viginti fuit; profecto anno ejus trigesimo et nono, quando Jacob venit in Aegyptum, centum quadraginta duos annos idem Jacob agere debuit: fuit autem tunc Jacob centum triginta; ac per hoc si decem et septem annorum Joseph in Aegyptum est venditus, ante duodecim annos quam moreretur

avus ejus, venditus invenitur. Decem enim et septem annorum esse non potuit, nisi ante duodecim annos mortis Isaac, centesimo et octavo anno vitae patris sui Jacob. His enim cum adjecerimus viginti duos annos quibus Joseph usque ad adventum patris sui fuit in Aegypto, fient aetatis anni Joseph triginta novem, et Jacob centum triginta, et nulla erit quaestio. Sed quoniam Scriptura post mortem Isaac ista narravit, putatur Joseph post ejusdem avi sui mortem decem et septem annorum fuisse. Quapropter intelligamus de vita Isaac, tanquam multum decrepiti senis, tacuisse Scripturam, cum jam de Jacob et ejus filiis loqueretur: vivo tamen Isaac, decem et septem annorum esse coepit Joseph.

CXXIII. **[Ib. XXXVII, 10.]** Quod dicit Jacob ad Joseph, *Quod est somnium hoc quod somniasti? Numquid venientes veniemus ego et mater tua et fratres tui adorare te super terram?* nisi in aliquo mysterio dictum accipiatur, quomodo intelligitur de matre Joseph, quae jam erat mortua? Unde non in Aegypto, cum sublimaretur, putandum est hoc esse completum; quia nec pater eum adoravit, quando ad eum venit in Aegyptum, nec mater olim defuncta potuit. In Christi ergo persona facile intelligi potest etiam de mortuis, secundum illud quod dicit Apostolus, quia *donavit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium, et infernorum* **(Philipp. II, 9, 10)**.

CXXIV. **[Ib. XXXVII, 28.]** Quaeritur quare Ismaelitas Scriptura, quibus a fratribus venditus est Joseph, etiam Madianitas vocet, cum Ismael sit de Agar filius Abrahae, Madianitae vero de Cethura? An quia Scriptura dixerat de Abraham, quod munera dederit filiis concubinarum suarum,

Agar scilicet et Cethurae, et dimiserit eos ab Isaac filio suo in terram Orientis **(Gen. XXV, 6)**, unam gentem fecisse intelligendi sunt?

CXXV. **[In XXXVII, 35.]** De Jacob scriptum est, cum lugeret Joseph, *Congregati sunt autem omnes filii ejus et filiae, et venerunt consolari eum.* Quae filiae praeter Dinam? An filios et filias dicit connumeratis nepotibus et neptibus? jam enim majores filii ejus filios habere potuerunt.

CXXVI. **[Ib. XXXVII, 35.]** *Et noluit consolari, dicens, Quoniam descendam ad filium meum lugens in infernum.* Solet esse magna quaestio, quomodo intelligatur infernus; utrum illuc mali tantum, an etiam boni mortui descendere soleant. Si ergo tantum mali, quomodo iste ad filium suum se dicit lugentem velle descendere? Non enim in poenis inferni eum esse credit. An perturbati et dolentis verba sunt, mala sua etiam hinc exaggerantis?

CXXVII. **[Ib. XXXVII, 36.]** *Et vendiderunt Joseph in Aegyptum Petephrae spadoni, praeposito coquorum.* Nolunt quidam praepositum coquorum interpretari, qui graece ἀρχιμάγειρος dicitur; sed praepositum militiae, cui esset potestas occidendi. Nam sic appellatus est etiam ille quem Nabuchodonosor misit, penes quem potius invenitur primatus fuisse militiae.

CXXVIII. **[Ib. XXXVIII, 1-3.]** *Factum est autem in tempore illo descendit Judas a fratribus suis ad hominem quemdam Odollamitam, cui nomen Iras: et vidit illic Judas filiam hominis Chananaei nomine Savam , et accepit eam, et introivit ad eam, et concepit, et peperit filium,* et caetera.

Quaeritur quando ista fieri potuerunt. Si enim posteaquam Joseph devenit in Aegyptum, quomodo intra viginti ferme et duos annos (nam post tantum temporis colligitur eos venisse ad eumdem Joseph fratrem suum in Aegyptum cum patre suo) fieri potuerit ut Judae filii ejus aetatis omnes possent ducere uxores? Nam Thamar nurum suam, mortuo primogenito suo, alteri filio dedit: quo etiam mortuo, exspectavit ut cresceret tertius; et cum crevisset, nec illi eam dedit, timens ne et ipse moreretur: unde factum est ut eidem socero suo se illa supponeret. Quomodo ergo haec omnia intra tam paucos annos fieri potuerint, merito movet, nisi, ut forte solet, Scriptura per recapitulationem aliquot annos ante venditum Joseph hoc fieri coepisse intelligi velit; quoniam sic positum est, ut diceretur, *Factum est autem in illo tempore:* ubi tamen quaeritur, si decem et septem annorum erat Joseph quando venditus est, quot annorum esse Judas potuerit quartus filius Jacob, quandoquidem ipse primogenitus Ruben ut plurimum fratrem suum Joseph quinque aut sex annos potuerit aetate praecedere. Evidenter autem Scriptura dicit triginta annorum fuisse Joseph, quando innotuit Pharaoni **(Gen. XLI, 46)**. Cum ergo ipse anno septimo decimo aetatis suae venditus fuisse credatur, tredecim annos peregerat in Aegypto ignotus Pharaoni; ad hos autem tredecim annos accesserunt septem anni ubertatis, et facti sunt anni viginti; his adduntur duo, quia secundo anno famis intravit Jacob in Aegyptum cum filiis suis, et inveniuntur viginti duo anni, quibus abfuit Joseph a patre et a fratribus suis: quo medio tempore, quomodo fieri potuerint de uxore et filiis et nuru Judae omnia quae narrantur, indagare difficile est: nisi forte ut credamus (et hoc enim fieri potuit), mox ut adolescere Judas coepit, eum incidisse in

amorem ejus quam duxit uxorem, nondum vendito Joseph in Aegyptum.

CXXIX. **[Ib. XXXVIII, 14.]** *Et depositis vestimentis viduitatis suae a se.* Hinc insinuatur et temporibus Patriarcharum certa et sua fuisse vestimenta viduarum, non utique talia qualia conjugatarum.

CXXX. **[Ib. XXXIX, 1.]** Quod iterum dicitur, *Joseph autem depositus est in Aegyptum, et possedit eum Petephres spado Pharaonis,* ad ordinem redit Scriptura unde recesserat, ut illa narraret quae supra digesta sunt.

CXXXI. **[Ib. XL, 16.]** Quod aliqui codices latini habent, *tria canistra alicae,* cum graeci habeant χονδριτῶν, quod interpretantur qui usum ejusdem linguae habent, panes esse cibarios. Sed illud movet, quomodo panem cibarium potuerit Pharao habere in escis. Dicit enim in superiore canistro fuisse omnia ex quibus edebat Pharao, opus pistorum . Sed intelligendum est etiam ipsum canistrum habuisse panes cibarios, quia dictum est, tria canistra χονδριτῶν, et desuper fuisse illa ex omni genere operis pistoris in eodem canistro superiore.

CXXXII. **[Ib. XLI, 1.]** Quod putabat se stare Pharao super flumen, quemadmodum servus Abrahae dixit, *Ecce ego sto super fontem aquae* **(Id. XXIV, 13)** (nam et ibi graecus ἐπὶ τῆς πηγῆς dixit quemadmodum hic ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ): haec locutio si intelligatur in Psalmo ubi scriptum est, *Qui fundavit terram super aquam* **(Psal. XXIII, 2)**; non coguntur homines putare sicut navem natare terram super aquam. Secundum hanc enim locutionem recte intelligitur quod altior sit terra

quam aqua; altius quippe ab aquis sustollitur, ubi habitent terrena animalia.

CXXXIII. **[Ib. XLI, 30.]** Quod scriptum est, *Obliviscentur ubertatis futurae in tota terra Aegypti,* non futurae illis qui famem patientur, tanquam postea veniat illis ubertas; sed futura erat tunc quando loquebatur, tanquam diceret, Ubertatis hujus, quam futuram significarunt boves bonae et spicae bonae, obliviscentur homines in ea fame, quam significaverunt boves et spicae malae.

CXXXIV. **[Ib. XLI, 38.]** *Numquid inveniemus hominem talem, qui habeat Spiritum Dei in se?* Ecce jam, nisi fallor, tertio insinuatur nobis in hoc libro Spiritus sanctus, id est, Spiritus Dei. Primo ubi dictum est, *Et Spiritus Dei ferebatur super aquam* **(Gen. I, 2)**: secundo ubi dicit Deus, *Non permanebit Spiritus meus in hominibus istis, propter quod carnes sunt* **(Id. VI, 3)**: et tertio nunc, quod Pharao dicit de Joseph, esse in illo Spiritum Dei; nondum tamen legimus Spiritum sanctum.

CXXXV. **[Ib. XLI, 45.]** *Et imposuit Pharao nomen Joseph Psonthomphanech:* hoc nomen interpretari dicitur, *Occulta revelavit;* ex illo utique quod somnia regi aperuit: Aegyptia vero lingua Salvatorem mundi perhibent appellatum isto nomine.

CXXXVI. **[Ib. XLI, 45.]** *Et dedit ei Aseneth, filiam Petephrae sacerdotis Solis civitatis, ipsi uxorem.* Quaeri solet cujus Petephrae, utrum illius cujus servus fuit, an alterius: sed credibilius aestimatur alterius. Nam de illo cur non credatur, multa sunt quae moveant. Primum, quia Scriptura non

commemoravit, cum videatur hoc non potuisse praeterire, quod ad illius juvenis non parvam gloriam pertinebat, ut ejus filiam duceret, cujus famulus fuit. Deinde quomodo spado filiam habere potuerit? Sed respondetur, Quomodo uxorem: postea quippe creditur abscissus, vel casu vulneris, vel propria voluntate. Et quod honor ejus, non ipse commemoratur qui solet, id est, quod ἀρχιμάγειρος fuerit, quem principem coquorum latini interpretes posuerunt, principem autem militiae quidam intelligi volunt. Sed etiam hic respondetur, duos illum honores habuisse; et sacerdotium Solis, et militiae principatum: congruenter autem alibi ille honor ejus commemoratus est, qui talibus actibus congruebat; hic vero, posteaquam in Joseph apparuit non parva divinitas, ipse honor debuit nominari soceri ejus, qui pertineret ad divinitatem non parvam, secundum opinionem Aegyptiorum in sacerdotio Solis. Verum in his omnibus, quia et praepositus fuit custodiarum carceris, nimis incredibile est huic praepositum officio sacerdotem . Deinde non simpliciter dictum est, quod sacerdos Solis esset; sed civitatis Solis, quae vocatur Heliopolis: abesse autem dicitur amplius quam viginti millibus a civitate Memphi, ubi Pharaones, id est, reges maxime commanebant. Quomodo ergo deserto officio sacerdotii sui potuit strenue regi servire in militiae principatu? Accedit etiam quod Aegyptii sacerdotes perhibentur non servisse semper, nisi templo deorum suorum, nec aliud aliquid officii gessisse: sed si forte tunc aliter fuit, credat quisque quod placet; non est tamen quaestio cujus exitus clausus sit, sive unus fuerit Petephres, sive duo: quodlibet enim horum quisque existimet, non est fidei periculosum, nec contrarium veritati Scripturarum Dei.

CXXXVII. **[Ib. XLI, 49.]** *Et congregavit Joseph triticum, sicut arenam maris multum valde, quoadusque non potuit numerari; non enim erat numerus:* pro eo dictum est, *non enim erat numerus,* quod nomen numeri omnis usitati excederet illa copia, et quomodo appellaretur non inveniebatur. Nam unde fieri potest ut quantumlibet magnae, finitae tamen multitudinis, numerus non sit? Quamvis hoc potuerit etiam secundum hyperbolen dici.

CXXXVIII. **[Ib. XLII, 9.]** *Et commemoratus est Joseph somniorum suorum, quae vidit ipse:* adoraverant enim eum fratres sui. Sed aliquid in illis somniis excelsius inquirendum est. Non enim potest eo modo de patre ejus ac matre compleri, quae jam mortua fuerat, quod de sole et luna cum vidisset, a patre increpante audierat **(Gen. XXXVII, 10)**, qui vivebat .

CXXXIX. **[Ib. XLII, 15, 16.]** Quid est quod Joseph vir tam sapiens, atque ita non solum hominum inter quos vivebat testimonio, sed ipsa etiam Scriptura teste laudatus, ita jurat per salutem Pharaonis, non exituros de Aegypto fratres suos, nisi frater eorum junior veniret? An etiam bono et fideli viro vilis fuerat salus Pharaonis, cui fidem sicut primitus domino suo servabat in omnibus? quanto enim magis ipsi, qui eum in tanto honore locaverat, si illi servavit, qui eum servum emptitium possidebat? Quod si non curabat Pharaonis salutem, numquid et perjurium pro cujuslibet hominis salute vitare non debuit? An non est perjurium? Tenuit enim unum eorum donec veniret Benjamin, et verum factum est quod dixerat: *Non exibitis hinc, nisi venerit frater vester.* Ad omnes enim non potuit pertinere quod dictum est; nam quomodo et ille venturus esset, nisi ad eum adducendum aliqui rediissent? Sed quod sequitur magis urget quaestionem, ubi iterum juravit dicens, *Mittite ex*

vobis unum, et adducite fratrem vestrum; vos autem ducemini , *quoadusque manifesta sint verba vestra, si vera dicitis an non: sin autem, per salutem Pharaonis, exploratores estis;* id est, si non vera dicitis, exploratores estis. Huic sententiae interposuit jurationem, quia si vera non dixissent, exploratores essent, id est, exploratorum poena digni essent; quos tamen vera dicere sciebat. Neque enim perjurus est quisque, si ei quem castissimum novit, dicat, Si hoc adulterium de quo argueris commisisti, damnat te Deus, et his verbis adhibeat jurationem; verum omnino jurat: ibi est enim conditio qua dixit, Si fecisti, quem tamen non fecisse certum habet. Sed ait aliquis, Verum est quia si fecit adulterium, damnat illum Deus: hoc autem quomodo verum est, Si non verum dicitis, exploratores estis, cum etiamsi mentiantur, non sint exploratores? Sed hoc est quod dixi, ita dictum esse, *exploratores estis,* tanquam si dictum esset, exploratorum poena digni estis, hoc est exploratores deputabimini merito mendacii vestri. *Estis* autem potuisse dici, pro habebimini et deputabimini, innumerae similes locutiones docent. Unde est illa Eliae, *Quicumque exaudierit in igne, ipse erit Deus* **(III Reg. XVIII, 24)**. Non enim tunc erit, sed tunc habebitur.

CXL. **[Ib. XLII, 23.]** Quid est quod cum inter se poenitentes filii Israel loquerentur de fratre suo Joseph, quod cum illo male egerint, et hoc eis divino judicio redderetur, quod se periclitari videbant, adjungit Scriptura et dicit, *Ipsi ignorabant quia audiebat Joseph: interpres enim inter illos erat.* Hoc scilicet intelligendum est, ideo eos putasse quia ille non audiret, quod videbant interpretem qui inter illos erat, nihil ei dicere eorum quae loquebantur; nec ob aliud

adhibitum putabant interpretem, nisi quod eorum linguam ille nesciret; nec cura erat interpretis ea dicere illi, a quo positus fuerat, quae non ad illum, sed inter se loquebantur.

CXLI. **[Ib. XLII, 24.]** *Et iterum accessit ad eos, et dixit illis:* nec adjungit quid illis dixerit. Unde intelligitur haec eadem dixisse quae dixerat.

CXLII. **[Ib. XLII, 38.]** *Et deducetis senectam meam cum tristitia ad infernum.* Utrum ideo ad infernum, quia cum tristitia? an etiamsi abesset tristitia, tanquam ad infernum moriendo descensurus haec loquitur? De inferno enim magna quaestio est, et quid inde Scriptura sentiat, locis omnibus, ubi forte hoc commemoratum fuerit, observandum est.

CXLIII. **[Ib. XLIII, 28.]** Quod a praeposito domus audiunt, *Deus vester et Deus patrum vestrorum dedit vobis thesauros in saccis vestris; argentum autem vestrum probatum habeo,* mendacium videtur, sed aliquid significare credendum est. Argentum enim quod et datur, et non minuitur, quia et probatum appellatum est, nimirum illud intelligitur de quo alibi legimus, *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terrae, purgatum septuplum* **(Psal. XI, 7)**, id est perfecte.

CXLIV. **[Ib. XLIII, 34.]** *Biberunt autem, et inebriati sunt cum eo.* Solent hinc ebriosi adhibere testimonii patrocinium; non propter illos filios Israel, sed propter Joseph, qui valde sapiens commendatur: sed hoc verbum et pro satietate solere poni in Scripturis, qui diligenter adverterit, multis in locis inveniet. Unde est illud, *Visitasti terram et inebriasti eam, multiplicasti ditare eam* **(Psal. LXIV, 10)**: eo quod in laude

benedictionis hoc positum est, et donum Dei commemoratur, apparet hac ebrietate saturitatem significari. Nam ita inebriari ut inebriantur ebriosi, nec ipsi terrae utile est, quoniam majore quam satietati sufficit, humore corrumpitur; sicut vita ebriosorum, qui non satietate se replent, sed mergunt diluvio.

CXLV. **[Ib. XLIV, 15.]** Quod ait fratribus suis Joseph, *Nesciebatis quia augurio auguratur homo qualis ego;* de hoc augurio etiam mandavit eis dicendum per hominem suum; quid sibi velit, quaeri solet; an quia non serio, sed joco dictum est, ut exitus docuit, non est habendum mendacium? Mendacia enim a mendacibus serio aguntur, non joco: cum autem quae non sunt, tanquam joco dicuntur, non deputantur mendacia. Sed magis movet quid sibi velit ista actio Joseph, qua fratres suos, donec eis aperiret quis esset, toties ludificavit, et tanta exspectatione suspendit: quod licet tanto sit suavius cum legitur, quanto illis fit inopinatius cum quibus agitur, tamen sapientiae illius gravitate, nisi magnum aliquid isto quasi ludo significaretur, nec ab illo fieret, nec ea Scriptura contineretur, in qua est tanta, sanctitatis auctoritas et prophetandorum tanta intentio futurorum; quam modo exsequi exponendo non suscepimus, sed admonere tantum voluimus, quid hic oporteat inquiri. Nam nec illud vacare arbitror, quod non ait, auguror ego, sed *auguratur homo qualis ego.* Quod si locutionis genus est, in Scripturae corpore simile aliquid reperiendum est.

CXLVI. **[Ib. XLIV.]** Non negligenter considerandum puto, tantam miseriam in hac perturbatione fratrum suorum quomodo Joseph quamdiu voluit tenuit, et quanta voluit mora produxit: non eos utique faciens calamitosos, quando tantae etiam ipsorum futurae laetitiae exitum cogitabat; et totum hoc

quod agebat, ut eorum gaudium differretur, ad hoc agebat, ut eadem dilatione cumularetur: tanquam non essent condignae passiones eorum in toto illo tempore quo turbabantur, ad futuram gloriam exsultationis, quae in eis fuerat revelanda, fratre cognito, quem a se perditum esse arbitrabantur.

CXLVII. **[Ib. XLIV, 19.]** Multa in narratione Judae aliter dicta sunt, quam cum illis egerat Joseph, quamvis apud cum loqueretur, ut omnino de illa insimulatione quod exploratores essent, nihil diceretur. Quod utrum consulto tacitum sit, an et id fecerit perturbationis oblivio, non apparet. Nam et illud quod dixerunt, se ab ipso Joseph interrogatos de patre et fratre suo, se autem illa interroganti indicasse, mirum si vel ad sententiam potest ista pervenire narratio, ut eam constet esse veracem. Quanquam etsi aliqua falsa in ea sunt, falli potius per oblivionem potuit, quam audere mentiri; apud eum praesertim, cui non sicut nescienti, sed etiam illa quae noverat eum scire, ad flectendam ejus misericordiam narrationi suae inserebat.

CXLVIII. **[Ib. XLV, 7.]** Quid est quod dicit Joseph, *Misit enim me Deus ante vos, remanere vestrum reliquias super terram, et enutrire vestrum reliquiarium magnum* ? Hoc enim non usquequaque consonat, ut reliquias vel reliquiarium accipiamus Jacob et filios ejus, cum omnes sint incolumes. An forte illud significat alto secretoque mysterio, quod ait Apostolus, *Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt* **(Rom. XI, 5)**; quia propheta praedixerat, *Etsi fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiae salvae fient* **(Isai. X, 22)**. Ad hoc enim occisus est Christus a Judaeis, et traditus Gentibus tanquam Joseph Aegyptiis a fratribus, ut et reliquiae Israel salvae fierent. Unde dicit Apostolus, *Nam*

et ego Israelita sum: et, *Ut plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* **(Rom. XI, 1 et 25)**; id est, ex reliquiis Israel secundum carnem, et plenitudine gentium quae in fide Christi secundum spiritum sunt Israel. Aut si et genti illi Israeliticae restat fidei plenitudo, ex qua erant reliquiae, in quibus reliquiis tunc et Apostoli salvi facti sunt, hoc significatur ea plenitudine liberationis Israel, qua per Moysen ex Aegypto liberati sunt.

CXLIX. **[Ib. XLVI, 6, 7.]** *Intrarunt in Aegyptum Jacob et omne semen ejus, filii et filii filiorum ejus, filiae et filiae filiarum ejus cum eo.* Quaerendum quomodo dicat *filias et filias filiarum ejus cum eo,* cum filiam unam legatur habuisse. Superius autem filias ejus dixeramus accipi posse neptes ejus, sicut filii Israel omnes dicuntur etiam universus populus ab illo propagatus. Sed nunc cum dicit, *filias filiarum,* propter unam Dinam, pluralis numerus pro singulari positus est, sicut etiam pro plurali singularis solet: nisi nurus ejus quisque asserat filias ejus potuisse appellari.

CL. **[In XLVI, 15.]** Quod dicit Scriptura tot animas peperisse Liam, vel tot aut tot animas exiisse de femoribus Jacob; videndum est quid hinc respondeatur eis qui hoc testimonio confirmare nituntur, a parentibus simul animas cum corporibus propagari. Animas enim dictas pro hominibus, a parte totum significante locutione, nullus ambigit. Sed quomodo ipsam partem, ex qua totum commemoratum est, hoc est animam, cujus nomine totus homo significatus est, alienemus ab eo quod dictum est, *exierunt de femoribus ejus,* ut carnes tantum ex illo natas, quamvis solae animae nominentur, accipiamus; quaerendi sunt locutionum modi secundum Scripturas.

CLI. **[Ib. XLVI, 15.]** *Hi filii Liae, quos peperit ipsi Jacob in Mesopotamia Syriae, et Dinam filiam ejus, omnes animae filii et filiae ejus triginta tres.* Numquid istae omnes triginta tres animae ex Lia in Mesopotamia Syriae natae sunt? Sex utique filii et una filia, ex quibus nepotes commemorati sunt. Si ergo de uno Benjamin quaestio nata fuerat, quando numeratis duodecim filiis Jacob et nominatim commemoratis dictum est, *Hi filii Jacob qui facti sunt ei in Mesopotamia Syriae* **(Supra, quaest. 117])**: quanto major nunc quaestio est, quomodo triginta tres animae ex Lia in Mesopotamia Syriae natae sunt; nisi quia illa locutio confirmatur, tanquam ibi omnes orti sunt, quorum parentes ibi orti sunt? Deinde et illud jam non dubium est, in una filia filias nominari, plurali numero pro singulari posito.

CLII. **[Ib. XLVI, 26, 27.]** Quod legitur sexaginta sex animas intrasse cum Jacob in Aegyptum, exceptis videlicet filiis Joseph, et deinde illis annumeratis infertur, *Septuaginta quinque animae erant, cum quibus Jacob intravit in Aegyptum;* sic accipiendum est, qui erant in domo Jacob, quando intravit in Aegyptum. Nam utique quos ibi invenit, non cum eis intravit. Sed quoniam diligentius discussa veritate reperiuntur duo nati jam fuisse cum intravit, Ephraem et Manasses, quod non solum hoc loco hebraei codices habere dicuntur, verum etiam ipsa secundum Septuaginta interpretatio in Exodo declarat; nec Septuaginta interpretes mihi in hoc videntur errasse, qui propter aliquam mysticam significationem quadam velut prophetica libertate hunc numerum complere voluerunt, si adhuc vivente Jacob illi ex duobus filiis Manasse et Ephraem propagati sunt, quos eidem numero domus Jacob aggregandos judicaverunt. Sed quia

invenitur Jacob decem et septem annos vixisse in Aegypto **(Gen. XLVII, 28)**, quomodo potuerunt filii Joseph illo vivo etiam nepotes habere, non invenitur. Ingressus est enim Aegyptum Jacob secundo anno famis **(Id. XLV, 6)**; nati sunt autem filii Joseph in annis abundantiae **(Id. XLI, 50)**: quibuslibet annis ubertatis nati existimentur, a primo anno ubertatis usque ad secundum annum famis, quo ingressus est Jacob in Aegyptum, novem anni sunt; huc additis decem et septem quibus ibi vixit Jacob, viginti sex anni reperiuntur. Quomodo ergo minus quam viginti et sex annorum juvenes etiam nepotes habere potuerunt? Sed neque ulla hebraica veritate ista solvitur quaestio. Quemadmodum enim impleri potuit, ut tot nepotes susciperet Jacob antequam intraret in Aegyptum, etiam de Benjamin qui illa aetate venit ad fratrem? Non solum autem Scriptura eum filios habuisse commemorat, sed et nepotes et pronepotem, qui omnes annumerantur sexaginta sex hominibus, cum quibus Jacob in Aegyptum, etiam secundum hebraicam veritatem perhibetur intrasse. Videndum est etiam, quid sibi velit, quod cum Joseph et filii ejus non amplius quam octo commemorentur, Benjamin vero et ejus filii simul undecim reperiantur, non decem et novem omnes sicut sunt octo et undecim, sed decem et octo referantur in summam: et postea Joseph cum filiis suis, non animae octo, sed novem fuisse dicantur, cum octo inveniantur **(Id. XLVI, 21, 22, 27)**. Haec omnia, quae indissolubilia videntur, magnam continent sine dubitatione rationem; sed nescio utrum possint cuncta ad litteram convenire, praecipue in numeris, quos in Scripturis esse sacratissimos et mysteriorum plenissimos, ex quibusdam quos inde nosse potuimus, dignissime credimus.

CLIII. **[Ib. XLVI, 32.]** Commendatur in Patriurchis, quod pecorum nutritores erant a pueritia sua et a parentibus suis. Et merito, nam haec est sine ulla dubitatione justa servitus et justa dominatio, cum pecora homini serviunt, et homo pecoribus dominatur. Sic enim dictum est, cum crearetur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et habeat potestatem piscium maris et volatilium coeli, et omnium pecorum quae sunt super terram* **(Gen. I, 26)**. Ubi insinuatur rationem debere dominari irrationabili vitae. Servum autem hominem homini, vel iniquitas vel adversitas fecit : iniquitas quidem, sicut dictum est, *Maledictus Chanaan, erit servus fratribus suis* **(Id. IX, 25)**; adversitas vero, sicut accidit ipsi Joseph, ut venditus a fratribus servus alienigenae fieret **(Id. XXXVII, 28, 36)**. Itaque primos servos, quibus hoc nomen in latina lingua inditum est, bella fecerunt. Qui enim homo ab homine superatus jure belli posset occidi, quia servatus est, servus est appellatus: inde et mancipia, quia manu capta sunt. Est etiam ordo naturalis in hominibus, ut serviant feminae viris, et filii parentibus; quia et illic haec justitia est ut infirmior ratio serviat fortiori. Haec igitur in dominationibus et servitutibus clara justitia est, ut qui excellunt ratione, excellant dominatione: quod cum in hoc saeculo per iniquitatem hominum perturbatur, vel per naturarum carnalium diversitatem, ferunt justi temporalem perversitatem, in fine habituri ordinatissimam et sempiternam felicitatem.

CLIV. **[Ib. XLVI, 34.]** *Abominatio est enim Aegyptiis omnis pastor ovium.* Merito Aegyptiis, in quibus figura est praesentis saeculi, in quo abundat iniquitas, abominatio est omnis pastor pecorum: abominatio est enim iniquo vir justus.

CLV. **[Ib. XLVII, 5, 6.]** *Venerunt autem in Aegyptum ad Joseph Jacob et filii ejus: et audivit Pharao rex Aegypti, et ait Pharao ad Joseph dicens, Pater tuus et fratres tui venerunt ad te: ecce terra Aegypti ante te est, in terra optima colloca patrem tuum et fratres tuos.* Haec repetitio non praetermissae rei, ad quam saepe obscure per recapitulationem reditur, sed omnino aperta est. Jam enim dixerat Scriptura quomodo venerint ad Pharaonem fratres Joseph, et quid eis dixerit, vel ab eis audierit **(Id. XLV, 16-20)**; sed hoc nunc velut ab initio repetivit, ut inde contexeret narrationem ab his verbis, quae soli Joseph Pharao dixit: quorum omnium in codicibus graecis, qui a diligentioribus conscripti sunt, quaedam obeliscos habent, et significant ea quae in hebraeo non inveniuntur, et in Septuaginta inveniuntur; quaedam asteriscos, quibus ea significantur quae habent hebraei, nec habent Septuaginta.

CLVI. **[Ib. XLVII, 9.]** Quid est quod dixit Jacob Pharaoni, *Dies annorum vitae meae, quos incolo?* Sic enim habent graeci, quod latini habent, *ago,* vel *habeo,* vel si quid aliud. Utrum ergo ideo dixit, *quos incolo,* quia in terra natus est, quam nondum populus divina promissione haereditatis acceperat; et ibi vitam ducens, utique in aliena terra erat, non solum quando peregrinabatur, sicut in Mesopotamia, verum etiam quando ibi erat ubi natus est? An potius secundum id accipiendum est, quod ait Apostolus, *Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur a Domino* **(II Cor. V, 6)**? Secundum hoc et illud in Psalmo dictum intelligitur, *Inquilinus ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei* **(Psal. XXXVIII, 13)**. Nam iterum dicit de ipsis diebus vitae suae, *Non pervenerunt in dies annorum vitae patrum meorum,*

quos dies incoluerunt. Non enim hic aliud voluit intelligi, quam id quod latini codices habent, *vixerunt;* ac per hoc significavit hanc vitam incolatum esse super terram, id est peregrinationis habitationem. Sed credo sanctis hoc convenire, quibus aliam patriam aeternam Dominus pollicetur. Unde videndum est quemadmodum dictum est de impiis, *Incolent et abscondent, ipsi calcaneum meum observabunt* **(Psal. LV, 7)**. De his enim convenientius accipitur, qui ut abscondant incolunt; id est, ut insidientur filiis, non manent in domo in aeternum.

CLVII. **[Ib. XLVII, 11.]** *Et dedit eis possessionem in terra optima, in terra Ramessem, sicut praecepit Pharao.* Quaerendum est utrum terra Ramessem ipsa sit Gessen. Ipsam enim petierant, et ipsam eis Pharao dari praeceperat.

CLVIII. **[Ib. XLVII, 12.]** *Et metiebatur triticum patri suo Joseph;* et tamen eum pater nec quando vidit adoravit, nec quando ab illo triticum accipiebat: quomodo ergo somnium Joseph modo impletum putabimus **(Gen. XXXVII, 9)**, et non potius majoris rei continere prophetiam?

CLIX. **[Ib. XLVII, 14.]** *Et intulit Joseph omnem pecuniam in domum Pharaonis.* Pertinuit ad Scripturam in hac etiam re commendare fidem famuli Dei .

CLX. **[Ib. XLVII, 16, 4.]** *Dixit autem illis Joseph, Adducite pecora vestra, et dabo vobis panes pro pecoribus vestris, si defecit argentum.* Quaeri potest, cum Joseph frumenta collegerit unde homines viverent, pecora unde vivebant, cum tanta fames invalesceret: maxime quia fratres Joseph Pharaoni

dixerant, *Non sunt enim pascua pecoribus puerorum tuorum; invaluit enim fames in terra Chanaan;* et propter hanc etiam inopiam pascuorum se venisse commemoraverant. Proinde si ea fame pascua defecerant in terra Chanaan, cur in Aegypto non defecerant, eadem tunc fame ubique invalescente? An sicut perhibetur ab eis qui loca sciunt, in multis Aegypti paludibus poterant pascua non deesse, etiam cum fames esset frumentorum, quae solent Nili fluminis inundatione provenire? Magis enim dicuntur paludes illae feracia pascua gignere, quando aqua Nili minus excrescit.

CLXI. **[Ib. XLVII, 29.]** Moriturus Jacob filio suo Joseph dicit: *Si inveni gratiam in conspectu tuo, subjice manum tuam sub femore meo, et facies in me misericordiam et veritatem.* Ea filium juratione constringit, qua servum constrinxit Abraham **(Gen. XXIV, 2)**; ille mandans unde uxor ducatur filio suo, iste sepulturam commendans corporis sui. In utraque tamen causa nominata sunt duo illa, quae magni habenda atque pendenda sunt in Scripturis omnibus, quacumque dispersim leguntur, misericordia et justitia, vel misericordia et judicium, vel misericordia et veritas, quandoquidem in quodam loco scriptum est, *Universae viae Domini misericordia et veritas* **(Psal. XXIV, 10)**. Ita haec duo multum commendata multum consideranda sunt. Servus autem Abrahae dixerat, *Si facitis in dominum meum misericordiam et justitiam* **(Gen. XXIV, 49)**; sicut et iste filio suo dicit, *Ut facias in me misericordiam et veritatem.* Quid sibi autem velit a tanto viro tam sollicita corporis commendatio, ut non in Aegypto sepeliatur, sed in terra Chanaan juxta patres suos, mirum videtur, et quasi absurdum, nec conveniens tantae excellentiae mentis propheticae, si hoc

ex hominum consuetudine metiamur. Si autem in his omnibus sacramenta quaerantur, majoris admirationis gaudium ipsi qui invenerit orietur. Cadaveribus quippe mortuorum peccata significari in Lege, non dubium est, cum jubentur homines post eorum contrectationem, sive qualemcumque contactum, tanquam ab immunditia purificari. Et hinc illa sententia ducta est, *Qui baptizatur a mortuo, et iterum tangit illum, quid proficit lavatio ejus? Sic et qui jejunat super peccata sua, et iterum ambulans haec eadem facit* **(Eccli. XXXIV, 30, 31)**. Sepultura ergo mortuorum remissionem significat peccatorum, eo pertinens quod dictum est, *Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* **(Psal. XXXI, 1)**. Ubi ergo sepelienda erant hoc significantia cadavera Patriarcharum, nisi in ea terra ubi ille crucifixus est, cujus sanguine facta est remissio peccatorum? Mortibus enim Patriarcharum peccata hominum figurata sunt. Dicitur autem ab eo loco, quod Abrahamium vocatur, ubi sunt ista corpora, abesse locum ubi crucifixus est Dominus fere triginta millibus, ut etiam ipse numerus eum significare intelligatur, qui in baptismo apparuit fere triginta annorum: et si quid aliud de re tanta, vel hoc modo vel sublimius intelligi potest, dum tamen non frustra arbitremur tales ac tantos homines Dei tantam gessisse curam pro sepeliendis corporibus suis; cum sit atque esse debeat fidelium ista securitas, quod ubicumque corpora eorum sepeliantur vel insepulta etiam per inimicorum rabiem relinquantur, aut pro eorum libidine dilacerata absumantur, non ideo vel minus integram, vel minus gloriosam eorum resurrectionem futuram.

CLXII. **[Ib. XLVII, 31.]** Quod habent latini codices, *Et adoravit super caput virgae ejus;* nonnulli codices

emendatius habent, *Adoravit super caput virgae suae,* vel *in capite virgae suae,* sive *in cacumine* , vel *super cacumen.* Fallit eos enim verbum graecum, quod eisdem litteris scribitur, sive *ejus,* sive *suae:* sed accentus dispares sunt, et ab eis qui ista noverunt, in codicibus non contemnuntur; valent enim ad magnam discretionem. Quamvis et unam plus litteram habere posset, si esset *suae,* ut non esset αὐτοῦ, sed ἑαυτοῦ. Ac per hoc merito quaeritur quid sit quod dictum est. Nam facile intelligeretur senem, qui virgam ferebat eo more, quo illa aetas baculum solet, ut se inclinavit ad Deum adorandum, id utique fecisse super cacumen virgae suae, quam sic ferebat, ut super eam caput inclinando adoraret Deum. Quid est ergo, *Adoravit super cacumen virgae ejus,* id est filii sui Joseph? An forte tulerat ab eo virgam, quando ei jurabat idem filius, et dum eam tenet, post verba jurantis, nondum illa reddita mox adoravit Deum? Non enim pudebat eum ferre tantisper insigne potestatis filii sui, ubi figura magnae rei futurae praesignabatur: quamvis in hebraeo facillima hujus quaestionis absolutio esse dicatur, ubi scriptum perhibent, *Et adoravit Israel ad caput lecti,* in quo utique senex jacebat, et sic positum habebat, ut in eo sine labore, quando vellet, oraret; nec ideo tamen quod Septuaginta interpretati sunt, nullum vel levem sensum habere putandum est.

CLXIII. **[Ib. XLVIII, 4.]** Etiam hic commemorans Jacob promissiones Dei erga se factas, dicit sibi dictum, *Faciam te in congregationes gentium:* quibus verbis magis fidelium vocationem significat, quam carnalis generis propagationem.

CLXIV. **[Ib. XLVIII, 5, 6.]** Quod scriptum est, dicente Jacob de Ephraem et Manasse, *Nunc ergo filii tui duo, qui facti sunt*

tibi in terra Aegypti priusquam ad te venirem in Aegyptum, mei sunt, Ephraem et Manasse, tanquam Ruben et Simeon erunt mihi (natos autem si genueris postea, tibi erunt); in nomine fratrum suorum appellabuntur in sortibus eorum: fallit legentes aliquando, ut existiment ita dictum, tanquam si alios genuisset Joseph, istorum nominibus eos Jacob appellari praeciperet; quod non ita est. Verborum quippe ordo contexitur, *Nunc ergo filii tui duo, qui facti sunt tibi in terra Aegypti priusquam ad te venirem in Aegyptum, mei sunt Ephraem, et Manasse, tanquam Ruben et Simeon erunt mihi; in nomine fratrum suorum appellabuntur in sortibus eorum;* hoc est, simul haereditatem capient cum fratribus suis, ut simul vocentur filii Israel. Duae quippe ipsae tribus adjunctae sunt, ut excepta tribu Levi, quae sacerdotalis fuit, duodecim essent quae terram dividerent, et decimas praeberent. Illud autem interpositum est, quod de aliis filiis Joseph si nascerentur dixit.

CLXV. **[Ib. XLVIII, 7.]** Quod Jacob filio suo Joseph tanquam nescienti voluit indicare, ubi et quando sepelierit matrem ejus, cum et ipse simul fuerit cum fratribus suis; sed etsi erat tam parvus aetate, ut illud vel curare vel animo retinere non posset, quae res compulit modo dici? nisi forte ad rem pertinuit commemorare ibi sepultam matrem Joseph, ubi Christus fuerat nasciturus.

CLXVI. **[Ib. XLVIII, 14, 19.]** Quod ita benedicit nepotes suos Israel, ut dexteram manum minori imponat, majori autem sinistram, et hoc filio suo Joseph volenti corrigere quasi errantem atque nescientem, ita respondet, *Scio, fili, scio, et hic erit in populum, et hic exaltabitur; sed frater ejus junior major illo erit, et semen ejus erit in multitudinem gentium:* hactenus

de Christo accipiendum est, quatenus etiam de ipso Jacob et fratre ejus dictum est, *Quia major serviet minori* **(Gen. XXV, 23)**. Secundum hoc enim significavit aliquid prophetice hoc faciendo Israel, quod populus posterior per Christum futurus generatione spirituali, superaturus erat populum priorem de carnali patrum generatione gloriantem.

CLXVII. **[Ib. XLVIII, 22.]** Quod dicit Jacob Sichimam se praecipuam dare filio suo Joseph, et addit quod eam possederit in gladio suo et arcu, quaeri potest quemadmodum valeat ad litteram convenire. Emit enim centum agnis possessionem illam **(Gen. XXXIII, 19)**, non cepit jure victoriae bellicae. An quia Salem civitatem Sichimorum filii ejus expugnaverunt **(Id. XXXIV, 25)**, et jure belli potuit ejus fieri, ut justum bellum cum eis gestum videatur, qui tantam priores injuriam fecerunt in ejus filia contaminanda? Cur non ergo illis illam terram dedit, qui hoc perpetraverunt, hoc est, majoribus filiis suis? Deinde si modo ex illa victoria glorians, dat eam terram filio suo Joseph, cur ei displicuerunt tunc filii qui hoc commiserunt? Cur denique etiam nunc, cum eos benediceret, exprobrando id commemoravit in factis eorum **(Id. XLIX, 5)**? Procul dubio ergo aliquod hic latet propheticum sacramentum: quia et Joseph quadam praecipua significatione Christum praefiguravit, et ei datur illa terra, ubi disperdiderat obruendo deos alienos Jacob; ut Christus intelligatur possessurus gentes diis patrum suorum renuntiantes, et credentes in eum.

CLXVIII. **[Ib. XLIX, 32.]** Videndum quomodo dicant Scripturae, quod assidue dicunt de mortuis, *Et appositus est ad patres suos:* vel, *Appositus est ad populum suum.* Ecce enim de Jacob dicitur, jam quidem mortuo, sed nondum

sepulto; et ad quem populum apponatur, non in promptu est videre. Ex illo enim populus prior nascitur, qui dictus est populus Israel: qui vero eum praecesserunt, tam pauci justi nominantur, ut eos populum appellare cunctemur. Nam si dictum esset, Appositus est ad patres suos, nulla quaestio fieret. An forte populus est, non solum hominum sanctorum, verum et Angelorum, populus civitatis illius, unde dicitur ad Hebraeos, *Sed accessistis ad montem Sion, et ad civitatem Dei Jerusalem, et ad millia Angelorum exsultantium* **(Heb. XII, 22)**? Huic populo apponuntur qui hanc vitam placentes Deo finiunt . Tunc enim dicuntur apponi, quando nulla jam remanet sollicitudo tentationum, et periculum peccatorum. Quod intuens ait Scriptura: *Ante mortem ne laudes hominem quemquam* **(Eccli. XI, 30)**.

CLXIX. **[Ib. L, 3.]** Quadraginta dies sepulturae, quos commemorat Scriptura, forte significant aliquid poenitentiae, qua peccata sepeliuntur. Non enim frustra etiam quadraginta dies jejuniorum sunt constituti, quibus Moyses **(Exod. XXXIV, 28)** et Elias **(III Reg. XIX, 8)**, et ipse Dominus jejunavit **(Matth. IV, 2)**: et Ecclesia praecipuam observationem jejuniorum Quadragesimam vocat. Unde et in hebraeo de Ninivitis apud Jonam prophetam scriptum perhibent, *Quadraginta dies et Ninive evertetur* **(Jonae III, 4)**: ut per tot dies, accommodatos videlicet humiliationi poenitentium, intelligantur in jejuniis sua deflevisse peccata, et impetrasse misericordiam Dei. Nec tamen putandum est istum numerum luctui poenitentium tantummodo convenire: alioquin non quadraginta dies fecisset Dominus cum discipulis suis post resurrectionem, intrans cum eis et exiens, manducans et bibens; qui dies utique magnae laetitiae fuerunt.

Nec Septuaginta interpretes, quos legere consuevit Ecclesia, errasse credendi sunt, ut non dicerent, *Quadraginta dies,* sed, *Triduum et Ninive evertetur*. Majore quippe auctoritate praediti quam interpretum officium est, prophetico spiritu, quo etiam ore uno in suis interpretationibus, quod magnum miraculum fuit, consonuisse firmantur, *Triduum* posuerunt, quamvis non ignorarent quod dies quadraginta in hebraeis codicibus legerentur; ut in Domini Jesu Christi clarificatione intelligerentur dissolvi abolerique peccata; de quo dictum est, *Qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram* **(Rom. IV, 25)**. Clarificatio autem Domini in resurrectione et in coelum ascensione cognoscitur. Unde et his numero, quamvis unum et eumdem, Spiritum sanctum dedit: primo, posteaquam resurrexit **(Joan. XX, 22)**; iterum, posteaquam ascendit in coelum **(Act. II, 2-4)**. Et quoniam post triduum resurrexit, post quadraginta autem dies ascendit; unum horum, quod posterius factum est, per numerum dierum codices hebraei significant: alterum autem de triduo, quod ad eamdem etiam rem pertineret, Septuaginta commemorare, non interpretationis servitute, sed prophetiae auctoritate voluerunt. Non ergo dicamus unum horum falsum esse, et pro aliis interpretibus adversus alios litigemus, cum et illi qui ex hebraeo interpretantur; probent nobis hoc scriptum esse quod interpretantur; et Septuaginta interpretum auctoritas, quae tanto etiam divinitus facto miraculo commendatur, tanta in Ecclesiis vetustate firmetur.

CLXX. **[Ib. L, 5.]** Quod mandavit Joseph ad potentes Aegypti, ut dicerent Pharaoni nomine ejus, *Pater meus adjuravit me, dicens, In monumento quod ego fodi mihi in*

terra Chanaan, ibi me sepelies, quaeri potest quomodo verum sit; cum haec verba patris ejus, quando de sua sepultura mandavit, non legantur. Sed ad sententiam verba referre debemus, sicut in aliis supra similiter iteratis verbis vel narrationibus admonuimus. Voluntati enim enuntiandae, et in notitiam perferendae, oportet verba servire. Fodisse autem sibi Jacob sepulcrum, nusquam superius in Scripturis legitur. Sed nisi fieret, cum in eisdem terris esset, modo non diceretur.

CLXXI. **[Ib. L, 10.]** Quid sibi vult quod cum pergerent ad sepeliendum Jacob, Scriptura dicit, *Et advenerunt ad aream Atad, quae est trans Jordanem?* Praetergressi sunt enim locum in quo erat mortuus sepeliendus, millia (sicut perhibent qui noverunt) plusquam quinquaginta: tantum quippe spatii est, plus minus, ab eo loco ubi sepulti sunt Patriarchae, in quibus et Jacob, usque ad hunc locum, quo eos advenisse narratur. Nam post factum ibi luctum et planctum magnum redierunt ad locum quem praeterierant, rursus Jordane transjecto. Nisi forte quis dicat, aliquorum hostium vitandorum causa per eremum eos venisse cum corpore, qua etiam populus Israel ductus est per Moysen ab Aegypto liberatus. Illo quippe itinere et plurimum circuitur, et per Jordanem venitur ad Abrahamium , ubi sunt corpora Patriarcharum, id est, ad terram Chanaan. Sed quoquo modo factum sit, ut trans illa loca ad orientem versus tantum iretur, et inde ad ea per Jordanem veniretur, significationis causa factum esse credendum est, quod per Jordanem venturus erat ad eas terras postea Israel in filiis suis.

CLXXII. **[Ib. L, 10, 3.]** *Et fecit luctum patri suo septem dies.* Nescio utrum inveniatur alicui sanctorum in Scripturis celebratum esse luctum novem dies, quod apud Latinos

Novemdial appellant. Unde mihi videntur ab hac consuetudine prohibendi, si qui Christianorum istum in mortuis suis numerum servant, qui magis est in Gentilium consuetudine. Septimus vero dies auctoritatem in Scripturis habet: unde alio loco scriptum est, *Luctus mortui septem dierum; fatui autem omnes dies vitae ejus* **(Eccli. XXII, 13)**. Septenarius autem numerus propter sabbati sacramentum praecipue quietis indicium est; unde merito mortuis tanquam requiescentibus exhibetur. Quem tamen numerum in luctu Jacob decuplaverunt Aegyptii, qui eum septuaginta diebus luxerunt.

CLXXIII **[Ib. L, 22.]** *Et vixit Joseph annos centum decem, et vidit Joseph Ephraem filios usque ad tertiam generationem, et filii Machir filii Manasse nati sunt super femora Joseph.* Cum hos filios filiorum, vel nepotes filiorum dicat Scriptura Joseph vivendo vidisse, quomodo eos jungit illis septuaginta quinque hominibus, cum quibus Jacob Aegyptum dicit intrasse **(Gen. XLVI, 27)**: quandoquidem Joseph senescendo pervenit ut eos natos videret; Jacob autem cum ingressus est in Aegyptum, juvenis erat Joseph, et eum pater moriens quinquagesimum et sextum fere aetatis annum agentem reliquit? Unde constat certi mysterii causa illum numerum, id est, septuagenarium et quinarium Scripturam commendare voluisse. Si autem quisquam exigit, quomodo etiam secundum historiae fidem verum sit, Jacob cum septuaginta quinque animabus in Aegyptum intrasse; non illo uno die quo venit, ejus ingressum oportet intelligi: sed quia in filiis suis plerumque appellatur Jacob, hoc est in posteris suis, et per Joseph eum constat in Aegyptum intrasse; introitus ejus accipiendus est quamdiu vixit Joseph, per quem factum est ut

intraret. Toto quippe illo tempore nasci et vivere potuerunt omnes qui commemorantur, ut septuaginta quinque animae compleantur usque ad nepotes Benjamin. Sicut enim dicit, *Hi filii Liae, quos peperit ipsi Jacob in Mesopotamia Syriae* **(Ibid, 15)**, loquens etiam de iis qui non erant nati; quia illic parentes eorum ex quibus nati sunt, pepererat, ibi eos perhibens natos, quoniam causa qua nascerentur ibi nata est, id est parentes eorum, quos ibi Lia peperit: ita quoniam causam intrandi in Aegyptum Jacob in Joseph habuit, totum tempus quo in Aegypto vixit Joseph, ingressio erat Jacob in Aegyptum per suam progeniem, quae illo vivo propagabatur, per quem factum est ut ingrederetur.

LIBER SECUNDUS. Quaestiones in Exodum, et in fine descriptio Tabernaculi.

QUAEST. I. **[EXOD. cap. I, V\ V\. 19, 20.]** De obstetricum mendacio, quo fefellerunt Pharaonem, ne occiderent masculos Israelitas quando nascebantur, dicentes non ita parere mulieres Hebraeas sicut pariebant Aegyptiae; quaeri solet utrum talia mendacia approbata sint auctoritate divina, quandoquidem scriptum est Deum bene fecisse obstetricibus: sed utrum pro misericordia ignoscebat mendacio; an et ipsum mendacium dignum praemio judicabat, incertum est. Aliud enim faciebant obstetrices vivificando infantes parvulos, aliud Pharaoni mentiendo: nam in illis vivificandis opus misericordiae fuit; mendacio vero illo pro se utebantur, ne

noceret illis Pharao, quod potuit non ad laudem, sed ad veniam pertinere. Neque hinc auctoritatem ad mentiendum esse propositam mihi videtur eis de quibus dictum est, *Et non est inventum in ore eorum mendacium* **(Apoc. XIV, 5.)** Quorumdam enim vita longe inferior a professione sanctorum, si habeat ista mendaciorum peccata, provectu ipso et indole feruntur, praesertim si beneficia divina nondum norunt exspectare coelestia, sed circa terrena occupantur. Qui autem ita vivunt, ut eorum conversatio, sicut dicit Apostolus, in coelis sit **(Philipp. III, 20)**, non eos existimo linguae suae modum, quantum ad veritatem promendam attinet falsitatemque vitandam, exemplo illo obstetricum debere formare. Sed diligentius de hac quaestione disserendum est, propter alia exempla quae in Scripturis reperiuntur.

II. **[Ib. II, 12.]** De facto Moysi, cum occidit Aegyptium ad defendendos fratres suos, satis disputavimus in illo opere quod de vita Patriarcharum adversus Faustum scripsimus: utrum indoles in eo laudabilis fuerit, qua hoc peccatum admiserit, sicut solet uber terrae, etiam ante utilia semina, quadam herbarum quamvis inutilium feracitate laudari; an omnino ipsum factum justificandum sit **(Contra Faustum lib. 22, cc. 60, sqq.)**. Quod ideo non videtur, quia nullam adhuc legitimam potestatem gerebat, nec acceptam divinitus, nec humana societate ordinatam. Tamen, sicut Stephanus dicit in Actibus Apostolorum, putabat intelligere fratres suos, quod per eum Deus daret illis salutem **(Act. VII, 25)**: ut per hoc testimonium videatur Moyses jam divinitus admonitus (quod Scriptura eo loco tacet) hoc audere potuisse.

III. **[Ib. III, 4.]** *Clamavit illum Dominus de rubo.* Dominus in angelo? an Dominus, angelus ille qui dictus est, *Magni*

consilii angelus **(Isai. IX, 6)**, et intelligitur Christus? Supra enim dixit, *Apparuit illi angelus Domini in flamma ignis de rubo.*

IV. **[Ib. III, 8.]** *Educere illos de terra illa in terram bonam et multam, in terram fluentem lac et mel:* utrum terram fluentem lac et mel spiritualiter accipere debemus; quia secundum proprietatem non hoc erat illa quae data est populo Israel? an locutionis est, qua id ad laudem ubertatis et suavitatis referatur?

V. **[Ib. III, 9.]** *Et nunc ecce clamor filiorum Israel venit ad me:* non sicut clamor Sodomorum **(Gen. XVIII, 20)**, quo iniquitas sine timore et sine verecundia significatur.

VI. **[Ib. III, 22.]** Quod mandavit Dominus Hebraeis per Moysen, ut acciperent ab Aegyptiis vasa aurea et argentea et vestem, atque addidit, *Et praedabimini eos:* mandati hujus non potest injustum esse judicium. Mandatum enim Dei est, de quo non judicandum, sed ei obtemperandum fuit. Ille enim novit quam juste mandaverit: ad servum autem pertinet obedienter facere quod mandavit.

VII. **[Ib. IV, 10.]** Quod ait Moyses ad Dominum, *Precor, Domine, non sum eloquens ante hesternum, neque ante nudiustertianum diem, neque ex quo coepisti loqui famulo tuo,* intelligitur, credere posse se fieri Dei voluntante subito eloquentem, cum dicit, *neque ex quo coepisti loqui famulo tuo;* tanquam ostendens fieri potuisse ut ante hesternum et nudiustertianum diem qui eloquens non fuisset, repente fieret, ex quo cum illo Dominus loqui coepit.

VIII. **[Ib. IV, 11.]** *Quis fecit mutum et audientem, videntem et caecum: nonne ego Dominus Deus?* Sunt qui Deo calumnientur, vel Scripturae potius Veteris Testamenti, quia dixerit Deus quod ipse fecerit caecum et mutum. Quid ergo dicunt de Domino Christo aperte in Evangelio dicente, *Ego veni ut qui non vident, videant; et qui vident, caeci fiant* **(Joan. IX, 39)**? Quis autem nisi insipiens crediderit aliquid homini secundum vitia corporalia posse accidere, quod Deus nolit? Sed eum juste totum velle nemo ambigit.

IX. **[Ib. IV, 12.]** Quod Dominus dicit ad Moysen, *Sed nunc vade, et ego aperiam os tuum, et instruam te quae locuturus es;* satis hic apparet non tantum instructionem oris, sed ipsam etiam apertionem ad Dei voluntatem et gratiam pertinere. Non enim ait, Tu aperi os tuum, et ego instruam te; sed utrumque ipse promisit, *Aperiam, et instruam.* Alibi autem dicit in Psalmo, *Dilata os tuum, et adimplebo illud* **(Psal. LXXX, 11)**. Ubi significat in homine voluntatem accipiendi quod Deus donat volenti: ut ad voluntatis exordium pertineat, *Dilata os tuum;* ad Dei autem gratiam, *Et adimplebo illud.* Hic vero, *Et aperiam os tuum, et instruam te.*

X. **[Ib. IV, 14-16.]** *Et iratus iracundia Dominus dixit* Quemadmodum possit intelligi irascens Deus, quia non sicut homo per irrationabilem perturbationem, per omnia tenendum est, ubi tale aliquid Scriptura dicit, ne de hoc eadem saepe dicenda sint. Sed merito quaeritur cur hic iratus de fratre Moysi dixerit, quod ipse illi loqueretur ad populum: videtur enim tanquam diffidenti non dedisse plenissimam facultatem, quam daturus erat; et per duos agi voluisse, quod et per unum posset, si credidisset. Verumtamen eadem verba omnia diligentius considerata, non significant iratum Dominum pro

vindicta dedisse Aaron. Sic enim dicit, *Nonne ecce Aaron frater tuus Levites? scio quia loquens loquetur ipse* . Quibus verbis ostenditur Deus increpasse potius eum, qui timeret ire quod ipse esset minus idoneus, cum haberet fratrem per quem posset ad populum loqui quod vellet; quoniam erat ipse gracilis vocis, et linguae tardioris: quanquam de Deo totum sperare deberet. Deinde eadem ipsa quae paulo ante promiserat, et posteaquam iratus est, dicit. Dixerat enim, *Aperiam os tuum, et instruam te;* nunc autem dicit, *Aperiam os tuum et os ejus, et instruam vos quae faciatis:* sed quoniam addidit, *Et loquetur ipse tibi ad populum,* videtur oris apertio praestita, propter quod dicit Moyses linguae se tardioris. De vocis autem gracilitate nihil ei praestare Dominus voluit, sed propter hoc adjutorium fratris adjunxit, qui posset ea uti voce, quae populo docendo sufficeret. Quod ergo ait, *Et dabis verba mea in os ejus,* ostendit quod ea loquenda esset daturus: nam si tantummodo audienda, sicut populo, in aures diceret. Deinde quod paulo post ait, *Et loquetur ipse tibi ad populum, et ipse erit tuum os,* et hic subauditur, ad populum. Et cum dicit,*Tibi loquetur ad populum;* satis indicat in Moyse principatum, in Aaron ministerium. Deinde quod ait, *Tu autem illi eris quae ad Deum* , magnum hic fortassis perscrutandum est sacramentum, cujus figuram gerat, veluti medius Moyses inter Deum et Aaron, et medius Aaron inter Moysen et populum.

XI. **[Ib. IV, 24-25.]** In eo quod scriptum est, *Et factum est, in via ad refectionem obviavit ei angelus, et quaerebat eum occidere: et assumpto Sepphora calculo, circumcidit praeputium filii sui; et procidit ad pedes ejus, et dixit, Stetit sanguis circumcisionis infantis mei. Et recessit ab eo; propter*

quod dixit, Desiit sanguis circumcisionis; primum quaeritur, quem volebat angelus occidere, utrum Moysen, quia dictum est, *occurrit ei angelus, et quaerebat eum occidere.* Nam cui putabitur occurrisse, nisi illi qui universo suorum comitatui praefuit, et a quo caeteri ducebantur? An puerum quaerebat occidere, cui mater circumcidendo subvenit; ut ob hoc intelligatur occidere voluisse infantem, quia non erat circumcisus, atque ita sancire praeceptum circumcisionis, severitate vindictae? Quod si ita est, incertum est prius de quo dixerit, *quaerebat eum occidere;* quia ignoratur quem, nisi ex consequentibus reperiatur: mira sane locutione et inusitata, ut prius diceret, *occurrit ei, et quaerebat eum occidere,* de quo nihil antea dixerat. Sed talis est in Psalmo: *Fundamenta ejus in montibus sanctis; diligit Dominus portas Sion* **(Psal. LXXXVI, 1, 2)**. Inde enim Psalmus incipit, nec aliquid de illo vel de illa dixerat, cujus fundamenta intelligi voluit, dicens, *Fundamenta ejus in montibus sanctis.* Sed quia sequitur, *diligit Dominus portas Sion;* ergo fundamenta vel Domini vel Sion, et ad faciliorem sensum magis Sion, ut fundamenta civitatis accipiantur. Sed quia in hoc pronomine, quod est, *ejus,* genus ambiguum est (omnis enim generis est hoc pronomen, id est et masculini, et feminini, et neutri), in graeco autem in feminino genere dicitur αὐτῆς, masculino et neutro αὐτοῦ, et habet codex graecus, αὐτοῦ; cogit intelligere non fundamenta Sion, sed fundamenta Domini, id est, quae constituit Dominus, de quo dictum est, *Aedificans Jerusalem Dominus* **(Psal. CXLVI, 2)**. Nec Sion tamen, nec Dominum antea nominaverat, cum diceret, *Fundamenta ejus in montibus sanctis:* sic et hic nondum nominato infante dictum est, *occurrit ei, et quaerebat eum occidere;* ut de quo dixerit, in consequentibus agnoscamus. Quanquam etsi de Moyse

accipere quisquam voluerit, non est magnopere resistendum. Illud potius quod sequitur, si fieri potest, intelligatur, quid sibi velit ideo recessisse angelum ab interfectione cujuslibet eorum, quia dixit mulier, *Stetit sanguis circumcisionis infantis.* Non enim ait, Recessit ab eo, propter quod circumcidit infantem: sed quia stetit sanguis circumcisionis; non quia cucurrit, sed quia stetit: magno, nisi fallor, sacramento.

XII. **[Ib. IV, 20.]** Quod superius dictum est, quod Moyses uxorem et infantes suos imposuit vehiculis, ut cum eis in Aegyptum pergeret, postea vero Jothor socer ejus illi cum eis occurrit, posteaquam eduxit populum ex Aegypto **(Exod. XVIII, 1-5)**; quaeri potest quomodo utrumque sit verum. Sed intelligendum est, post illam, quae ab angelo futura erat, interfectionem Moysi vel infantis, reversam fuisse cum parvulis. Nam quidam putaverunt propter hoc angelum terruisse, ne ad impedimentum ministerii, quod divinitus impositum Moyses gerebat, femineus sexus comitaretur.

XIII. **[Ib. V, 1-3.]** Quaeritur quomodo populo dicatur, quod mandavit Deus ejecturum se eos de Aegypto in terram Chanaan; Pharaoni autem dicatur, quod trium dierum iter exire vellent in desertum immolare Deo suo ex mandato ejus. Sed intelligendum est, quamvis Deus sciret quid esset facturus, quoniam praesciebat non consensurum Pharaonem ad populum dimittendum, illud primo dictum esse, quod etiam primitus fieret, si ille dimitteret. Ut enim sic fierent omnia quemadmodum consequens Scriptura testatur, Pharaonis contumacia meruit et suorum. Neque enim mendaciter Deus jubet quod scit non facturum cui jubetur, ut justum judicium consequatur.

XIV. **[Ib. V, 22, 23.]** Verba quae dicit Moyses ad Dominum, *Quare afflixisti populum hunc? et utquid me misisti? Ex quo enim intravi ad Pharaonem loqui in tuo nomine, in hunc populum; et non liberasti populum tuum;* non contumaciae verba sunt vel indignationis, sed inquisitionis et orationis: quod ex his apparet, quae illi Dominus respondit. Non enim arguit infidelitatem ejus, sed quid sit facturus aperuit.

XV. **[Ib. VI, 14-28.]** Sacramenti locum esse dubium non est, quod Scriptura volens originem Moysi demonstrare, quoniam ejus actio jam expetebat, a primogenito Jacob, id est Ruben, progenies coepit, inde ad Simeon, inde ad Levi; ultra progressa non est, quoniam ex Levi Moyses. Hi autem commemorantur, qui jam commemorati fuerant in illis septuaginta quinque, in quibus Israel intravit in Aegyptum: non enim primam neque secundam, sed tertiam tribum, id est Leviticam Deus esse voluit sacerdotalem.

XVI. **[Ib. VI, 30.]** Quod Moyses dicit, *Ecce ego gracili voce sum, et quomodo exaudiet me Pharao?* non videtur tantum propter magnitudinem populi excusare de vocis gracilitate, verum etiam propter unum hominem. Mirum si tam gracilis vocis fuit, ut nec ab uno homine posset audiri: an forte regius fastus non eos permittebat de proximo loqui? Dicitur autem illi: *Ecce dedi te deum Pharaoni, et Aaron frater tuus erit tuus propheta* **(Exod. VII, 1)**.

XVII. **[Ib. IV, 16.]** Notandum quod cum ad populum mitteretur, non ei dictum est, Ecce dedi te deum populo, et frater tuus erit tuus propheta; sed *frater tuus,* inquit, *loquetur tibi ad populum.* Dictum etiam est, *Erit os tuum, et tu illi quae*

ad Deum: non dictum est, Tu illi deus. Pharaoni autem dicitur Moyses datus deus, et secundum analogiam propheta Moysi Aaron, sed ad Pharaonem. Hic insinuatur nobis, ea loqui prophetas Dei quae audiunt ab eo, nihilque aliud esse prophetam Dei, nisi enuntiatorem verborum Dei hominibus, qui Deum vel non possunt vel non merentur audire.

XVIII. **[Ib. VII, 3.]** Assidue Deus dicit, *Indurabo cor Pharaonis:* et velut causam infert cur hoc faciat, *Indurabo,* inquit, *cor Pharaonis, et implebo signa mea et portenta mea in Aegypto;* tanquam necessaria fuerit obduratio cordis Pharaonis, ut signa Dei multiplicarentur vel implerentur in Aegypto. Utitur ergo Deus bene cordibus malis, ad id quod vult ostendere bonis, vel quod facturus est bonis . Et quamvis uniuscujusque cordis in malitia qualitas, id est, quale cor habeat ad malum, suo fiat vitio, quod inolevit ex arbitrio voluntatis; ea tamen qualitate mala ut huc vel illuc moveatur, cum sive huc sive illuc male moveatur, causis fit quibus animus propellitur: quae causae ut existant vel non existant, non est in hominis potestate; sed veniunt ex occulta providentia, justissima plane et sapientissima, universum quod creavit disponentis et administrantis Dei. Ut ergo tale cor haberet Pharao, quod patientia Dei non moveretur ad pietatem, sed potius ad impietatem, vitii proprii fuit: quod vero ea facta sunt, quibus cor suo vitio tam malignum resisteret jussionibus Dei (hoc est enim quod dicitur induratum, quia non flexibiliter consentiebat, sed inflexibiliter resistebat), dispensationis fuit divinae, qua tali cordi non solum justa, sed evidenter justa poena parabatur, qua timentes Deum corrigerentur. Proposito quippe lucro, verbi gratia, propter quod homicidium committatur, aliter avarus, aliter

pecuniae contemptor movetur; ille scilicet ad facinus perpetrandum, ille ad cavendum: ipsius tamen lucri propositio in alicujus illorum non fuit potestate. Ita causae veniunt hominibus malis, quae non sunt quidem in eorum potestate, sed hoc de illis faciunt, quales eos invenerint jam factos propriis vitiis ex praeterita voluntate. Videndum sane est, utrum etiam sic accipi possit, *Ego indurabo,* tanquam diceret, Quam durum sit demonstrabo.

XIX. **[Ib. VII, 9.]** *Si loquetur vobis Pharao dicens, Date nobis signum aut portentum: et dices Aaron fratri tuo, Sume virgam, et projice illam palam Pharaone et palam servis ejus; et erit draco.* Hic certe non ministerio vocis opus erat, cui videbatur velut ex necessitate datus Aaron propter gracilitatem vocis Moysi; sed virga erat projicienda ut draco fieret: cur hoc ergo Moyses ipse non fecit, nisi quia ista mediatio ipsius Aaron inter Moysen et Pharaonem alicujus magnae rei figuram gerit?

XX. **[Ib. VII, 10.]** Etiam hoc notandum, quod cum signum palam Pharaone fieret, scriptum est, *Et projecit Aaron virgam suam:* cum forte si dixisset, Projecit virgam, nulla esset quaestio; quod vero addidit, *suam,* cum eam Moyses dederit, non frustra forsitan dictum est. An erat utrique illa virga communis, ut cujuslibet eorum diceretur, verum diceretur?

XXI. **[Ib. VII, 12.]** *Et absorbuit virga Aaron virgas illorum.* Si dictum esset, Absorbuit draco Aaron virgas illorum, intelligeretur verus draco Aaron phantastica illa figmenta non absorbuisse, sed virgas. Hoc enim potuit absorbere quod erant, non quod esse videbantur et non erant. Sed quoniam dixit, *Absorbuit virga Aaron virgas*

illorum; draco utique potuit virgas absorbere, non virga. Sed eo nomine appellata res est unde versa est, non in quod versa est, quia in id etiam reversa est: et ideo hoc vocari debebat quod principaliter erat. Quid ergo dicendum est de virgis magorum? utrum et ipsae veri dracones factae fuerant, sed ea ratione virgae appellatae sunt, qua et virga Aaron? an potius videbantur esse quod non erant, ludificatione venefica? Cur ergo ex utraque parte et virgae dicuntur et dracones, ut de figmentis illis nihil differat loquendi modus? Sed demonstrare difficile est quomodo etiam si veri dracones facti sunt ex virgis magorum, non fuerint tamen creatores draconum, nec magi, nec angeli mali quibus ministris illa operabantur. insunt enim corporeis rebus per omnia elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes, quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic non dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores; sicut nec agricolae segetum vel arborum vel quorumque in terra gignentium creatores dicendi sunt, quamvis noverint praebere quasdam visibiles opportunitates et causas, ut illa nascantur. Quod autem isti faciunt visibiliter, hoc angeli invisibiliter; Deus vero solus verus creator est, qui causas ipsas et rationes seminarias rebus inseruit. Res breviter dicta est, quae si exemplis et copiosa disputatione explicetur, ut facilius intelligatur, longo sermone opus est, a quo se ratio nostrae festinationis excusat.

XXII. **[Ib. VII, 22.]** *Fecerunt autem similiter et incantatores Aegyptiorum veneficiis suis: et induratum est cor Pharaonis, et non exaudivit eos, sicut dixit Dominus.* Cum haec dicuntur, videtur propterea cor Pharaonis induratum fuisse, quia et incantatores Aegyptiorum similia fecerunt: sed consequentia

docebunt quanta fuerit illa obduratio, etiam cum incantatores defecerunt.

XXIII. **[Ib. VIII, 7.]** *Fecerunt autem similiter et incantatores Aegyptiorum veneficiis suis; et eduxerunt ranas super terram Aegypti.* Quaeritur unde, si jam ubique factum erat. Sed similis quaestio est, unde et aquam in sanguinem verterint, si tota aqua Aegypti in sanguinem conversa jam fuerat. Proinde intelligendum est regionem, ubi filii Israel habitabant, plagis talibus non fuisse percussam: et inde potuerunt incantatores vel aquam haurire, quam in sanguinem verterent, vel aliquas ranas educere ad solam demonstrationem magicae potentiae. Quanquam potuerunt etiam, posteaquam illa compressa sunt, facere: sed Scriptura cito narrando conjunxit quod etiam postea fieri potuit.

XXIV. **[Ib. VIII, 15.]** *Et vidit Pharao quoniam facta est refrigeratio, et ingravatum est cor ejus, et non exaudivit eos, sicut dixerat Dominus.* Hic apparet non illas tantum fuisse causas obdurationis cordis Pharaonis, quod incantatores ejus similia faciebant; verum etiam ipsam Dei patientiam, qua parcebat. Patientia Dei secundum corda hominum, quibusdam utilis ad poenitendum, quibusdam inutilis, ad resistendum Deo et in malo perseverandum: non tamen per se ipsa inutilis est, sed secundum cor malum, sicut jam diximus. Hoc et Apostolus dicit: *Ignoras quia patientia Dei ad poenitentiam te adducit? Secundum autem duritiam cordis tui et impoenitens cor, thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus* **(Rom. II, 4-6)**. Nam et alibi cum diceret, *Christi bonus odor sumus in omni loco;* etiam illud adjunxit, *Et in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt* **(II Cor. II, 15)**. Non dixit

Christi bonum se odorem esse iis qui salvi fiunt, malum autem iis qui pereunt; sed tantum bonum odorem se dixit. Illi vero tales sunt, ut et bono odore pereant secundum sui cordis, ut saepe dictum est, qualitatem, quae mutanda est bona voluntate in Dei gratia, ut incipiant ei prodesse judicia Dei, quae malis cordibus nocent. Unde ille mutato in melius corde cantabat, *Vivet anima mea, et laudabit te; et judicia tua adjuvabunt me* **(Psal. CXVIII, 175)**. Non dixit, Munera tua, vel, praemia tua; sed, *judicia tua.* Multum est autem ut sincera fiducia dici possit, *Proba me, Domine, et tenta me; ure renes meos et cor meum.* Et ne sibi aliquid ex suis viribus tribuisse videretur, continuo addidit: *Quoniam misericordia tua ante oculos meos est, et complacui in veritate tua* **(Psal. XXV, 2, 3)**. Factam erga se commemorat misericordiam, ut complacere posset in veritate; quoniam universae viae Domini misericordia et veritas **(Psal. XXIV, 10)**.

XXV. **[Ib. VIII, 19.]** Quod dixerunt magi ad Pharaonem, *Digitus Dei est hoc* , quoniam non potuerunt educere scyniphes; senserunt profecto, cum artium suarum nefariarum scirent potentiam, non talibus artibus, velut potentior in eis esset Moyses, suos conatus fuisse frustratos, ut non possent educere scyniphes, sed digito Dei, qui utique operabatur per Moysen. Digitus autem Dei, sicut Evangelium manifestissime loquitur, Spiritus sanctus intelligitur. Namque uno evangelista ita narrante verba Domini, ut diceret, *Si ego in digito Dei ejicio daemonia* **(Luc. XI, 20)**; alius evangelista idipsum narrans exponere voluit quid sit digitus Dei, et ait, *Si ego in Spiriti. Dei ejicio daemonia* **(Matth. XII, 28)**. Cum itaque magi faterentur, quorum Pharao potentia praefidebat, digitum Dei esse in Moyse, in quo superabantur, et eorum

veneficia frustrabantur; tamen induratum est cor Pharaonis nunc mirabili omnino duritia. Cur autem in tertia ista plaga magi defecerint (nam plagae coeperunt ex quo aqua in sanguinem versa est), et sentire et explicare difficile est. Poterant enim et in primo signo deficere, ubi in serpentem virga conversa est; et in prima plaga, ubi aqua in sanguinem commutata est; et in secunda de ranis, si hoc voluisset digitus Dei, id est Spiritus Dei. Quis enim dementissimus dixerit digitum Dei in hoc signo potuisse conatus magorum impedire, et in superioribus nequivisse? Omnino ergo certa causa est quare illa facere huc usque permissi sunt. Commendatur enim fortasse Trinitas, et quod verum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum litteris indagatur, sine Spiritu sancto philosophati sunt, quamvis de Patre et Filio non tacuerint, quod etiam Didymus in libro suo meminit, quem scripsit de Spiritu sancto **(Didymus in lib. 1 de Spiritu sancto)**.

XXVI. **[Ib. VIII, 21-23.]** *Ecce ego mitto in te, et in servos tuos, et in populum tuum, et in domos tuas cynomyiam, et implebuntur domus Aegyptiorum cynomyia; ut scias quoniam ego sum Dominus Deus omnis terrae: et dabo intervallum inter populum meum et inter populum tuum.* Quod hic Scriptura aperuit, ne ubique diceret, intelligere debemus et in posterioribus et in prioribus signis factum esse, ut terra in qua habitabat populus Dei, nullis plagis talibus vexaretur. Opportunum autem fuit ut ibi hoc aperte poneretur, unde jam incipiunt signa quibus magi similia nec conati sunt facere: procul dubio enim quia ubique fuerant scyniphes in regno Pharaonis, non autem fuerant in terra Gessen, ibi conati sunt magi similiter facere, et minime potuerunt. Quo usque ergo

deficerent, nihil de illius terrae segregatione dictum est; sed ex quo coeperunt ea fieri, ubi jam illi similia facere nec conari auderent.

XXVII. **[Ib. VIII, 25.]** Quod latini habent, *Euntes immolate Domino Deo vestro in terra* , graecus habet, *Venientes immolate Domino Deo vestro in terra.* Nolebat enim eos ire quo dicebant, sed ut illic in Aegypto immolarent, volebat. Hoc ostendunt verba Moysi quae sequuntur. ubi dicit non posse fieri propter abominationes Aegyptiorum.

XXVIII. **[Ib. VIII, 26.]** Quod ait Moyses, *Non potest fieri sic: abominationes enim Aegyptiorum immolabimus Domino Deo nostro:* id est, haec immolaturi sumus quae abominantur Aegyptii, et propterea in Aegypto non possumus: hoc manifestant verba quae adjungit et dicit, *Si enim immolaverimus abominationes Aegyptiorum palam ipsis, lapidabimur.* Hoc non intelligentes quidam interpretes nostri, sic interpretati sunt, ut dicerent, Non potest fieri sic: numquid abominationes Aegyptiorum immolabimus Domino Deo nostro? Cum magis hoc Scriptura dixerit, quia Aegyptiorum abominationes immolaturi sunt. Alii vero latini sic habent, Non potest fieri sic, quoniam abominationes Aegyptiorum non immolabimus Domino Deo nostro. Contrarium sensum facit addita particula negativa, cum Moyses dixerit, *Non potest fieri sic: abominationes enim Aegyptiorum immolabimus Domino Deo nostro:* et ideo in eremum dicebant se ire velle, ubi Aegyptii non viderent abominationes suas. Hoc autem intelligendum est mystice significari, quod etiam de pastoribus dicimus, qui erant Aegyptiis abominabiles **(Gen. XLVI, 34)**; et ideo separatam terram

Israelitae acceperunt, cum venerunt in Aegyptum. Sic enim et sacrificia Israelitarum abominationes sunt Aegyptiis, sicut iniquis vita justorum.

XXIX. **[Ib. VIII, 32.]** Cum ablata esset locusta, dictum est de Pharaone, *Et ingravavit Pharao cor suum etiam in hoc tempore, et noluit dimittere populum.* Certe nunc non dictum est, Ingravatum est cor Pharaonis; sed, *ingravavit Pharao cor suum.* Sic utique in omnibus plagis. A voluntate quippe hominis est origo vitiorum: moventur autem causis corda hominum, talia sic, talia vero sic, etiam non diversis causis saepe diverso modo, secundum proprias qualitates, quae ex voluntatibus veniunt.

XXX. **[Ib. IX, 7.]** *Videns autem Pharao quia non est mortuum de pecoribus filiorum Israel ullum, ingravatum est cor Pharaonis.* Quomodo ex contrariis causis facta est haec ingravatio cordis Pharaonis? Si enim et pecora Israelitarum morerentur, tunc videretur causa competens qua cor ejus ingravaretur ad contemnendum Deum, tanquam si et magi ejus pecora Israelitarum fecissent mori: nunc vero unde debuit ad timendum vel credendum moveri, videns nullum pecus mortuum ex pecoribus Hebraeorum, hinc ingravatum est; id est, illa ingravatio etiam huc usque progressa est.

XXXI. **[Ib. IX, 8.]** Quid est quod dicit Deus ad Aaron et Moysen, *Sumite vobis plenas manus favillae de fornace, et aspergat Moyses in coelum coram Pharaone et coram servis ejus, et fiat pulvis in universa terra Aegypti?* Signa enim superiora, virga fiebant, quam non Moyses, sed Aaron vel extendebat super aquam, vel ea terram percutiebat: nunc vero interpositis duobus signis de cynomyia et pecorum mortibus,

ubi nec Aaron nec Moyses aliquid manu operati sunt, dicitur ut Moyses favillam spargat in coelum de fornace, et hanc ambo sumere jubentur, sed ille spargere non in terram, sed in coelum: tanquam Aaron qui datus erat ad populum, terram percutere deberet, vel in terram sive in aquam manum extendere; Moyses vero, de quo dictum est, *Erit tibi quae ad Deum* **(Exod. IV, 16)**, in coelum jubetur favillam spargere. Quid duo illa superiora signa, ubi nec Moyses nec Aaron manu aliquid operantur? Quid sibi vult ista diversitas? neque enim nihil.

XXXII. **[Ib. IX, 16.]** *Et propter hoc ipsum conservatus es, ut ostendam in te virtutem meam, et ut annuntietur nomen meum in universa terra.* Haec Scripturae verba et Apostolus posuit, cum in eodem loco perdifficili versaretur. Ibi autem et hoc ait: *Si autem volens Deus ostendere iram, et demonstrare potentiam suam, attulit in multa patientia vasa irae:* parcendo utique iis quos malos futuros esse praescierat; quae vasa dicit perfecta in perditionem. *Et ut notas,* inquit, *faceret divitias gloriae suae in vasa misericordiae* **(Rom. IX, 22, 23)**. Unde vasorum misericordiae vox est in Psalmis: *Deus meus, misericordia ejus praeveniet me; Deus meus demonstravit mihi in inimicis meis* **(Psal. LVIII, 11, 12)**. Novit ergo Deus bene uti malis, in quibus tamen humanam naturam non ad malitiam creat, sed perfert eos patienter quousque scit oportere; non inaniter, sed utens eis ad admonitionem vel exercitationem bonorum. Ecce enim ut annuntiaretur nomen Dei in universa terra, vasis misericordiae utique prodest. Ad eorum itaque utilitatem Pharao servatus est, sicut et Scriptura testatur, et exitus docet.

XXXIII. **[Ib. IX, 19, 6, 20.]** Quid est quod mandavit Deus Pharaoni, cum se facturum magnam grandinem minaretur, ut festinet congregare pecora sua, et quaecumque illi essent in campo, ne grandine intereant? hoc enim non tam indignanter quam misericorditer videtur admonere. Sed hoc non facit quaestionem, quando Deus etiam irascens temperat poenam. Illud est quod merito movet, quibus nunc pecoribus consulatur, si omnia mortua fuerant plaga superiore, ubi scriptum est quod discrevit Deus inter pecora Hebraeorum et Aegyptiorum, ita ut illinc nullum moreretur, omnia vero Aegyptiorum pecora morerentur. An eo solvitur quaestio, quod praedixerat ea moritura quae in campo fuissent, ut haec accipiantur omnia; intelligantur autem evasisse quae in domibus erant, quae potuerunt etiam a dubitantibus colligi, et in domo teneri, ne forte verum esset quod Moyses Dominum facturum esse praedixerat: et ex his esse in campis iterum poterant, quae modo admonet congregari in domos, ne grandine pereant; maxime, quia sequitur Scriptura et dicit, *Qui timuit verbum Domini servorum Pharaonis, congregavit pecora sua in domos: qui autem non intendit mente in verbum Domini, dimisit pecora sua in campo?* Hoc ergo fieri potuit, quando etiam mortem pecorum minatus est Deus, quamvis id Scriptura tacuerit.

XXXIV. **[Ib. IX, 22.]** *Et dixit Dominus ad Moysen, Extende manum tuam in coelum, et erit grando in omni terra Aegypti.* Ecce iterum Moyses non in terram, sed in coelum manum jubetur extendere, sicut superius de favilla.

XXXV. **[Ib. IX, 27, 30.]** Cum fragore coeli, qui vehemens erat in grandine, Pharao territus rogaret Moysen ut oraret pro illo, confitens iniquitatem suam et populi sui, Moyses ei

dixit: *Et tu et servi tui scio quod nondum timetis Dominum.* Qualem timorem quaerebat, cui timor iste nondum erat Domini timor? Facile est enim poenam timere, sed non hoc est Deum timere, illo scilicet timore pietatis, quem commemorat Jacob, ubi dicit: *Nisi Deus patris mei Abraham, et timor Isaac adesset mihi, nunc me inanem dimisisses* **(Gen. XXXI, 42)**.

XXXVI. **[Ib. X, 1.]** *Dixit Dominus ad Moysen, Intra ad Pharaonem: ego enim gravavi cor ejus et servorum ejus, ut ordine superveniant signa mea haec super eos* ; tanquam opus habeat Deus cujusquam malitia. Sed sic intelligendum est, ac si diceret, Ego enim patiens fui super eum et servos ejus, ut non eos auferrem, ut ordine superveniant signa mea super eos. Quia enim patientia Dei obstinatior fiebat malus animus, ideo pro eo quod est, Patiens in eum fui, dicitur, *gravavi cor ejus.*

XXXVII. **[Ib. X, 19.]** *Et non est relicta locusta una in omni terra Aegypti: et induravit Dominus cor Pharaonis.* Beneficium certe Dei commemoravit Scriptura, quo abstulit locustas; et secuta, dixit indurasse Dominum cor Pharaonis, beneficio utique suo, et patientia sua, qua ille fiebat obstinatior, dum ei parceretur: sicut omnia mala corda hominum, patientia Dei male utendo durescunt.

XXXVIII. **[Ib. X, 21, 12.]** Tertio dicitur ad Moysen, *Extende manum tuam in coelum,* ut fieret etiam plaga tenebrarum. Nunquam autem dictum est ad fratrem ejus Aaron, ut extenderet manum in coelum. Quod ergo dictum est ad Moysen, *Extende manum tuam super terram Aegypti, et ascendat locusta super terram,* credo id significatum, etiam

minus posse qui plus potest; non autem continuo cui minora conceduntur, posse majora.

XXXIX. **[Ib. XI, 2.]** Deus ad Moysen: *Loquere ergo secreto in aures populi, et petat unusquisque a proximo, et mulier a proxima, vasa aurea et argentea et vestem.* Non hinc quisque sumendum exemplum putare debet ad exspoliandum isto modo proximum. Hoc enim Deus jussit, qui noverat quid quemque pati oporteret: nec Israelitae furtum fecerunt, sed Deo jubenti ministerium praebuerunt. Quemadmodum cum minister judicis occidit eum quem judex jussit occidi, profecto si id sponte faciat, homicida est, etiamsi eum occidat, quem scit occidi a judice debuisse. Est etiam ista nonnulla quaestio, si seorsum habitabant Hebraei in terra Gessen, ubi nec plagae fiebant quibus regnum Pharaonis affligebatur, quomodo petit quisque a proximo vel a proxima, aurum, argentum, et vestem; praesertim quia ubi primum hoc mandatur per Moysen, sic positum est, *et mulier a vicina sua et concellaria,* vel *concellanea* (si ita dicendum est), vel *cohabitatrice sua* . Unde intelligendum est, etiam in terra Gessen non solos Hebraeos habitasse, sed eis aliquos Aegyptios in illa terra cohabitatores fuisse, ad quos potuerunt merito Hebraeorum etiam illa divina beneficia pervenire, ut hinc eos et diligerent iidem Aegyptii cohabitatores, et quod petebant facile commodarent: nec tamen Deus judicavit ita illos alienos fuisse ab injuriis et contritionibus quas populus Dei pertulit, ut nec isto damno ferirentur, qui plagis illis propterea quod terrae illi parcebatur, percussi non erant.

XL. **[Ib. XI, 9.]** *Dixit autem Dominus ad Moysen, Non exaudiet vos Pharao, ut multiplicem signa mea et portenta mea in terra Aegypti:* tanquam opus fuerit ejus inobedientia,

ut signa illa multiplicarentur, quae utiliter fiebant ad terrendum populum Dei, atque ipsa discretione ad pietatem informandum. Sed hoc Dei fuit, malitia cordis illius bene utentis; non Pharaonis, Dei patientia male abutentis.

XLI. **[Ib. XII, 10, 46.]** *Quae autem superaverint ab eo in mane, igne concremabitis.* Quaeri potest, quomodo aliquid superabit, cum hoc praemoniti fuerint, ut si domus non habuerit consumendo pecori idoneam multitudinem, vicini assumantur. Sed intelligitur quoniam dictum est, *Os non conteretis ab eo,* remansura utique fuisse ossa, quae igne cremarentur.

XLII. **[Ib. XII, 5.]** *Agnus perfectus, masculus, anniculus erit vobis.* Movere potest ista locutio, quasi agnus possit esse non masculus, nescientem qua necessitate ita sit translatum. Ovis enim transferri debuit, quia graecus πρόβατον habet; sed πρόβατον in graeca lingua generis neutri est, et potuerunt quae sequuntur omnia convenire, tanquam si diceret, Pecus perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Potuit enim latine dici, masculum pecus, quomodo dicuntur mascula thura, genere neutro: ovis autem masculus dici non posset, quia feminini generis est ovis. Item ovis mascula si diceretur, esset absurdius. Pecus vero si poneretur, etiam aliud intelligeretur; nec servaretur sacramentum, quod cum Scriptura de ove loquatur, post dicit, *ab agnis et haedis accipietis illud.* Qua in re Christus significari merito accipitur. Quid enim opus erat ovem vel agnum ab agnis et haedis accipiendum moneri, nisi ille figuraretur, cujus caro non solum ex justis, verum etiam ex peccatoribus propagata est? Quanquam conentur Judaei etiam haedum intelligere accipiendum ad celebrandum Pascha, et hoc esse dictum

putant, *ab agnis et haedis accipere,* tanquam diceret, vel ab agnis agnum, vel ab haedis haedum, si illud desit, sumi oportere: apparet tamen in Christo rebus impletis quid illo praecepto fuerit figuratum.

XLIII. **[Ib. XII, 14.]** Quod scriptum est, *Et facietis diem hunc in progenies vestras legitimum aeternum* vel *aeternalem,* quod graece dicitur αἰώνιον, non sic accipiendum est, tanquam possit istorum praetereuntium dies esse ullus aeternus; sed illud aeternum est, quod iste significat dies: velut cum dicimus ipsum Deum aeternum, non utique istas duas syllabas aeternas dicimus, sed quod significant. Quanquam diligenter scrutandum sit quomodo appellare Scriptura soleat aeternum, ne forte ita dixerit solemniter aeternum, quem nefas habeant praetermittere, aut sua sponte mutare. Aliud est enim quod praecipitur quousque fiat, sicut praeceptum est ut septies muros Jericho circumiret arca **(Josue VI, 3, 4)**: aliud, cum praecipitur sic observari aliquid, ut nullus terminus praefiniatur observationis, sive quotidie, sive per menses, sive per annos solemniter, sive per multorum vel aliquorum annorum certa intervalla. Aut ergo sic appellavit aeternum, quod non sua sponte audeant desinere celebrare; aut, sicut dixi, ut non ipsa signa rerum, sed res quae iis significantur aeternae intelligantur.

XLIV. **[Ib. XII, 30.]** *Et factus est clamor magnus in terra Aegypti. Non enim erat domus in qua non erat in ea mortuus.* Nonne potuit esse aliqua domus quae primogenitum non haberet? Cum ergo primogeniti tantummodo morerentur, quomodo nulla erat quae non haberet mortuum? An et hoc divinitus praescientia Dei fuerat procuratum, ut in omnibus omnino essent domibus primogeniti, in quibus percuterentur

Aegyptii? Ab hac sane plaga non putandi sunt immunes fuisse Aegyptii qui habitabant in terra Gessen; hominum quippe erat, vel animalium, non terrae: id est, homines et animalia primogenita moriebantur occulto et angelico percussu, non aliquid in terra vel in coelo factum erat, sicut rana, vel locusta, vel tenebrae, unde qui habitabant, affligerentur. A talibus enim plagis cum terra Gessen fuisset aliena, procul dubio perveniebat beneficium ad eos Aegyptios qui in eadem terra cum Hebraeis morabantur: hac vero primogeniti eorum omnes percussi sunt.

XLV. **[Ib. XII, 35, 36.]** *Filii autem Israel fecerunt sicuti praeceperat illis Moyses, et petierunt ab Aegyptiis vasa aurea et argentea et vestem; et Dominus dedit gratiam populo suo coram Aegyptiis, et commodaverunt illis, et praedati sunt Aegyptios.* Jam hoc factum fuerat ante mortes primogenitorum Aegyptiorum; sed nunc per recapitulationem repetitur. Nam narratum est quando factum est. Modo enim fieri quomodo posset, ut in tanto luctu ex mortibus suorum accommodarent ista filiis Israel? Nisi forte quis dicat etiam ista plaga non fuisse percussos Aegyptios qui cum Hebraeis inhabitabant terram Gessen.

XLVI. **[Ib. XII, 22.]** Quid est quod ait, *Accipietis autem fasciculum hyssopi, et tingentes ex sanguine qui est juxta ostium, linietis super limen et super ambos postes?* Quaeritur enim quem sanguinem dicat juxta ostium, cum illius agni utique velit intelligi sanguinem, cujus immolatione fit Pascha. An eo modo consequenter praecipit, quamvis hoc tacuerit, ut idem agnus juxta ostium occidatur? An, quod est credibilius, ideo dixit *ex sanguine qui est juxta ostium,* quia utique ille qui liniturus est super limen et postes, vas ipsum in quo

sanguinem excepit, juxta ostium positurus est, ut ad manum habeat quando tingit?

XLVII. **[Ib. XII, 37, 40.]** *Sustulerunt autem filii Israel de Ramesse in Socchoth, in sexcenta millia peditum viri, praeter instructum,* vel *censum;* si isto modo potest recte interpretari quod graecus habet ἀποσκευήν, quo verbo non solum mobilia, verum etiam moventia significari indicat Scriptura, ubi Judas loquens ad patrem suum dicit: *Mitte puerum mecum, et surgentes ibimus ut vivamus, et non moriamur et nos, et tu, et substantia nostra* **(Gen. XLIII, 8)**. Ibi enim graecus ἀποσκευὴν habet, ubi *substantiam* latinus interpretatus est; quod aliquando *censum* interpretantur nostri: sicut nunc *instructum* dicere voluimus, dum tamen eo nomine et homines et jumenta vel omnia pecora intelligantur. Ubi etiam utrum et uxores possint intelligi, nescio. Sexcenta tamen millia peditum cum Scriptura commemoret, addens et dicens, *Excepto instructu,* vel *censu,* vel *substantia,* vel si quo alio verbo melius interpretatur ἀποσκευὴ, manifestum est et homines significatos, sive in servis, sive in mulieribus, sive in his aetatibus quae militiae non essent idoneae, ut sexcenta millia peditum in eis solis intelligamus, qui possent militari agmine armari.

Quaeri autem solet utrum ad tantum numerum Hebraei pervenire potuerint per eos annos in Aegypto, quos ostendere consideratus in Scripturis numerus potest: qui primum anni quot fuerint non parva quaestio est. Dicit enim Deus ad Abraham cum factum esset illud sacrificium de vacca trima, et capra, et ariete, et turture, et columba, antequam non solum Isaac, sed nec Ismael quidem natus esset: *Sciendo scias , quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria; et in*

servitutem redigent eos, et nocebunt illis quadringentos annos **(Gen. XV, 13)**. Si ergo quadringentos annos sic acceperimus, ut in servitute sub Aegyptiis intelligantur, non parvum spatium temporis fuit, quo ita populus multiplicaretur. Sed tot annos non fuisse, apertissimo indicio Scriptura testatur.

Quidam enim putant quadringentos triginta annos accipi debere, ex quo Jacob intravit in Aegyptum, donec inde populus per Moysen liberatus est, quoniam in Exodo scriptum est: *Incolatus autem filiorum Israel, quem incoluerunt in terra Aegypti et in terra Chanaan, ipsi et patres eorum, anni quadringenti triginta.* Servitutis autem eorum volunt esse annos quadringentos; propterea quod scriptum est in Genesi: *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non sua; et in servitutem redigent eos, et nocebunt illis quadringentos annos.* Sed quoniam servitutis anni post mortem Joseph computantur (illo enim vivo, non solum ibi non servierunt, verum etiam regnaverunt), non est quemadmodum computentur quadringenti triginta in Aegypto. Ingressus est enim Jacob anno filii sui trigesimo et nono: quoniam triginta annorum erat Joseph, cum apparuit in conspectu Pharaonis **(Gen. XLI, 46)**, et regnare coepit sub illo; transactis autem septem annis ubertatis, secundo anno famis ingressus est Jacob in Aegyptum cum aliis filiis suis **(Id. XLV, 6)**; ac per hoc tunc agebat Joseph triginta et novem annos, qui impletis vitae suae annis centum et decem, mortuus est **(Id. L, 22, 25)**: vixit ergo in Aegypto post ingressum ad se patris sui, septuaginta et unum annos; quos si detraxerimus a quadringentis triginta annis, remanebunt servitutis anni, id est post mortem Joseph, non quadringenti,

sed trecenti et quinquaginta novem anni. Quod si ex illo putabimus nos computare debere, ex quo Joseph sub Pharaone regnare coepit, ut tunc quodammodo intelligatur intrasse Israel in Aegyptum, quando ibi filius ejus tanta potestate sublimatus est, etiam sic trecenti quinquaginta erunt, quos Tychonius vult accipi quadringentos, ut a toto pars intelligatur, id est a toto centenario pars quinquagenaria, et probat hac loquendi regula solere uti Scripturam **(Tychonius, in Regular. lib. 5)**. Si autem, quod aliquanto probabilius dici potest, tunc habeamus intrasse Israel in Aegyptum, quando illic Joseph esse venditus coepit, detracturi sumus adhuc annos tredecim, ut trecentos triginta septem annos pro quadringentis accipiamus. Sed cum Scriptura commemoret Caath filium Levi avum Moysi cum avo suo Jacob intrasse in Aegyptum **(Gen. XLVI, 11)**; dicat autem eum vixisse annos centum triginta **(Exod. VI, 18, 20)** ; filium vero ejus patrem Moysi Ambram centum triginta septem; Moysen vero dicat octoginta annorum fuisse cum de Aegypto populum liberavit **(Id. VII, 7)**: etiam si tunc genuisset Caath patrem Moysi, quo anno mortuus est, ille quoque Ambram ultimo vitae suae anno genuisset Moysen; computati anni centum triginta et centum triginta septem et octoginta, trecentos et quadraginta septem annos faciunt, non quadringentos triginta. Quod si quis dicat extremo anno vitae Joseph natum esse Caath filium Levi; septuaginta ferme anni possunt accedere illi summae, quia septuaginta unum annos vixit in Aegypto Joseph post ingressum patris sui. Quapropter etiam sic septuaginta anni vitae Joseph ab ingressu Jacob in Aegyptum usque ad nativitatem Caath, si tunc natus asseratur, et centum triginta anni ipsius Caath, et centum triginta septem filii ejus Ambram patris Moysi, et octoginta ipsius

Moysi, quadringentos decem et septem annos faciunt, non quadringentos triginta.

Proinde illa nimirum computatio, quam secutus est Eusebius in historia sua Chronica, perspicua veritate subnixa est. Ab illa enim promissione computat quadringentos triginta annos, qua vocavit Deus Abraham, ut exiret de terra sua in terram Chanaan (*Eusebius in Chron. ad mundi an.* 3260): quia et Apostolus cum Abrahae laudaret et commendaret fidem, in ea promissione qua Christum vult intelligi prophetatum, id est qua promisit Deus Abrahae quod benedicerentur in eo omnes tribus terrae, *Hoc autem dico,* inquit, *quia testamentum confirmatum a Deo, post quadringentos et triginta annos facta Lex non infirmat ad evacuandas promissiones* **(Galat. III, 17)**. Ex illa ergo promissione qua vocatus est Abraham et credidit Deo, post quadringentos et triginta annos factam Legem dicit Apostolus, non ex tempore quo Jacob intravit in Aegyptum. Deinde etiam ipsa Scriptura Exodi satis hoc significavit: non enim dixit, *Incolatus filiorum Israel,* quem incoluerunt in terra Aegypto, anni quadringenti triginta; sed aperte dixit, *quem incoluerunt in terra Aegypto et in terra Chanaan, ipsi et patres eorum.* Ac per hoc manifestum est computandum esse tempus etiam Patriarcharum Abrahae, Isaac, et Jacob, ex quo peregrinari coepit Abraham in terra Chanaan; id est ex illa promissione in qua ejus fidem laudat Apostolus, usque ad illud tempus quo ingressus est Israel in Aegyptum. Toto quippe isto tempore peregrinati sunt patres in terra Chanaan, et deinde semen Israel in Aegypto; ac sic completi sunt quadringenti triginta anni a promissione usque ad exitum Israel ex Aegypto, quando facta est Lex in monte

Sina, quae non infirmat testamentum ad evacuandas promissiones.

Septuagesimo ergo et quinto anno vitae suae Abraham, sicut Scriptura dicit, egressus est in terram Chanaan **(Gen. XII, 4)**, et genuit Isaac cum esset annorum centum **(Id. XXI, 5)**. Fiunt itaque anni viginti quinque ex promissione usque ad natum Isaac. His adduntur omnes anni vitae Isaac, id est centum octoginta **(Id. XXXV, 28)**, fiunt ducenti quinque: tunc erat Jacob annorum centum viginti; nati sunt enim sexagenario patre gemini, ipse et Esau **(Id. XXV, 26)**: post decem autem annos intravit Jacob in Aegyptum, cum esset annorum centum triginta **(Id. XLVII, 9)**. Joseph autem esset triginta novem. Fiunt proinde anni a promissione usque ad ingressum Jacob in Aegyptum, ducenti quindecim. Joseph autem ab illo trigesimo et nono anno aetatis suae, in quo eum pater in Aegypto invenit, vixit septuaginta et unum annos; quia omnes aetatis ejus anni centum decem fuerunt **(Id. L, 22)**. Cum itaque ad ducentos quindecim annos accesserint septuaginta unus, fiunt anni ducenti octoginta sex. Restant centum quadraginta quatuor vel quinque, quibus intelligitur servisse in Aegypto populus Israel post mortem Joseph. His annis quantum multiplicari potuerint, si fecunditas hominis consideretur, adjuvante illo qui eos voluit valde multiplicari, reperitur non esse mirum quod in sexcentis millibus peditum egressus est populus ex Aegypto, excepto caetero apparatu, ubi et servitia erant, et sexus muliebris et imbellis aetas.

Quod ergo dixit Deus ad Abraham, *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria; et in servitutem redigent eos, et nocebunt illis quadringentos annos,* non sic accipiendum est, tanquam in illa durissima

servitute quadringentos annos Dei populus fuerit: sed quia scriptum est, *In Isaac vocabitur tibi semen* **(Id. XXI, 12)**; ex anno nativitatis Isaac usque ad annum egressionis ex Aegypto computantur anni quadringenti quinque. Cum ergo de quadringentis triginta detraxeris viginti quinque qui sunt a promissione usque ad natum Isaac, non mirum est si quadringentos et quinque annos summa solida quadringentos voluit appellare Scriptura, quae solet tempora ita nuncupare, ut quod de summa perfectioris numeri paululum excrescit aut infra est, non computetur. Non itaque quod ait, *In servitutem redigent eos, et nocebunt illis,* ad quadringentos annos referendum est, tanquam per tot annos eos habuerint in servitute; sed referendi sunt quadringenti anni ad id quod dictum est, *Peregrinum erit semen tuum in terra non propria:* quia sive in terra Chanaan, sive in Aegypto, peregrinum erat illud semen, antequam haereditatem sumerent terram ex promissione Dei; quod factum est posteaquam ex Aegypto liberati sunt: ut hyperbaton hic intelligatur, et ordo verborum sit, *Sciendo scias, quia peregrinum erit semen tuum in terra non propria quadringentis annis;* illud autem interpositum intelligatur, *Et in servitutem redigent eos, et nocebunt illis;* ita ut ad quadringentos annos ista interpositio non pertineat. In extrema enim parte annorum summae hujus, hoc est, post mortem Joseph, factum est ut in Aegypto populus Dei duram perageret servitutem.

XLVIII. **[Ib. XIII, 9.]** Quid est quod ait, cum de Pascha praeciperet, *Erit tibi in signum super manum tuam?* an intelligitur super opera tua, id est, quod praeferre debeas operibus tuis? Pertinet enim Pascha propter occisionem ovis

ad fidem Christi, et sanguinem quo redempti sumus. Haec autem fides operibus praeponenda est, ut sit quodammodo super manum, adversus illos qui in operibus Legis gloriabantur: de qua re Apostolus loquitur, et multum agit ; qui fidem operibus sic vult anteponi, ut ex illa pendeant opera bona, atque ab ea praeveniantur, non ut ipsa velut meritis bonorum operum retribui videatur **(Galat. III, et Hebr. XI)**. Illa enim ad gratiam pertinet: *si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia* **(Rom. XI, 6)**.

XLIX. **[Ib. XIII, 17.]** *Cum autem dimisit Pharao populum, non deduxit eos Deus viam terrae Philistiim, quia prope erat. Dixit enim Deus, Nequando poeniteat populum cum viderit praelium, et revertatur in Aegyptum.* Hic ostenditur omnia fieri debere , quae consilio recte fieri possunt, ad devitanda quae adversa sunt, etiam cum Deus apertissime adjutor est.

L. **[Ib. XIII, 18.]** *Quinta autem progenie ascenderunt filii Israel de terra Aegypti.* Utrum progeniem in centum annis vult computari, et ideo quinta progenie, quia post quadringentos triginta annos? an per hominum generationes hoc potius intelligendum est, ab ipso Jacob qui intravit in Aegyptum, usque ad Moysen qui cum populo egressus est? Jacob enim primus, secundus Levi, tertius Caath, quartus Ambram, quintus Moyses invenitur. Has autem dicit progenies latinus interpres, quas γενεὰς Graeci vocant, quae in Evangelio *generationes* appellantur, nec numerantur nisi per successiones hominum, non per numerum annorum.

LI. **[Ib. XIV, 13.]** Dixit autem Moyses: *Confidite, et state , et videte salutem quae est a Domino, quam faciet vobis hodie. Sicut enim vidistis Aegyptios hodie, non apponetis amplius*

videre eos in aeternum tempus. Quomodo accipienda sunt haec verba, cum viderint postea Israelitae Aegyptios? An quia isti qui tunc videbant, non eos ulterius viderunt; quia et illi sunt mortui qui consequebantur, et isti omnes quisque die mortis suae? nam posteri eorum viderunt posteros illorum. An, Non eos videbitis sicut hodie, intelligendum est, non sicut hodie persequentes et inimicos, et tanto post vos agmine venientes; ut omnino nulla sit quaestio, nec de aeterno tempore quod hic posuit; quia etsi videbunt se utrique tempore resurrectionis, non sic utique videbunt ut hodie?

LII. **[Ib. XIV, 15.]** Quid est quod dixit Dominus ad Moysen, *Quid tu clamas ad me?* cum Scriptura non dixerit aliquid de Moysi vocibus, nec eum orantem commemoraverit; nisi quia intelligi voluit, hoc eum egisse vocis silentio, ut corde clamaret.

LIII. **[Ib. XIV, 16]**. *Et tu eleva virgam tuam, et extende manum tuam super mare*. Haec est illa virga, in qua fiebant mirabilia, quae modo dicitur esse Moysi: tunc autem fratris ejus fuisse dicebatur, quando per illam ipse operabatur.

LIV. **[Ib. XV, 12.]** *Extendisti dexteram tuam* , *transvoravit eos terra.* Terram pro aqua non mirum est positam. Tota quippe pars ista extrema vel infima mundi, terrae nomine censetur; secundum id quod saepe dicitur, Deus qui fecit coelum et terram: et illius psalmi distributione commemoratis coelestibus, *Laudate,* inquit, *Dominum de terra;* et ea exsequitur in laude, quae etiam ad aquas pertineant **(Psal. CXLVIII, 7)**.

LV. **[Ib. XV, 10, 8.]** *Misisti Spiritum tuum, et cooperunt eos mare.* Ecce jam quinto commemoratur Spiritus Dei, ut in hoc numero accipiamus et quod dictum est. *Digitus Dei est hoc* **(Exod. VIII, 19)**. Primo, ubi Scriptum est, *Spiritus Dei superferebatur super aquas* **(Gen. I, 2)**: secundo, ubi dicitur, *Non permanebit in istis hominibus Spiritus meus, quoniam carnes sunt* **(Id. VI, 3)**: tertio, ubi Pharao dicit ad Joseph, *Quoniam Spiritus Dei est in te* **(Id. XLI, 38)**: quarto, ubi incantatores Aegyptiorum dicunt, *Digitus Dei est hoc:* quinto, in hoc cantico, *Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare.* Meminerimus autem Spiritum Dei non solum ad beneficia, verum etiam ad vindictam commemorari. Nam quid aliud etiam supra dixit, *Per Spiritum irae tuae divisa est aqua?* Iste itaque Spiritus Dei in Aegyptios, Spiritus irae ejus fuit , quibus nocuit aquarum divisio, ut intrantes possent aquis redeuntibus obrui: filiis vero Israel quibus profuit quod aqua divisa est, non fuit ille Spiritus irae Dei. Unde significatur propter diversas operationes et effectus Spiritum Dei dissimiliter appellari, cum sit unus atque idem ille duntaxat, qui etiam Spiritus sanctus in unitate Trinitatis accipitur. Proinde non arbitror alium quam eumdem significari, ubi dicit Apostolus, *Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore* ; *sed accepistis Spiritum adoptionis in quo clamamus, Abba, Pater* **(Rom. VIII, 15)**: quia eodem Spiritu Dei, id est, digito Dei, quo Lex in tabulis lapideis conscripta est **(Exod. XXXI, 18)**, timor incussus est eis qui gratiam nondum intelligebant, ut de sua infirmitate atque peccatis per Legem convincerentur, et Lex illis fieret paedagogus, a quo perducerentur ad gratiam quae est in fide Jesu Christi **(Galat. III, 22-26)**. De hoc autem Spiritu adoptionis et gratiae, id est de hoc opere Spiritus Dei, quo

impertitur gratia et regeneratio in vitam aeternam, dicitur, *Spiritus autem vivificat;* cum supra diceretur *Littera occidit* **(II Cor. III, 6)**, id est, Lex conscripta, tantummodo jubens, sine adjutorio gratiae .

LVI. **[Ib. XV, 23, 24.]** *Venerunt autem in Merra, et non poterant bibere de Merra* ; *amara enim erat.* Si propter hoc appellatum est nomen loci ejus amaritudo, quia non potuerunt ibi aquam bibere, quod amara esset (Merra enim interpretatur Amaritudo); quomodo venerunt in Merra, nisi quia eo nomine locum Scriptura appellavit, in quem venerunt, quo jam appellabatur cum haec scribebantur? Posterius enim utique scripta sunt, quam illa contigerunt.

LVII. **[Ib. XV, 25.]** *Et ostendit ei Dominus lignum, et misit illud in aquam, et facta est aqua dulcis.* Genus ligni erat istam habens vim, an quolibet ligno id facere poterat Deus, qui tanta mirabilia faciebat? Hoc tamen videtur significare quod dictum est, *ostendit ei,* tanquam tale jam lignum esset, quo posset hoc fieri: nisi forte locus erat ubi ligna omnino non inveniebantur, ut hoc ipsum esset divini adjutorii, quod ei lignum Dominus ostendit, ubi nullum erat, et per lignum aquas dulces fecit, praefigurans gloriam et gratiam crucis: sed in tali etiam natura ligni, quis nisi creator et demonstrator laudandus est?

LVIII. **[Ib. XVI, 4.]** *Dixit autem Dominus ad Moysen, Ecce ego pluam vobis panes de coelo: et exiet populus et colliget unius diei in diem, ut tentem illos si ambulabunt in lege mea, an non.* Tentatio ista probatio est, non ad peccatum seductio: nec ideo probatio ut Deus noverit, sed ut ipsos ipsis

hominibus ostendat, quo humiliores fiant ad petendum adjutorium et agnoscendam Dei gratiam.

LIX. **[Ib. XVI, 8.]** Moyses et Aaron dicunt ad populum inter caetera: *Propter quod exaudivit Dominus murmurationem vestram, quam vos murmuratis adversum nos. Nos autem quid sumus? Non enim adversum nos murmur vestrum est, sed adversus Deum.* Non ex hoc tantum se valere voluerunt quantum Deus: dixerunt enim, *Quid sumus nos?* ut illi adversus illum se scirent murmurasse, qui istos miserat, et qui per istos operabatur. Nec talis illa est sententia, ubi Petrus dicit Ananiae: *Ausus es mentiri Spiritui sancto? non hominibus mentitus es, sed Deo* **(Act V, 3, 4)**. Non enim ait, Ausus es mentiri mihi? non mihi mentitus es, sed Deo: quod si dixisset, simile fuisset. Neque ita dixit, Ausus es mentiri Spiritui sancto? non Spiritui sancto mentitus es, sed Deo: ita enim loquens, negaret Deum esse Spiritum sanctum. Nunc vero cum dixisset, *Ausus es mentiri Spiritui sancto?* cum ille se putaret hominibus fuisse mentitum, ipse Spiritum sanctum Deum esse monstravit subjungens, *Non hominibus mentitus es, sed Deo.*

LX. **[Ib. XVI, 12.]** Deus mandat per Moysen populo, *Ad vesperam edetis carnes, et mane replebimini panibus.* Ecce non pro omni alimento panes nominantur. Nam isto nomine et carnes complecterentur, quia et ipsae alimenta sunt: nec tamen panes eos modo dicit, qui fiunt ex frumentis; ipsos enim proprie panes appellare consuevimus: manna autem panum nomine appellat. Non autem vacat quod dicit ad vesperam carnes et mane panes se daturum. Tale quippe aliquid etiam in Elia significatum est, cum ei alimenta corvus afferret **(III Reg. XVII, 6)**. An forte carnibus ad vesperam et mane

panibus ille significatur, qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram **(Rom. IV, 25)**? Ad vesperam quippe mortuus ex infirmitate sepultus est, mane autem apparuit discipulis, qui resurrexerat in virtute.

LXI. **[Ib. XVI, 33.]** *Et dixit Moyses ad Aaron, Accipe vas aureum unum, et mitte illud plenum gomor manna, et repones illud ante Deum, ut servetur in progenies, quemadmodum praecepit Dominus.* Quaeri potest, ubi Aaron poneret ante Deum, quando nec ullum simulacrum fuit, nec arca testamenti jam fuerat instituta. An forte ideo de futuro dixit, *repones,* ut intelligeretur tunc ante Deum posse reponi, quando futura erat arca? an potius, *ante Deum,* dictum est quod fit ipsa devotione offerendi, in quocumque loco poneretur? ubi enim non est Deus? Sed illud quod adjungit, *Et reposuit Aaron ante testimonium ad reservandum,* priorem magis sensum asserit. Hoc enim modo Scriptura dixit per prolepsim, quod postea factum est, cum esse coepit tabernaculum testimonii.

LXII. **[Ib. XVI, 35.]** *Filii autem Israel ederunt manna annis quadraginta, quoadusque venirent in terram quae inhabitatur. Manna ederunt quoadusque venirent in partem Phoenicis.* Significavit Scriptura per prolepsim, id est, hoc loco commemorando quod etiam postea factum est, non edisse filios Israel in eremo nisi manna. Hoc est enim quod ait, *usque ad terram quae inhabitatur,* id est, quae jam non est eremus: non quia continuo ut venerunt ad terram habitabilem destiterunt vesci manna, sed quia non ante. Trajecto enim Jordane significatur manna cessasse, ubi panes terrae manducaverunt: quando ergo ingressi sunt habitabilem terram, antequam transirent Jordanem, vel tantum manna

vesci, vel utroque cibo potuerunt; hoc quippe intelligi potest, quando cessasse manna non dicitur nisi Jordane trajecto. Cur autem in illa eremi inopia etiam carnes desideraverint, quando de Aegypto cum suis valde multis pecoribus exierunt, magna quaestio est. Nisi forte dicatur, cum per eremum pascua tanta non essent, et ex eo minor futura videretur fecunditas pecorum, pepercisse illos pecoribus, ne omnibus deficientibus, etiam sacrificiis necessaria defuissent, vel si quid aliud dici potest, unde quaestio ista solvatur. Congruentius tamen creditur non eos carnes desiderasse, quas de pecoribus habere poterant; sed eas quae deerant, ex aquis videlicet. Ipsas quippe in illa eremo non inveniebant: unde et illis ortygometra data est, id est, aves, quas coturnices multi latine interpretati sunt, cum sit aliud genus avium ortygometra, quamvis coturnicibus non usquequaque dissimile. Noverat enim Deus quid desiderarent, et desiderium eorum quo carnis genere satiaret. Sed quia Scriptura concupivisse illos carnes dixerat, nec expresserat cujusmodi carnes, ideo quaestio facta est.

LXIII. **[Ib. XVI, 35.]** *Manna ederunt quoadusque venirent in partem Phoenicis.* Jam dixerat, *quoadusque venirent ad terram quae inhabitatur;* sed quia non expresserat proprie quam diceret, repetitione videtur quamdam proprietatem expressisse, dicendo, *in partem Phoenicis.* Sed tunc illam terram sic credendum est appellatam; modo enim hoc non vocatur nomine. Alia quippe est quae Phoenice appellatur regio Tyri et Sidonis, qua illos transisse non legitur. Quanquam Scriptura fortasse potuerit terram Phoenicis appellare, ubi palmarum arbores jam esse coeperant post eremi vastitatem; quoniam palma graece sic appellatur. Initio

enim profectionis suae invenerunt locum, ubi septuaginta palmarum arbores fuerant, et duodecim fontes: sed postea eos excepit eremi prolixitas, ubi tale aliquid; non fuit, quousque venirent ad loca quae colebantur. Verum ille sensus est probabilior, ut credamus sic appellatam tunc fuisse terram. Multarum enim terrarum et locorum, sicut fluminum et urbium, nomina certis existentibus causis antiquitate mutata sunt.

LXIV. **[Ib. XVII, 5.]** *Et dixit Dominus ad Moysen, Antecede populum; sume autem tecum de senioribus populi; et virgam in qua percussisti flumen, accipe in manu tua.* Flumen Aaron legitur, non Moyses, virga percussisse. Nam Moyses eadem virga mare divisit, non flumen: quid sibi ergo vult, *Accipe virgam in qua percussisti flumen?* An forte mare appellavit flumen? quaerendum exemplum locutionis hujus, si ita est. An quod Aaron fecit, Moysi potius tributum est, quia per Moysen Deus jubebat, quae faceret Aaron; et in Moyse auctoritas, in illo autem ministerium fuit: quandoquidem et primis suis verbis Deus hoc illi ait de fratre suo, *Erit tibi ad populum, tu illi quae ad Deum* **(Exod. IV, 16)**?

LXV. **[Ib. XVII, 9.]** *Et ecce ego sto super cacumen collis, et virga Dei in manu mea,* dicit Moyses ad Jesum Nave, cum praeciperet pugnari adversus Amalech. Nunc ergo virga Dei dicitur, quae primum dicta est virga Aaron, postea vero virga Moysi: sicut dicitur spiritus Eliae qui est Spiritus Dei **(Luc. I, 17)**, cujus particeps factus est Elias; sic illa potuit dici. Dicitur etiam Dei justitia, quae nostra est, sed donata a Deo: de qua loquens Apostolus, Judaeos arguit dicens, *Ignorantes Dei justitiam, et suam justitiam volentes constituere* **(Rom. X, 3)**,

id est, tanquam a se sibi paratam; contra quales dicit, *Quid enim habes quod non accepisti* **(I Cor. IV, 7)**?

LXVI. **[Ib. XVIII, 12.]** *Venit autem et Aaron et omnes seniores Israel manducare panem cum socero Moysi ante Deum,* vel, sicut alii codices habent, *coram Deo;* quod graece scriptum est ἐναντίον τοῦ Θεοῦ. Quaeritur ubi ante Deum, quando nec tabernaculum fuit, nec arca testamenti, quae postea sunt instituta. Neque enim et hic de futuro dictum accipere possumus, sicut dictum est de manna quod positum est in vase aureo **(Supra, quaest. 61)**. Ergo ante Deum id accipere debemus factum, quod in honorem Dei factum est: ubi enim non Deus?

LXVII. **[Ib. XVIII, 15.]** Moyses socero dixit: *Quia venit ad me populus inquirere judicium a Deo; cum eis contigerit disceptatio, et venerint ad me, judico unumquemque, et moneo eos praecepta Dei et legem ejus* Quaeri potest quomodo ista Moyses dixerit, cum lex Dei adhuc nulla conscripta esset: nisi quia lex Dei sempiterna est, quam consulunt omnes piae mentes, ut quod in ea invenerint, vel faciant, vel jubeant, vel vetent, secundum quod illa incommutabili veritate praeceperit . Numquid enim Moyses, quamvis cum illo Deus loqueretur, per singula credendum est quod consulere soleret Deum, si quid esset in disceptationibus tantae multitudinis, quae illum in hoc judicandi negotio a mane usque ad vesperam detinebat? Et tamen nisi suae menti praesidentem Dominum consuleret, legemque ejus aeternam sapienter attenderet, quid justissimum judicare inter disceptantes posset, non inveniret.

LXVIII. **[Ib. XVIII, 18, 19.)** In eo quod Jothor consilium dat genero suo Moysi, ne occupatus judiciis populi et ipse et

populus consumeretur consumptione intolerabili; prima quaestio est, cur hoc Deus famulum suum, cum quo ipse tanta et talia loquebatur, ab alienigena passus est admoneri. In quo Scriptura nos admonet, per quemlibet hominem detur consilium veritatis, non debere contemni. Videndum etiam ne forte ibi voluerit Deus ab alienigena admoneri Moysen, ubi et ipsum posset tentare superbia: sedebat enim judiciaria sublimitate solus, universo populo stante. Nam hunc sensum indicat, cum ipse Jothor eos eligi jussit ad judicandas causas populi, qui odissent superbiam. Deinde quam sit observandum quod alibi Scriptura dicit, *Fili, ne in multis sint actus tui.* **(Eccli. XI, 10)**; satis et hic apparet. Deinde verba Jothor dantis consilium Moysi consideranda sunt: dicit enim, *Nunc itaque audi me, et consilium dabo tibi, et erit Deus tecum.* Ubi mihi videtur significari, nimis intentum humanis actionibus animum, Deo quodammodo vacuari, quo fit tanto plenior, quanto in superna atque aeterna liberius extenditur.

LXIX. **[Ib. XVIII, 19, 20.]** Quod vero adjungit et dicit, *Esto tu populo quae ad Deum, et referes verba eorum ad Deum: et testaberis illis praecepta Dei et legem ejus; et demonstrabis illis vias in quibus ambulabunt in eis, et opera quae facient;* cum populo universo haec agenda esse demonstrat. Non enim ait, Uniuscujusque verba referes ad Deum, sed *verba eorum,* cum supra dixisset, *Esto tu populo quae ad Deum sunt.* Post haec admonet ne singulorum negotia, quae inter se habent, deserantur, electis videlicet potentibus viris Deum colentibus, justis, et qui oderint superbiam, quos constituat super millenos, alios super centenos, alios super quinquagenos, alios super denos. Sic et ab ipso Moyse removit graves et periculosas occupationes, nec istos gravavit.

Quandoquidem ipsi mille haberent unum super se, et sub illo haberent alios decem, et sub eis alios viginti, et sub his alios centum, ut vix aliquid ad singulos quosque praepositos perveniret, quod judicare necesse haberent. Insinuatur hic etiam humilitatis exemplum, quod Moyses, cum quo loquebatur Deus, non fastidivit, neque contempsit alienigenae soceri sui consilium. Quanquam et ipse Jothor, cum Israelita non fuisset, utrum inter viros Deum verum colentes religioseque sapientes habendus sit, quemadmodum et Job, cum ex ipso populo non fuisset, merito quaeritur: imo credibilius habetur. Ambigue quippe posita sunt verba, vel utrum sacrificaverit Deo vero in populo ejus, quando vidit generum suum, vel utrum eum adoraverit ipse Moyses: quanquam de adoratione etiam si expresse positum esset, honor videretur socero redditus, eo modo quo solet hominibus honorificentiae causa exhiberi a Patribus; sicut de Abraham scriptum est, quod adoraverit filios Chet **(Gen. XXIII, 7)**. Quos autem dicat γραμματοεισαγωγεῖς post decuriones, non facile sciri potest; quoniam hoc nomen in nullo usu habemus, vel officiorum, vel magisteriorum. Nam quidam *doctores* interpretati sunt, ut intelligantur utique litterarum, qui introducant in litteras, sicut resonat graecum vocabulum. Hic sane significatur quod ante Legem datam habuerint Hebraei litteras: quae quando coeperint esse, nescio utrum valeat indagari. Nonnullis enim videtur a primis hominibus eas coepisse, et perductas esse ad Noe, atque inde ad parentes Abrahae, et inde ad populum Israel: sed unde hoc probari possit, ignoro.

LXX. **[Ib. XIX, 1-11.]** *Mensis autem tertii exitus filiorum Israel de terra Aegypti hac die venerunt in eremum Sina, et*

profecti sunt ex Raphidin, et venerunt in eremum Sina, et applicuit Israel ibi contra montem, et Moyses ascendit in montem Dei, et vocavit eum Dominus de monte dicens, Haec dices domui Jacob, et nuntiabis filiis Israel, et caetera. Deinde paulo post: *Descende, et testare populo, et purifica illos hodie et cras, et lavent vestimenta, et sint parati in diem tertium. Tertia enim die descendet Dominus in montem Sina coram omni populo.* Hoc die reperitur data Lex, quae in tabulis lapideis scripta est digito Dei, sicut consequentia docent **(Exod. XXXI, 18)**. Dies autem iste tertius apparet tertii mensis ab exitu Israel ex Aegypto. Ex die ergo quo Pascha fecerunt, id est, agnum immolaverunt et ederunt, qui fuit quartus decimus primi mensis **(Id. XII, 6.)**, usque ad istum quo Lex datur, dies quinquaginta numerantur: decem et septem scilicet primi mensis, reliqui ab ipso quarto decimo; deinde omnes triginta secundi mensis, qui fiunt quadraginta septem; et tertius tertii mensis, qui est a solemnitate occisi agni quinquagesimus. Ac per hoc in ista umbra futuri, secundum agni immolati diem festum, sicut quinquagesimo die Lex data est, quae conscripta est digito Dei: ita in ipsa veritate Novi Testamenti a festivitate agni immaculati Christi Jesu quinquaginta dies numerantur, ut Spiritus sanctus de altissimis datus est **(Act. II, 2 4)**. Digitum Dei autem esse Spiritum sanctum, et supra jam diximus teste Evangelio **(Supra, quaest. 25)**.

LXXI. **[Ib. XX, 1-17.]** Quaeritur, decem praecepta Legis quemadmodum dividenda sint: utrum quatuor sint usque ad praeceptum de sabbato, quae ad ipsum Deum pertinent; sex autem reliqua, quorum primum est, *Honora patrem et matrem,* quae ad hominem pertinent: an potius illa tria sint, et

ista septem. Qui enim dicunt illa quatuor esse, separant quod dictum est, *Non erunt tibi dii alii praeter me;* ut aliud praeceptum sit, *Non facies tibi idolum,* etc. ubi figmenta colenda prohibentur. Unum autem volunt esse, *Non concupisces uxorem proximi tui, Non concupisces domum proximi tui,* et omnia usque in finem. Qui vero illa tria esse dicunt, et ista septem, unum volunt esse, quidquid de uno colendo Deo praecipitur, ne aliquid aliud praeter illum pro Deo colatur: haec autem extrema in duo dividunt; ut aliud sit, *Non concupisces uxorem proximi tui,* aliud, *Non concupisces domum proximi tui.* Decem tamen esse praecepta neutri ambigunt, quoniam hoc Scriptura testatur.

Mihi tamen videtur congruentius accipi tria illa, et ista septem, quia et Trinitatem videntur illa quae ad Deum pertinent insinuare diligentius intuentibus. Et revera quod dictum est, *Non erunt tibi dii alii praeter me,* hoc ipsum perfectius explicatur cum prohibentur colenda figmenta. Concupiscentia porro uxoris alienae, et concupiscentia domus alienae, tantum in peccando differunt, ut illi quod dictum est, *Non concupisces domum proximi tui,* adjuncta sint et alia dicente Scriptura, *neque agrum ejus, neque servum ejus, neque ancillam ejus, neque bovem ejus, neque subjugale ejus, neque omne pecus ejus, neque quaecumque proximi tui sunt.* Discrevisse autem videtur concupiscentiam uxoris alienae a concupiscentia cujuslibet rei alienae, quando utrumque sic coepit, *Non concupisces uxorem proximi tui, Non concupisces domum proximi tui,* et huic coepit caetera adjungere. Non autem cum dixisset, *Non concupisces uxorem proximi tui,* huic connexuit alia dicens, neque domum ejus, neque agrum ejus, neque servum ejus, et caetera: sed omnino

apparent haec esse conjuncta quae uno praecepto videntur contineri, et discreta ab illo ubi uxor nominata est. Illud autem ubi dictum est, *Non erunt tibi dii alii praeter me,* apparet hujus rei diligentiorem exsecutionem esse in iis quae subjecta sunt. Quo enim pertinet, *Non facies tibi idolum, neque ullum simulacrum, quaecumque in coelo sunt sursum, et quaecumque in terra deorsum, et quaecumque in aqua sub terra; non adorabis ea, neque servies illis,* nisi ad id quod dictum est, *Non erunt tibi dii alii praeter me?*

Sed rursum quaeritur quo differat, *Non furtum facies,* ab eo quod paulo post de non concupiscendis proximi rebus praecipitur. Non quidem omnis qui rem proximi sui concupiscit, furatur: sed si omnis qui furatur, rem proximi concupiscit, poterat in illa generalitate, ubi de non concupiscenda re proximi praecipitur, etiam illud quod ad furtum pertinet contineri. Similiter etiam quaeritur, quo differat quod dictum est, *Non moechaberis,* ab eo quod paulo post dicitur, *Non concupisces uxorem proximi tui.* In eo quippe quod dictum est, *Non moechaberis,* poterat et illud intelligi. Nisi forte in illis duobus praeceptis, non moechandi et non furandi, ipsa opera notata sunt; in his vero extremis ipsa concupiscentia: quae tantum differunt, ut aliquando moechetur, qui non concupiscit uxorem proximi, cum alia aliqua causa illi miscetur; aliquando autem concupiscat, nec ei misceatur, poenam timens: et hoc fortasse Lex ostendere voluit, quod utraque peccata sint.

Item quaeri solet utrum moechiae nomine etiam fornicatio teneatur. Hoc enim graecum verbum est, quo jam Scriptura utitur pro latino. Moechos tamen Graeci nonnisi adulteros dicunt. Sed utique ista Lex non solis viris in populo, verum

etiam feminis data est. Neque enim quia dictum est, *Non concupisces uxorem proximi tui,* nihil hic sibi praeceptum debet putare femina, et tanquam licite concupiscere virum proximae suae. Si ergo hic ex illo quod viro dictum est, intelligitur, quamvis non dictum sit, quod etiam ad feminam pertineat; quanto magis eo quod dictum est, *Non moechaberis,* uterque sexus astringitur, cum et ipsum praeceptum potest referri ad utrumque, sicut, *Non occides, Non furaberis,* et quae alia similiter non expresso uno sexu utrique videntur sonare communiter? Tamen ubi unus exprimitur, honoratior utique exprimitur, id est masculinus, ut ex hoc intelligat etiam femina quid sibi praeceptum sit. Ac per hoc si femina moecha est, habens virum, concumbendo cum eo qui vir ejus non est, etiamsi ille non habeat uxorem; profecto moechus est et vir habens uxorem, concumbendo cum ea quae uxor ejus non est, etiamsi illa non habeat virum. Sed utrum, si faciat qui uxorem non habet, cum femina quae virum non habet, ambo praecepti hujus transgressione teneantur, merito quaeritur. Si enim non tenentur, non est prohibita in Decalogo fornicatio, sed sola moechia, id est, adulterium: quamvis omnis moechia etiam fornicatio esse intelligitur, sicut loquuntur Scripturae. Dominus enim dicit in Evangelio: *Quicumque dimiserit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam moechari* **(Matth. V, 32)**. Hic utique fornicationem appellavit, si cum alio peccet quae virum habet, quod est moechia, id est, adulterium. Omnis ergo moechia etiam fornicatio in Scripturis dicitur. Sed utrum etiam omnis fornicatio moechia dici possit, in eisdem Scripturis non mihi interim occurrit locutionis exemplum. Sed si non omnis fornicatio etiam moechia dici potest, ubi sit in Decalogo prohibita illa fornicatio, quam faciunt viri qui uxores non

habent, cum feminis quae maritos non habent, utrum inveniri possit, ignoro. Sed si furti nomine bene intelligitur omnis illicita usurpatio rei alienae (non enim rapinam permisit qui furtum probibuit; sed utique a parte totum intelligi voluit, quidquid illicite rerum proximi aufertur); profecto et nomine moechiae omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi.

Et quod dictum est, *Non occides,* non putandum est fieri contra hoc praeceptum, quando lex occidit, vel occidi aliquem Deus jubet. Ille enim facit qui jubet, quando ministerium negare non licet.

In eo etiam quod dictum est, *Falsum testimonium non dices adversus proximum tuum,* quaeri solet utrum prohibitum sit omne mendacium: ne forte non sit hoc praeceptum adversus eos qui dicunt tunc esse mentiendum quando id mendacium prodest alicui, et nihil obest ei cui mentiris. Tale quippe non est *adversus proximum tuum,* ut ideo videatur hoc addidisse Scriptura, quae posset breviter dicere, *Falsum testimonium non dices,* sicut dixit, *Non occides, Non moechaberis, Non furaberis*. Sed hinc magna quaestio est, nec a festinantibus commode explicari potest, quomodo accipiendum sit, *Perdes omnes qui loquuntur mendacium* **(Psal. V, 7)**; et, *Noli velle mentiri omne mendacium* **(Eccli. VII, 14)**; et caetera hujusmodi.

LXXII. **[Ib. XX, 18.]** *Et omnis populus videbat vocem, et lampadas, et vocem tubae, et montem fumantem.* Solet quaeri quomodo populus videbat vocem, cum vox non ad visum, sed potius ad auditum pertinere videatur. Sed sicut modo dixi, Videatur, de omnibus quae a me dicta sunt; sic, videre solet

pro generali sensu poni, non solum corporis, verum etiam animi: unde et illud est, *Cum vidisset Jacob quia sunt escae in Aegypto* **(Gen. XLII, 1, sec. LXX)**; unde utique absens erat. Quanquam nonnulli videre vocem nihil aliud esse arbitrati sunt quam intelligere, qui visus mentis est. Cum vero hic breviter dicendum esset quod populus videbat vocem et lampadas, et vocem tubae ac montem fumantem, quaestio major oriretur quomodo audiebat lampadas et montem fumantem, quod pertinet ad sensum videndi. Nisi quis dicat, nec tam breviter dicendum fuisse; sed, ut totum diceretur, audiebat vocem, et videbat lampadas, et audiebat vocem tubae, et videbat montem fumantem. Duo quippe genera vocis erant, et de nubibus, sicut tonitrua, et de tuba; si tamen ipsam dixit vocem quae de nubibus edebatur. Ac per hoc melius in iis quae ad sensum audiendi pertinebant, generalis sensus est positus, hoc est, videndi, cum breviter totum vellet Scriptura complecti, quam ut in iis quae pertinent ad videndi sensum, subintelligeretur auditus: quo more loqui non solemus. Nam, Vide quid sonet, solemus dicere; Audi quid luceat, non solemus.

LXXIII. **[Ib. XX, 19.]** *Loquere tu nobis, et non loquatur ad nos Deus, ne quando moriamur.* Multum et solide significatur, ad Vetus Testamentum timorem potius pertinere, sicut ad Novum dilectionem: quanquam et in Vetere Novum lateat, et in Novo Vetus pateat. Quomodo autem tali populo tribuatur videre vocem Dei, si hoc accipiendum est intelligere, cum sibi loqui Deum timeant ne moriantur, non satis elucet.

LXXIV. **[Ib. XX, 20.]** *Et dixit eis Moyses, Constantes estote: propterea enim venit Deus ad vos, tentare vos ut sit timor ejus in vobis, ne peccetis.* Sic illi cohibendi fuerant a peccatis,

utique timendo ne poenas sensibiles paterentur; quia nondum poterant amare justitiam: et in hoc erat illis tentatio a Domino, qua probabantur, ut appareret cujusmodi essent; non ut Deo noti fierent, quem non latebant qualescumque essent, sed ut inter se ac sibimet. Multum tamen istis terroribus Testamenti Veteris differentia commendatur, quod etiam in Epistola ad Hebraeos apertissime dictum est **(Hebr. XII, 24-28)**.

LXXV. **[Ib. XX, 21.]** *Moyses autem intravit in nebulam, ubi erat Deus:* id est, ubi expressiora fiebant signa, quibus cognosceretur Deus. Nam quomodo in nebula erat, cui coeli coelorum non sufficiunt; nisi quemadmodum nusquam non est, qui in loco nullo est ?

LXXVI. **[Ib. XX, 23.]** *Non facietis vobis deos argenteos, et deos aureos non facietis vobis ipsis.* Repetitur quod in primo praecepto inculcatum est; et ex diis argenteis et aureis utique omnia simulacra intelliguntur, sicut in illo etiam psalmo, *Idola gentium argentum et aurum* **(Psal. CXIII, 4, et CXXXIV, 15)**.

LXXVII. **[Ib. XXI, 2.]** Quae de servo Hebraeo praecipiuntur, ut sex annos serviat, et dimittatur liber gratis, ne servi Christiani hoc flagitarent a dominis suis, apostolica auctoritas jubet servos dominis suis esse subditos, ne nomen Dei et doctrina blasphemetur **(Ephes. VI, 5, et I Tim. VI, 1)**. Illud enim ex hoc satis constat in mysterio praeceptum, quia et pertundi subula ejus aurem ad postem praecepit Deus, qui libertatem illam recusasset.

LXXVIII. **[Ib. XXI, 7-11.]** *Si quis autem vendiderit filiam suam famulam , non abibit ita ut recedunt ancillae. Quod si*

non placuerit domino suo, quam non annominavit eam, remunerabit eam. Genti autem exterae non est dominus vendere illam, quoniam, sprevit in ea. Quod si filio annominaverit eam, secundum justificationem filiarum faciet ei. Quod si aliam accipiet ei, quae opus sunt, et vestem, et conversationem ejus non fraudabit. Si autem tria haec non fecerit ei, exibit gratis sine pretio. Obscurissimum istum locum inusitata verba locutionesque fecerunt, ita ut interpretes nostri quemadmodum eum explicarent, pene non invenirent. In ipso quoque graeco eloquio multum obscurum est quod hic dicitur. Tamen quid videatur, ut potero, aperiam.

Si quis autem, inquit, *vendiderit filiam suam famulam,* id est ut sit famula, quam οἰκέτην Graeci vocant: *non abibit ita ut recedunt ancillae,* intelligendum est, non sic recedet, quomodo recedunt ancillae Hebraeae post sex annos. Eam quippe oportet etiam in femina Hebraea legem datam intelligi, quae servatur in maribus. Cur ergo ista non ita recedet, nisi quia in illo famulatu intelligitur humiliata, quod ei se dominus miscuerit? Hoc quippe in consequentibus utcumque clarescit. Sequitur enim et dicit, *Quod si non placuerit domino suo, quam non annominavit eam,* id est non eam fecit uxorem: *remunerabit eam,* hoc est, quod supra dixit, *non abibit ita ut recedunt ancillae.* Justum est quippe aliquid accipere pro eo quod humiliata est; quia non ei se ita miscuit, ut faceret uxorem, id est, ut annominaret eam sibi. Hoc autem quod diximus, *remunerabit eam,* quidam interpretes dixerunt, *redimet eam.* Quod si in graeco dictum esset ἀπολυτρώσεται, scriptum esset sicut scriptum est, *Et ipse redimet Israel* **(Psal. CXXIX, 8)**; nam et ἀπολυτρώσεται scriptum est. In hoc autem

loco ἀπολυτρώσει legitur, ubi intelligitur quod accipit magis aliquid, quam pro ea datur ut redimatur. Cui enim dabit dominus ejus, ut redimat quam ipse famulam possidet? *Genti autem exterae non est dominus vendere illam, quia sprevit in ea:* id est, non quia sprevit in ea, ideo dominus est vendere illam, id est in tantum ei dominabitur, ut etiam exterae genti eam licite vendat. Hoc est autem *sprevit in ea,* quod est sprevit in eam: sprevit eam autem, hoc est humiliavit eam, id est concumbendo nec uxorem faciendo. Dixit autem graece ἠθέτησεν, quod nos diximus *sprevit,* quo verbo Scriptura utitur apud Jeremiam, *Sicut spernit mulier eum cui commiscetur* **(Jerem. III, 20)**.

Deinde sequitur et dicit, *Quod si filio annominaverit eam, secundum justificationem filiarum faciet ei.* Hic jam apparere incipit quemadmodum supra dixerit, *quam non annominavit.* Nam quid est aliud, *si filio annominaverit eam,* nisi filio conjunxerit eam uxorem? quandoquidem dicit, *secundum justificationem filiarum faciet ei,* id est, ut sic tradat tanquam filiam, dotem scilicet apponens ei. Deinde adjungit, *Quod si aliam accipiet ei,* id est non istam deputaverit uxorem filio suo, sed ei aliam accipiat: *quae opus sunt, et vestem et conversationem ejus non fraudabit;* dabit ei simili lege, quae competunt, quoniam non mansit uxor filio ejus, quemadmodum ei daret, si eam sibi non annominasset, et tamen concumbendo humiliasset. Quod autem nos diximus, *conversationem non fraudabit,* graecus habet ὁμιλίαν, id est, locutionem, quo nomine intelligitur Scriptura honestius appellare concubitum. Quid est autem, Concubitum non fraudabit, nisi pro concubitu mercedem dabit? Namque apud Danielem contra Susannam falsum

testimonium dicentes seniores, *Venit,* inquiunt, *ad eam adolescens, qui erat in latenti absconditus, et concubuit cum ea.* Daniel autem de hoc ipso interrogans, ait, *Sub qua arbore vidisti eos colloquentes:* quod illi dixerant, *concubuit cum ea.* Deinde alterum arguens atque convincens dixit, *Semen Chanaan, et non Juda, species delectavit te, et illa concupiscentia evertit cor tuum: sic enim faciebatis filiabus Israel, sed illae timentes acquiescebant vobis* **(Dan. XIII, 37, 54-58)**. Graecus autem habet ὡμίλουν ὑμῖν, quod posset latine verbum e verbo dici, Loquebantur vobis: quo significaretur concubitus. Nam ubi dicitur, *Sub qua arbore comprehendistis eos,* graecus habet, Comprehendistis eos colloquentes invicem: et illic significatur concubitus.

Quod ergo de hac de qua agitur adjungit Scriptura, et dicit, *Si autem tria haec non fecerit ei, exibit gratis,* hoc intelligitur, Si eam ipse concubitu non humiliaverit, neque filio suo conjunxerit, neque alia a filio suo ducta istam ejecerit, *abibit gratis,* id est sufficiet ei non teneri in servitute. Abibit enim nihil accipiens, ut servus Hebraeus. Non enim licet domino ejus copulare illam viro non Hebraeo, quam non licet exterae genti tradi. Si autem servo Hebraeo eam copulaverit, hoc utique intelligitur, quod cum eo gratis exibit, nequaquam a marito separata.

LXXIX. **[Ib. XXI, 12, 13.]** *Si quis percusserit aliquem, et mortuus fuerit, morte moriatur. Qui autem nolens, sed Deus tradidit in manus ejus, dabo tibi locum in quem fugiat.* Quaeritur hoc quomodo dictum sit, *Si autem nolens, sed Deus tradidit in manus ejus;* quasi etsi volens occiderit, posset occidere, nisi Deus traderet in manus ejus. Intelligitur ergo, tantummodo Deum fecisse, cum quisque occiditur a

nolente: et pro hoc quod tantummodo Deus id fecit, dictum est, *sed Deus tradidit in manus ejus.* Cum vero volens occidit, et ipse occidit, et Deus tradidit in manus ejus. Hoc ergo interest, quod illic tantum Deus fecit: hic autem et Deus et homo, propter voluntatem facientis; sed non sicut Deus homo. Deus enim nonnisi juste, homo autem poena dignus: non quia illum occidit quem Deus nollet occidi, sed quia per iniquitatem. Non enim ministerium Deo jubenti praebuit, sed suae malignae cupiditati servivit. In uno igitur eodemque facto et Deus de occulta aequitate laudatur, et homo de propria iniquitate punitur. Non enim quia Deus proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum **(Rom. VIII, 32)**, ideo Judas excusatus est, qui eumdem ad mortem tradidit Christum. **(Matth. XXVI, 48)**.

LXXX. **[Ib. XXI, 22-25.]** *Si autem litigabunt duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem , et exierit infans ejus nondum formatus; detrimentum patietur, quantum indixerit vir mulieris, et dabit cum postulatione.* Mihi videtur significationis alicujus causa dici haec, magis quam Scripturam circa hujusmodi facta occupatam. Nam si illud attenderet, ne praegnans mulier percussa in abortum compelleretur, non poneret duos litigantes viros, cum possit et ab uno hoc admitti, qui cum ipsa muliere litigaverit, vel etiam non litigaverit, sed alienae posteritati nocere volendo id fecerit. Quod vero non formatum puerperium noluit ad homicidium pertinere, profecto nec hominem deputavit quod tale in utero geritur. Hic de anima quaestio solet agitari, utrum quod formatum non est, ne animatum quidem possit intelligi, et ideo non sit homicidium, quia nec examinatum dici potest, si adhuc animam non habebat. Sequitur enim et dicit, *Si autem*

formatum fuerit, dabit animam pro anima. Ubi quid aliud intelligitur, nisi, et ipse morietur? Nam hoc et in caeteris ex hac occasione jam praecipit, *Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, combustionem pro combustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore:* talionis videlicet aequitate. Quae Lex ideo constituit, ut demonstraret quae vindicta debeatur. Nisi enim per Legem sciretur quid vindictae deberetur, unde sciretur quid venia relaxaret, ut dici posset, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris?* **(Id. VI, 12.)** Debitores igitur Lege monstrantur, ut quando ignoscitur appareat quid dimittatur. Neque enim debita dimitteremus, nisi quid nobis deberetur Lege indice disceremus. Si ergo illud informe puerperium jam quidem fuerit, sed adhuc quodammodo informiter animatum (quoniam magna de anima quaestio non est praecipitanda indiscussae temeritate sententiae), ideo Lex noluit ad homicidium pertinere, quia nondum dici potest anima viva in eo corpore quod sensu caret, si talis est in carne nondum formata, et ideo nondum sensibus praedita. Quod autem dixit, *Et dabit cum postulatione* quod maritus mulieris, informi excluso, dandum constituerit, non est in promptu intelligere: ἀξίωμα quippe, quod graecus habet, pluribus modis intelligitur, et tolerabilius *cum postulatione* dictum est, quam si aliud diceretur. Fortassis enim postulabit ut det, ut eo modo satis Deo faciat, etiamsi maritus mulierve non expetat.

LXXXI. **[Ib. XXI, 28.]** *Si autem cornu percusserit taurus virum aut mulierem, et mortuus fuerit, lapidibus lapidabitur taurus, et non manducabuntur carnes ejus; dominus autem tauri innocens erit.* Ad justitiam pertinet ut animal hominibus noxium perimatur, et quod de tauro positum est, a parte totum

intelligendum est, quidquid in pecoribus usui humano subditis infestum est hominibus. Sed si necesse est occidi, numquid lapidari? Quid interest enim animal, quod auferendum est, qua morte auferatur? Deinde quod addidit, carnibus ejus non esse vescendum, quo pertinet, nisi omnia ista significent aliquid, quod Scriptura maxime solet intueri?

LXXXII. **[Ib. XXI, 35.]** *Si autem cornu percusserit alicujus taurus taurum proximi, et mortuus fuerit, vendent taurum vivum, et partientur pretium ejus, et taurum qui mortuus fuerit dispertientur.* Numquid in solo tauro haec justificatio servanda est, et non de omni pecori in tali casu? Poinde a parte totum et hoc intelligendum est: sed hoc de carnibus occisi pecoris fieri non potest, quae non vescuntur.

LXXXIII. **[Ib. XXII, 1.]** Quae justificatio est ut pro vitulo uno quinque reddantur, pro ove autem quatuor, nisi aliquid significare intelligatur?

LXXXIV. **[Ib. XXII, 2.]** *Si autem perfodiens inventus fuerit fur, et percussus mortuus fuerit, non est illi homicidium. Si autem orietur sol super eum, reus est; pro morte morietur* . Intelligitur ergo tunc non pertinere ad homicidium, si fur nocturnus occiditur: si autem diurnus, pertinere. Hoc est enim quod ait, *si orietur sol super eum.* Poterat quippe discerni quod ad furandum, non ad occidendum venisset, et ideo non deberet occidi. Hoc et in legibus antiquis saecularibus, quibus tamen ista est antiquior, invenitur, impune occidi nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderit: jam enim plus est quam fur.

LXXXV. **[Ib. XXII, 9.]** Quid est, *qui convictus fuerit per Deum, restituet duplo;* nisi quia vult Deus aliquando signo dato prodere pejerantem?

LXXXVI. **[Ib. XXII, 28.]** *Deos non maledices.* Quaeritur quos dixerit deos; utrum principes qui judicant populum, sicut dictum est de Moyse, quod datus fuerat deus Pharaoni **(Exod. VII, 1)**: ut per expositionem sit dictum quod sequitur, velut ostendendo quos dixerit deos, ubi ait, *Et principem populi tui non maledices:* quod graecus habet, *non dices male.* An secundum illud accipiendum est, quod Apostolus ait, *Nam etsi sunt qui dicuntur dii, sive in coelo, sive in terra, sicuti sunt dii multi et domini multi* **(I Cor. VIII, 5)**; addendo enim, *sicuti sunt,* deos intelligi voluit, qui digne etiam dicuntur: ita sane ut λατρεία quae dicitur graece, et interpretatur latine servitus, sed ea quae ad religionem pertinere intelligitur, non debeatur nisi uni Deo vero, qui nobis est Deus? Illi autem qui dicuntur dii, etiam si qui sunt qui merito dicuntur, prohibiti sunt maledici, non jussi sunt sacrificiis vel ullis latriae obsequiis honorari.

LXXXVII. **[Ib. XXIII, 2.]** *Non eris cum pluribus in malitia.* Ne se inde quisquam defendat, quia cum pluribus fecit, aut ideo putet non esse peccatum.

LXXXVIII. **[Ib. XXIII, 3.]** *Et pauperis non misereberis in judicio.* Nisi addidisset, *in judicio,* magna esset quaestio. Sed intelligendum esset, etiam si scriptum non esset. Supra enim dixerat, *Non apponeris cum multitudine, declinare cum pluribus, ut declines judicium:* ac per hoc, *Et pauperis non misereberis,* posset intelligi, *in judicio.* Sed cum additum est, nulla quaestio est hoc esse praeceptum, ne forte cum

judicamus, videamus justitiam esse pro divite contra pauperem, et nobis recte facere videamur si contra justitiam pauperi faveamus causa misericordiae. Bona est ergo misericordia, sed non debet esse contra judicium. Judicium sane illud appellat Scriptura, quod justum est. Ne quis autem propter istam sententiam Deum putaret misericordiam prohibere, quod sequitur, opportunissime sequitur: *Si autem obviaveris bovi inimici tui, aut subjugali ejus, errantibus, reducens reddes ei:* ut scias non te prohibitum facere misericordiam, fac etiam erga inimicos tuos, cum potestas est a judicando libera; non enim cum reducis errantem bovem inimici tui et reddis, inter aliquos judex resides.

LXXXIX. **[Ib. XXIII, 10, 11.]** *Sex annis seminabis terram tuam, et colliges fructum ejus; septimo autem anno remissionem facies, et requiem dabis illi: et edent pauperes gentis tuae; quae autem superabunt edent ferae bestiae. Sic facies vineam tuam et olivetum tuum.* Quaeri potest quid colligant pauperes, si septimo anno ita parcit terrae, ut nec seminetur quidem. Non enim ad vineam et olivetum pertinet quod dictum est, *Edent pauperes gentis tuae;* quia de terra non seminata nihil possunt sumere, ubi segetes nasci non possunt: de vinea enim et oliveto postea dicit similiter esse faciendum; ac per hoc illud de arvis intelligitur, quae frumentis serviunt. An sic accipiendum, *Sex annis seminabis terram tuam, et colliges fructus ejus,* hoc est, Sex annis seminabis, et colliges; septimo vero non colliges, ut intelligatur seminabis, etiamsi dictum non est: ut ad sex annos seminare et colligere pertineat, ad septimum vero dimittere quod fuerit seminatum? Nam quid inde habebunt pauperes, quorum residuum etiam feris bestiis dedit, eis videlicet quae

illis frugibus vesci possint, sicut sunt apri, et cervi, et si quid hujusmodi? Quod tamen non diceretur, nisi alicujus significationis gratia. Nam si quod attinet ad praecepta quae hominibus data sunt, de bobus cura non est Deo **(Id. IX, 9)**; quod non sic intelligitur, tanquam non ipse pascat ea quae nec seminant, nec metunt, neque congregant in horreum, sed quia ei curae non est praecepto monere hominem, quomodo bovi suo consulat: quanto minus ei cura est de feris bestiis praecipere, quomodo illis ab hominibus consulatur, cum eas ipse pascat divitiis naturae usquequaque fructiferae, qui eas etiam per alios sex annos pascit, cum colliguntur quae seminantur?

XC. **[Ib. XXIII, 19.]** *Non coques agnum in lacte matris suae.* Quomodo intelligatur ad verborum proprietatem nescio utrum possit reperiri. Si enim alicujus significationis causa prohibitum acceperimus agnum in lacte coqui, nullus usus est ita coquendi. Si autem in diebus quibus lactatur, quis hoc habuit unquam Judaeorum in observatione, ut agnum non coqueret, nisi cum desisteret sugere? Quid est autem *in lacte matris suae;* quasi posset, etiamsi boc intelligeretur, sine hujus praecepti transgressione coqui, si eo nato mortua matre ejus, ab ove alia lactaretur? cum alicujus profecto rei significandae causa esse praeceptum nemo ambigat. Sed etiam illa quae possunt observantia factitari, non sine causa ita praecepta sunt; significant enim aliquid. Hoc vero quomodo observetur ad proprietatem verborum aut non est, aut non elucet. Intellectum tamen de Christo approbo, quod hac prophetia praedictus est non occidendus a Judaeis infans, quando Herodes quaerens eum ut occideret, non invenit **(Matth. II, 13-16)**; ut *coques* quod dictum est,

pertineat ad ignem passionis, hoc est, tribulationem. Unde dicitur: *Vasa figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis* **(Eccli. XXVII, 6)**. Quia ergo non est tunc infans passus, cum quaerente Herode hujusmodi periculum imminere videretur, praedictum est his verbis, *Non coques agnum in lacte matris suae.* Illud quoque forsitan non absurdum est, quod alii dicunt, id esse praeceptum per Prophetam, ne se boni Israelitae sociarent malis Judaeis, a quibus Christus passus est tanquam agnus in lacte matris suae, id est, eo tempore quo conceptus est. Dicuntur enim feminae ex quo conceperint, lac colligere: illo autem mense conceptum et passum esse Christum, et Paschae observatio, et dies Ecclesiis notissimus nativitatis ejus ostendit. Qui enim mense nono natus est octavo calendas januarias, profecto mense primo conceptus est circa octavum calendas aprilis, quod tempus etiam passionis ejus fuit in lacte matris suae, hoc est, in diebus matris suae .

XCI. **[Ib. XXIII, 20, 21.]** *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut servet te in via, ut inducat te in terram quam paravi tibi. Attende tibi, et exaudi eum, ne non credas illi: nihil enim subtrahet tibi; nomen enim meum est super eum.* Hoc de illo nimirum intelligitur, cui nomen mutatum est, ut Jesus vocaretur: ipse quippe introduxit populum in terram promissionis.

XCII. **[Ib. XXIII, 25-27.]** *Et servies Domino Deo tuo; et benedicam panem tuum, et vinum tuum, et aquam tuam, et avertam infirmitatem a vobis. Non erit qui non generet, neque sterilis super terram tuam. Numerum dierum tuorum replebo. Et timorem mittam qui te antecedat; et amentes faciam omnes gentes in quas tu intrabis,* etc. Quamvis istae promissiones

possint et spiritualiter intelligi, tamen cum secundum temporalem hominum felicitatem intelliguntur, ad Vetus Testamentum pertinent: ubi quanquam praecepta, exceptis his quae in sacramento aliquid significant, eadem ad mores bonos pertinentia reperiantur, promissiones tamen carnales atque terrenae sunt. Unde in psalmo septuagesimo secundo pene lapsos et effusos gressus suos homo Dei dicit, cum zelaret in peccatoribus pacem peccatorum intuens. Ea quippe cernebat abundare impiis, quae ipse secundum Testamentum Vetus exspectabat a Domino Deo, cui hac mercede serviebat. Et cum hinc ei subrepere coepisset sensus impius, quod Deum non curare existimaret humana, correptum se dicit, dum auctoritatem sanctorum non est ausus improbare, et incoepit cognoscere, et ait, *Hoc labor est ante me, donec introeam in sanctuarium Dei, et intelligam in novissima* **(Psal. LXXII, 2-17)**. Ibi enim praemia dabuntur ad Novum pertinentia Testamentum, quae impii non accipient: et poenae tunc futurae sunt impiorum, quas nullus piorum sensurus est.

XCIII. **[Ib. XXIII, 28.]** *Et mittam vespas ante te, et ejiciet Amorrhaeos, Evaeos, Chananaeos, et Chettaeos a te.* Quaeritur de his vespis quid intelligendum sit. Nam et promittit hoc Deus, et liber Sapientiae dicit impletum, ubi ait: *Et misit antecessores exercitus sui vespas* **(Sap. XII, 8)**. Non autem legimus factum, neque Moysi temporibus, neque sub Jesu Nave, neque sub judicibus, neque sub regibus. Ac per hoc vespae istae aculei timoris intelligendi sunt fortasse, quibus agitabantur memoratae gentes, ut cederent filiis Israel. Deus enim loquitur, in cujus sermone si figurate aliquid dicatur, quod ad proprietatem non sit impletum, non impedit historiae fidem, in qua perspicitur veritas narrationis. Sicut

nec Evangelistarum narratio secundum proprietatem impeditur, si aliquid a Christo dicitur figurate.

XCIV. **[Ib. XXIII, 33.]** *Si servieris diis eorum, erunt tibi offendiculum.* Hic graecus δουλεύσης habet, non λατρεύσῃς. Unde intelligitur, quia et δουλεία debetur Deo tanquam Domino, λατρεία vero nonnisi Deo tanquam Deo.

XCV. **[Ib. XXIV, 1-3.]** *Et Moysi dixit, Ascende ad Dominum tu, et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta seniorum Israel: et adorabunt a longe Dominum; et accedet Moyses solus ad Dominum, ipsi autem non accedent: populus autem non ascendet cum illis. Introiit autem Moyses, et narravit populo omnia verba Dei et justificationes. Respondit autem omnis populus voce una dicentes, Omnia verba quae locutus est Dominus, faciemus, et audiemus.* Usque ad hunc locum Scripturae justificationes intelliguntur quae datae sunt populo ad observandum. Incipiunt autem quantum ipsa verba Scripturae indicant, unde hoc nomen justificationum exorsum est ab illo servo Hebraeo cui auris ad postem pertunditur. In quibus omnibus justificationibus considerandum est, quae inde ad agendam vitam et morum bonorum conservationem duci possint. Multa quippe in eis sunt sacramenta significantia potius aliquid, quam vitam nostram instruentia. Justificationes sane latini interpretes eas esse dixerunt, quae graeci δικαιώματα appellant.

XCVI. **[Ib. XXIV, 3.]** Notandum est quod iterum populus ita respondet, *Omnia verba quae locutus est Dominus faciemus, et audiemus;* cum videatur ordo postulare ut diceretur, audiemus, et faciemus. Sed mirum nisi aliquis sensus hic latet.

Nam si *audiemus,* pro eo positum est quod est intelligemus, prius oportet verbis Dei reddere faciendi servitutem, ut ad intelligentiam earum rerum quae ipso praecipiente fiunt, merito devotionis, qua non contemptae, sed factae sunt, ipse perducat. Sed videndum est, utrum iste populus illi filio similis inveniatur qui patri jubenti dixit, *Ibo in vineam, et non iit* **(Matth. XXI, 30)**. Gentes enim quae Dominum penitus contempserunt, postea per unius obedientiam justificatae, quae non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam **(Rom. IX, 30)**.

XCVII. **[Ib. XXIV, 4.]** Notandum quod *Moyses aedificavit altare sub monte, et duodecim lapides in duodecim tribus Israel.* Intelligitur enim ex duodecim lapidibus altare aedificatum, significasse ipsum populum esse altare Dei, sicut est templum Dei **(II Cor. VI, 16.)**

XCVIII. **[Ib. XXIV, 5.]** *Et immolaverunt hostiam salutaris Deo.* Non dixit, hostiam salutarem, sed, *hostiam salutaris;* quod graecus habet σωτηρίου. Unde in Psalmo, *Calicem,* inquit, *salutaris accipiam* **(Psal. CXV, 13)**: non dixit, calicem salutarem. Ubi videndum est, ne forte ille significetur, de quo dixit Simeon, *Quoniam viderunt oculi mei salutare tuum* **(Luc. II, 30)**. Hunc enim et Psalmus commendat ubi legitur, *Bene nuntiate diem ex die salutare ejus* **(Psal. XCV, 2)**. Quid est enim aliud, si diligentius attendamus, quod ait *diem ex die,* nisi lumen ex lumine, hoc est Deum ex Deo, quod est unigenitus Filius?

XCIX. **[Ib. XXIV, 6, 7.]** *Sumens autem Moyses dimidiam partem sanguinis, infudit in craterem, et partem reliquam sanguinis affudit ad altare: et accipiens librum Testamenti*

recitavit in aures populi. Notandum est, nunc primum sacrificasse Moysen evidenter Scripturam dicere, ex quo ex Aegypto eductus est populus. Primo enim de Jothor dictum erat socero ejus, quamvis cum aliqua ambiguitate, quod immolaverit Deo **(Exod. XVIII, 12)**. Et advertendum librum Testamenti cum sanguine hostiae recitari, in quo libro illas justificationes conscriptas debemus accipere. Nam decalogum Legis in tabulis lapideis fuisse conscriptum postea manifestum est.

C. **[Ib. XXIV, 7.]** *Et dixerunt, Omnia quaecumque locutus est Dominus, faciemus, et audiemus.* Non aliter respondent ecce jam tertio.

CI. **[Ib. XXIV, 9.]** *Et ascendit Moyses, et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta seniorum Israel: et viderunt locum ubi steterat ibi Deus Israel.* Constat inter eos qui recte intelligunt, nullo Deum contineri loco, nec aliquo velut situ corporis membra ponere, sicuti est nostri corporis, sedere, jacere, stare, et si quid hujusmodi est. Haec enim non sunt nisi corporum, Deus autem spiritus est **(Joan. IV, 24)**. Quod ergo se ostendit specie corporali vel signis corporaliter expressis, non substantia ejus apparet, qua est ipse quod est, sed assumptio formarum visibilium ejus omnipotentiae subjacet.

CII. **[Ib. XXIV, 11, 10.]** *Et de electis Israel non dissonuit nec unus: et apparuerunt in loco Dei, et manducaverunt, et biberunt.* Quis dubitet illos quos nominatim expressit, et septuaginta seniores, nunc appellatos electos Israel? qui procul dubio personam gerebant eorum qui electi sunt in populo Dei. Non enim omnium est fides **(II Thess. III, 2)**: et novit Dominus qui sunt ejus. In magna autem domo sunt alia

vasa in honorem, alia in contumeliam **(II Tim. II, 19, 20)**. Quoniam ergo quos ante praescivit, et praedestinavit; quos autem praedestinavit, illos et vocavit; quos autem vocavit, ipsos et justificavit; quos autem justificavit, ipsos et glorificavit **(Rom. VIII, 30)**: profecto de electis Israel non dissonuit nec unus. Significantur autem quaternario numero in Moyse et Aaron et Nadab et Abiud, propter quatuor Evangelia, et totius orbis, qui in quatuor partes dividitur, promissionem: et septuaginta de senioribus Israel, numero scilicet septenario decuplato, qui pertinet ad significandum Spiritum sanctum. Sapphiro autem significatur vita coelestis, maxime quia dictum est, *sicut aspectus firmamenti*. Firmamentum autem coelum appellari quis nesciat? Et forma lateris in eodem sapphiro quadraturam ipsam, vel stabilitatem, vel ejusdem quaternarii numeri sacramentum figurat. Quod autem manducant et bibunt in loco Dei, suavitatem saturitatemque significat in illo regno aeternitatis. Beati enim qui esuriunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur **(Matth V, 6)**. Unde et Dominus dicit venturos multos (quos utique, nisi electos, praescitos, praedestinatos, vocatos, justificatos, glorificatos?), et recubituros cum Abraham et Isaac et Jacob in regno coelorum **(Matth. VIII, 11)**. Nam et alio loco ipse hoc promittit fidelibus suis, quod faciat eos recumbere, et transeat, et ministret eis **(Luc. XII, 37)**.

CIII. **[Ib. XXIV, 13.]** Quid sibi vult quod Jesus Nave, non commemoratus in illis quatuor, subito cum Moyse apparet, et cum illo ascendit in montem ad accipiendas tabulas Legis; et subito rursus idem Jesus absconditur, id est tacetur; et Moyses accepit Legem in duabus tabulis, et cum eo iterum apparet?

An forte significat Novum Testamentum nomine Jesu, et absconditum esse in Lege, et aliquando apparere intelligentibus? Quod vero Jesus jam vocatur, cum in libro Numerorum quando id nomen acceperit Scriptura testetur, cum jam prope esset ut terram promissionis intrarent **(Num. XIII, 17)**, per prolepsim, hoc est per praeoccupationem anticipat Scriptura quod postea factum est. Omnia quippe ista posteaquam facta sunt, scripta sunt; ac per hoc quando factum est quod modo commemoratur, nondum vocabatur Jesus, sed quando scriptum est jam hoc vocabatur.

CIV. **[Ib. XXV, 11, 12.]** *Et facies in ea cymatia aurea versatilia in circuitu.* Cymatia dixit, quae in quadratura exstant per quatuor partes, sicut mensae quadrae fieri solent. Nec quod ait *versatilia,* mobilia debemus accipere. Fixa sunt enim, sicut dixi mensas habere solitas: sed *versatilia* dixit, tortilia, quae graece vocantur στρεπτά; vel canalibus, sicut sunt columnae tortiles; aut implicatis duabus virgulis in modum restis, sicut etiam torques fieri solent. Quod autem ait, *Et fabricabis illi quatuor annulos aureos, et impones super quatuor latera; duos annulos in latus unum, et duos annulos in latus secundum;* ad quatuor angulos occurrunt quatuor annuli singuli in singulis, et per angulorum numerum fit ut quod in duobus lateribus ponitur, in omnibus quatuor ponatur. Unus enim angulus duobus lateribus communis est: alioquin non occurrit ut bini annuli ponantur per quatuor latera, cum sint quatuor annuli; octo quippe esse debuerunt, si aliter intelligimus, quam quod dixi fieri numero angulorum. Ad hoc enim annuli in angulis ponuntur, quo inducantur subportatoria vel gestatoria, quibus arca a quatuor hominibus hinc atque inde portetur.

CV. **[Ib. XXV, 17.]** Propitiatorium quid dicat superimponendum super arcam, quaeri solet: sed cum aureum fieri jubeat, ejusque longitudinem et latitudinem tantam exprimat, quanta et ipsius arcae dicta est, procul dubio velut tabulam auream tantae formae fieri praecipit, qua tegeretur arca; ita ut in ipso propitiatorio essent duo Cherubim, hinc atque inde alterutrum attendentes, ita ut vultus eorum in propitiatorium essent, et pennis suis obumbrarent propitiatorium: quod magnum est sacramentum. Aurum quippe significat sapientiam, arca significat secretum Dei. In arca jussa sunt poni Lex, et manna, et virga Aaron: in Lege praecepta sunt, virga potestas significatur, manna gratia; quia nisi cum gratia non est potestas praecepta faciendi. Verumtamen quia Lex a quovis proficiente non ex omni parte completur, propitiatorium est desuper. Ad hoc enim opus est ut propitius sit Deus, et ideo desuper ponitur, quia superexsultat misericordia judicio **(Jacobi II, 13)**. Duo vero Cherubim pennis suis obumbrant propitiatorium, id est, honorant velando; quoniam mysteria ista ibi sunt: et invicem se attendunt, quia consonant; duo quippe ibi Testamenta figurantur: et vultus eorum sunt in propitiatorium, quia misericordiam Dei, in qua una spes est, valde commendant. Denique hinc se promisit locuturum Deus ad Moysen de medio Cherubim desursum propitiatorii. Porro si creatura rationalis in multitudine scientiae, quoniam hanc interpretationem habent Cherubim, duobus ipsis animalibus significatur; ideo duo sunt, ut societatem charitatis commendent; ideo pennis suis propitiatorium obumbrant, quia Deo non sibi tribuunt pennas suas, id est, Deum honorant virtutibus, quibus praestant: et vultus eorum non sunt nisi in

propitiatorium, quia cuicumque profectui ad multitudinem scientiae spes non est, nisi in Dei misericordia.

CVI. **[Ib. XXV, 27.]** Quod ait, *Erunt annuli in thecis subportatoriis ad tollendam mensam,* hoc intelligendum est, quod annuli essent velut thecae subportatoriorum; id est, quo subportatoria tanquam in thecas inducantur. *Erunt* quippe *in thecis,* ita dictum est, tanquam diceretur, Erunt pro thecis.

CVII. **[Ib. XXVI, 1.]** Decem aulaeorum jubet fieri tabernaculum, cum sit decalogus Legis. Aulaea vero significant latitudinem, propter facilitatem. Charitas quippe plenitudo Legis est **(Rom. XIII, 10)**: et nonnisi charitati sunt praecepta facilia: unde ipsa dilatatio commendatur, cum dicitur, *Dilatasti gressus meos subtus me, et non sunt infirmata vestigia mea* **(Psal. XVII, 37)**. Sed quoniam ista dilatatio per gratiam fit Dei; charitas enim Dei diffusa est in cordibus nostris, non per nosipsos, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis **(Rom. V, 5)**; ideo hic mystice ipse numerus etiam commendatur, qui pertinet etiam ad Spiritum sanctum, per quem Lex possit impleri. Dicitur enim aulaeum longitudinem habere debere in cubitis viginti octo. Iste autem numerus, quia per septenarium dividendus est, significavit, cum dicit latitudinem aulaei in cubitis quatuor. Quater enim septem fiunt viginti octo. Et est etiam iste numerus perfectus; quia sicut senarius, suis partibus constat. Quod vero tam saepe dicit, *Cherubim facies ea opere textoris,* quid aliud quam in his omnibus multitudinem scientiae commendat, quod interpretatur *Cherubim?*

CVIII. **[Ib. XXVI, 7.]** *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum; undecim vela facies ea.* Quae capillacia vela sunt. id est cilicina, undecim dicuntur esse. In peccatis quippe transgressio est. Transgressio vero undenario numero significatur, quoniam transgreditur denarium, hoc est Legem: ideo ipsa undecim per septenarium multiplicata, faciunt septuaginta septem; ubi significavit Dominus universam remissionem peccatorum, dicens, *Non solum septies, verum etiam septuagies septies* **(Matth. XVIII, 22)**: quot generationes reperiuntur, cum Lucas a baptismo Domini enumerans sursum versus ascendit, et pervenit per Adam usque ad Deum **(Luc. III, 23-38)**. Ad hoc enim fit significatio peccatorum in his velis, ut per confessionem exprimantur, et per gratiam quae data est Ecclesiae aboleantur, hoc est tegantur: unde dicitur, *Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* **(Psal. XXXI, 1)**. Deinde jubet ea vela cooperiri pellibus arietinis rubricatis. Aries autem rubricatus, cui non occurrat Christus passione cruentatus? Significantur his etiam martyres sancti, quorum orationibus propitiatur Deus peccatis populi sui. Ipsis denique superjaciuntur pelles hyacinthinae, ut significetui vita aeterna viriditate, tanquam vigore perpetuo.

CIX. **[Ib. XXVI, 17.)** *Facies duos anconiscos columnae uni consistentes ex adverso:* hoc est, unum hinc, et unum inde, de lateribus columnae. Anconiscos autem dicit, quos vulgo vocamus ancones, sicut sunt in columnis cellarum vinariarum, quibus incumbunt ligna quae cupas ferunt. Ducta est autem similitudo verbi a cubitis, ubi flectuntur manus, quibus incumbunt recumbentes, qui graece ἀγκῶνες vocantur.

CX. **[Ib. XXVI, 21.]** *Bases columnarum duas uni.* Bases non eas tantum videtur dicere Scriptura, quibus columnae ab imo fulciuntur; sed etiam superiores, quae capitella nos dicimus. Ideo dicit, *duas bases columnae uni in ambas partes ejus.* Nam quae sunt ambae partes, nisi inferior et superior?

CXI. **[Ib. XXVI, 25.]** Quod octo columnas et bases earum sexdecim secundum supradictam rationem a posterioribus tabernaculi Scriptura dicit, cum superius sex dixerit, intelligitur annumeratis duabus angularibus octo fieri.

CXII. **[Ib. XXVI, 33.]** *Et dividet vobis velamen inter medium sanctum, et inter medium sanctum sanctorum:* id est, ut inter sanctum et sanctum sanctorum sit hoc velamen, de quo nunc loquitur, in quatuor columnis extentum. De hac differentia inter sanctum et sanctum sanctorum ad Hebraeos Epistola loquitur **(Hebr. IX, 1-12)**; quia ubi Arca testimonii, ibi sanctum sanctorum, hoc est, intus ultra velum: foris autem mensa et candelabrum, et caetera quae paulo ante dixit quemadmodum fierent, sancta dicta sunt, et non sancta sanctorum. Et significatur foris Vetus Testamentum, intus autem Novum, cum sit utrumque in lectione Veteris Testamenti, et expressum operibus, et significatione figuratum. Ac per hoc in sanctis figura est figurae, quia figura est Veteris Testamenti: in sanctis autem sanctorum figura est ipsius veritatis, quia figura est Novi Testamenti. Totum quippe Vetus Testamentum in his rebus et celebrationibus, quae ita observanda praecipiuntur, figura est.

CXIII. **[Ib. XXVII, 1, 2.]** De altari quaeritur quomodo tribus cubitis altum esse voluerit, cum tanta fere sit staturae hominis altitudo. Quomodo ergo ministrabatur altari, cum gradus

habere altare alio loco prohibeat? *Ne pudenda,* inquit, *tua reveles super illud* **(Exod. XX, 26)**. Sed illic dicebat de altari quod terra vel lapidibus construendum esset, ubi gradus ipsi coaedificati ad corpus altaris utique pertinerent: nunc vero de tabulis fieri altare praecipit, quo si apponeretur ad horam ministrationis aliquid ubi staret minister altaris, et peracto ministerio tolleretur, ad corpus altaris non utique pertineret. Item quaeritur quomodo super altare ligneum sacrificium quod inferebatur, posset incendi; praesertim quia concavum fieri jubet, et craticulam deponi usque ad medium ejus, id est medium concavitatis ejus, opere factum reticulato. An quoniam dixit, *Et facies cornua in quatuor angulos, ex seipso erunt cornua, et teges illa aeramento,* non ad sola cornua referendum est quod ait, *teges illa aeramento,* sed ad omnia de quibus loquebatur, de altari fabricando praecipiens?

CXIV. **[Ib. XXVIII, 3.]** *Et tu loquere omnibus sapientibus mente, quos replevi spiritu intellectus:* αἴσθήσεως quidem graecus habet, quem latine *sensum,* non intellectum dicere solemus; sed Scriptura de sensu interiore, quem intellectum vocamus, sic loqui solet, sicuti est ad Hebraeos, *Perfectorum est autem solidus cibus, eorum qui per habitum exercitatos habent sensus ad discernendum bonum et malum* **(Hebr. V, 14)**. Ibi enim quod posuit *sensus,* graecus habet αἴσθησις. Quem ergo istum spiritum, nisi Spiritum sanctum debemus accipere?

[Ib. XXVIII, 4.] *Et stolae quas facient, pectoralem, humeralem, et tunicam talarem, et tunicam cum corymbis* . Has appellatas stolas esse et caetera, cum superius unam stolam faciendam proposuisset, notandum est. Tunicam vero *cum corymbis* honestius putarunt latini interpretes dici,

quam si dicerent *cum cirris,* qui bene dispositi ornamento esse vestibus solent.

CXV. **[Ib. XXVIII, 4, 16, 9, 10.]** Aspidiscas in veste sacerdotali quas dicat? utrum scutulas, quae a scuto latine appellantur, quia et Graeci scutum ἀσπίδα appellant? an vero aspidiscas propter diligenter colligandum dicit ab aspide serpente, sicut etiam muraenulae appellantur? *Spithamis autem longitudo, et spithamis latitudo:* Latini quidam interpretati sunt, mensuram extentae palmae a fine pollicis usque ad finem digiti minimi. Item quod dicitur, *Sumes duos lapides onychinos, et sculpes in eis nomina filiorum Israel; sex nomina in lapide uno, et sex reliqua in altero, juxta ordinem nativitatis eorum,* an intelligendum, ut lapides sint de nominibus filiorum Israel secundum nativitates eorum, id est secundum ordinem quo nati sunt?

CXVI. **[Ib. XXVIII, 22.]** *Et facies super rationale fimbrias complectentes opus catenatum de auro puro.* Quod Latini *rationale* interpretati sunt, inopia linguae fecit. Graecus enim habet λόγιον, non λογικόν. Rationale autem illud solemus appellare, quod Graeci dicunt λογικόν. Sed quoniam λόγος in graeca lingua ambiguum est, utrum verbum significet, an rationem, quia utriusque rei nomen est; ubi putatum est a verbo dictum λόγιον, eloquium nostri interpretati sunt: nam quod habemus, *Eloquia Domini, eloquia casta* **(Psal. XI, 7)**, Graeci habent λόγια: hic vero in veste sacerdotali, quod ex auro et hyacintho et purpura et cocco duplici torto et bysso duplici torta fieri praeceptum est quadratum duplex, quod esset in pectore sacerdotis, et λόγιον vocaretur, incertum utrum a ratione an a verbo

ductum fuerit, interpretes nostri magis a ratione dictum putantes *rationale* appellaverunt.

CXVII. **[Ib. XXVIII, 30.]** *Et impones super rationale judicii demonstrationem et veritatem.* Quid sibi hoc velit, vel in quali re vel metallo poneretur super rationale demonstratio et veritas, quoniam talia dicit fieri in veste sacerdotis, quae corporaliter fiunt , invenire difficile est. Fabulantur tamen quidam lapidem fuisse, cujus color, sive ad adversa, sive ad prospera mutaretur quando sacerdos intrabat in sancta: et hoc esse quod ait, *Et afferet Aaron judicia filiorum Israel super pectus;* ostendens videlicet in illa demonstratione et veritate, quid de illis judicaverit Dominus. Quanquam possit intelligi demonstrationem et veritatem litteris impositam super λόγιον.

CXVIII. **[Ib. XXVIII, 31.]** *Et facies tunicam talarem hyacinthinam;* id est, usque ad talos dependentem. *Et erit peristomium ex ea medium,* id est, qua caput ejiciatur: hoc est enim quod Graeci dicunt περιστόμιον. *Oram habens in circuitu peristomii, opus textoris, commissuram contextam;* id est, ne ipsa ora extrinsecus assuatur: hoc videtur dicere, *commissuram contextam.* Unde etiam addidit, *ex ipsa, ut ne rumpatur;* id est, ut ex se ipsa sit ipsa ora contexta cum veste.

CXIX. **[Ib. XXVIII, 35.]** *Et erit Aaron cum coeperit fungi sacerdotio, audietur vox ejus intranti in sanctum in conspectu Domini et exeunti, ut non moriatur:* intrantis et exeuntis vocem de tintinnabulis dixit audiri, tantumque ibi pondus observationis posuit, ut diceret, *ne moriatur.* Testimonia ergo quaedam significari voluit in veste sacerdotali, qua utique significatur Ecclesia, per haec tintinnabula, ut nota sit

conversatio sacerdotis: sicut Apostolus dicit, *Circa omnes teipsum bonorum operum praebens exemplum* **(Tit. II, 7)**; aut illud, *Quae audisti a me per multos testes, haec eadem commenda fidelibus, et iis qui idonei sunt et alios docere* **(II Tim. II, 2.)** An quid aliud? magnum tamen est, quidquid illud est. *Intranti* autem *et exeunti,* pro intrantis et exeuntis; locutio est. *Vox* pro sonitu; nam tintinnabulorum magis sonus quam vox est.

CXX. **[Ib. XXVIII, 36-38.]** *Et facies laminam auream puram, et formabis in eadem formationem signi, sanctitatem Domini* ; *et impones illud super hyacinthum auplicem tortam; et erit super mitram: secundum inspectum mitrae erit; et erit supra frontem Aaron. Et auferet Aaron peccata sanctorum quaecumque sanctificabunt filii Israel, omnis dati sanctorum eorum.* Quomodo formetur in lamina sanctitas Domini, non video, nisi aliquibus litteris, quas quidam quatuor esse dicunt hebraeas, quod, ut Graeci appellant, τετραγράμματον nomen Dei ineffabile credunt fuisse, vel esse adhuc usque. Sed quaelibet sint, vel quomodolibet se habeant illae litterae, ut dixi, sanctitatem Domini, vel sanctificationem, si hoc magis dicendum est, quod graecus habet ἁγίασμα, nonnisi litteris in auro formari potuisse crediderim. Ibi autem dicit sacerdotem sanctorum auferre peccata, *Quaecumque sanctificabunt,* inquit, *filii Israel omnis dati sanctorum eorum:* quod arbitror dictum in eis sacrificiis quae offerunt pro peccatis suis; ut non sanctorum hominum intelligamus, sed sanctorum ab eo quod sunt sancta quae offeruntur pro peccatis. Cum ergo de lamina dixisset, adjunxit atque ait, *Et auferet Aaron peccata sanctorum, quaecumque sanctificabunt filii Israel omnis dati sanctorum eorum:* id est,

sacerdos auferet quaecumque offerunt pro peccatis suis, quae dicuntur et sancta, quia sanctificantur, et peccata, quia pro peccatis offeruntur; sicut multis locis hoc ipsum evidenter Scriptura commemorat. Quod autem adjungit et dicit, *Et erit super frontem Aaron semper acceptum illis in conspectu Domini,* ad laminam illam revertitur; in qua intelligitur frontis ornamentum , fiducia bonae vitae, quam qui vere perfecteque, non significatione, sed veritate sacerdos habet, solus potest auferre peccata, nec habet necessitatem offerre pro suis.

CXXI. **[Ib. XXVIII. 41.]** De Aaron et filiis Aaron cum praeciperet, loquens ad Moysen, quomodo vestirentur, et ungerentur, quid est quod ait, *Et implebis manus eorum, ut sacerdotio fungantur mihi?* An forte muneribus, quae offerenda sunt Deo?

CXXII. **[Ib. XXVIII, 42.]** *Et facies eis femoralia linea tegere turpitudinem corporis eorum; a lumbis usque ad femora erunt.* Cum vestis tanta cooperiat totum corpus, quid est quod ait, *Femoralia facies linea tegere turpitudinem corporis eorum,* quasi apparere posset tanta desuper veste adhibita? Nisi quia signum esse voluit in hoc castitatis vel continentiae: quae ideo per indumentum significatur, ut non a seipso habita, sed data intelligatur.

CXXIII. **[Ib. XXIX, 8, 9.]** Cum de filiis Aaron loqueretur: *Et indues eos,* inquit, *tunicas, et cinges eos zonis, et circumdabis eis cidaras.* Quam dicat cidarim vel cidaras, quoniam non est interpretatum, nec in usu modo est, ignoratur: puto tamen non esse capitis tegumen, ut nonnulli putaverunt. Neque enim diceret, *circumdabis eis,* nisi tale aliquid esset, quod non capiti, sed corpori usui esset.

CXXIV. **[Ib. XXIX, 9.]** *Et erit illis sacerdotium mihi in sempiternum.* Quomodo dicat *in sempiternum,* de his significativis rebus, superius saepe diximus. Nam utique mutatum est hoc sacerdotium, ut illud esset in aeternum secundum ordinem Melchisedec, non secundum ordinem Aaron. Ibi enim et juratio, et nulla Dei poenitudo, qua significetur mutatio. *Juravit* enim *Dominus, et non poenitebit eum, Tu es,* inquit, *sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec* **(Ps. CIX, 4)**. De ordine autem Aaron dictum est quidem *in sempiternum,* vel propter tempus non praeceptum quousque observaretur, vel quod res significaret aeternas: nusquam est tamen dictum de sacerdotio Aaron, quia juravit Dominus et non poenitebit eum. Et ideo dictum est in illo sacerdotio secundum ordinem Melchisedec, *Non poenitebit eum,* ut significaretur, quia de sacerdotio Aaron poenituit eum, id est, mutavit illud.

CXXV. **[Ib. XXIX, 9.]** Quid est, *Et consummabis manus Aaron, et manus filiorum ejus?* An per manus potestatem significavit, ut aliquid etiam ipsi consecrare possent: potestas autem ipsa sanctificatione consummabatur, qua praecepti sunt sanctificari a Moyse?

CXXVI. **[Ib. XXIX, 10.]** *Et adduces vitulum ad ostium tabernaculi testimonii, et superimponent Aaron et filii ejus manus suas super caput vituli in conspectu Domini.* Ecce unde supra dictum est, consummandas esse manus eorum, id est, perficiendam potestatem, ut etiam ipsi sanctificarent, quod modo fit, cum ponunt manus suas super vitulum immolandum.

CXXVII. **[Ib. XXIX, 18.]** Quod *odor suavitatis Domino* saepe dicitur sacrificium de victimis pecorum in Scripturis sanctis, non utique Deus odore fumi illius delectatur; sed tantum illud quod his significatur spiritualiter Deum delectat cum spiritualiter exhibetur, quoniam ipse odor Dei spiritualiter intelligitur. Non enim sicut nos odorem corporeis naribus ducit. Sicut ergo ille olefacit, sic ista significant.

CXXVIII. **[Ib. XXIX, 26]** *Et sumes pectusculum de ariete consummationis, quod est Aaron;* id est, hujus Aaron . Hoc enim pertinere voluit ad summum sacerdotem.

CXXIX. **[Ib. XXIX, 28-30.]** *Et erit Aaron et filiis ejus legitimum aeternum a filiis Israel:* cum diceret de pectusculo et brachio victimarum. More illo ergo *aeternum* dixit, quem saepe supra commemoravimus.

Et stola sancti, quae est Aaron, erit filiis ejus post eum, ungere eos in ipsis, et consummare manus eorum. Septem diebus vestiet se ea sacerdos qui successerit ei de filiis ejus, qui intrabit in tabernaculum testimonii deservire in sanctis. Haec verba multas quaestiones habent. Nam primum hic notandum est, quomodo cum *stolam* dixerit *sancti,* postea pluraliter dicit *ungere eos in ipsis,* tanquam in stolis. Nam et supra multas stolas eas dixerat, quibus una constaret. Quanquam ambiguum sit utrum *in ipsis* ab eo quod sunt ipsa genere neutro, quaecumque sunt quibus illa stola completur, id est vestis sacerdotalis: quod magis putandum est, ex eo quod in consequentibus dicit, *Septem diebus vestiet se ea sacerdos qui successerit ei;* ea scilicet omnia quae commemoravit, cum vestem sacerdotalem describeret. Repetivit sane quod supra

dixerat, *consummare manus eorum:* unde quid mihi videretur exposui **(Supra, quaest. 125)**. Quod vero ait, *Septem diebus vestiet se ea sacerdos,* numquid aliis diebus se non vestiet? Sed illis septem continuis intelligi voluit, quibus ejus sacerdotium quodammodo dedicatur, atque hebdomadis est in ejus inchoatione festivitas. Successorem autem Aaron eum dicit, *qui intrat in tabernaculum testimonii, deservire in sanctis:* eum scilicet significans, qui non poterat esse nisi unus, non quales erant et filii Aaron cum vivo patre suo, sed qualis successor ipsius Aaron. Quomodo ergo proprium dicit hujus unius esse, *intrare in tabernaculum testimonii, deservire in sanctis,* cum et illa quae sunt extra velum, quo velantur sancta sanctorum. sancta appellentur, et tabernaculum testimonii etiam illud vocetur, ubi sunt sancta, id est mensa et candelabrum: ubi cum deserviant et sequentes sacerdotes ad mensam et candelabrum et ipsum altare, quomodo unum dicit successorem Aaron, qui *intret in tabernaculum testimonii deservire in sanctis?* Si enim dixisset, Deservire in sanctis sanctorum, nulla esset quaestio. Ad haec enim, ubi est arca testimonii, solus unus intrabat summus sacerdos: quod etiam in Epistola ad Hebraeos diligentissime commendatur. Nisi forte eo ipso quod unum dicit *intrare in tabernaculum testimonii, deservire in sanctis,* non vult utique intelligi, nisi in sanctis sanctorum; quia et ipsa utique sancta appellantur. Non enim omnia quae sancta sunt, etiam sancta sanctorum dici possunt: illa vero quae sunt sancta sanctorum, procul dubio utique sancta sunt. Unus autem iste qui semel in anno intrabat in sancta sanctorum, quoniam Dominum Christum significabat, apertissime supradicta ad Hebraeos Epistola commendatur **(Hebr. IX, 7-11)**. Quod autem praefiguratum

est in sancto sanctorum, ut super arcam quae Legem habebat, esset propitiatorium, ubi Dei misericordia significari intelligenda est, qua propitius fit eorum peccatis qui Legem non implent; hoc mihi videtur etiam in ipsa veste sacerdotis significari: nam et ipsa quid aliud quam Ecclesiae Sacramenta significat? Quod in λογίῳ, id est rationali in pectore sacerdotis posito judicia constituit, in lamina vero sanctificationem et ablationem peccatorum: tanquam rationale sit in pectore simile arcae in qua Lex erat, et lamina illa in fronte, similis propitiatorio quod super arcam erat, et ut utrobique servaretur quod scriptum est, *Superexsultat misericordia judicio* **(Jacobi, II, 13)**.

CXXX. **[Ib. XXIX, 37.]** Quid est quod purificatum et sanctificatum altare septem diebus dicit quod *sanctum sancti erit?* Altare non quidem dicit sanctum sanctorum, sicut est illud quod velo separatur, ubi est arca testimonii: verumtamen et hoc altare extra velum positum, per sanctificationem septem dierum dicit potius, quam per unctionem fieri sanctum sancti. Et addit, *Omnis qui tetigerit altare, sanctificabitur.*

CXXXI. **[Ib. XXX, 3, 4.]** Cum de annulis loqueretur altaris incensi, quod altare non inaerari, sed inaurari jussit, *Et duos annulos aureos puros facies,* inquit, *sub tortili corona ejus, in duo latera facies in duobus lateribus:* quoniam graecus habet, εἰς τὰ δύο κλίτη ποιήσεις ἐν τοῖς δυσὶ πλευροῖς. Nam κλίτη latera sunt, et πλευρὰ latera sunt. Unde quidam Latini sic interpretati sunt, *In duas partes facies in duobus lateribus.* Non autem ait Graecus μέρη, quod est partes, sed κλίτη, quod latera. Nam hoc verbum est in illo psalmo, ubi scriptum est: *Uxor tua sicut vinea fertilis in*

lateribus domus tuae **(Psal. CXXVII, 3)**. Ac per hoc tantum casus interest, quia prius accusativum, post vero ablativum posuit, *In duo latera facies, in duobus lateribus.* Quis autem sit sensus difficile est assequi; nisi forte, ut solet Scriptura amare ellipsim, ut aliquid desit et subaudiatur, etiam hic subaudiatur, Erunt: ut iste sit sensus, *In duo latera facies, in duobus lateribus erunt;* id est, ad duo latera facies annulos, quoniam in duobus lateribus erunt.

CXXXII. **[Ib. XXX, 4.]** *Et erunt arcus amitibus ita ut tollatur illud in eis.* Quos annulos dixerat, arcus dicit. Annulos quippe pro rotundis ansis posuit. Et quid est aliud annulus vel circulus, nisi undique arcus? Ideo quidam nolentes arcu dicere, thecas interpretati sunt, quibus amites inducerentur, dicentes, *Et erunt thecae amitibus;* quasi graecus hoc non posset dicere, cum etiam thecae graecum verbum sit: dixit autem ψαλίδες, quod arcus interpretatur.

CXXXIII. **[Ib. XXX, 8, 10.]** *Incendet super illud incensum continuationis in conspectu Domini in progenies eorum. Continuationis incensum* dicit, quod continuatim fieret, id est, nullo die praetermitteretur. Cum de altari praeciperet incensi, id est, in quo incensum tantum poneretur, non holocaustum, non sacrificium, non libatio; praedixerat idipsum incensum quotidie poni debere: nunc autem dicit, *Et depropitiabit Aaron* vel *exorabit, super cornua ejus semel in anno de sanguine purificationis delictorum. Depropitiabit,* ab eo quod est depropitiatio, quae graece dicitur ἐξιλασμός. Unde et intelligendum est, hoc quod semel in anno jubet fieri ad propitiandum Deum super cornua altaris incensi, id est ut de sanguine purificationis delictorum, victimarum scilicet quae offeruntur pro delictis, semel in anno tangantur cornua altaris

incensi, non pertinere ad illam appositionem incensi, quam quotidie fieri jusserat. Illa enim fiebat aromatibus, non sanguine; et quotidie, non semel in anno. Non ergo sumus intellecturi, semel in anno intrare sacerdotem solere in sanctum sanctorum, sed semel in anno cum sanguine: et quotidie quidem solere intrare sine sanguine, causa incensi imponendi; cum sanguine autem semel in anno: maxime quia sequitur et dicit, *Semel in anno purificabit illud; sanctum sanctorum est Domino.* Non ergo semel in anno ponet illic incensum, quod quotidie fieri jussum est; sed semel in anno purificabit illud, quod cum sanguine fieri praeceptum est. Et post hoc adjungit, *Sanctum sanctorum est Domino:* ac per hoc si sanctum sanctorum non extra, sed intra velum erat; etiam illud profecto altare de quo nunc agitur, quod poni jussit contra velum, intrinsecus jussit.

CXXXIV. **[Ib. XXX, 12.]** Quid est quod ait, *Si acceperis computationem filiorum Israel in visitatione eorum;* nisi quia jubet eos aliquando visitari et computari, id est numerari? Quod in David propterea vindicatum intelligendum est, quia Deus non jusserat **(II Reg. XXIV)**.

CXXXV. **[Ib. XXX, 26-33.]** Advertendum est etiam et notandum quemadmodum unguento chrismatis omnia jussit ungi, tabernaculum scilicet et ea quae in illo erant, et deinde erunt sancta sanctorum. Omnia scilicet cum fuerint uncta, erunt sancta sanctorum. Quid igitur distabit jam inter illa interiora, quae velo teguntur, et caetera, si omnia cum uncta fuerint erunt sancta sanctorum, diligentius requirendum: haec tamen notanda credidimus. Ubi etiam meminerimus, quod sicut de illo altari sacrificiorum, quod post unctionem appellari voluit sanctum sancti, continuo dictum est, *Omnis*

qui tangit illud, sanctificabitur: ita de omnibus postea, quae de illo unguento uncta, dicta sunt sancta sanctorum, eadem sententia subsecuta est, ut diceretur, *Omnis qui tangit ea, sanctificabitur.* Quod duobus modis intelligi potest; sive tangendo sanctificabitur, sive sanctificabitur ut ei liceat tangere: si tamen non licebat tangere populo tabernaculum, quando afferebant hostias, vel quaecumque ab eis allata offerebantur Deo. Nam consequenter non solis sacerdotibus neque solis Levitis dicendum admonet, quod ait ad Moysen, *Et filiis Israel loqueris dicens:* utique filii Israel totus ille populus erat; jubet autem illis dici, *Oleum linitio unctionis, sanctum erit hoc vobis in progenies vestras: super carnem hominis non linietur, et secundum compositionem hanc non facietis vobis ipsis similiter. Sanctum est, et sanctificatio erit vobis. Quicumque fecerit similiter, et quicumque dabit de eo extera nationi, interibit de populo suo.* Jubet igitur non solis sacerdotibus, sed universo populo Israel, ut non faciant tale unguentum in usus humanos. Hoc est enim quod ait, *super carnem hominis non linietur.* Prohibet ergo simile fieri in usus suos, et interitum minatur si quisquam similiter fecerit, id est, unguentum ad usus suos simile confecerit, vel cuiquam hinc dederit exterae nationi. Ac per hoc quod ait, *Sanctificatio erit vobis,* cum hoc populo Israel universo dici jubeat, non video quid intelligam, nisi quia licebat eis, quando veniebat cum suis quisque muneribus, tangere tabernaculum; et tangendo sanctificabantur propter illud oleum, quo cuncta peruncta sunt; et hinc dictum, *Omnis qui tangit sanctificabitur:* non tamen sic quemadmodum sacerdotes, qui etiam ut sacerdotio fungerentur, ungebantur ex illo.

CXXXVI. **[Ib. XXX, 34.]** Quodpraecepit quibus aromatibus fiat thymiama, id est incensum, et dicit unguentario more coctum opus unguentarii: non ideo putare debemus unguentum fieri, id est unde aliquid ungatur, sed ut dictum est thymiama, vel incensum quod imponatur illi altari incensi, ubi non licebat sacrificari, et erat intus in sancto sanctorum .

CXXXVII. **[Ib. XXX, 36.]** *Et concides de illis minutum, et pones contra testimonia in tabernaculo testimonii, unde innotescam tibi inde. Sanctum sanctorum erit vobis incensum.* Ecce iterum hoc incensum, quia intus ponebatur in altari incensi quod intus erat, sanctum sanctorum dicitur: et tabernaculum testimonii proprie dicitur illud ipsum interius ubi arca erat, adhibita sane differentia cum ait, *Unde innotescam tibi inde.* Sic enim dixerat primum de propitiatorio, quod utique intus est, id est, intra velum super arcam.

CXXXVIII. **[Ib. XXXI, 2-5.]** Quid est quod Beseleel cum juberet adhiberi operibus tabernaculi faciendis, dixit eum se *replevisse spiritu divino sapientiae, et intellectus, et scientiae in omni opere, excogitare, et architectonari,* etc.? Utrum Spiritus sancti muneri etiam ista opera tribuenda sunt, quae pertinere ad opificium videntur? an et hoc significative dictum est, ut ea pertineant ad divinum spiritum sapientiae, et intellectus, et scientiae, quae his rebus significantur? Tamen etiam hic cum spiritu repletus dicatur iste divino sapientiae, et intellectus, et scientiae, nondum legitur Spiritus sanctus.

CXXXIX. **[Ib. XXXI, 13.]** Quid sibi vult, quod cum de sabbato observando praeciperet, ait, *Testamentum aeternum in me et filiis Israel;* non ait, inter me et filios Israel? An quia

sabbatum requiem significat, et requies nobis non est nisi in illo? Nam profecto filios Israel universum populum suum dicit, id est, semen Abraham: et est Israel secundum carnem, et secundum spiritum. Nam si Israel non esset dicendus, nisi ex genere carnis, non diceret Apostolus, *Videte Israel secundum carnem* **(I Cor. X, 18)**: ubi profecto significat esse Israel secundum spiritum qui in abscondito Judaeus est et circumcisione cordis **(Rom. II, 29.)** Sic ergo melius fortasse distinguitur, *Testamentum aeternum in me;* ut deinde alius sensus sit, *et filiis Israel signum est aeternum,* id est, aeternae rei signum: quomodo petra erat Christus, quia petra significabat Christum **(I Cor. X, 4)**. Non ergo ita jungendum est, *Testamentum aeternum in me et filiis Israel,* tanquam in Deo et filiis Israel sit hoc testamentum; sed *Testamentum aeternum in me,* quia in illo promissa est requies aeterna; *et filiis Israel signum est aeternum,* quia filii Israel acceperunt observandum signum, quo requies significatur aeterna veris Israelitis, hoc est filiis promissionis et visuris Deum facie ad faciem sicuti est.

CXL. **[Ib. XXXI, 18.]** *Et dedit Moysi statim ut cessavit loqui ad eum, in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei.* Cum tam multa locutus sit Deus, duae tantum tabulae dantur Moysi lapideae, quae dicuntur tabulae testimonii futurae in arca. Nimirum omnia caetera quae praecepit Deus ex illis decem praeceptis, quae duabus tabulis conscripta sunt, pendere intelliguntur, si diligenter quaerantur et bene intelligantur: quomodo haec ipsa rursus decem praecepta ex duobus illis, dilectione scilicet Dei et proximi, in quibus tota Lex pendet et Prophetae **(Matth. XXII, 37-40)**.

CXLI. **[Ib. XXXII, 2.]** Quod jubet Aaron inaures *demi ab auribus uxorum atque filiarum,* unde illis faceret deos, non absurde intelligitur difficilia praecipere voluisse, ut hoc modo eos ab illa intentione revocaret: factum tamen illud ipsum difficile ut esset aurum ad faciendum idolum, propter eos notandum putavi, qui contristantur, si quid tale propter vitam aeternam divinitus fieri, vel aequo animo tolerari jubeatur.

CXLII. **[Ib. XXXII, 8.]** Dominus indicans Moysi quid fecerit de vitulo populus, hoc est de idolo quod ex auro suo fecerant, dicit eos dixisse, *Hi dii tui Israel qui te eduxerunt de terra Aegypti.* Quod eos dixisse non legitur, sed animum eorum hunc fuisse Deus ostendit. Horum quippe verborum gerebant in corde sententiam, quae Deum latere non poterat.

CXLIII. **[Ib. XXXII, 14.]** *Et propitiatus est Dominus de malitia quam dixit facere populo suo.* Malitiam hic poenam intelligi voluit, sicuti est, *Aestimata est malitia exitus illorum* **(Sap. III, 2)**. Secundum hanc dicitur bonum et malum a Deo **(Eccli. XI, 14)**, non secundum malitiam qua homines mali sunt. Malus enim Deus non est; sed malis ingerit mala, quia justus est.

CXLIV. **[Ib. XXXII, 19.]** Iratus quidem Moyses videtur tabulas testimonii digito Dei scriptas collisisse atque fregisse; magno tamen mysterio figurata est iteratio Testamenti, quoniam Vetus fuerat abolendum, et constituendum Novum. Notandum sane quanta pro populo ad Deum supplicatione laboraverit, qui tam severus in eos vindicando exstitit. Quod autem in ignem missum vitulum fusilem contrivit, et in aquam sparsit, quam populo potum dedit, quid nobis

videatur significare, jam alibi scripsimus in opere contra Faustum Manichaeum **(Lib. 22, cap. 93)**.

CXLV. **[Ib. XXXII, 24.]** *Et dederunt mihi, et misi in ignem, et exiit vitulus hic.* Compendio locutus est, non dicens quod ipse formaverit, ut exiret vitulus fusilis? an excusationis causa timendo mentitus est, tanquam ipse in ignem periturum aurum projecerit, atque ipso non id agente forma vituli exierit? Quod ideo non est credendum hoc eum animo dixisse, quia nec latere Moysen posset quid esset in viro , cum quo Deus loquebatur, et fratrem de mendacio non redarguit.

CXLVI. **[Ib. XXXII, 25.]** *Et cum vidisset Moyses populum, quia dissipatus est, dissipavit enim eos Aaron, ut in gaudium venirent adversariis suis.* Notandum est quemadmodum illud totum mali quod populus fecit, ipsi Aaron tribuatur, quod eis consenserit ad faciendum quod male petierant. Magis enim dictum est, *dissipavit eos Aaron,* quoniam cessit eis, quam dissipaverunt se ipsi qui tantum malum flagitaverunt.

CXLVII. **[Ib. XXXII, 31, 32.]** Cum Moyses dicit ad Deum, *Precor, peccavit populus iste peccatum magnum, et fecerunt sibi deos aureos, et nunc siquidem remittis illis peccatum illorum, remitte; sin autem, deleme de libro tuo quem scripsisti:* securus quidem hoc dixit, ut a consequentibus ratiocinatio concludatur; id est, ut quia Deus Moysen non deleret de libro suo, populo peccatum illud remitteret. Verumtamen advertendum est quantum malum in illo peccato perspexerit Moyses, quod tanta caede crediderit expiandum, qui eos sic diligebat, ut pro eis illa verba Deo funderet.

CXLVIII. **[Ib. XXXII, 35.]** Merito quaeritur, cum superius populum dissipasse dictus sit Aaron, cur in ipsum vindicta nulla processerit, neque cum Moyses interfici jussit omnem qui Levitis euntibus ad portam et redeuntibus occurrisset armatis, neque cum postea factum est quod Scriptura dicit, *Et percussit Dominus populum propter facturam vituli, quem fecit Aaron:* maxime quia et hic hoc idem repetendo inculcatum est. Non enim dictum est, *Et percussit Dominus populum propter facturam vituli,* quem fecerunt, sed, *quem fecit Aaron:* et tamen non est percussus Aaron; quin etiam illud quod de sacerdotio ejus ante peccatum ejus Deus praecipiebat, impletum est. Sed jussit et ipsum et filios ablui; et sic ordinati sunt in sacerdotio. Ita novit ille cui parcat usque ad commutationem in melius; et cui parcat ad tempus, quamvis eum praescierit in melius non mutari; et cui non parcat ut mutetur in melius, et cui non parcat, ita ut nec mutationem ejus exspectet: et totum hoc ad id redit, quod Apostolus dicit exclamans, *Quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et investigabiles viae ejus* **(Rom. XI, 33)**.

CXLIX. **[Ib. XXXIII, 1.]** *Vade ascende hinc, tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti.* Deus iratus dicere videtur, *tu et populus tuus, quem eduxisti;* alioquin dixisset, tu et populus meus, quem eduxi de terra Aegypti: sed illi quando idolum poposcerunt, ita locuti sunt, *Moyses enim hic homo qui eduxit nos de terra Aegypti, non scimus quid factum sit ei;* liberationem suam in homine constituendo defecerant. Hoc eis modo replicatur cum dicitur, *tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti:* quod illis est crimini, non Moysi. Non enim aliud volebat Moyses, nisi ut non in illo, sed in Domino spem ponerent, et Domini misericordia se cum

gratiarum actione crederent ab illa servitute liberatos: cujus tamen apud Deum tanquam fidelissimi famuli tantum erat meritum per illius gratiam, ut ei diceret Deus, *Sine me, et iratus ira conteram eos* **(Exod. XXXII, 1, 23, 10)**. Quod utrum jubentis sit cum ait, *Sine me,* an quasi petentis, utrumque videtur absurdum. Nam et si jubebat Deus, inobedienter famulus non parebat; et Deum hoc a servo velut pro beneficio petere non decebat, cum praesertim posset eos etiam illo nolente conterere. Ille itaque ibi sensus in promptu est, quod his verbis significavit Deus plurimum apud se prodesse illi populo, quia sic ab illo viro diligebantur, quem sic Dominus diligebat; ut eo modo admoneremur, cum merita nostra nos gravant ne diligamur a Deo, relevari nos apud eum illorum meritis posse quos diligit. Nam cum ab Omnipotente dicitur homini, *Sine me, et conteram eos,* quid aliud dicitur quam, Contererem eos, nisi diligerentur abs te? Ita ergo dictum est, *Sine me,* ac si diceretur, Noli eos diligere, *et conteram eos;* quia ne id faciam dilectio tua in illos intercedit mihi. Obtemperandum autem esset Domino dicenti, Noli eos diligere, si hoc jubendo dixisset, et non potius admonendo et exprimendo quid illum ab eorum supplicio revocaret: nec tamen etiam illo intercedente sine flagello disciplinae populum dereliquit. Nescio quo enim modo, ut sic eos diligeret ipse Moyses, Deus illos occultius diligebat, qui manifeste voce terrebat.

CL. **[Ib. XXXIII, 1-3.]** Ubi dicit Deus ad Moysen, *Vade, ascende hinc, tu et populus tuus, quem eduxisti de terra Aegypti, in terram quam juravi Abraham, Isaac, et Jacob, dicens, Semini vestro dabo eam;* continuo tanquam ad ipsum Moysen adhuc loquatur, occulta conversione, quae

graece ἀποστροφὴ dicitur, jam ad ipsum populum loquitur dicens: *Et simul mittam angelum meum ante te, et ejiciet Chananaeum, et Amorrhaeum, et Chettaeum, et Pheresaeum, et Gergesaeum, et Evaeum, et Jebusaeum; et introducet te in terram fluentem lac et mel. Non enim ascendam tecum, quia populus dura cervice es, ut non deleam te in via.* Magna sacramenti et mira profunditas, tanquam misericordiam majorem posset angelus habere quam Deus, qui populo durae cervicis parceret; cui Deus, si cum illis esset, ipse non parceret: et tamen etiam per angelum suum, se quodammodo ab eis absente, qui nusquam esse absens potest, implere se dicit quod patribus eorum juravit; tanquam et hic ostendens hoc se ideo facere, quia illis patribus justis promisit, non quod isti digni essent. Quid ergo significat, nisi forte ideo se non esse cum eis, quia dura cervice sunt; quia non eum propitium et salubrem, nisi humilitas et pietas capit? Esse autem Deum cum durae cervicis hominibus, nihil est aliud quam vindicando adesse atque puniendo: unde cum eo modo malis non adest, parcendo facit; quo pertinet illud quod dicitur, *Averte faciem tuam a peccatis meis* **(Psal. L, 11)**: quia si advertit, evertit . Sicut enim fluit cera a facie ignis, sic pereunt peccatores a facie Dei **(Psal. LXVII, 3)**.

CLI. **[Ib. XXXIII, 12, 13.]** *Et dixit Moyses ad Dominum, Ecce tu mihi dicis: Deduc populum hunc. Tu autem non demonstrasti mihi quem simul mittas mecum. Tu autem dixisti mihi, Scio te prae omnibus, et gratiam habes apud me. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum, manifeste ut videam te, ut sim inveniens gratiam ante te, et ut sciam quia populus tuus est gens haec.* Quod habet graecus γνωστῶς, hoc quidam latini interpretati

sunt, *manifeste,* cum Scriptura non dixerit φανερῶς. Potuit ergo fortasse aptius dici, *Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum, scienter ut videam te:* quibus verbis satis ostendit Moyses, quod non ita videbat Deum in illa tanta familiaritate conspectus, ut desiderabat videre; quoniam illae omnes visiones Dei, quae mortalium praebebantur aspectibus, et ex quibus fiebat sonus, quo mortalis attingeretur auditus, sic exhibebantur, assumpta sicut Deus volebat, specie qua volebat, ut non in eis ipsa ullo sensu corporis sentiretur divina natura, quae invisibilis ubique tota est, et nullo continetur loco. Et quia in duobus praeceptis, hoc est dilectionis Dei et proximi, tota Lex pendet **(Matth. XXII, 37-40)**, ideo Moyses in utroque suum desiderium demonstrabat: in dilectione scilicet Dei, ubi ait, *Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi temetipsum, manifeste ut videam te, ut sim inveniens gratiam in conspectu tuo;* in dilectione autem proximi, ubi ait, *Et ut sciam quia populus tuus est gens haec.*

CLII. **[Ib. XXXIII, 17.]** Quid est quod dicit Deus ad Moysen, *Quoniam scio te prae omnibus?* numquid Deus plus aliqua scit, et aliqua minus? An secundum quod dicitur quibusdam in Evangelio, *Non novi vos* **(Id. XXV, 12)**? Secundum hanc enim scientiam, qua Deus dicitur scire quae illi placent, nescire quae displicent, non quia ignorat ea, sed quia non approbat, sicut ars recte dicitur nescire vitia, cum improbat vitia; prae omnibus Deus Moysen sciebat, quia Deo prae omnibus Moyses placebat.

CLIII. **[Ib. XXXIII, 12, 17.]** Notandum estne, quod prius ipse Moyses dixerat Deo, *Dixisti mihi, Scio te prae omnibus;* quod illi Deus posteaquam hoc ipse Deo dixit, legitur dixisse, ante autem non legitur; ut intelligamus non omnia esse scripta quae

cum illo Deus locutus est? Sed diligentius requirendum est in prioribus Scripturae partibus, an vere ita sit .

CLIV. **[Ib. XXXIII, 14-23.]** Cum dixisset Moyses ad Dominum, *Ostende mihi gloriam tuam;* respondit ei Dominus, *Ego transibo ante te gloria mea* : *et vocabo nomine Domini in conspectu tuo; et miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero:* cum paulo ante dixisset, *Ipse antecedam te, et requiem tibi dabo;* quod Moyses sic videtur accepisse, *Antecedam te,* tanquam non ei populo qui praesens in itinere futurus esset: et ideo ait, *Si non tu ipse simul veneris nobiscum, ne me educas hinc,* etc. Deus autem neque ei hoc negavit dicens, *Et hoc tibi verbum quod dixisti faciam.* Quomodo ergo cum dixisset ei Moyses, *Ostende mihi gloriam tuam,* rursus, tanquam praecessurus et non cum eis simul futurus, videtur dicere, *Ego transibo ante te,* nisi quia hoc aliud est? Ille quippe intelligitur loqui et dicere, *Transibo ante te,* de quo dicit Evangelium, *Cum venisset hora ut transiret Jesus de hoc mundo ad Patrem* **(Joan. XIII, 1)**: qui transitus etiam Pascha interpretari perhibetur. Haec itaque magna omnino prophetia est. Ipse enim ante omnes sanctos transit ad Patrem de hoc saeculo, parare illis mansiones regni coelorum, quas dabit eis in resurrectione mortuorum; quoniam transiturus ante omnes primogenitus a mortuis factus est **(Coloss. I, 18)**.

Gratiam vero suam in eo ipso valde commendat cum dicit, *Et vocabo nomine Domini in conspectu tuo:* tanquam in conspectu populi Israel, cujus Moyses cum haec audiret typum gerebat. In conspectu enim gentis ipsius ubique dispersae vocatur Dominus Christus in omnibus gentibus. *Vocabo* autem dixit, non Vocabor, activum verbum

pro passivo ponens, genere locutionis inusitato; in quo nimirum magnus sensus latet. Sic enim fortasse significare voluit seipsum hoc facere, id est gratia sua fieri, ut vocetur Dominus in omnibus gentibus.

Quod vero addidit, *Et miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero;* ibi plane expressius ostendit vocationem qua nos vocavit in suum regnum et gloriam: non pro meritis nostris, sed pro misericordia sua. Quoniam enim se gentes introducturum pollicebatur, dicens, *Vocabo nomine Domini in conspectu tuo;* commendavit hoc se misericorditer facere, sicut Apostolus dicit: *Dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum; Gentes autem super misericordia glorificare Deum* **(Rom. XV, 8, 9)**. Hoc ergo praedictum est, *Miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero.* Quibus verbis prohibuit hominem velut de propriarum virtutum meritis gloriari, ut qui gloriatur in Domino glorietur **(II Cor. X, 17)**. Non enim ait, *Miserebor* talibus vel talibus, sed, *cui misericors fuero;* ut neminem praecedentibus bonis operibus suis misericordiam tantae vocationis meruisse demonstret. Etenim Christus pro impiis mortuus est **(Rom. V, 6)**.

Sed utrum hoc idem repetere voluerit, cum addidit, *Misericordiam praestabo cui misericordiam praestitero,* vel sicut alii interpretati sunt, *cui misericors fuero;* an aliquid intersit, nescio. Quod enim graeca lingua duobus verbis dictum est, ἐλεήσω, et οἰκτειρήσω, quod unum atque idem videtur significare, non potuit latinus diversis verbis dicere, et diversis modis eamdem misericordiam

repetivit. Si autem diceretur, Miserebor cui misereor, et miserebor cui misertus ero; non satis commode dici videretur. Et tamen fortius ille ipse ibi sensus est, quod aut ipsius misericordiae suae firmitatem Deus ista repetitione monstravit: sicut Amen, Amen; sicut Fiat, Fiat; sicut repetitio somnii Pharaonis, pluraque similia. Aut in utrisque populis, id est Gentibus et Hebraeis, hoc modo Deus praenuntiavit misericordiam se esse facturum. Quod Apostolus ita dicit: *Sicut enim vos aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis illorum incredulitate; sic et ipsi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur. Conclusit enim Deus omnes in incredulitate, ut omnium misereatur* **(Id. XI, 30-32)**.

Deinde post hanc suae misericordiae commendationem respondet ad illud quod ei dictum fuerat, *Ostende mihi gloriam tuam,* vel quod supra petiverat Moyses, dicens, *Ostende mihi temetipsum manifeste ut videam te. Non poteris,* inquit, *videre faciem meam. Non enim videbit homo faciem meam, et vivet:* ostendens huic vitae, quae agitur in sensibus mortalibus corruptibilis carnis, Deum sicuti est apparere non posse; id est, sicuti est videri in illa vita potest, ubi ut vivatur, huic vitae moriendum est.

Item interposito articulo dicente Scriptura, *Et ait Dominus,* sequitur et loquitur, *Ecce locus penes me.* Quis enim locus non penes Deum est, qui nusquam est absens? Sed Ecclesiam significat dicendo, *Ecce locus penes me,* tanquam templum suum commendans, *Et stabis,* inquit, *super petram* (quia *super hanc petram,* ait Dominus, *aedificabo Ecclesiam meam* **[Matth. XVI, 18]**), *statim ut transiet gloria mea:* id est, Statim ut transiet gloria mea, stabis supra petram;

quia post transitum Christi, id est post passionem et resurrectionem Christi stetit populus fidelis supra petram. *Et ponam te,* inquit, *in caverna petrae:* munimen firmissimum significat. Alii autem interpretati sunt, *in specula petrae;* sed graecus habet ὀπήν: hoc autem foramen vel cavernam rectius interpretamur.

Et tegam manu mea super te , *donec transeam: et auferam manum, et tunc videbis posteriora mea; facies autem mea non videbitur tibi.* Cum jam dixisset, *Stabis super petram, statim ut transiet gloria mea,* ubi intelligitur post transitum suum promisisse super petram stabilitatem; quomodo accipiendum est quod ait, *Ponam te in caverna petrae, et tegam manu mea super te, donec transeam: et auferam manum, et tunc videbis posteriora mea:* quasi jam illo in petra constituto, tegat manu sua super eum, et deinde transeat; cum esse in petra non possit, nisi post ejus transitum? Sed recapitulatio intelligenda est rei praetermissae, quali solet uti Scriptura in multis locis. Postea quippe dixit quod ordine temporis prius est. Qui ordo ita se habet: *Tegam manu mea super te, donec transeam, et tunc videbis posteriora mea; nam facies mea non videbitur tibi: et stabis super petram statim ut transiet gloria mea, et ponam te in caverna petrae.* Hoc enim factum est in eis quos tunc significabat persona Moysi, id est Israelitis, qui in Dominum Jesum, sicut Actus Apostolorum indicant, postea crediderunt, id est, statim ut transiit ejus gloria. Non posteaquam resurrexit a mortuis, et ascendit in coelum, misso desuper Spiritu sancto, cum linguis omnium gentium Apostoli loquerentur, compuncti sunt corde multi ex eis qui crucifixerant Christum: quem ut non cognovissent, et Dominum gloriae crucifixissent, caecitas ex parte in Israel

facta est **(Rom. XI, 25)**, sicut dictum fuerat, *Tegam manu mea super te, donec transeam.* Unde Psalmus dicit, *Quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua:* diem appellans, quando Christus divina miracula faciebat; noctem, quando sicut homo moriebatur, quando et illi titubaverunt qui in die crediderant. Hoc est ergo, *Cum transiero, tunc videbis posteriora mea,* Cum transiero de hoc mundo ad Patrem, posterius in me credituri sunt quorum typum geris. Tunc enim compuncti corde dixerunt: *Quid faciemus?* Et jussi sunt ab Apostolis agere poenitentiam, et baptizari in nomine Jesu Christi, ut dimitterentur illis peccata eorum **(Act. II, 37, 38)**. Quod in psalmo illo sequitur, cum dictum esset, *Die ac nocte gravata est super me manus tua;* id est, ut non cognoscerem (Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent **[I Cor. II, 8]**): sequitur et jungit, *Conversus sum in aerumna mea, dum configeretur spina;* id est, cum essem corde compunctus. Deinde addidit, *Peccatum meum cognovi, et facinus meum non operui:* posteaquam viderunt quanto scelere Christum crucifixerint. Et quia receperunt consilium ut agerent poenitentiam, et in Baptismo remissionem acciperent peccatorum; *Dixi,* inquit, *pronuntiabo adversum me delictum meum Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* **(Psal. XXXI, 4, 5)**.

Hanc autem prophetiam potius fuisse, quam locutus est Dominus ad Moysen satis res ipsa indicat; quandoquidem de petra vel caverna ejus, et de manus ejus superpositione, de visione posteriorum ejus, nihil postea visibili opere subsecutum legitur. Mox enim adjungit interposito articulo Scriptura, *Et dixit Dominus ad Moysen;* cum ipse Dominus

utique etiam illa quae supra dicta sunt loqueretur, atque inde contexit quid deinceps Dominus dicat, *Excide tibi duas tabulas lapideas, sicut et primas,* etc.

CLV. **[Ib. XXXIV, 7.]** Quid est quod dictum est de Domino, *Et reum non purificabit;* nisi, non eum dicet innocentem?

CLVI. **[Ib. XXXIV, 10.]** Deus in monte duas rursus lapideas tabulas conscripturo dicit Moysi inter caetera, *Coram omni populo tuo faciam gloriosa.* Nondum dignatur dicere, Coram omni populo meo. An ita dixit, *populo tuo,* quomodo cuilibet homini ejusdem populi diceretur, id est, Ex quo populo es: quomodo, Civitati tuae dicimus, non cui dominaris, vel quam constituisti, sed unde civis es? Sic enim et paulo post dicit, *Omnis populus, in quibus es:* alio modo quid dictum est, nisi, populus tuus? Quod autem non dixit, In quo es, consuetudo locutionis est.

CLVII. **[Ib. XXXIV, 12.]** Quid est quod dicitur ad Moysen, *Attende tibi, nequando ponat testamentum his qui sedent super terram.* Non enim habet graecus, nequando ponas; sed, *ne quando ponat.* An forte de populo ei dicere voluit, cujus ipse ductor fuit? Sed non ipse introduxit populum in eam terram, ubi prohibet poni testamentum cum eis qui in illa habitabant. Mirum itaque locutionis genus est, et adhuc inexpertum vel non animadversum: si tamen locutio est, ac non sensus aliquis.

CLVIII. **[Ib. XXXIV, 13, 15.]** Cum praeciperet Deus ad Moysen loquens, ut data terra in potestate, omnis idololatria everteretur, nec adorarentur dii alieni, ait, *Dominus enim*

Deus, zelans nomen, Deus zelator est: id est, ipsum nomen quod Dominus Deus dicitur, zelans est, quia Deus zelator est. Quod non humanae perturbationis vitio facit Deus, semper atque omni modo incommutabilis atque tranquillus; sed hoc verbo indicat, non impune plebem suam per alienos deos fornicaturam. Ductum est enim verbum tropo metaphora a zelo maritali, quod castitatem custodit uxoris. Quod nobis prodest, non Deo. Quis enim tali genere fornicationis Deo nocuerit? sed sibi plurimum, ut pereat. Quod Deus prohibet terrore gravissimo, zelantem se appellans: cui dicitur in Psalmo, *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te; mihi autem adhaerere Deo bonum est* **(Psal. LXXII, 27, 28)**. Denique sequitur: *Ne forte ponas testamentum his qui sedent super terram, et fornicentur post deos eorum.*

CLIX. **[Ib. XXXIV, 20.]** Quod ait, *Non videberis in conspectu meo inanis;* sicut indicant circumstantia de quibus loquitur, *in conspectu suo:* dixit Deus in tabernaculo suo: hoc est autem, *Non ibi videberis inanis,* nunquam intrabis sine aliquo munere. Quod spiritualiter intellectum, magnum sacramentum est. Verum haec dicebantur de umbris significationum.

CLX. **[Ib. XXXIV, 21.]** Cum de sabbato praecepisset, quid est quod adduxit, *Satione et messe requiesces?* Videtur enim dicere, Tempore sationis et messis. An forte ita observandam requiem sabbati praecepit, ut nec illa tempora habeant excusationem, quae agricolis valde sunt necessaria propter victum atque vitam? Jussum est ergo ut etiam tempore sationis et messis, quando multum urget operatio, requiescatur in sabbato: ac sic per haec tempora, quae opus plurimum

flagitant, significatum est, omni tempore sabbato debere cessari.

CLXI. **[Ib. XXXIV, 24.]** Quod dicit, *Non concupiscet quisquam de terra tua, cum ascendes videri in conspectu Dei tui, tria tempora anni* , hoc vult intelligi, ut securus quisque ascenderet, nec de terra sua sollicitus esset, Deo promittente custodiam, quod nemo inde aliquid concupisceret, propter illum qui ascendit, ne suam inde timeret absentiam. Et hic satis ostendit quid supra dixerit, *Non apparebis in conspectu Domini Dei tui inanis,* quia in illo loco dixit ubi tabernaculum vel templum Deus fuerat habiturus.

CLXII. **[Ib. XXXIV, 25.]** Quid est quod ait, *Non occides super fermentum sanguinem immolatorum meorum?* An illa hoc loco dicit immolata sua, quae per Pascha occiduntur, et praecipit ne tunc sit in domo fermentum, quoniam dies sunt azymorum?

CLXIII. **[Ib. XXXIV, 25.]** Quid est quod ait, *Et non dormiet in mane immolatio solemnitatis Paschae;* nisi quod superius aperte praecepit, ne aliquid ex pecore quod immolatur, carnium relinquatur in mane? Sed locutio fecit obscuritatem: *Dormiet* enim dixit, pro Manebit.

CLXIV. **[Ib. XXXIV, 26.]** *Non coques agnum in lacte matris suae.* Ecce dixit iterum quod quemadmodum intelligi possit ignoro. Magna tamen est de Christo prophetia, etiam si fieri ad litteram possit; quanto magis si non potest? In sermonibus enim Dei non sunt ad proprietatem operum omnia revocanda, sicut nec illud de petra, et caverna ejus, et manus superpositione **(Exod. XXXIII, 22)**. Sed plane de fide

narratoris hoc exigendum est, ut quae dicit facta esse, vere facta sint, et quae dicit dicta esse, vere dicta sint. Quod exigitur etiam a narratoribus Evangelii: cum enim Christum narrent quaedam dixisse quae in parabolis dixit; tamen haec eum dixisse non parabola, sed historica narratio est.

CLXV. **[Ib. XXXIV, 28.]** *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit.* Quod et ante dixerat, quando tabulas accepit, quas fregit, hoc etiam modo repetit; non recapitulando quod factum est, sed iterum factum esse commendans. Repetitio quippe Legis jam quid significet diximus. Quod autem ait, *Panem non manducavit, et aquam non bibit,* intelligitur jejunavit, a parte totum; id est, nomine panis omnem cibum, et nomine aquae omnem potum significante Scriptura.

CLXVI. **[Ib. XXXIV, 28, 27, 1.]** *Et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba.* De Moyse dictum est quod ipse scripserit, cui etiam Deus paulo ante dixerat, *Scribe tibi verba haec.* Cum vero primum Legem accepit, cujus tabulas abjecit et fregit, nec ipse excidisse dictus est tabulas lapideas, et modo dictum est, *Excide tibi duas tabulas lapideas;* nec ei dictum est ut scriberet, sicut ei modo dicitur; nec eas ipse scripsisse narratur, sicut modo narrat Scriptura, et dicit, *Scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba:* sed tunc dictum est, *Et dedit Moysi, statim ut cessavit loqui ad cum in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei* **(Exod. XXXI, 18)**; deinde paulo post, *Et conversus,* inquit, *Moyses descendit de monte, et duae tabulae testimonii in manibus ejus, tabulae lapideae scriptae ex utraque parte earum, hinc atque hinc erant scriptae, et*

tabulae opus Dei erant, et scriptura scriptura Dei insculpta in tabulis **(Id. XXXII, 15, 16)**. Proinde magna oritur quaestio, quomodo illae tabulae, quas erat Moyses Deo utique praesciente fracturus, non hominis opus esse dicantur, sed Dei; nec ab homine scriptae, sed scriptae digito Dei: posteriores vero tabulae tamdiu mansurae, ac in tabernaculo ac templo Dei futurae, jubente quidem Deo, tamen ab homine excisae sint, ab homine scriptae. An forte in illis prioribus gratia Dei significabatur, non hominis opus, qua gratia indigni facti sunt revertentes corde in Aegyptum, et facientes idolum; unde illo beneficio privati sunt, et propterea Moyses tabulas fregit: istis vero tabulis posterioribus significati sunt qui de suis operibus gloriantur; unde dicit Apostolus, *Ignorantes Dei justitiam, et suam volentes constituere, justitiae Dei non sunt subjecti* **(Rom. X, 3)**; et ideo tabulae humano opere exsculptae, et humano opere conscriptae datae sunt, quae cum ipsis manerent, ad eos significandos de suis operibus gloriaturos, non de digito Dei, hoc est de Spiritu Dei?

Certe ergo repetitio Legis Novum Testamentum significat; illud autem Vetus significabat, unde confractum et abolitum est: maxime quoniam cum secundo Lex datur, nullo terrore datur, sicut illa in tanto strepitu ignium, nubium et tubarum; unde tremefactus populus dixit, *Non loquatur Deus ad nos, ne moriamur* **(Exod. XX, 19)**: unde significatur timor esse in Vetere Testamento, in Novo dilectio. Quomodo igitur haec solvitur quaestio, quare illae opus Dei, istae opus hominis; et illae conscriptae digito Dei, istae scriptae ab homine? An forte ideo magis in illis prioribus Vetus significatum est Testamentum, quia Deus ibi praecepit, sed homo non fecit? Lex enim posita est in Vetere Testamento, quae convinceret

transgressores, quae subintravit ut abundaret delictum **(Rom. V, 20)**. Non enim implebatur timore, quae non impletur nisi charitate. Et ideo dicitur opus Dei, quia Deus Legem constituit, Deus conscripsit: nullum opus hominis, quia homo Deo non obtemperavit, et eum potius reum Lex fecit. In secundis autem tabulis homo per adjutorium Dei tabulas facit, atque conscribit; quia Novi Testamenti charitas Legem facit. Unde dicit Dominus, *Non veni Legem solvere, sed implere* **(Matth. V, 17)**: dicit autem Apostolus, *Plenitudo Legis charitas* **(Rom. XIII, 10)**; et, *Fides quae per dilectionem operatur* **(Galat. V, 6)**. Factum est itaque homini facile in Novo Testamento, quod in Vetere difficile fuit, habenti fidem quae per dilectionem operatur; atque illo digito Dei, hoc est, Spiritu Dei intus eam in corde scribente, non foris in lapide. Unde dicit Apostolus, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* **(II Cor. III, 3)**; *quoniam charitas Dei,* qua veraciter impletur praeceptum, *diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis* **(Rom. V, 5)**. Hoc est ergo primo data Lex (ubi significatur Vetus Testamentum, quod est opus tantummodo Dei, et conscriptio digiti Dei), quod Apostolus dicit, *Itaque Lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum.* Lex ergo sancta et bona, Dei opus est: ubi homo nihil agit, quia non obtemperat; sed reatu potius premitur, Lege minante atque damnante. *Peccatum* enim inquit, *ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem* **(Id. VII, 12, 13)**. Beatus autem homo est, cum hoc mandatum sanctum, et justum, et bonum, est etiam opus ejus , sed per gratiam Dei.

CLXVII. **[Ib. XXV, 1.]** Moyses ad filios Israel, posteaquam de monte descendit, habens alias tabulas Legis, circumposito

sibi velamine propter gloriam vultus ejus, quam filii Israel non poterant intueri, *Haec,* inquit, *verba, quae dixit Dominus facere ea:* ambigue positum est, utrum *ea facere* ipse Dominus, an illi: sed utique manifestum est quod illi; jussit quippe ille quae fierent. Sed forte ideo sic positum est, ut ex utroque accipiatur; quia et Dominus facit, cum facientes adjuvat, secundum illud Apostoli, *In timore et tremore vestram ipsorum salutem operamini; Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate* **(Philipp. II, 12, 13)**.

CLXVIII. **[Ib. XXXV, 24.]** *Omnis afferens demptionem, argentum et aes attulerunt demptionem Domino:* tanquam diceret, Omnis qui attulit, attulit illud atque illud, inter caetera quae dicebat, et argentum et aes commemorans. *Demptionem* sane interpretati sunt latini, quod graecus habet ἀφαίρεμα. Appellata est autem demptio, eo quod sibi demeret qui Domino afferret.

CLXIX. **[Ib. XXXV, 29.]** Narrante Moyse commemoratum est quod ei dixit Deus de Beseleel eisdem verbis ac totidem, quod eum impleverit Spiritu divino sapientiae, et intellectus, et scientiae ad tabernaculi opera facienda, quae pertinent ad artes opificum : unde quid nobis videretur jam diximus **(Supra, quaest. 138)**. Sed ideo nunc hoc idem commemorandum putavi, quia non frustra eisdem omnino verbis repetitum est, quibus antea Moysi a Domino fuerat intimatum. Sane novo more hic ars architectonica perhibetur, opificum ex auro et argento et quocumque metallo, cum illa dici soleat architectonica, quae pertinet ad fabricas aedificiorum.

CLXX. **[Ib. XXXVI, 2 et 3.]** *Et omnes qui sponte vellent ire ad opera, ut consummarent ea, et acceperunt a Moyse omnes demptiones* . In notitiam tantum Moyses pertulit quae Dominus opera fieri praeceperit, tabernaculum scilicet cum omnibus quae in eo essent, et vestes sacerdotales . Commemoravit autem quosdam, quibus dixit Spiritum divinitus datum, quo illa efficere possent: et tamen multi intelliguntur sponte ad eadem opera venisse quibus neque imperatum est, nec eorum nomina commemorata sunt a Domino dicta Moysi. Non ergo illi soli hoc munus divinitus habuerunt, qui nominatim commemorantur, sed fortasse praecipue atque excellentius. Laudandus est autem in his omnibus non attractus ad opus serviliter animus, sed liberaliter et sponte devotus.

CLXXI. **[Ib. XXXVI, 4, et 5.]** Notandum quod illi qui sapientes appellantur, effectores operum sancti, etiam moribus tales erant, ut cum ipsi susciperent omnia quae populus offerebat, existimans necessaria ex quibus illa omnia complerentur, viderunt plus offerri quam erat necesse, et dixerunt Moysi; atque ille per praeconem ultra populum offerre prohibuit. Poterant autem, si vellent, multa auferre, sed modestia prohibuit, vel religio terruit.

CLXXII. **[Ib. XXXV, 2.]** Posteaquam descendit Moyses de monte, opera commendantur tabernaculi construendi, et vestis sacerdotalis; de quibus faciendis antequam aliquid praeciperet, locutus est ad populum de sabbati observatione. Ubi non immerito movet, cum decem verba Legis acceperit in tabulis lapideis iterum, quas ipse excidit, ipse conscripsit; quare de sabbato solo, posteaquam descendit, populum admonuit. Si enim propterea decem praecepta Legis

superfluum fuit ut populus iterum audiret; cur non fuit superfluum ut de sabbato audiret, cum et hoc in eisdem praeceptis decem legatur? An et hoc simile est velamento, quo faciem obtexit, quia splendorem vultus ejus filii Israel non poterant intueri? Nam ex decem praeceptis hoc solum populo praecepit, quod figurate ibi dictum est: alia quippe ibi novem sicut praecepta sunt, etiam in Novo Testamento observanda minime dubitamus. Illud autem unum de sabbato usque adeo figurata diei septimi observatione apud Israelitas velatum fuit, et in mysterio praeceptum fuit, et quodam sacramento figurabatur, ut hodie a nobis non observetur, sed solum quod significabat intueamur. In illa autem requie ubi opera servilia jubentur cessare, magna est altitudo gratiae Dei. Tunc enim fiunt cum requie opera bona, cum fides per dilectionem operatur **(Galat. V, 6)**: timor autem tormentum habet, et in tormento quae requies? Unde timor non est in charitate **(I Joan. IV, 18)**: charitas autem diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis **(Rom. V, 5)**. Ideo *sabbatum requies sancta Domino:* Dei scilicet gratiae tribuenda, non nobis velut ex nobis. Alioquin nostra opera sic erunt, ut sint humana, aut peccata : aut cum timore, non cum dilectione; et ideo servilia sine requie. Plenitudo autem sabbati erit in requie sempiterna. Non enim frustra institutum est et sabbatum sabbatorum **(Levit. XXV)**.

CLXXIII. **[Ib. XL, 9, 10.]** Superius quando prius locutus est Deus de tabernaculo ungendo, dixit eadem unctione sanctificari illa omnia, et fieri sancta sanctorum. Altare autem holocaustomatum eadem unctione sanctificatum, dixerat fieri sanctum sancti: et hoc interesse videbatur, quod nihil eorum dixisset sanctum sanctorum, nisi quod tantum velo

separabatur a sancto, id est, ubi erat arca testamenti et altare incensi **(Exod. XXX, 26-38)**. Nunc autem cum eadem repeteret, dixit de tabernaculo uncto et his quae in illo essent, quod eadem unctione sanctificarentur, et fierent sancta: illud autem altare holocaustoniatum, de quo prius dixerat quod fieret sanctum sancti, eadem unctione nunc dixit fieri sanctum sanctorum. Unde datur intelligi tantumdem valere quod dictum fuerat sanctum sancti, quantum valet quod dictum est sanctum sanctorum: ac per hoc et illa omnia uncta, id est totum tabernaculum, et quaecumque in eo essent, quae prius appellaverat sancta sanctorum, tantumdem valere quod nunc ait sancta: nec unumquodque eorum dici tantummodo post istam unctionem sanctum sancti, verum etiam sanctum sanctorum; sicut altare holocaustomatum; ut jam nihil intersit, quantum ad hanc appellationem attinet, inter illa quae interius intra velum fuerant, id est ubi erat arca testimonii, et caetera foris, nisi quod illa interius ita dicebantur sancta sanctorum vel sanctum sanctorum , ut etiam ante unctionem sic appellarentur; caetera vero unctione sanctificata sunt, ut hoc nomen acciperent. Quod otio discutiendum est quid ista significent.

CLXXIV. **[Ib. XL, 19.]** Cum Scriptura narraret quomodo Moyses constituerit tabernaculum, *Extendit,* inquit, *aulaea super tabernaculum:* non utique desuper tectum, sed cingens columnas; quia de columnis dixerat, quod statuerit tabernaculum.

CLXXV. **[Ib. XL, 29.]** Cum dixit, *Et super atrium in circuitu tabernaculi et altaris,* manifestat altare holocaustomatum ad ostium tabernaculi forinsecus fuisse, ut atrio totum ambiretur,

et altare esset infra atrium inter portam atrii et ostium tabernaculi.

CLXXVI. **[Ib. XL, 34, 35.]** Notanda est res multum mirabilis, quod nube descendente et implente tabernaculum, quae tamen gloria Domini dicitur, non poterat Moyses intrare tabernaculum, qui in monte Sina, quando Legem primitus accepit, intravit in nubem ubi erat Deus **(Id. XIX, 20)**. Procul dubio ergo aliam personam tunc figurabat, aliam nunc: et tunc eorum qui participes fiunt intimae veritatis Dei; nunc autem Judaeorum, quibus gloria Domini, quae in tabernaculo est, quod est gratia Christi, tanquam nubes opponitur, non eam intelligentibus, et ideo non intrant in tabernaculum testimonii. Et hoc credendum est semel factum, mox ut constitutum est tabernaculum, significationis hujus causa, vel alicujus alterius. Neque enim semper sic erat nubes super tabernaculum, ut illuc Moyses intrare non posset; quandoquidem non removebatur nubes, nisi cum eis hoc signum dabatur disjungendi, hoc est castra movendi ex eo loco ubi erant; et accedendi quo nubes ducebat per diem, flamma per noctem **(Exod. XIII, 21)**. Quae duo vicissim etiam super tabernaculum manebant, ubi castra posuissent, nubes per diem, flamma per noctem.

QUAEST. CLXXVII. *De Tabernaculo.*

1. Quoniam liber qui Exodus dicitur, in constitutione tabernaculi sumit terminum, de quo tabernaculo etiam per superiora ejusdem libri multa dicuntur, quae faciant

difficultatem intelligendi, sicut solet omnis τοπογραφία, id est loci alicujus descriptio in omni historia facere; visum est mihi de toto ipso tabernaculo separatim dicere, quo intelligatur, si fieri potest, quale illud, et quid fuerit, interim proprietate narrationis inspecta , et in aliud tempus dilata figurata significatione: neque enim aliquid ibi fuisse putandum est, quod jubente Deo constitueretur sine alicujus magnae rei sacramento, cujus cognitio fidem formamque pietatis aedificet.

2. **[Ib. XXVI, 1, 6.]** Jubet ergo Deus Moysi facere tabernaculum decem aulaeorum de bysso torta, et hyacintho, et purpura, et cocco torto, Cherubim opere textoris: αὐλαίας quas Graeci appellant, Latini aulaea perhibent, quas cortinas vulgo vocant. Non ergo decem atria fieri jussit, sicut quidam negligenter interpretati sunt: non enim αὐλὰς, sed αὐλαίας dixit. Opere ergo textili Cherubim jussit in aulaeis fieri, quorum aulaeorum longitudinem esse praecepit cubitorum viginti octo, et latitudinem cubitorum quatuor. Cohaerere autem invicem aulaea, et conjungi inter se quinque hinc, et quinque inde, ut spatium quod eis cingeretur, hoc esset tabernaculi spatium. Quomodo autem inter se connecterentur eadem quina aulaea, ita praecepit, *Facies illis,* inquit, *ansas hyacinthinas in ora summa aulaei unius ex una parte in commissuram; et sic facies superiora summa ad commissuram secundam:* id est, ubi committitur aulaeum aulaeo, tertium scilicet secundo, quod secundum jam cum primo commissum est, id est conjunctum atque connexum, faciem contra faciem consistentia ex adverso singula; quoniam inter se jussit quina conjungi, ut ex adverso constituerentur. Utrum autem quadrum spatium his

concluderetur, an rotundum, nondum apparet; sed apparebit cum de columnis coeperit dicere, quibus protenduntur aulaea. Non ergo amplius quam de trium connexione dicere voluit, quae fit in duabus commissuris, secundi ad primum, et tertii ad secundum, ut ex hac veluti regula caetera jungerentur. Ansas ergo praecepit fieri primo aulaeo quinquaginta, ex una parte qua illi fuerat committendum secundum; et ansas quinquaginta tertio aulaeo, ex ea parte qua secundo conjungebatur: ipsum autem secundum, id est inter utrasque ansas quinquagenas medium, circulos habere voluit quinquaginta aureos, utique ex una parte, per quos conjungeretur quinquaginta ansis aulaei primi; ac per hoc consequens erat ut ex alia quoque parte circulos totidem haberet, per quos conjungeretur ansis aulaei tertii. Quod breviter Scriptura ita dixit: *Et facies circulos quinquaginta aureos, et conjunges aulaeum ad aulaeum circulis, et erit tabernaculum unum.* Circuli ergo quinquaginta aurei secundi aulaei, inserebantur quinquaginta ansis hyacinthinis primi aulaei; quinquaginta circuli inserebantur et quinquaginta ansis tertii aulaei; et deinceps ita caeteri connectebantur, ut quinque complecterentur, atque ex adversa parte alia similiter quinque.

3. **[Ib. 7-11.]** Deinde dicit, *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum:* id est, quae venirent super, non a parte tecti, sed supercingendo. Dicimus enim et sic aliquid superponi, non quemadmodum tectum domus, sed quemadmodum tectorium parietis, tanquam super lineam fasciam. *Undecim,* inquit, *vela facies ea. Longitudo veli unius erit triginta cubitorum, et quatuor cubitorum latitudo veli unius: mensura eadem erit undecim velorum. Et conjunges quinque vela in se, et sex vela in se.* Quomodo illa aulaea

voluit quina conjungi, sic ista vela quinque et sex, quae undecim erant, non decem. *Et duplicabis,* inquit, *velum sextum secundum faciem tabernaculi:* ne moveret quia impariliter alterutrum incurrebant sex et quinque. Deinde dicit etiam ista vela capillacia, quemadmodum sibimet jungerentur. Et idem dicit, sed fortasse planius, *Et facies,* inquit, *ansas quinquaginta in ora veli unius, quod contra medium est,* id est, contra secundum, quia ipsum erit medium inter primum et tertium: *secundum commissuram,* id est, juncturam. *Et quinquaginta ansas facies super oram veli, quod conjunctum est ad secundum velum,* id est super oram tertii veli, qua conjungitur secundo. *Et facies circulos aereos quinquaginta, et conjunges circulos de ansis; et conjunges vela, et erit unum.* Circulos ergo medio velo voluit apponi, id est secundo, quibus quiquagenis ausis jungeretur primo et tertio. Nihil hic aliud est, nisi quod circulos non aureos, sed aereos fieri nunc praecepit. Ansas autem in aulaeis hyacinthinas dixerat: in velis autem capillaciis quoniam tacuit cujusmodi essent ansae, quid nisi capillacias eas credibilius accipimus?

4. **[Ib. 12-14.]** Quod deinde sequitur ita est ad intelligendum difficile, ut verear ne exponendo fiat obscurius. Dicit enim, *Et suppones in velis tabernaculi dimidium veli quod superaverit, subteges quod abundat de velis tabernaculi, subteges post tabernaculum. Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera tabernaculi, hinc atque hinc ut operiat.* Cum sextum velum jusserit duplicari secundum faciem tabernaculi, quid dicat superare in velis dimidium veli; et quid dicat, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc,* cum dimidium veli quindecim cubita sint, quoniam

triginta cubitorum jussit esse unum velum, quis facile intelligat? Aut si propterea superat de longitudine velorum, quia prima aulaea de bysso et cocco et purpura et hyacintho viginti octo cubitis longa esse praecepit, ista vero capillacia triginta cubitorum esse voluit, duobus cubitis superantur singula aulaea a singulis velis capillaciis: quae in summam ducta, excepto undecimo quod duplicari jussit, viginti cubita excrescunt, quibus superatur ambitus aulaeorum ambitu capillaciorum. Decem quippe velorum cubita bina, quibus longiora erant, viginti faciunt: quorum ex utroque latere decem hinc et decem inde poterant superare, non cubitum ex hoc et cubitum ex hoc, sicut Scriptura loquitur. Quapropter differenda mihi videtur hujus loci expositio, donec tabernaculum columnis omnibus, cum atrio, quod circumponitur, omni ex parte consistat. Fortassis enim per anticipationem aliquid dicit de his velis capillaciis, quod ad illa proficiat, de quibus nondum locutus est. Quod enim dicit, *Et facies vela capillacia operire super tabernaculum,* utrum universum tabernaculum his velis cooperiri velit cum atrio scilicet, de quo circumponendo postea loquitur; an hoc interius tabernaculum, quod decem aulaeis fieri jussit, incertum est. Sequitur ergo et dicit, *Et facies operimentum tabernaculo, pelles arietum rubricatas.* Etiam hoc operimentum utrum universo tabernaculo fieri jusserit in circuitu, an interiori tantum, similiter habetur incertum. Quod vero adjungit, *Et operimenta pelles hyacinthinas desuper,* hoc non in circuitu, sed a tecto velut camera accipiendum est.

5. **[Ib. 15-21.]** *Et facies,* inquit, *columnas tabernaculo de lignis imputribilibus: decem cubitorum columnam unam, et*

cubiti unius et dimidii latitudinem columnae unius; duos anconiscos columnae uni consistentes ex adverso: sic facies omnibus columnis tabernaculi. Quare jusserit fieri hos anconiscos, de quibus antea dixi quid essent **(Supra, quaest. 109)**, non satis mihi apparet. Si enim ad columnas portandas fierent, quatuor ut minimum fierent : si autem ubi serae incumberent, etiam plures fierent; nam quinas seras singulis columnis distribuit. Nisi forte in his anconiscis non aliquis usus, sed sola significatio sit, sicut in velo undecimo capillacio. Nam columna duos anconiscos velut brachia hinc atque hinc extendens, figuram crucis reddit. Nunc jam videamus numerum columnarum, in quibus et forma tabernaculi possit adverti, utrum quadra, an rotunda sit, an oblongam habeat quadraturam, lateribus longioribus brevioribus frontibus sicut pleraeque basilicae construuntur: hoc enim potius hic evidenter exprimitur. Nam ita dicit: *Et facies columnas tabernaculo, viginti columnas ab latere isto, quod respicit ad aquilonem. Et quadraginta bases argenteas facies viginti columnis, duas bases columnae uni in ambas partes ejus. Et latus secundum contra austrum viginti columnas, et quadraginta earum bases argenteas; duas bases columnae uni in ambas partes ejus, et duas bases columnae uni in ambas partes ejus.* Repetitio non moveat; quia locutionis est, ut omnes ita intelligantur de quibus non dicit. De basibus autem jam antea diximus, cur una columna duas habeat, quia et capita hoc loco bases vocat **(supra, quaest. 110)**.

6. **[Ib. 22-25.]** Videmus igitur vicenis columnis porrecta duo latera tabernaculi aquilonis et austri: duo sunt reliqua, orientale et occidentale, quae si totidem columnas habuissent,

procul dubio quadrum esset. Quot autem habeat, de occidentali non tacetur, de orientali tacetur: utrum quia non habuit, et sola illic sine columnis extendebantur aulaea ab extrema columna unius lateris usque ad alterius alteram extremam; an aliqua causa taceantur, ut etiam tacitae intelligantur, nescio. Postea quippe ex ipsa parte orientis decem columnae commemorantur, sed atrii de quo post loquitur, quod huic tabernaculo circumponi jubet. Commemoratis ergo lateribus tabernaculi aquilonio et australi in vicenis columnis, deinde sequitur et adjungit, dicens: *Et retro tabernaculum per partem quae est contra mare, facies sex columnas: et duas columnas facies in angulis tabernaculi a posterioribus, et aequales deorsum versus; et in se convenientes erunt, aequales de capitibus in commissuram unam. Sic facies ambobus duobus angulis* ; *aequales sint. Et erunt octo columnae, et bases earum argenteae sexdecim: duae bases columnae uni, ut duae bases columnae uni in ambas partes ejus*. De basibus similis ratio et similis locutio est. Latus itaque occidentis, nam hoc est ad mare, columnis octo extenditur; sex mediis, et duabus angularibus quas aequales ad unam commissuram dicit esse debere; credo quod angulus duo in se latera committat, et sit columna angularis lateri utrique communis, ista occidentali et aquiloniae. illa occidentali et australi. Quod autem dicit etiam aequales deorsum versus hoc utique dicit, ut ad perpendiculum librarentur, ne robustiores essent infra quam supra, sicut pleraeque columnae sunt.

7. **[Ib. 26-29.]** Deinde dicit: *Et facies seras de lignis imputribilibus, quinque uni columnae ex una parte tabernaculi; et quinque seras columnae lateri tabernaculi*

secundo; et quinque seras columnae posteriori lateri tabernaculi, quod est ad mare. Mirum si dubitari potest, latus orientale columnas non habuisse in hoc interiore tabernaculo, cui postea circumponitur atrium Singulas quasque igitur columnas omnium trium laterum habere seras quinas jubet. *Et sera,* inquit, *media inter medias columnas pertranseat ab uno latere in aliud latus.* Hoc videtur dicere, ut de columna in colamnam sera perveniret, et per intervallum columnarum porrigeretur a latere unius usque in latus alterius: ac per hoc una ex his omnibus columna non erat habitura proprias quinque seras; ad quam extremam quinque perveniebant a columna sibi proxima venientes. *Et columnas,* inquit, *inaurabis auro, et annulos facies aereos, in quos induces seras, et inaurabis auro seras.* Ne columnae foraminibus cavernarentur, quo intrarent serae, annulos fieri jussit, quibus ex utraque parte continerentur fines serarum. Proinde intelliguntur hi annulli fixis in ligno ansulis pependisse, ut extremas partes serarum possent capere et continere.

8. **[Ib. 30-37.]** *Et eriges,* inquit, *tabernaculum secundum speciem quae monstrata est tibi in monte. Et facies velamen de hyacintho et purpura et cocco torto et bysso neta; opus textile facies illud Cherubim . Et superimpones illud super quatuor columnas imputribiles inauratas auro, et capita earum aurea, et bases earum quatuor argenteae. Et pones velamen super columnas, et induces illuc, interius quam velamen est , arcam testimonii: et dividet vobis velamen inter medium sancti et inter medium sancti sanctorum. Et cooperies de velamine arcam testimonii in sancto sanctorum .* Haec omnia manifesta sunt, interius intra velamen hoc quatuor

columnis impositam fuisse arcam testimonii: quam non sic operiri jussit velamine, ut super arcae cooperculum jaceret velamen, sed ut contra statueretur . Deinde dicit: *Et pones mensam foris extra velamen; et candelabrum contra mensam in parte tabernaculi, quae respicit ad austrum: et mensam pones in parte tabernaculi, quae respicit ad aquilonem.* Etiam hoc planum est. Quod autem sequitur, *Et facies adductorium de hyacintho et purpura et cocco torto et bysso torta, opus variatoris. Et facies velamini quinque columnas, et inaurabis illas auro, et capita earum aurea: et conflabis eis quinque bases aereas:* cui usui velamen hoc fiat quinque columnis extentum, post apparebit, nam hic non apparet. Vult enim illud esse velamen ostii tabernaculi, hujus videlicet interioris, cui circumponitur atrium. Deinde jubet altare fieri sacrificiorum et holocaustomatum; et dicit quemadmodum fiat: nondum autem dicit ubi ponatur; sed hoc quoque post apparebit.

9. **[Ib. XXVII, 9-13.]** Hinc jam de atrio loquitur usque in finem, quod circumponendum est tabernaculo illi, de quo prius constituendo locutus est. *Et facies,* inquit, *atrium;* quod dicitur graece αὐλὴν, non αὐλαίαν: quod quidam interpretes nostri non discernentes, et hoc et illa aulaea, quas αὐλαίας non αὐλάς Graeci dicunt, atria interpretati sunt dicentes, *Et facies tabernaculum decem atriorum,* ubi *decem aulaeorum* dicere debuerunt. Nonnulli autem multo imperitiores, januas interpretati sunt et αὐλὰς et αὐλαίας. Sicut autem in lingua latina invenimus aulaea, quas Graeci αὐλαίας vocant; ita quam illi appellant αὐλὴν, nostri aulam vocaverunt. Sed jam non atrium isto nomine, sed domus regia significatur in latina lingua; apud Graecos autem, atrium. Ergo, *Et facies,* inquit, *atrium*

tabernaculo in latere quod respicit ad austrum; et tentoria atrii ex bysso torta; longitudo sit centum cubitorum uni lateri: columnae eorum viginti, et bases earum aereae viginti; et circuli earum, et arcus earum argentei. Sic et lateri quod est ad aquilonem, tentoria centum cubitorum longitudinis; et columnae eorum viginti, et bases earum aereae viginti, et circuli earum, et arcus columnarum, et bases inargentatae argento. Latitudo autem atrii quae est ad mare, tentoria ejus quinquaginta cubitorum; columnae eorum decem, et bases earum decem. Et latitudo atrii quod est ad orientem, quinquaginta cubitorum; columnae ejus decem, et bases earum decem.

10. Hic jam videmus commemorari columnas ab oriente, cum loquitur de atrio, et eas decem dicens cum basibus aereis, sicut dixit etiam de occidentalibus: ubi difficillima oritur quaestio. Nam facile est quidem ut accipiamus ab oriente unum ordinem columnarum ad atrium pertinentium, quo tabernaculum interius per omnes quatuor partes cingitur; quia non habebat ex ea parte columnas tabernaculum interius: ab occidente autem ubi jam erant interioris tabernaculi columnae octo, quomodo etiam istas decem, quas exterioris atrii commemorat, accepturi sumus, tanquam ab occidente duo sint ordines columnarum, interiorum octo, et exteriorum decem? Quod si ita est, longiora erunt etiam latera atrii exterioris, quam tabernaculi interioris, ut sit unde ab extremo in extremum alius columnarum ordo dirigatur, et non incurrat in ordinem priorem ad interius tabernaculum pertinentem. Et si hoc est, consequens erit ut vicenae illae columnae duorum laterum tabernaculi interioris, austri et aquilonis, intervallis brevioribus dirimantur, quam illae vicenae quas habet atrium

exterius ex eisdem lateribus. Et quia illi exteriores ordines vicenarum columnarum, sicut Scriptura loquitur, centena cubita tenent; isti interiores totidem columnarum quotlibet minus cubita teneant, quoniam hoc Scriptura non expressit, consequens erit ut octo columnae illae tabernaculi interioris in latere occidentali rariores sint quam vicenae illae ejusdem tabernaculi australes et aquiloniae, ut possit comprehendi spatium quantum sufficit decem illis aulaeis circumtendendis, quibus primitus dixit hoc tabernaculum fieri. Habent enim cubita vicena et octona, quae fiunt simul ducenta octoginta: quorum si centena essent in lateribus duobus austri et aquilonis, ubi vicenarum columnarum ordines sunt, quadragena utique cubita tenderentur per alia duo latera orientis et occidentis, et proportione occurrerent in octo columnis cubita quadraginta, sicut in viginti columnis cubita centum; sed non essent longiora latera exterioris atrii, quoniam centenis cubitis definita sunt; et ideo non esset quemadmodum ille ordo decem columnarum ab angulo australi in angulum aquilonium includeret ordinem interiorum octo columnarum. Proinde ut atrio undique circumdetur interius tabernaculum, oportet illud esse etiam longitudinis brevioris: atque ita necesse sit vicenas ejus columnas in duobus lateribus, quibus in longum porrigitur, densius constitui, quam sunt atrii exterioris etiam ipsae vicenae; et rarius octo columnas tabernaculi interioris a parte occidentis, quam decem ex eadem parte atrii exterioris: quoniam quidquid minus cubitorum ex illis aulaeis extenditur in columnis vicenis duorum laterum ad austrum et ad aquilonem, compensandum est latitudine orientalis et occidentalis lateris, ut ducenta octoginta cubita consummentur aulaeorum. Non enim sicut de velis capillaciis,

ubi unum plus est, ita et de his aulaeis jussit aliquid duplicari. Quapropter si tantum breviatur longitudo tabernaculi interioris, quod ab atrio exteriore posset includi, ut in vicenis ejus columnis non centena cubita tendantur aulaeorum; sed verbi gratia, ut minimum nonagena et sena, ut quaternis cubitis breviora sint: haec ipsa quaterna cubita, id est octo cubita in duos aliis lateribus utique tendenda sunt, orientali et occidentali; ac sic in illis octo columnis occidentalibus tabernaculi interioris non extenduntur cubita quadraginta, sed quadraginta quatuor, et alia quadraginta quatuor ab oriente. Cum ergo in decem columnis exterioris atrii tenduntur cubita quinquaginta, in octo autem interioris tabernaculi tenduntur cubita quadraginta quatuor, rariora inveniuntur intervalla interiorum octo columnarum quam exteriorum decem: quia si paria essent, ita in columnis octo quadraginta cubita tenderentur, sicut quinquaginta tendebantur in decem; quoniam quod sunt proportione octo ad decem, hoc sunt quadraginta ad quinquaginta. Quinarium quippe numerum quadraginta octies habent, quinquaginta decies

11. **[Ib. 14-16.]** Nec nos moverent columnarum intervalla disparia, quod densiores in lateribus longitudinis ponerentur, ubi vicenae sunt, rariores autem in latere latitudinis, ubi octo sunt, nisi aliud existeret quod urgeret mutare sententiam. Cum enim commemorasset longitudinem atrii ad mare habere tentoria quinquaginta cubitorum, et columnas decem, et bases earum decem; et latitudinem atrii ad orientem item quinquaginta cubitorum, et columnas decem et bases decem; atque his dictis perfecta videretur forma tabernaculi cum atrio suo undique ambiente, injecit aliud, quod ubi et quomodo intelligendum sit, difficillime reperitur: *Et*

quindecim, inquit, *cubitorum tentoriorum altitudo lateri uni: columnae eorum tres, et bases earum tres. Et latus secundum, quindecim cubitorum tentoriorum altitudo: columnae eorum tres, et bases earum tres. Et portae atrii tegumen viginti cubitorum altitudo de hyacintho et purpura et cocco neto et bysso torta, varietate acu picta: columnae earum quatuor et bases earum quatuor.* Haec ubi constituantur, perfecta illa forma tabernaculi, non video: sed plane video eumdem esse numerum columnarum decem, in tribus et tribus et quatuor, ternis scilicet a lateribus et quatuor in medio. Ac per hoc tentoria illa quinquaginta cubitorum non contexta erunt, ne aditus in atrio nullus sit: sed quindenis cubitis media viginti cubita separabuntur, ut faciant portae tabernaculi tegimen, hoc est velum, quod ornamento velamentoque dependeat, et teneat spatium quatuor columnarum, quod portae atrii deputatum atque separatum est. Ideo velamen ipsum a lateribus quindenum cubitorum divisum atque separatum, etiam specie distingui voluit, ut opere acu picto quatuor illis coloribus variaretur. Sed latera illa quindenum cubitorum hinc atque hinc ternas columnas habentium, si ad eamdem lineae rectitudinem portae atrii conjungantur, non erit spatium inter decem columnas exterioris atrii et octo interioris tabernaculi, ubi sit altare quinque cubitorum, quadrum occupans spatium; et ante ipsum altare, ubi serviatur altari; et inter ipsum et ostium tabernaculi interioris, ubi sit labrum aeneum. Sic enim poni jussum est, unde manus et pedes sacerdotes lavent, quando intrant tabernaculum, vel quando accedunt ut altari deserviant: quod nisi foris a tabernaculo in atrio intellexerimus, quomodo possunt prius lavare manus et pedes, et sic tabernaculum introire? Foris autem ab atrio non possumus altare statuere; quia et tabernaculum et altare

circumdari atrio praecepit. Restat igitur ut illa latera quindenum cubitorum hinc atque hinc, et columnarum ternarum, sic accipiamus a lateribus, ut ipsa faciant intervallum totidem cubitorum inter portam atrii et ostium tabernaculi interioris: portam quidem patentem viginti cubitis in quatuor columnis, et habentem velum acu picto opere variatum viginti cubitorum; ostium vero tabernaculi interius, ubi ponatur velamen illud in quinque columnis extentum: quod utique non intra illum ordinem octe columnarum, sed extra foris ad atrium positum intelligere debemus. Tunc enim erit velum ostii tabernaculi, quod ostium tanquam valvis aperiebatur, ubi aulaea inter se circulis et ansis non conjungebantur. Aut si forte intra illum ordinem octo columnarum tabernaculi interioris, opponebatur hoc velamen in quinque columnis ostio tabernaculi, ut quando aperiebatur, interiora non nudarentur, ne a prospicientibus viderentur; quod tamen velamen sive interius ab illo ordine columnarum, sive exterius poneretur, quod non satis elucet: procul dubio distabat moderato intervallo ab eodem ordine columnarum, ne quinque columnae ad quatuor columnas densius constipatae, intercluderent potius aditum, quam velarent.

12. Secundum istum itaque modum, et secundum hanc formam tabernaculi nihil jam opus est vicenas illas columnas laterum interioris tabernaculi ad austrum et aquilonem constituere densiores, et rariores illas octo facere quae ab occidente fuerant. Decem quippe illae atrii exterioris ab eadem parte occidentis non longum ordinem faciunt columnarum, quo includantur octo interiores, sed ternis ab utroque que latere constitutis, et quatuor in porta , spatium concludunt, ubi et altare sit holocaustomatum intra portam

atrii ante ostium tabernaculi; et labrum inter ostium tabernaculi et altare; et intervallum necessarium ministerio inter altare et portam atrii: et sic illud totum spatium atrii concluditur columnis decem, tribus ab aquilone, et tribus ab austro, et quatuor ab occidente, tanquam si II graecam litteram facias. Et sic adjungebatur idem spatium longiori ordini columnarum tabernaculi interioris, tanquam si ad litteram memoratam, ex ea parte qua non habet, adjungas litterae productionem quae iota dicitur; ut ejus parte quae in medio est, ab eo latere concludatur, et restent hinc atque inde ex ipso iota reliquae partes. Poterant ergo numerari decem columnae in illo longo ordine partis occidentalis tabernaculi interioris, sed cum illis octo adderentur duae, quae fuerant ultimae in ordinibus laterum atrii aquilonis et austri. Nam et illae decem quae proprie ad atrium pertinerent a parte occidentis, unde et intrabatur ad tabernaculum, ternas habebant in lateribus, et quatuor in fronte, ubi porta erat, atque ita spatium usui sacrificiorum necessarium intra atrium ante tabernaculum amplectebantur. In ternis autem columnis quae fuerant a lateribus, tentoria erant de bysso quindenorum cubitorum: in quatuor autem ubi porta erat, velum erat viginti cubitorum acu picto opere variatum.

13. **[Ib. XXXVIII, 9-18.]** Nec moveat quod ait Scriptura, *Quindecim cubitorum tentoriorum altitudo lateri uni: columnae eorum tres, et bases earum tres. Et latus secundum quindecim cubitorum tentoriorum altitudo: columnae eorum tres, et bases earum tres. Et portae atrii tegumen viginti cubitorum altitudo.* Altitudinem quippe eamdem dicit, quae fuerat longitudo tentoriorum. Eadem quippe altitudo est cum texuntur, quae longitudo est cum

tenduntur. Quod ne suspicari videamur, alio loco idipsum Scriptura commemorans ait, *Et fecerunt atrium quod est ad austrum, tentoria atrii de bysso torta, centum per centum:* id est, centum cubita tentoriorum per centum cubita spatii quod tenebant viginti columnae. Deinde sequitur: *Et columnae eorum viginti, et bases earum viginti aereae. Et latus quod ad aquilonem centum per centum, et columnae eorum viginti , et bases earum viginti aereae: et latus quod est ad mare, aulaea quinquaginta cubitorum: columnae eorum decem, et bases earum decem.* Eadem dicit aulaea quae tentoria. *Et latus quod est ad orientem quinquaginta cubitorum tentoria.* Post haec redit ad posteriora tabernaculi, ut ostendat quemadmodum illae decem columnae spatium de quo loquebatur, atrii complectebantur. *Quindecim cubitorum,* inquit, *quod est a dorso.* Dorsum appellat, quia posteriora tabernaculi erant, id est a parte occidentis. *Et columnae,* inquit, *eorum tres, et bases earum tres. Et a dorso secundo hinc et hinc secundum portam atrii aulaea quindecim cubitorum: columnae eorum tres, et bases earum tres.* Manifestum est certe eadem duo dorsa dici hoc loco, cum commemorantur omnia quemadmodum facta sint, quae latera dicebantur, quando praecipiebatur ut fierent: latera scilicet quia hinc atque inde conjuncta portae occidentalis atrii spatium concludebant; dorsa vero, quod a tergo tabernaculi erat haec pars atrii, id est a parte occidentali. Sequitur autem et dicit: *Omnia aulaea atrii de bysso torta, et bases columnarum aereae, et ansae earum argenteae, et capita earum inargentata argento; et columnae inargentatae argento, omnes columnae atrii.* Deinde adjungit quod nondum isto loco commemoraverat: *Et vela memorati atrii opus variatoris, de hyacintho et purpura et cocco neto et bysso torta; viginti*

cubitorum longitudinem et latitudinem. Ecce ubi apparet eamdem dictam superius altitudinem, quae aulaeorum extentorum fuerat longitudo. Denique addit: *Et latitudinem quinque cubitorum.* Tot enim cubitis latitudinis erigebantur tentoria exterioris atrii, sicut interioris cubitis quatuor. Sic autem et superius dixerat: *Longitudo autem atrii centum per centum, et latitudo quinquaginta per quinquaginta, et altitudo quinque cubitorum ex bysso torta.* Hanc latitudinem dicens quam postea altitudinem dixit; quoniam quae jacentium latitudo est, eadem erectorum altitudo. Sicut quod paulo ante commemoravi, quae cum texuntur altitudo est, eadem cum tenduntur longitudo est.

14. **[Ib. XXVI, 12, 9, 13.]** Nunc jam quod distuleram, videamus; quomodo ex hac forma universi tabernaculi, quam sicut potui ante oculos collocavi, difficultas illa solvatur de capillaciis velis. Quae fortasse ideo erat abstrusior, quia per anticipationem ibi aliquid dictum est, quod proficeret operi, de quo postea fuerat locuturus, cum atrium tabernaculo circumponendum describeret. Nunc itaque verba ipsa videamus. *Et suppones,* inquit, *quod superabit in velis tabernaculi, dimidium veli quod superabit subteges; quod abundat in velis tabernaculi, subteges post tabernaculum.* Hoc totum quod dictum est unum sensum habet, quia dimidium veli quod superaverit, hoc est, id quod abundaverit de velis tabernaculi, subtegendum est post tabernaculum. Quomodo ergo superet, id est, abundet et restet dimidium veli, ex illa serie connexorum velorum oportet inquirere: quoniam quinque in se, et sex in se connecti voluit, sicut superius loquens dixerat, sextum velum a facie tabernaculi duplicandum, id est ab oriente. Toties enim

posteriora tabernaculi a parte occidentis esse significavit, id est ad mare. Quid igitur facies tabernaculi, nisi pars illa intelligenda est quae est ad orientem? Pars ergo illa qua vela quinque connexa sunt, habet cubita centum quinquaginta, hoc est quinquies tricena (tricenorum enim cubitorum erant singula, sicut ea Deus fieri jusserat): illa vero pars in qua erant non quinque, sed sex vela sibimet similiter connexa, cubita habebat centum octoginta, id est sexies tricena, ac per hoc duplicato ex eis uno velo, sicut jussum est, secundum faciem tabernaculi, minuebantur in ea duplicatione cubita quindecim; quibus detractis, centum sexaginta quinque remanebant. Et ideo post centum quinquaginta cubita, quibus illi parti quinque velorum etiam ista pars sex velorum aequabatur, superabant atque abundabant cubita quindecim. Illinc enim erant a parte quinque velorum, cubita centum quinquaginta: hinc autem a parte sex velorum, duplicato uno velo secundum faciem tabernaculi, erant cubita centum sexaginta quinque. Plus ergo habebat pas ista cubita quindecim. Hoc dicit dimidium veli, quod jubet subtegi post tabernaculum, ut quia illud a facie duplicatum est, hoc dimidium redundans a posteriore parte tabernaculi non duplicaretur, sed subtegeretur, id est, omnia ipsa quindecim cubita subtermissa tegerentur: ac sic et ipsa illi longitudini detraherentur, sicut illa itidem quindecim a facie tabernaculi unius veli duplicatione detracta sunt: eoque modo centum quinquaginta cubitis quinque velorum occurrerent ex alia parte centum quinquaginta cubita sex velorum; triginta scilicet cubitis de centum octoginta detractis, a facie tabernaculi velo duplicato, et a posterioribus tabernaculi dimidio velo subtecto.

15. Jam illud quod sequitur aliud est, et aliam quaestionem infert, propter quam maxime hujus loci expositionem differendam putavi, ut prius et formam constituendi tabernaculi, et de atrio circumponendo quod scriptum est videremus. Sequitur ergo: *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera tabernaculi hinc atque hinc, ut operiat.* Aliud est quod superabit una pars sex velorum aliam partem quinque velorum, propter ampliorem velorum numerum, unde jam diximus: aliud quod superabit de longitudine velorum, unde nunc dictum est. Ita enim non pars parti comparatur, et altera alteram superare invenitur; illa scilicet, quae vela sex habet, illam quae vela quinque habet; quae ambae ut sibimet aequarentur, a facie tabernaculi facta est unius veli duplicatio, a tergo dimidii subtectio: sed ipsa vela capillacia comparata aulaeis, ex quibus decem jussit fieri interius tabernaculum quatuor coloribus textis, longiora reperiuntur cubitis binis. Ea enim erant aulaea singula cubitorum viginti octo, ista triginta: ideo hic non ait, Ex eo quod superat de velis; sed, *Ex eo quod superat velis de longitudine velorum.* Quid est ergo, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, erit contegens super latera tabernaculi,* nisi quia illa longitudo in qua binis cubitis vela capillacia longiora sunt aulaeis, singulis singula, non tota in unam partem cogenda est, id est, ut quidquid superat, ad posteriora tabernaculi colligatur; sed distribuatur ex aequo, tantumque ejus ad priora tabernaculi, quantum ad posteriora tribuatur: id est, quoniam duo cubita in singulis velis eamdem quae superat longitudinem faciunt, ut cubitum inde auferat pars ista, et cubitum illa; ita de singulis cubitis suis habebit pars ista cubita decem, et illa de suis singulis docem; quoniam decem vela

binis cubitis longiora, viginti cubitorum longitudinem faciunt, qua videntur superare serie sua seriem aulaeorum?

16. Deinceps videndum est haec viginti cubita, quae superant de longitudine velorum, cui spatio cingendo proficiant. Si enim velis capillaciis interius tabernaculum circumtegitur, ita superant, ut quid ex eis cooperiatur non sit omnino. Unde restat etiam ipsa subtegi, et subtegendo detrahi, quod Scriptura non dicit. Aulaea quippe decem, quae habent cubita vicena et octona, quibus interius tenditur tabernaculum, circumplectuntur spatium quantum possunt circumplecti cubita ducenta octoginta: unde latera illa longiora australe et aquilonium, habentia vicenas columnas, auferunt ex his cubitis centena cubita; restant octoginta, quae duobus reliquis lateribus brevioribus, orientali quod non habet ordinem columnarum, et occidentali ubi erant columnae octo, quadragena distribuantur. Proinde in capillaciis velis, quoniam detractis triginta cubitis trecenta restabant, si trecentis cubitis capillaciorum velorum, ducenta octoginta cooperiantur aulaeorum, ita supererunt viginti, ut non sit quod ex eis legatur. Proinde duo illa cubita, quae singula capillacia plus habent, ex quibus summa viginti cubitorum collecta est, sic distribuenda sunt, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc;* id est, ne omnia in unam partem cogantur, ut proficiant operiendis lateribus tabernaculi, sed exterioris atrii, id est, omnia illa trecenta cubita velorum capillaciorum extrinsecus tabernaculum cingant. Adjunctis quippe lateribus atrii exterioris centenum cubitorum, id est , austri et aquilonis, quinquagena cubita supersunt orientis et occidentis, quae omnia fiunt trecenta, quibus cooperiendis capillaciorum trecentena sufficiunt. Hoc est quod ait, *Cubitum ex hoc, et*

cubitum ex hoc; id est, distributio duorum cubitorum, quibus unumquodque velum capillacium longius est, hoc est *ex eo quod superat velis de longitudine velorum, erit contegens super latera tabernaculi;* illa scilicet exteriora quae ad atrium pertinent, *hinc atque hinc ut operiat:* nec illa ipsius atrii, quae centenis cubitis et vicenis columnis tenduntur; ipsa enim non sunt facta longiora, quam illa interioris tabernaculi quae decem aulaeis tenduntur, et vicenas etiam ipsa columnas habent. Nam sicut interioris tabernaculi duo latera ab aquilone et austro centenis cubitis porriguniur, ita et exterioris atrii. Non ergo ad ipsa exteriora totidem columnarum latera tegenda capillaciorum velorum proficit longitudo, qua longitudinem superant aulaeorum. Tantum enim dant exterioribus lateribus, quantum et interioribus darent, id est cubita centena, quae fiunt ducenta: sed quia lateribus orientis et occidentis sufficerent latera quadragena, si tantummodo interius tabernaculum velis capillaciis cingeretur; additis autem lateribus atrii crevit tabernaculi latitudo, ut tegendis lateribus orientali et occidentali jam non quadragena, sed quinquagena cubita sint necessaria: ad ea tegenda proficere potuit capillaciorum velorum longitudo amplior quam aulaeorum; ut non ambo cubita, quibus binis longiora sunt, ex una parte impenderentur, sed *cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc;* ac sic haberet ex ipsa superabundantia latus orientale cubita decem, et occidentale alia decem. Viginti enim fiunt bina decem: quia veli undecimi cubita triginta duplicatione et subtectione ab hoc ambitu detrahuntur.

17. Sed quoniam id quod latine interpretatum est, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera*

tabernaculi, graecus habet πλάγια, quae latini nonnulli non *latera,* sed *obliqua* interpretati sunt, merito movet, quia etsi nihil hic videatur obliquum, ubi omnes anguli quatuor laterum recti sunt; πλάγια tamen dici latera illa non possunt, quorum unum est in facie, alterum retro, id est, orientale et occidentale, sed πλάγια dici possunt a dextro et a sinistro, id est, aquilonium et australe: cum ergo non sint ea πλάγια quae habent cubita quinquagena, quibus lateribus tegendis proficere potuisse diximus superantem longitudinem capillaciorum velorum; quomodo erit verum, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi, erit contegens super latera tabernaculi?* Sed nimirum de illis lateribus tegendis loquitur, quae etiam dorsa appellat quindenorum cubitorum columnarumque ternarum, quae cum porta atrii habente cubita viginti et columnas quatuor, quinquaginta complent cubita et columnas decem. Haec latera ex istis suis finibus in medio posuerunt atrii portam, ex illis autem ostium tabernaculi: inter portam atrii et ostium tabernaculi spatium jacet, quantum cubita illa concludunt viginti a porta, et dextra laevaque quindena. In eo spatio est altare holocaustomatum intra portam atrii ante ostium tabernaculi; et inter altare et ostium tabernaculi labrum aereum , ubi sacerdotes manus et pedes lavabant. Diligenter autem mensuris examinatis, fortasse in istis lateribus ternarum columnarum, quae πλάγια graece dicta sunt, nonnulla etiam obliquitas invenitur; ut non frustra quidam interpretes nostri *obliqua* interpretarentur, quae in graeco πλάγια repererunt. Non enim vela capillacia quindenis cubitis suis possunt tegere quindena cubita tentoriorum in illis lateribus, nisi posterioribus partibus tabernaculi, antequam ad illa latera deflectantur, non amplius quam dena cubita

impenderint. Ac sic ex linea recta posterioris tabernaculi, id est a parte occidentis; quae linea cum habuisset octo columnas pertinentes ad interius tabernaculum, decem habere coepit additis lateribus atrii exterioris; et cum habuisset cubita quadraginta ad octo columnas pertinentia, quinquaginta habere coepit in columnis decem: ex hac ergo linea cum tecta fuerint velis capillaciis dena cubita ab utroque angulo venientia, restabunt in medio triginta non tecta velis capillaciis, sed illis tantummodo aulaeis; in quorum triginta cubitorum medio, per quotlibet cubita tenderentur, erat ostium tabernaculi. Proinde illa latera ternarum columnarum et quindenorum cubitorum, si ex illis finibus suis quibus jungebantur portae atrii, patebant inter se cubitis viginti, quia tantum habebat porta quae illa latera dirimebat; ex aliis autem finibus quibus haerebant posteriori illi lineae tabernaculi, de qua locuti sumus, habebant inter se cubita triginta; procul dubio erant obliqua: quoniam plus inter se patebant ex hac parte ubi habebant media cubita triginta, quam ex illa parte ubi habebant media cubita viginti. Ita illa decem cubita capillaciorum velorum, quod erat dimidium abundantis longitudinis, quae proficiebant posteriori parti tabernaculi, hoc est occidentali, sicut alia decem proficiebant priori parti, id est orientali, quinis cubitis complebant tecturam laterum illorum, quae graece πλάγια dicta sunt, inde quinque et hinc quinque. Quae si defuissent, dena cubita tegerentur in eisdem lateribus, et quina nuda essent. Itaque, quantum mihi videtur, melius intelligitur hinc esse dictum, *Cubitum ex hoc, et cubitum ex hoc, ex eo quod superat velis de longitudine velorum tabernaculi,* non quia erant, cum hinc et inde quina essent; sed quia ex illa longitudine redundabant, in qua binis cubitis erant aulaeis capillacia longiora, ex quibus duobus

cubitis uniuscujusque veli cubitum profecerat parti orientali: restabat utique alterum cubitum parti occidentali, ut cubitum ex hoc esset contegens super πλάγια tabernaculi. Unde dictum est, *hinc atque hinc ut operiat,* quia non operiebat totum, si eadem quina cubita defuissent.

18. Nunc jam quoniam satis disputatum est, quomodo illa omnia intelligenda sint, quae in tabernaculi constitutione videbantur obscura, breviter si possumus enitamur ostendere quid sit eadem disputatione confectum. Ab occidente igitur intrabatur, et prima erat ingrediendi porta atrii, quae patebat viginti cubitis, et habebat quatuor columnas, quibus dependebat velum viginti cubitis extentum, erectum autem cubitis quinque, quatuor illis saepe commemoratis coloribus acu picto opere variato. Hac porta ingrediens excipiebatur atrio, cujus latera dextera laevaque quindenis cubitis et ternis columnis porrigebantur introrsus; ut in medio ponerent ostium tabernaculi interioris, in ea parte quo perveniebant, sicut in medio ponebant portam atrii, ab ea parte unde incipiebant. Hoc itaque atrium latius erat quam longius. Nam longitudo ejus erat a porta ipsius usque ad ostium tabernaculi interioris, in cubitis ferme quindecim: latitudo autem circa portam in cubitis viginti, circa ostium vero in cubitis triginta. Unde obliqua illa latera fuisse intelliguntur, quae dextera laevaque in columnis ternis et quindenis cubitis erant. In hoc atrio erat altare sacrificiorum quadratum, quinque scilicet cubitis longum, et totidem latum. Inter portam et altare spatium erat, ubi versabantur qui sacrificia imponebant altari: introrsus vero inter altare et ostium tabernaculi, locus erat cineris ante altare , et deinde labrum aeneum ubi manus et pedes sacerdotes lavabant, vel altari in atrio servituri, vel tabernaculum interius

ingressuri. Tentoria porro hujus atrii in lateribus ternarum columnarum byssina erant, extenta cubitis quindenis, erecta cubitis quinis.

19. Ab hoc ergo atrio intrabatur ostium tabernaculi cum transisses altare, et labrum aeneum. Intrabatur autem apertis aulaeis, quibus decem, quinque hinc et quinque inde ex adverso sibimet constitutis, totum ipsum interius tabernaculum cingebatur. Quod ostium ingresso occurrebat velum, quod ad ostium fuerat oppositum, in quinque columnis extentum, variatum illis quatuor coloribus: quod velum cum faciendum praeciperet, *adductorium* vocavit, credo quod curreret, ducendo et reducendo, cum operiret atque aperiret ingressum. Transito isto velo, excipiebat pars tabernaculi media inter hoc velum et illud alterum interius, quod columnis quatuor fuerat impositum, ex illis quatuor coloribus factum, et separabat inter sancta quae forinsecus erant, et sancta sanctorum interius posita. In hoc itaque medio spatio inter ista duo vela, mensa erat aurea, quae habebat panes propositionis in in parte aquilonis; et contra eam candelabrum aureum septem lucernarum in parte austri. Huc usque secundis sacerdotibus licebat intrare.

20. Interius autem, id est, in sancto sanctorum ultra velum quatuor columnarum, area erat testimonii deaurata, in qua erant tabulae lapideae Legis, et virga Aaron, et urna aurea cum manna, et propitiatorium desuper aureum, ubi stabant duo cherubim, alis obumbrantes propitiatorium et intuentes invicem et ipsum. Ante arcam vero, id est inter arcam et velum, positum erat altare incensi, quod aliquando aureum dicit Scriptura, aliquando deauratum, aureum utique appellans quia erat inauratum. Ad haec sancta sanctorum nisi summo

sacerdoti non licebat intrare quotidie propter inferendum incensum; semel autem in anno cum sanguine ad purificandum altare, et si quando forte exigebat necessitas pro peccato sacerdotis, aut universae synagogae, sicut in Levitico scriptum est **(Levit. XVI)**. Sic intrabatur tabernaculum ab occidente, id est a porta atrii usque ad latus orientale introrsus ubi erat arca testimonii.

21. Hoc autem interius tabernaculum, quod incipiebat non a porta atrii, sed ab ostio quod appellabatur ostium tabernaculi, et finiebatur in longum latere orientis ubi erat arca testimonii, decem aulaeis conclu debatur, quorum erant singula viginti octo cubitorum, quinque hinc et quinque inde, sibimet connexa ansulis et circulis, et ex adverso sibimet constituta; et columnis vicenis in lateribus longioribus aquilonis atque austri, et columnis octo a latere occidentis, a latere autem orientis nullis columnis, sed solis aulaeis. Quae aulaea decem erigebantur in cubitis quatuor, et per totum circuitum tendebantur in cubitis ducentis octoginta: quorum centena in lateribus erant longioribus austri et aquilonis per vicenas columnas; quadragena vero cubita in reliquis duobus lateribus brevioribus; uno occidentis per columnas octo; altero orientis, ubi columnae non erant, sed sola tendebantur aulaea de solis duabus angularibus columnis, mediis autem nullis: et erant haec aulaea decem de quatuor coloribus texta. Hoc ergo interius tabernaculum circumdabatur atrio ab austro viginti columnis, et ab aquilone viginti. Quae duo atrii latera aequalem habebant longitudinem cum lateribus interioris tabernaculi; quia et ipsa vicenis columnis porrigebantur in cubitis totidem, id est centenis. A latere autem orientis atrium concludebatur columnis decem, cubitis quinquaginta: qui

ordo columnarum rectus erat, et incurrebat in illas duas angulares interioris tabernaculi, quas solas orientis pars habebat; proinde cum ipsis complebantur decem. A latere autem occidentis habebat quidem atrium decem columnas, non tamen recto ordine, sed sicut jam ostendimus, tanquam triporticum, quatuor a porta, et ternas a lateribus.

22. Universum autem atrium in circuitu tabernaculi tentoriis byssinis cingebatur, quae erigebantur cubitis quinque: his superveniebant vela capillacia undecim, ex una parte quinque sibimet connexa, ex alia sex. In connexione ergo quinque velorum, cubita erant centum quinquaginta; ex alia vero parte in connexione sex velorum, cubita erant centum octoginta: quoniam vela singula tricenorum fuerunt cubitorum. Sed ut alia pars alteri coaequaretur, duplicatum est unum velum a facie tabernaculi, id est ab oriente; et subtectum est dimidium velum a parte posteriore, id est ab occidente: atque ita subtracta sunt cubita triginta, quanta erat veli unius longitudo; et remanserunt centum quinquaginta, quot etiam ex parte altera fuerunt. Circuitus itaque velorum capillaciorum, quo cingebatur atrium tabernaculi, trecentis cubitis tendebatur, sicut circuitus decem aulaeorum interioris tabernaculi cubitis ducentis octoginta. Aulaea quippe singula habebant cubita vicena et octona in longitudine; capillacia vero vela tricenis cubitis longa erant. Quapropter ex ambitu aulaeorum interioris tabernaculi, qui erat in cubitis ducentis octoginta centena cubita in lateribus longioribus erant austri et aquilonis, et quadragena in duobus brevioribus orientis et occidentis: ex ambitu autem capillaciorum velorum, quo atrium exterius tegebatur, quia ambitus erat in cubitis trecentis, centena erant in lateribus longioribus austri et

aquilonis, quoniam aequalia erant lateribus tabernaculi interioris, quinquagena autem in duabus reliquis partibus orientis et occidentis. Ac per hoc duo illa cubita, quibus longius erat aulaeo velum capillacium, non lateribus austri et aquilonis, quae paria erant atrii exterioris et tabernaculi interioris, sed lateribus orientis et occidentis proficiebant. In eis enim lateribus creverat tabernaculi latitudo. circumposito extrinsecus atrio: sed quinquaginta cubita velorum capillaciorum a parte orientis per decem columnarum rectum ordinem tendebantur, eisque proficiebat unum cubitum ex duobus illis, quibus eorumdem velorum major fuerat longitudo; alia vero cubita quinquaginta, quae occidentali latere debebantur, quibus alterum ex duobus illis cubitum proficiebat, non tendebantur per columnarum ordinem rectum. Ibi enim erat illa tanquam triporticus, quae concludebat spatium atrii, ubi esset altare sacrificiorum, quatuor columnis a porta, et ternis a lateribus: ac per hoc non poterant etiam portam cingere illa cubita quinquaginta, sed usque ad cooperienda obliqua illa latera tendebantur, quae in columnis ternis et quindenis cubitis erant. Erigebantur autem capillacia vela cubitis quatuor, eisque tegebantur atrii tentoria byssina, quorum erat erectio in cubitis quinque.

23. Pelles vero rubricatae super capillacia vela veniebant. Desuper autem, id est, a parte tecti, vice camerae tabernaculum pellibus hyacinthinis tegebatur: utrum cum atrio et spatium illud interius, non apparet; sed credibilius est atrii spatia quae inter exteriores et interiores columnas erant, coelum apertum habuisse, maxime illud occidentis, ubi erat altare sacrificiorum.

LIBER TERTIUS. Quaestiones in Leviticum.

QUAEST. I. **[LEVIT. cap. V, V\ 1.]** *Si autem anima peccaverit, aut audierit vocem jurationis, et ipse testis fuerit aut viderit, aut conscius fuerit, si non nuntiaverit, et accipiet peccatum:* hoc est, *Si non* utique *nuntiaverit* , *accipiet peccatum.* Quod enim additum est, *et,* locutionis est usitatae in Scripturis. Verum iste sensus quia obscurus est, exponendus videtur. Hoc enim videtur dicere, peccare hominem quo audiente jurat aliquis falsum, et scit eum falsum jurare, et tacet. Tunc autem scit, si ei rei de qua juratur, testis fuerit, aut vidit, aut conscius fuit; id est, aliquo modo cognovit, aut oculis suis conspexit, aut ipse qui jurat illi indicavit: ita enim potuit esse conscius. Sed inter timorem hujus peccati, et timorem proditionis hominum, non parva existit plerumque tentatio. Possumus enim paratum ad perjurium admonendo vel prohibendo a tam gravi peccato revocare: sed si non audierit, et coram nobis de re quam novimus, falsum juraverit, utrum prodendus sit, si proditus etiam in periculum mortis incurrat, difficillima quaestio est. Sed quia non expressit cui hoc indicandum est, utrum illi cui juratur, an sacerdoti, vel cuipiam qui non solum eum persequi non potest irrogando supplicium, sed etiam orare pro illo potest; videtur mihi quod se homo solvat etiam a peccati vinculo, si indicet talibus, qui magis possunt prodesse quam obesse perjuro, sive ad corrigendum eum, sive ad Deum pro illo placandum: si et ipse confessionis adhibeat medicinam.

II. **[Ib. V, 2-6.]** Post hoc autem peccati genus, quod de perjurio alicujus non indicato commemoravit nullum pro eo sacrificium jussit offerri; sed deinde subjunxit: *Anima quaecumque tetigerit omnem rem immundam, aut morticini, aut a fera capti immundi, aut eorum quae sunt morticina abominationum immundarum, morticinum jumentorum immundorum; aut tetigerit ab immunditia hominis, ab omni immundita ejus, quam si tetigerit, inquinabitur: et latuerit eum, post hoc autem cognoverit, et deliquerit.* Neque hic sacrificium pro isto genere peccati quod offerretur commemoravit, sed adhuc adjecit, et ait: *Anima quaecumque juraverit distinguens labiis malefacere, aut benefacere, secundum omnia quaecumque distinxerit homo cum jurejurando, et latuerit eum, et id cognoverit, et peccaverit unum ex his, et confessus fuerit peccatum, pro quo peccavit adversus ipsum.* His omnibus sine aliqua interpositione sacrificii connexis et explicatis, adjungit, et dicit: *Et offeret pro iis quae deliquit Domino, pro peccato quo peccavit, feminam ab ovibus agnam, aut capram de capris pro peccato, et exorabit pro eo sacerdos pro peccato, et remittetur illi peccatum.* Quid est ergo quod pro tacito cujusquam perjurio, et pro eo quod tangitur morticinum vel aliquid immundum, nullum sacrificium commemoravit; pro eo vero peccato ubi falsum quisquam nesciens juravit, dixit offerri agnam vel capram? An pro omnibus supra dictis hoc sacrificium oportet intelligi? Voluit enim prius omnia enumerare, et sic inferre quo sacrificio possint expiari. Sed in eis omnibus supra dictis generibus peccatorum, sunt quaedam propter locutionum modos subobscure posita, sicuti est quod ait, *morticinum jumentorum.* Ea enim quae graece κτήνη appellantur, plerique

nostrorum *jumenta* interpretati sunt; quod nomen in latina consuetudine eorum animalium est, quorum laboribus adjuvamur, maxime in portandis oneribus, sicuti sunt equi, asini, muli, cameli, et si quid hujusmodi: quae vero Graeci κτήνη vocant, tam late intelliguntur, ut omnia aut prope omnia pecora isto nomine concludantur. Et ideo novo genere locutionis, velut πλεονασμῷ, additum est in graeco, *immundorum,* cum diceretur, *jumentorum:* quoniam sunt etiam munda pecora, quae κτήνη appellantur. Quae autem jumenia usus latinus appellat, secundum Legis distinctionem nonnisi immunda sunt.

III. **[Ib. V, 2 6.]** Item quod ait, *Anima quaecumque juraverit, distinguens labiis malefacere aut benefacere,* quaeritur quid dixerit, *distinguens*. Assidue quippe hoc verbum ponit Scriptura. Unde est et illud, *Reddam vota mea, quae distinxerunt labia mea* **(Psal. LXV, 13-14)**: item dicitur ad Ezechielem, *Cum dicam iniquo, Morte morieris, et tu non distinxisti neque locutus es* **(Ezech. III, 18)**: item scriptum est, *Si qua in domo patris sui constituta voverit votum, distinguens labiis suis adversus animam suam* **(Num. XXX, 4)**. Videtur ergo ista distinctio quasi definitio esse, qua secernitur aliquid a caeteris, quae solo dicto non tenentur. Sic ergo accipiatur tanquam dictum sit, *Anima quae juraverit, definiens labiis malefacere aut benefacere, secundum omnia quae definierit homo cum jurejurando, et latuerit eum,* id est, nesciens faciendum esse vel non faciendum, juraverit facere: *et id cognoverit, et peccaverit unum ex his,* sive quia juravit antequam cognosceret, sive quia fecit quod juravit, et cognovit postea quia non fuit faciendum neque jurandum: *et confessus fuerit peccatum pro quo peccavit,* id est, peccatum

quod peccavit: locutio est enim. Quod autem addidit, *adversus ipsum,* quid intelligitur, nisi adversus ipsum peccatum confessus fuerit, id est, confitendo peccatum accusaverit? *Et offeret pro iis quae deliquit Domino, pro peccato quo peccavit, feminam ab ovibus agnam.* Usitata locutione *agnam feminam* dicit, quasi possit esse non femina: *aut capram de capris,* sicut *agnam de ovibus,* quasi possit esse aut agna nisi de ovibus, aut capra nisi de capris. Nonnulla autem quaestio est, imo non parva, quid sit quod assidue dicit, *Post hoc autem cognoverit, et deliquerit:* quasi tunc fiat delictum, cum fuerit cognitum. An potius quia nisi pro cognito satisfieri non potest? Sed non ait, Post hoc autem cognoverit et poenituerit eum: quid ergo est, *Post hoc cognoverit et deliquerit,* nisi post cognitionem deliquerit; ut si sciens fecerit quod faciendum non esset, tunc delicto purgatio debeatur? Sed non ita praelocutus est. Ea quippe videtur exsequi peccata quae ab ignorantibus, et per hoc a nolentibus committuntur. Fortassis ergo aliquo genere locutionis *deliquerit* dictum est, delictum esse didicerit. An potius converso ordine dictum est (quia et talia genera locutionis habet Scriptura) quod per alia loca similia recto ordine dicebatur? Nam cum alibi toties scriptum sit, *Et deliquerit et cognitum fuerit ei;* hic tantum converso, ut dixi, ordine, prius dictum est *cognoverit,* deinde *et deliquerit.* Ordine autem suo, ita dici posset: *Anima quaecumque tetigerit omnem rem immundam aut morticini, aut a fera capti immundi, aut eorum quae sunt morticina abominationum immundarum, morticinum jumentorum immundorum, aut tetigerit ab immunditia hominis, ab omni immunditia ejus quam si tetigerit inquinetur, et si latuerit eum, et deliquerit, post hoc autem cognoverit.*

IV. **[Ib. V, 7.]** *Si autem non valet manus ejus quod satis est in ovem, offeret pro peccato suo quod peccavit, duos turtures aut duos pullos columbinos Domino; unum pro peccato, et unum in holocaustoma.* Certe hic aperit quaestionem, de qua superius cum loqueretur ambigebamus. Ideo quippe videtur dicere, *unum pro peccato, alterum in holocaustoma,* quoniam non offerebatur sacrificium pro peccato nisi cum holocausto. Denique cum prius seorsum de holocaustis loquetetur, commemoravit turturem, et non dixit duos **(Levit. I, 14)**: nunc vero ideo duos dicit, quia sacrificium pro peccato sine holocaustomate non offerebatur. Quod ergo superius dicebat, *Et imponet super holocaustoma* **(Id. IV, 35)**, non est dubium quod prius holocaustoma, deinde illud superimponebatur: nunc vero de avibus aliter dicit, ut prius offeratur pro peccato una avis, deinde altera in holocaustoma.

V. **[Ib. V, 15.]** Quod autem ait, *Anima, si latuerit eum oblivione;* id est, si oblivione factum fuerit ut lateat eum, vel eam si ad animam refers, quoniam *eum* dicendo, ad hominem retulit. Animam quippe hic hominem dicit.

VI. **[Ib. V, 15, 16.]** *Et peccaverit nolens a sanctis Domini* . Videtur obscure positum hoc peccati genus, sed in consequentibus aperitur, ubi dicit post oblatum de ariete sacrificium, *Restituet illud, et quintas adjiciet.* Ibi enim intelligitur hoc esse a sanctis oblivione peccare, aliquid per oblivionem usurpare quod debetur sanctis, sive sacerdotibus, sive oblationibus, vel primitiarum, vel quidquid hujusmodi.

VII. **[Ib. 17-19.]** *Et anima quaecumque peccaverit, et fecerit unum ab omnibus praeceptis Domini, quae non oportet fieri, et non cognoverit, et deliquerit, et non cognoverit peccatum*

suum , *et afferet arietem sine macula de ovibus pretio argenti in delictum ad sacerdotem: et exorabit pro eo sacerdos propter ignorantiam ejus, quam ignoravit, et ipse non scivit, et remittetur illi. Deliquit enim delictum ante Dominum.* Excepta locutionum inusitata densitate, quae jam propter assiduam repetitionem debent esse notissimae, totus iste sensus obscurus est; quoniam quaeritur quomodo discernatur hoc genus delicti ab eis quae superius quadam generalitate complexus est. Videtur enim hoc ratio poscere, ut certis generibus peccatorum certa genera, quibus expientur, sacrificiorum adhibenda sint. Hoc autem quod modo commemoravi, non specialiter exprimit peccatum, sed in ea videtur generalitate versari, de qua ante cum diceret, constituit sacrificium sacerdoti vitulum, et universae synagogae similiter vitulum, principi caprum, et cuicumque animae, hoc est cuicumque homini capram, vel si voluerit ovem, tamen femininum pecus **(Levit. IV)**. Deinde coepit excepta facere quaedam genera peccatorum, et nominatim exprimere pro quibus quid offerendum sit: velut de audito et tacito cujusquam perjurio, et de tacto morticino et immundo, et juratione falsa per ignorantiam; de ovibus agnam, aut capram de capris, aut par turturum, aut duos pullos columbinos, aut decimam partem oephi similaginis; pro eo autem peccante qui per oblivionem aliquid sanctorum usurpavit, arietem et ejusdem rei restitutionem, quintis adjectis. Nunc vero non expressa specie peccati, generaliter addens, *Anima quaecumque deliquerit, et fecerit unum ab omnibus praeceptis Domini, quae non oportet fieri* (sic in illa generalitate dicebat, *Unum ex praeceptis Domini quod non fiet), et non cognoverit, et deliquerit,* id est, per ignorantiam nolens peccaverit; arietem jubet offerri, non capram aut

feminam ex ovibus, sicut superius in tali peccatorum generalitate constituerat. Quid sibi ergo vult ista permixtio? Nisi forte quod hic dicit, *Deliquit enim delicto delictum ante Dominum,* hoc quod ait, *ante Dominum,* in his voluit delictum intelligi, quae fiunt ante Dominum, id est, quibus Domino in tabernaculo deservitur: unde aliquid paulo ante dixerat, cum ait, *Peccavit a sanctis;* et intelleximus, usurpavit aliquid sanctorum, quia etiam restitui praeceperat. Ac per hoc non sic tantum peccari potest in his rebus, si aliquid inde per oblivionem usurpetur; sed etiam multis aliis modis potest quisque per ignorantiam delinquere in iis quae servituti Domini exhibentur: hoc voluit postea genus delictorum generaliter commemorare, et ideo et illic et hic arietem jussit offerri. Plenae sunt autem Scripturae cum dicitur, *ante Dominum,* et non intelligitur nisi illud quod Domino exhibetur, sicut sacrificium, vel primitiae, vel aliqua in sacris servitus.

VIII. **[Ib. V, 7.]** Quaeritur etiam utrum ubique sit accipiendum quod dictum est, si non valet manus ejus quod satis est ad ovem, offerre eum debere par turturum, aut duos pullos columbinos; et si hoc quoque non valet, certam similaginis quantitatem. Quoniam si ubique ita licere intelligitur, non potest quidem dici, sacerdotem non habere vitulum, aut universam synagogam, aut principem non habere caprum vel ovem: et si ita est, quid opus erat postea dicere, tacitum cujusquam perjurium, aut tactum immundum, et perjurium per ignorantiam factum purgari sacrificio agnae et caprae, cum eadem sacrificia praecepta sint etiam in illa generalitate peccati, ad quam generalitatem etiam ista potuerunt pertinere? Si autem hinc ista discernuntur, quod

licebat pro eis turtures et columbos, vel etiam, si hoc non esset, similaginem offerri, ibi autem ubi non dictum est non licebat; non videtur subventum esse pauperibus; quoniam multa possent esse delicta non specialiter expressa, quae ad illam generalitatem referrentur, ubi gravarentur inopes, si tantummodo capram feminam, et agnam ex ovibus, et illas aviculas , et similaginem licebat offerri. Nisi forte quis dicat, hoc discerni ista excepta et nominatim expressa peccata ab illis quae generaliter commemorata sunt, quia hic agnam dixit, ibi ovem, ut aetas pecorum aliquam differentiam faciat: dum tamen intelligatur pauperibus peraeque subventum, ut si non haberent ulla animalia quadrupedia, aut memoratas aves aut similaginem offerrent pro peccatis ignorantiae suae. Si autem movet quare cum generaliter omnia ignorantiae peccata concluserit, et sacrificia non pro distantia peccatorum quam non fecerat, sed pro distantia personarum distinxerit; postea voluerit etiam peccata distinguere, et pro eorum diversitate sacrificia diversa praecipere, quasi non ad illam generalitatem omnia pertinerent: sic factam posterius exceptionem oportet intelligi, ut quaecumque remanserint, his exceptis quae nominatim et speciatim commemoravit, dicta in illa generalitate intelligamus. Quem modum locutionis non est alibi reperire: sed in Scripturis sanctis tale est illud ubi Apostolus ait, *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est.* Hic enim nihil videtur praetermisisse peccati, quandoquidem ait, *Omne peccatum quodcumque fecerit homo:* postea tamen excepit fornicationem, cum intulit, *Qui autem fornicatur, in corpus proprium peccat* **(I Cor. VI, 18)**. Quod secundum consuetudinem nostrae locutionis ita diceretur: Omne peccatum quodcumque fecerit homo excepta fornicatione, extra corpus est; qui autem

fornicatur, in corpus proprium peccat. Ita et hic, cum prius generaliter omnia ignorantiae peccata diceret illis, quae commemoravit, sacrificiis expianda; postea tamen excepit illa quibus expresse et distincte positis certam sacrificiorum purgationem adhiberet, ut his exceptis quaecumque reliqua essent, ad illam generalitatem pertinerent.

IX. **[Ib. VI, 6, 10.]** *Offeret arietem ab ovibus sine macula, pretio, in quod deliquit.* Non ita distinguendum est, quasi pretio in quod deliquerit, id est in quod pretium deliquit; sed si offeret arietem, pretio offerat, id est emptum. Etiam hoc enim videtur ad sacramentum alicujus significationis pertinere voluisse, quoniam pretium ipsum non definivit. Nam si definiisset, posset videri hoc praecepisse, ne vile pecus offerretur, ut etiamsi non emeret qui offerret, tale tamen offerret quod tanti valeret. Addito autem, non solum *pretio,* ut emptus aries offerretur, verum etiam *siclorum sanctorum,* ita enim dicit, *Pretio argenti siclorum siclo sancto* **(Levit. V, 15)**, aliquot siclis ut ematur aries, non uno siclo voluit. Quid sibi autem velit, siclum sanctum, jam ubi visum est disseruimus. Quod vero cum dixisset, *Et delecti sui offeret Domino arietem ab ovibus sine macula pretio;* deinde addidit, *in quod deliquit:* intelligendum est in id offerret in quod deliquit; id est, in eam rem, propter eam rem. *Et auferet holocarpoma quod consumpserit ignis, illam holocaustosim ab altari.* Quid auferet, si consumptum est? Jussit enim sacerdotem auferre post totius noctis ignem holocarpoma, id est, holocaustum quod ignis consumpserit. Vel quid sibi vult etiam illud quod addidit, *illam holocaustosim;* cum hoc intelligatur holocarpoma quod holocaustosis? Nisi forte illud est verum quod in quodam graeco invenimus; non enim ait,

auferet holocarposim, sed *auferet catacarposim,* hoc est, reliquias holocausti quod ignis consumpsit. Has autem reliquias, veluti est cinis et carbo, appellavit illam holocaustosim, ejus rei nomine quae consumpta est, reliquias ipsius consumptionis appellans.

X. **[Ib. VI, 9.]** Quod autem supra dixit, *Ista lex holocausti,* et deinde exponens quae sit eadem lex, dicit, *Ista holocaustosis, super incensionem ejus super altare totam noctem usque in mane, et ignis altaris ardebit super illud, non exstinguetur;* planius esset secundum nostrae consuetudinis locutionem, si non haberet, *et:* nam ista conjunctione detracta ita sensus contexitur, *Ista holocaustosis, super incensionem ejus super altare totam noctem usque in mane ignis altaris ardebit super illud,* id est, super altare. Deinde ad cumulum exprimendae sententiae intulit, *non exstinguetur:* nam hoc erat jam dictum, *tota nocte.*

XI. **[Ib. VI, 11.]** *Et induet stolam aliam, et abjiciet holocarpoma extra castra in locum mundum:* hoc appellat *holocarpoma* quod jam concrematum est; hoc autem in illo graeco κατακάρπωσις legitur. Quidam vero latini addiderunt, *quod concrematum est* , et ita interpretati sunt, *Et abjiciet holocarpoma, quod concrematum est, extra castra in locum mundum.*

XII **[Ib. VI, 12.]** *Et ignis super altare semper ardebit ab eo, et non exstinguetur;* id est, ab illo igne in quo arsit holocaustum usque in mane. Non vult enim ignem prorsus exstingui, sed cum usque in mane arserit holocaustum, ablatis inde reliquiis consumptionis nec sic exstingui ignem, sed inde iterum renovari, quo ardeant alia quae imponuntur.

XIII. **[Ib. VI, 12 et 13.]** Quod autem sequitur et dicit, *Et exuret super illud sacerdos ligna mane mane , et stipabit super illud holocaustum, et superponet super illud adipem salutaris; et ignis semper ardebit super altare, non exstinguetur:* videndum est utrum *mane mane* quotidie voluerit intelligi, ut nullus dies praetermitteretur, quo non inveniretur holocaustum, et adeps salutaris; an *mane mane,* ut quocumque die imponeretur, nonnisi mane imponeretur. Si enim quotidie intellexerimus, quid, si nullus afferret? Si autem tanquam de publico vel de suo sacerdotes quotidiana holocausta procurabant; super ipsa imponebantur ea quae jussit a populo oblata pro peccatis super holocausta imponi; et non erat necesse offerenti sacrificia pro peccato, etiam holocaustum offerre super quod illud imponeretur, nisi quando par turturum offerebatur, aut duo pulli columbini: nam ibi omnino definitum est, unum pro peccato, alterum in holocaustum offerri oportere; et prius pro peccato, deinde in holocaustum **(Levit. V, 7)**. Deinde quaeri potest utrum holocaustum quod mane mane jussit imponi, ipsum etiam per totam noctem arderet usque ad alterum mane; an illud quod ait, tota nocte ardere debere, holocaustum fuerit vespertinum, et deinde coeperit de lege holocausti dicere, ut a vespertino holocausto inciperet: quod mirum est si taceret, nec admoneret talia vespere offerri oportere.

XIV. **[Ib. VI, 20.]** *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Istud donum Aaron et filiorum ejus, quod offerunt Domino in die quacumque unxeris eum.* Alia sunt sacrificia, quae commemoravit in Exodo, quibus per septem dies sanctificantur sacerdotes, ut sacerdotio suo fungi incipiant **(Exod. XXIX, 1)**; et aliud est quod modo

commemorat, quid offerat summus sacerdos, quando constituitur, id est quando ungitur. Hoc enim sequitur et dicit, *In die quacumque unxeris eum.* Non dixit, unxeris eos; cum etiam secundos sacerdotes ungi praecipiat. Deinde dicit ipsum sacrificium, *decimam partem oephi similagenis, in sacrificium sempiternum.* Quaeritur quomodo sempiternum, si illud eo die offertur, quo ungitur summus sacerdos, ab illo qui unctus est, nisi ut semper hoc offeratur in die quo ungitur summus sacerdos, hoc est per successiones sacerdotum? quamvis et illo modo sempiternum possit intelligi, non hoc, sed quod significat.

XV. **[Ib. VI, 20, 21.]** *Dimidium ejus,* inquit, *mane, et dimidium ejus post meridiem;* quod graecus habet δειλινόν. *In sartagine,* inquit, *in oleo fiet, conspersam offeret eam, fresa,* id est eam similaginem. Deinde dicit *fresa,* si tamen hoc recte interpretatum est ex illo quod graecus habet ἐρικτὰ , et pluraliter hoc posuit genere neutro. Non enim ait fresam, tanquam eamdem similaginem, quam dixerat conspersam. Haec autem fresa sacrificium de fragmentis esse dicitur. Utrum ergo fresa dicat ipsa fragmenta, id est comminuta; an ipsa minutissima similaginis fresa dixerit, non est evidens.

XVI. **[Ib. VI, 21, 22.]** Sequitur autem et dicit: *Sacrificium in odorem suavitatis Domino. Sacerdos unctus qui pro eo ex filiis ejus, faciet illud.* Propter hoc fortassis dixerat *sempiternum,* ut hoc faciat omnis summus sacerdos, quando succedit mortuo, eo die quo unctus fuerit; adjunxit enim et ait, *Lex aeterna:* cum possit etiam aeternum secundum id intelligi quod significat.

XVII. **[Ib. VI, 23.]** Sequitur autem, *Omne consummabitur;* quod habet graecus ἐπιτελεσθήσεται, et aliqui interpretes dixerunt, *Omne imponetur:* ubi vult intelligi esse holocaustum, quia nihil exinde remanet. Denique adjungit, *Et omne sacrificiunt sacerdotis, holocaustum erit, et non edetur.* Hoc ergo dixerat, *Omne consummabitur.*

XVIII. **[Ib. VI, 26, 36.]** De sacrificio pro peccato cum diceret, *Sacerdos,* inquit, *qui imponet illud manducabit illud.* Non hoc quod imponet manducabit, nam illud igni consumetur; sed quod inde remanserit: non enim holocaustum est, ut totum ardeat in altari. Dicit autem postea: *Omnia quae pro peccato sunt, ex quibus illatum fuerit a sanguine eorum in tabernaculum testimonii exorari in sancto, non edetur, sed igni concremabitur.* Quomodo ergo ad sacerdotes pertinent manducanda, quae remanent de sacrificiis pro peccatis? Propter quod intelligendum est haec excepta esse, de quorum sanguine tangitur illud altare incensi in tabernaculo testimonii. Hoc enim jussit fieri superius de vitulo, quem pro peccato suo sacerdos offerret, et de vitulo quem pro peccato universae synagogae, ut carnes quae remanserint, foris extra castra comburantur **(Levit. IV, 12 et 21)**: hoc et modo breviter commemoravit.

XIX. **[Ib. VII, 1.]** *Et ista est lex arietis qui pro delicto est, sancta sanctorum sunt:* id est ad sacerdotes pertinent manducanda.

XX. **[Ib. VII, 7.]** Quid est quod de ariete pro delicto cum dixisset, legemque sacrificii exposuisset, ait, *Quomodo quod pro peccato, ita et id quod pro delicto: lex una est eorum?* Quaeritur inter peccatum et delictum quae sit

differentia; quoniam si nulla esset, nullo modo diceretur, *Quomodo quod pro peccato, ita et quod pro delicto*. Quamvis enim lex ejusque sacrificium nihil distet, quia lex una est eorum; tamen ipsa duo, quorum unum est sacrificium, id est peccatum et delictum, si inter se nihil differrent, et si unius rei duo nomina essent, non curaret Scriptura tam diligenter commendare unum esse utriusque sacrificium.

Fortassis ergo peccatum est perpetratio mali, delictum autem desertio boni: ut quemadmodum in laudabili vita, aliud est declinare a malo, aliud facere bonum, quod admonemur dicente Scriptura, *Declina a malo, et fac bonum* **(Psal. XXXVI, 27)**; ita in damnabili, aliud sit declinare a bono, aliud facere malum; et illud delictum, hoc peccatum sit. Nam et ipsum vocabulum si discutiatur, quid aliud sonat delictum, nisi derelictum? et quid derelinquit qui delinquit, nisi bonum? Graeci etiam duo nomina usitata huic pesti imposuerunt. Nam delictum apud eos et παράπτωμα dicitur et πλημμέλεια. Isto ipso quippe loco Levitici πλημμέλεια est. Apostolus autem ubi dicit, *Si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto* **(Galat. VI, 1)**, παραπτώματι graecus habet: quorum nominum si origo discutiatur in παραπτώματι, tanquam decidere intelligitur qui delinquit. Unde cadaver quod Latini a cadendo dixerunt, graece πτῶμα dicitur, ἀπὸ τοῦ πίπτειν, id est ab eo quod est cadere. Qui ergo peccando malum facit, prius delinquendo a bono cadit. Et πλημμέλεια simile nomen est negligentiae: nam graece negligentia ἀμέλεια dicitur, quia curae non est quod negligitur. Sic enim graecus dicit, Non curo, οὐ μέλει μοι. Particula ergo quae additur πλὴν, ut dicatur πλημμέλεια, praeter significat, ut ἀμέλεια quod

vocatur negligentia, videatur sonare sine cura; πλημμέλεια praeter curam, quod pene tantumdem est. Hinc et quidam nostri πλημμέλειαν non delictum, sed negligentiam interpretari maluerunt. In latina autem lingua quid aliud negligitur, nisi quod non legitur, id est non eligitur? Unde etiam legem a legendo, id est ab eligendo latini auctores appellatam esse dixerunt. His quodammodo vestigiis colligitur quod ille delinquit, qui bonum derelinquit, et relinquendo a bono cadit, quia negligit, id est, non legit. Peccatum vero unde sit dictum, quod graece ἁμαρτία dicitur, in neutra lingua mihi interim occurrit.

Potest etiam videri illud esse delictum quod imprudenter, id est ignoranter; illud peccatum, quod ab sciente committitur. Huic differentiae videntur ista testimonia consonare divina: *Delicta quis intelligit* **(Psal. XVIII, 13)**? Et illud, *Quoniam tu scisti imprudentiam meam:* continuo quippe secutus adjunxit, *Et delicta mea a te non sunt abscondita* **(Psal. LXVIII, 6)**; velut alio modo repetens eamdem sententiam. Nec ab eadem ratione discordat quod paulo ante commemoravi Apostoli dictum, *Si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto:* hinc enim quod praeoccupatum dicit, imprudenter lapsum esse significat. Peccatum vero ad scientem pertinere apostolus Jacobus tanquam definiens ait: *Scienti igitur bonum facere, et non facienti, peccatum est illi* **(Jacobi IV, 17)**. Sed sive illa, sive ista, sive aliqua alia differentia sit peccati et delicti, nisi aliqua esset, non Scriptura ita loqueretur ut diceret, *Quomodo quod pro peccato, ita et quod pro delicto: lex una est eorum.*

Indifferenter autem plerumque dicuntur, ut et peccatum nomine delicti, et delictum nomine peccati appelletur. Neque

enim cum dicitur in Baptismo fieri remissio peccatorum, non fit etiam delictorum: nec tamen utrumque dicitur, quia in illo nomine utrumque intelligitur. Sic et Dominus ait, pro multis effundi sanguinem suum in remissionem peccatorum **(Matth. XXVI, 28)**: numquid quoniam non ait, et delictorum, ideo quisquam dicere audebit in sanguine ipsius delictorum non fieri remissionem? Item quod scriptum est apud Apostolum, *Nam judicium quidem ex uno in condemnationem, gratia vero ex multis delictis in justificationem* **(Rom. V, 16)**; quid aliud quam nomine delictorum etiam peccata comprehensa sunt?

In hac quoque ipsa Scriptura Levitici, qua cogimur aliquam inter delictum peccatumque distantiam vel invenire vel credere, ita legitur, cum de his ipsis quae pro peccatis offerenda jubebantur sacrificiis Deus loqueretur: *Si autem omnis,* inquit, *synagoga filiorum Israel ignoraverit, et latuerit verbum ab oculis synagogae, et fecerit unum ab omnibus mandatis Domini quod non fiet, et deliquerint, et cognitum illis fuerit peccatum quod peccaverunt in eo.* Ecce ubi dixit, *Et deliquerint,* ibi continuo *peccatum quod peccaverunt* addidit, hoc ipsum utique quod deliquerunt. Et paulo post: *Si autem princeps,* inquit, *peccaverit et fecerit unum ab omnibus praeceptis Domini Dei sui, quod non fiet nolens , et deliquerit.* Item in consequentibus: *Si autem anima,* inquit, *una peccaverit nolens, de populo terrae, in eo quod facit ab omnibus praeceptis Domini quod non fiet, et deliquerit, et cognitum fuerit ei peccatum quod peccavit in ipso* **(Levit. IV, 13, 14, 22, 27 et 28)**. Item alibi: *Anima quaecumque juraverit distinguens labiis malefacere aut benefacere, secundum omnia quaecumque distinxerit homo*

cum jurejurando, et latuerit eum, et hic cognoverit, et peccaverit unum ex his; et confessus fuerit peccatum pro quo peccavit adversus ipsum, et offeret pro eis quae deliquit Domino, pro eo peccato quod peccavit. Et paulo post: *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Anima, si latuerit eum oblivione, et peccaverit nolens a sanctis Domini, offeret delicti sui Domino arietem sine macula de ovibus, pretio argenti siclorum siclo sancto, pro quo deliquit; et pro quo peccavit a sanctis, restituet, et quintas adjiciet super illud, et dabit illud sacerdoti: et sacerdos exorabit pro eo in ariete delicti, et remittetur illi.* Sequitur adhuc et dicit: *Anima quaecumque peccaverit, et fecerit unum ab omnibus praeceptis Domini, quae non oportet fieri, et non cognoverit , et deliquerit, et acceperit peccatum suum; et offeret arietem de ovibus pretio argenti in delictum ad sacerdotem: exorabitque pro eo sacerdos, pro ignorantia ejus quam ignoravit, et ipse non scivit, et remittetur illi. Deliquit enim delicto delictum ante Dominum* **(Levit. V, 4-6, 14-19)**. Et adhuc ita dicit: *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens, Anima quaecumque peccaverit et despiciens despexerit praecepta Domini, et mentitus fuerit quae sunt ad proximum de commendatione aut de societate, aut de rapina, aut injuriam fecerit aliquam proximo, aut invenerit perditionem, et mentitus fuerit de eo, et juraverit injuste de uno ab omnibus quaecumque fecerit homo, ita ut peccet in his: et erit cum peccaverit, et deliquerit, et reddet rapinam quam rapuit, aut injuriam quam nocuit, aut commendatum quod depositum est apud eum, aut perditionem, quam invenit, ab omni re quam juravit pro ea injuste; et restituet ipsum, et quintas ejus adjiciet ad illud, cujus est ipsi reddet; et qua die convictus fuerit delicti sui , offeret Domino arietem ab ovibus sine*

macula, pretio in quod deliquit: et exorabit pro eo sacerdos ante Dominum, et remittetur illi de uno ab omnibus quae fecit, et deliquit in eo **(Id. VI, 1-7)**. Pene ergo in omnibus factis quae dicit esse peccata, eadem etiam delicta dicit. Quapropter et indifferenter ea dici manifestum est multis Scripturarum locis; et habere aliquid differentiae Scriptura testatur, quae dicit, *Sicut quod pro peccato, ita et quod pro delicto.*

XXI. **[Ib. VII, 23-25.]** *Omnem adipem boum et ovium et caprarum non edetis, et adeps morticinorum et a fera captorum fiet in omne opus, et cibo non edetur. Omnis qui ederit adipem a pecoribus quae offeretis ab eis hostiam Domino, peribit anima illa de populo suo.* Dixerat superius, de adipe, *Omnis adeps Domino* **(Id. III, 16)**; et quaesieramus utrum omnis omnino pecoris mundi duntaxat (nam de immundis nulla quaestio est); et quid de adipe fieret, quem vetuit in escam venire: nunc autem dixit quid fieret de adipe morticini et a fera capti, ut sit in omne opus; omne opus, utique illud opus cui tale aliquid necessarium est. Unde remansit quaestio, quid fiat de adipe caeterorum animalium, quae munda sunt ad vescendum. Sed cum dicit omnem animam perire de populo suo, qui ederit adipem eorum pecorum, ex quibus Domino offertur, videtur definiisse illum tantum adipem de pecoribus mundis prohibitum manducari, ex quibus fit sacrificium: quamvis Judaeos audierimus nullum omnino adipem in escam sumere. Sed quid Scriptura voluerit, non quid illi opinati fuerint, requirendum. Denique non inveniunt quid recte de adipe faciant, unde se abstinent, et quomodo eum projiciant, cum dictum sit, *Omnis adeps Domino;* si non adipem sacrificiorum tantum, sed etiam

eorum animalium de quibus non sacrificatur, quamvis immundorum, hic volunt intelligi.

XXII. **[Ib. VII, 29-34.]** Quid sibi vult quod de sacrificiis salutaris iterum admonet, et dicit, eum qui offert donum sacrificii salutaris sui, pectusculum et brachium sacerdotibus dare debere, ita tamen, ut adeps pectusculi offeratur Domino cum pinna jecinoris ; cum superius loquens de sacrificiis salutaris pinnam jecinoris cum adipe ventris et renum et lumborum offerri Domino praeceperit **(Levit. IV, 9)**, tacuerit autem de adipe pectusculi? An quod ibi praetermisit, hic commemorat? Quare ergo de pinna jecinoris et ibi et hic? An forte aliquid interest quod superius de sacrificio salutaris praecepit, hic autem addidit *sui,* tanquam aliud sit salutaris, aliud salutaris sui?

XXIII. **[Ib. IV, 3-7, et VIII, 2, 14, 15, 28.]** Cum sacrificia pro peccatis prius commemoraret, vitulum dixit offerendum pro peccato sacerdotis, qui fecisset populum peccare; postea etiam quando narravit Scriptura, quemadmodum ea quae praecepit Dominus, gesta sunt erga Aaron et filios ejus, dicitur oblatus vitulus pro peccato; sed superius de sanguine vituli cornua tangi praecepit altaris incensi, aspergendum etiam ex ipso sanguine contra velum sanctum, reliquum vero sanguinem fundendum ad basim altaris holocaustomatum: postea vero quando sanctificatur Aaron, de aspersione sanguinis contra velum nihil dictum est; de cornibus autem altaris dictum est; sed non additum est *incensi;* additum est autem, effundendum sanguinem *ad basem altaris;* non dixit, ad basem ejus, tanquam necesse fuisset illud altare accipere, cujus cornua sanguine tetigisset: proinde quamvis ambigue sit positum, liberum est tamen ita intelligere factum, ut fuerat

ante praeceptum de vitulo pro peccato; ut non ejus altaris cornua tacta intelligamus, ad cujus basem fusus est sanguis; sed tacta cornua altaris incensi, fusum autem sanguinem ad basem altaris sacrificiorum.

Superius, quia generaliter praecipiebat, si sacerdos peccasset, ipsum sacerdotem unctum et consummatum, quem vult intelligi summum sacerdotem, sacrificia ista jussit offerre: nunc vero cum sanctificatur Aaron, Moyses offert et ipse accipit pectusculum impositionis, quod antea praelocutus est sacerdoti esse dandum. Inde autem puto pectusculum impositionis dictum, quia imponebatur inde adeps, sicut commemoravit superius de sacrificio salutaris. Cum ergo videatur ab Aaron coepisse summum sacerdotium, quid putamus fuisse Moysen? Si ergo sacerdos non fuit, quomodo per illum omnia illa gerebantur? si autem fuit quomodo summum sacerdotium ab ejus fratre coepisse definimus? Quanquam etiam psalmus ille, ubi dictum est, *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus* **(Psal. XCVIII, 6)**, auferat dubitationem quod sacerdos fuerit et Moyses. Vestem tamen illam sacerdotalem, quae magnum continet sacramentum, Aaron jubetur accipere et successores ejus summi sacerdotes **(Exod. XXVIII)**. In Exodo antequam omnino aliquid de sanctificandis et quodammodo ordinandis sacerdotibus praecipiatur, quando Moyse ascendente in montem, jubentur non ascendere sacerdotes **(Id. XIX, 24)**, quos intelligere alios non possumus nisi filios Aaron; non quia jam erant, sed quia futuri erant, hoc eos jam tunc Scriptura appellavit per anticipationem, sicut sunt pleraque talium locutionum: nam et filius Nave, Jesus appellatus est **(Id. XXXIII, 11)**, cum longe postea hoc nomen ei Scriptura narret

impositum **(Num. XIII, 17)**. Ambo ergo tunc summi sacerdotes erant, Moyses et Aaron; an potius Moyses, Aaron vero sub illo? an et ipse summus propter vestem pontificalem, ille vero propter excellentius ministerium? Nam a principio ei dicitur, *Ipse tibi quae ad populum, tu illi quae ad Deum* **(Exod. IV, 16)**.

Quaeri etiam potest, post mortem Moysi quis ungebat successorem summi sacerdotis, qui succedere nisi defuncto non utique poterat. An quia jam unctus erat inter secundos sacerdotes (idem quippe fuit eleum, quo et summus et secundi ungebantur), vestem tantum sumebat ille pontifex, qua ejus summitas appareret? Et si ita est, utrum ipse sumebat, an eum alius induebat, sicut et post ejus mortem Moyses filium fratris sui? Si ergo ab alio vestiebatur, numquid non poterat a secundo summus; praesertim quia talis erat vestis, ut eum ab alio indui necesse fuerit? an sic induebatur prius, ut etiam postea? Non enim semel indutus non eam ponebat; aut cum posuisset, non eam resumebat. Fieri ergo fortasse poterat, ut secundi vestirent primum, obsequendo, non excellendo. Unde autem apparebat quisnam filiorum summo sacerdoti succedere deberet? non enim primogenitum, aut majorem Scriptura definivit: nisi intelligamus aliquo divino indicio fieri solere, sive per prophetam, sive quolibet alio modo quo consulit Deus solet: quanquam ex contentione res provenisse videatur, ut postea propterea fuerint plures summi sacerdotes, quia contendentibus excellentioribus, litis finiendae causa pluribus honor ipse tribuebatur.

XXIV. **[Ib. VIII, 35.]** Quid est quod dicit Moyses ad Aaron et filios ejus, cum sanctificantur ad ineundum sacerdotium, *Ad ostium tabernaculi testimonii sedebitis*

septem dies, die et nocte, ne moriamini? Numquidnam credibile est, situ corporis uno loco sedere praeceptos per dies septem die et nocte, unde se omnino non commoverent? Nec tamen hinc tanquam allegorice aliquid significatum, quod non fieret, sed intelligeretur , cogendi sumus accipere; sed potius agnoscere locutionem Scripturarum, ubi sessionem pro habitatione et commoratione ponit. Non enim quia dictum est de Semei quod sederit in Jerusalem annos tres **(III Reg. II, 38)**, ideo putandum est per totum illud tempus in sella sedisse, et non surrexisse. Hinc et sedes dicuntur, ubi habent commorationem quorum sedes sunt: habitatio quippe hoc nomen accepit.

XXV. **[Ib. IX, 1.]** *Et factum est, die octavo vocavit Moyses Aaron, et filios ejus, et senatum Israe.* Quem quidam nostri *senatum* interpretati sunt, γερουσίαν graecus habet: hoc est ergo secutus interpres, quia et senatus a senio videtur dictus. Non autem apte in latino diceretur, Vocavit senectutem Israel, pro semibus vel senioribus: quamvis eadem locutio esset si diceretur, Vocavit juventutem Israel, pro juvenibus. Sed hoc usitatum est in latina lingua, illud autem non est. Nam hoc proprie diceretur, si diceretur, Vocavit senectutem Israel. Unde quidam insolenter putantes etiam *senatum* dici, interpretati sunt *ordinem seniorum.* Compendio tamen forsitan melius diceretur, Vocavit seniores Israel.

XXVI. **[Ib. IX, 2-4.]** Moyses dicit ad Aaron: *Et senatui Israel loquere dicens, accipite hircum ex capris unum pro peccato, et arietem et vitulum et agnum anniculum in holocarposim sine macula, et vitulum a bobus, et arietem in sacrificium salutaris ante Dominum, et similam conspersam in oleo; quoniam hodie videbitur Dominus in vobis.* Quatuor genera

sacrificiorum de animalibus superius commendavit; holocausti, pro peccato, salutaris, et consummationis: sed consummationis ad sacerdotis sanctificationem pertinet. Tria ergo genera reliqua hic praecipiuntur offerri, et dicitur hoc senioribus Israel ut pertineat ad universum populum. Sed hoc loco sacrificium pro peccato habet tria pecora; hircum, et arietem, et vitulum: ad holocaustum vero agnus pertinet; et ad sacrificium salutaris, vitulus et aries. Quapropter non est sic distinguendum, ut pro peccato non intelligatur nisi hircus, tria vero reliqua in holocaustum, id est, aries, et vitulus, et agnus: sed potius tria prima pro peccato, id est, quod dictum est, *Accipite hircum ex capris unum pro peccato, et arietem et vitulum,* subaudiatur pro peccato; et reliquus sit agnus in holocarposim, id est in holocaustum. Quod ideo commonendum a nobis fuit, quoniam posset etiam ita distingui, ut cum dictum esset, *Accipite hircum ex capris unum pro peccato,* reliqua jam ad holocarposim pertinere dicerentur. Quod vero adjungit, *sine macula,* ad omnia referri potest. Cum ergo ambiguum sit quomodo aptius distinguatur, illa res adducit ut tria superiora pro peccato intelligantur, quoniam superius pro peccato principis hircum jussit offerri **(Levit. IV, 23)**; et pro peccato cujusque proprio, cum peccat ante Dominum, faciendo unum ex his quae non oportet, praecepit arietem **(Id. V, 18)**; pro peccato vero universae synagogae vitulum **(Id. IV, 14)**. Oportebat ergo ut cum senatui loqueretur quid universus populus offerre debeat, et hircus jubeatur propter principes, et aries propter proprium uniuscujusque peccatum, et vitulus propter peccatum universae synagogae. Aliud est enim quod in populo habet quisque peccatum suum proprium, et possunt habere omnes propria, aliud quando commune peccatum est, quod uno

animo fit, et una voluntate ad aliquid multitudine comparata committitur.

Quod vero sacrificia salutaris vitulum et arietem jubet, haec jubet quae praecipua sunt: universi enim populi causa est. Praecipiens autem antea de sacrificiis salutaris, undelibet jussit offerri, sive masculum, sive feminam: dum tamen nonnisi de bobus et de ovibus et capris offerrentur **(Levit. III)**. Si autem quaeritur quare duo praecepit, vitulum et arietem, difficile est invenire: nisi forte vitulum voluit sacrificium salutaris universi populi; arietem autem pro unoquoque tanquam pro singulis quibusque: quia videtur etiam superius quasi duo genera salutaris sacrificii praecepisse; unum quod velut universorum esset, appellavit sacrificium salutaris; alterum autem ubi dixit, *Si quisque obtulerit sacrificium salutaris sui.* Ubi etiam differentiam reperiebamus, quia in illo quod appellavit salutaris, non commemoravit adipem pectusculi offerendum Domino, atque ipsum pectusculum et brachium dextrum danda sacerdoti: sed in illo hoc fieri jussit quod postea dicit sacrificium salutaris sui **(Supra, quaest. 22)**; quod forte intelligitur singulorum quorumque privatum, non publicum universorum. Nam et Moyses obtulit sacrificia salutaris, nec dictum est ibi, salutaris sui; credo, quoniam pro populo universo obtulit. Ubi autem universi, ibi et singuli; non autem ubi singuli, continuo ibi universi. Singula enim possunt esse sine universo; universi autem non possunt nisi ex singulis quibuscumque constare. Nam singuli quique congregati vel in summam reputati, faciunt universos.

Notandum est sane, cum pro populo offeruntur sacrificia, et pro peccato sacrificia jussa esse offerri, et holocaustum, et sacrificia salutaris; pro sacerdote autem oblatum fuisse pro

peccato, et holocaustum, et consummationis, non autem salutaris: sed consummationis tunc oblatum est, quando sacerdotes sanctificati sunt ut sacerdotio fungerentur, et haec obtulit Moyses pro Aaron et filiis ejus **(Levit. VIII)**; postea vero Aaron ipse jam sanctificatus et sacerdotio fungens, offerre pro se jussus est vitulum pro peccato, et arietem in holocaustum. Non autem jussus est pro se offerre consummationis, quia tunc ideo oblatum est, ut consummaretur sanctificatione, et sacerdotio fungi posset, quo jam quoniam fungebatur, non opus erat eum iterum consummari.

XXVII. **[Ib. IX, 7-21.]** *Et ait Moyses ad Aaron, Accede ad altare, et fac quod pro peccato tuo, et holocaustum tuum: et exora pro te et domo tua.* Mirum est quomodo prius dicat faciendum quod pro peccato, deinde holocaustum, cum sacrificia pro peccatis super holocausta superius jubeat imponi **(Id. IV, 35)**, excepto quod de avibus praecepit **(Id. V, 8-10)**. An forte hic quod prius fiebat, id est holocaustum, posterius commemoravit? Non enim, quemadmodum de avibus, dixit, Fac prius illud et postea illud; sed, fac illud atque illud: quid autem prius faciendum sit, indicat superius exposita instructio, ubi dicit super holocaustum imponi sacrificium pro peccatis. Quanquam valde moveat quod etiam ita narrat Scriptura fecisse Aaron quod audivit; ut prius commemoret eum facere pro peccato, deinde holocaustum. Quod utrum et ipse prius fecerit, an prius hoc Scriptura narraverit quod postea factum est, sicut in multis facere solet, haberetur incertum, nisi quod dixi superius legeretur, cum ageret de sacrificio pro peccato. Ita enim legitur: *Et superponet illud sacerdos super altare super holocaustoma*

Domini, et exorabit pro eo sacerdos pro peccato quod peccavit, et dimittetur illi **(Levit. IV, 35)**. Quomodo ergo posset hoc super holocaustoma imponi, nisi holocaustoma prius imponeretur? Praecepit autem hoc et de sacrificio salutaris, ut super holocaustoma imponeretur: sed quia hoc non ubique dicit, non per omnia sacrificia salutaris, nec per omnia sacrificia pro peccato, potest forsitan dici non hoc regulariter fuisse praeceptum: sed illic tantummodo ut fieret dictum est, id est in sacrificio salutaris, cum sit de bobus, ibi enim id praecepit; et in sacrificio pro peccato, cum fit de femina ex ovibus: caetera vero sive sint salutaris, sive pro peccato, non esse necesse ut super holocausta imponantur.

Movet etiam quod cum faceret Aaron dona populi, quae supra commemoravit, non omnia commemorata sunt immolata, quae fuerant praedicta; sed tantum hircus pro peccato et holocaustum, ubi tamen illum agnum non expressit: duo vero alia, quae ad sacrificia pro peccato potius quam ad holocaustum pertinere diximus, tacuit, id est arietem et vitulum; nisi forte a parte totum intelligi voluit, ut solo capro commemorato etiam illa subsecuta acciperemus.

Cum de sacrificiis salutaris populi narraret, quemadmodum ea fecerit Aaron, de vitulo et ariete ait: *Et occidit vitulum et arietem sacrificii salutaris populi, et obtulerunt filii Aaron sanguinem ad eum, et affudit ad altare in circuitu, et adipem qui a vitulo, et ab ariete lumbum, et adipem tegentem super ventrem, et duos renes, et adipem qui super ipsos est, et pinnam quae est in jecinore; et posuit adipem super pectuscula, et imposuit adipes ad altare: et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron, ablationem ante Dominum, quomodo praecepit Dominus Moysi* . Nunc singulariter, nunc

pluraliter loquitur, cum de duobus animalibus loquatur, vitulo et ariete. Quod ergo dicit *duos renes,* ab utroque animante intelligendum est, atque ita quatuor fiunt; ita et caetera. Quod vero ait, *Et posuit adipes super pectuscula,* cum ipsa pectuscula non imposuerit altari, sacerdoti enim debebantur cum brachiis dextris; quid sibi vult? An intelligendum est, Et posuit adipes qui sunt super pectuscula? ipsos enim posuit, quos imponeret altari a pectusculis demptos. Nam ita et superius praeceperat. Denique sequitur, *Et imposuit adipes super altare, et pectusculum et brachium dextrum abstulit Aaron ablationem ante Dominum:* modo singulariter inferens, et pectusculum dicens, utique utrumque ex utroque animante, quae pectuscula dixerat.

XXVIII. **[Ib. IX, 22.]** Quid est quod ait. *Cum extulisset Aaron manus super populum, benedixit eos, et descendit, cum fecisset quod pro peccato, et holocaustomata, et quae salutaris?* Ubi autem ista fecit, nisi super altare, id est, ad altare stans eique deserviens? Inde ergo descendit ubi stabat. Nimirum illius solutio quaestionis adjuvari hoc testimonio videtur, ubi quaesieramus in Exodo quomodo serviri potuerit ad altare, quod erat altum cubitis tribus? Gradum quippe illic intelligere prohibebamur, quia id Deus vetuerat, ne super altare pudenda virilia ministrantis revelarentur, quod utique fieret, si pars altaris gradus esset, id est, si compactus adhaereret **(In Exod. quaest. 113)**. Denique ibi hoc vetuit, ubi de altari structili loquebatur, unum enim esset altare cum gradu cujus pars esset gradus, et ideo vetitum est; hic vero ubi altaris tanta fuerat altitudo, ut nisi sacerdos super aliquid staret, apte ministrare non posset, intelligendum est, quidquid illud erat, quod ad horam ministrationis ponebatur et

auferebatur, non fuisse altaris partem, et ideo non fuisse contra praeceptum, quo gradum habere prohibitum est: hoc autem qualecumque fuerit, tacuit Scriptura, et ideo quaestio facta est. Sed nunc cum dicit Scriptura sacerdotem, cum fecisset sacrificia, descendisse, hoc est cum immolata imposuisset altari, utique manifestat alicubi eum stetisse unde descenderet: et quia ibi steterat, ideo trium cubitorum altari ministrando deservire potuisse.

XXIX. **[Ib. IX, 24.]** *Et vidit omnis populus, et amens factus est.* Quod alii interpretes dixerunt, *expavit,* conantes transferre de graeco quod dictum est, ἐξέστη, unde ἔκστασις dicitur, qui saepe in Scripturis latinis legitur mentis excessus.

XXX. **[Ib. IX, 24.]** *Et exiit ignis a Domino, et devoravit quae erant super altare, holocaustomata, et adipes.* Quid dixerit, *a Domino,* quaeri potest utrum quia nutu et voluntate Domini factum est, an ab eo loco ignis exiit ubi erat arca testimonii. Non enim in loco aliquo ita est Dominus, quasi alibi non sit.

XXXI. **[Ib. X, 1-3.]** Posteaquam exeunte igne a Domino, incensi et mortui sunt filii Aaron, qui ausi sunt in batillis suis adhibito igne alieno incensum imponere Domino; quod ideo non licebat, quia ex illo igne qui divinitus in altare venerat deinceps custodito, omnia erant accendenda quae in tabernaculo accendi oportebat: mortuis ergo illis ait Moyses, *Hoc est quod dixit Dominus dicens, In eis qui mihi appropinquant sanctificabor, et in omni synagoga glorificabor:* eos appropinquare Domino volens intelligi, qui in tabernaculo sacerdotio fungebantur; sanctificari autem in eis etiam vindicando, sicut factum est. Utrum ut hinc sciretur

quam minus aliis parcat, si illis non parcit: quo sensu dictum est, *Si justus vix salvus erit, peccator et impius ubi parebunt* **(I Petr. IV, 18)**? An potius secundum illud, *Cui plus datur, plus exigitur ab eo?* et illud, *Servus qui non cognovit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit pauca: servus autem qui cognovit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit multa* **(Luc. XII, 48, 47)**? et illud, *Exiguo enim concedetur misericordia; potentes autem potentiora tormenta patientur* **(Sap. VI, 7)**? Sed ubi hoc dixerit Dominus, quod eum dixisse Moyses commemoravit, in Scriptura quae retro est non invenitur. Tale ergo est hoc, quale in Exodo, ubi dicit Domino, *Tu dixisti, Scio te prae omnibus* **(Exod. XXXIII, 12)**; quod invenitur quidem Dominus ei dixisse, sed postea: sed quoniam mendaciter nunquam hoc Moyses diceret, intelligitur id ei etiam ante dixisse, quamvis scriptum non fuerit; ita et hoc. Unde apparet non omnia scripta esse quae Deus locutus est eis, per quos nobis sancta Scriptura ejus ministrata est.

XXXII. **[Ib. X, 6, 7.]** Quid est quod Aaron et reliquos filios ejus mortem illorum duorum lugere prohibens dicit, *Caput vestrum cidara non denudabitis,* ubi certe ostendit cidaras tegmina capitum fuisse; nisi quia illa faciebant lugentes, quae consuetudini ornatus essent contraria? Sicut enim in nostra consuetudine, quia caput apertum magis habetur, operitur in luctu; sic quia illi operimento capitis ornabantur, nudandum erat lugentibus. Quod ideo prohibet, ne lugerent eos in quorum poena sanctificatus est Dominus, id est commendatus est timor ejus. Nec ideo quia lugendi non erant, nam permittit alios lugere illos: sed quia illi lugere tunc non debebant, cum dies sanctificationis eorum agerentur, nondum completis

septem, quibus eos praecepit de tabernaculo non abscedere. Quanquam possit videri, quia illo oleo fuerant sanctificati, hoc dictum esse quod nunquam quemquam lugere deberent. Ita enim dicit: *Fratres autem vestri, omnis domus Israel, plorabunt incendium, quo incensi sunt a Domino. Et ab ostio tabernaculi testimonii non exibitis, ne moriamini: oleum enim unctionis, quod est a Domino, super vos est.*

XXXIII. **[Ib. X, 9-11.]** *Et locutus est Dominus ad Aaron dicens: Vinum et siceram non bibetis tu et filii tui tecum, cum intrabitis in tabernaculum testimonii, aut cum accedetis ad altare, et non moriemini.* Quando ergo eis bibere licebat, quandoquidem in tabernaculum eis quotidie necesse erat introire et accedere ad altare, propter continuam servitutem? Quod si quisquam dicit, non omni die sacrificia imponi solere, quid dicet de ingressu in tabernaculum, qui quotidianus erat propter candelabrum et panes propositionis super mensam ponendos? Si autem respondetur, *in tabernaculum testimonii* nunc quod ait, illud esse intelligendum ubi erat arca testimonii; etiam illuc necesse erat intrare summum sacerdotem propter incensum continuationis. Non enim semel in anno intrabat; sed cum sanguine purificationis semel in anno, propter incensum autem quotidie. An intelligendum est Deum praecepisse ut vinum omnino non biberent? Cur ergo non ita praecepit potius ut breviter diceret, *Vinum non bibetis;* sed addidit, *cum intrabitis in tabernaculum, aut cum accedetis ad altare?* An quia causa non bibendi tacenda non erat, maxime quia Deus praescius erat futuros postea tam multos etiam summos sacerdotes uno tempore, id est non per successionem, qui tabernaculo et sacrificiis et incenso et universo illi ministerio vicibus deservirent; quando utique illi

non bibebant, quorum locus erat deserviendi, alii autem bibebant? An quid aliud hoc loco intelligendum est? Quoniam cum vinum et siceram sacerdotes bibere prohiberet, secutus ait, *Legitimum aeternum in progenies vestras:* ambiguum est utrum superiori sensui connectatur, id est, ad vinum non bibendum pertineat; an inferiori ubi sequitur, *Distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum, et inter medium mundorum et immundorum; et instruere filios Israel omnia legitima quae locutus est Dominus ad eos per manum Moysi:* ut hoc sit officio sacerdotum legitimum aeternum in progenies eorum. Quomodo autem dicat *aeternum,* jam saepe diximus. Hoc quoque ambigue positum est quod ait, *Distinguere inter medium sanctorum et contaminatorum, et inter medium mundorum et immundorum;* utrum ab eo quod sunt sancta et munda, vel inquinata et immunda; an ab eo quod sunt sancti et mundi, vel inquinati et immundi: id est utrum inter illa ipsa sacra, quae rite vel non rite fierent, distinguere voluit sacerdotes; an inter ipsos homines probandos vel improbandos; an potius ad utrumque referendum est, sive homines, sive sacra.

XXXIV. **[Ib. X, 14.]** *Pectusculum segregationis et brachium ablationis manducabitis in loco sancto.* Quamvis singula singulis data sint, nimirum tamen utrumque posset dici segregationis, quia utrumque sacerdoti separatur; et utrumque ablationis sive demptionis, quod graece dicitur ἀφαίρεμα, quia utrumque demitur et aufertur eis pro quibus offertur, ut detur sacerdoti. Pectusculum sane impositionis superius legimus, et brachium ablationis; quia de brachio nihil imponebatur altari, adeps autem de pectusculo imponebatur.

XXXV. **[Ib. X, 14.]**. Quid est quod dicit, *De sacrificiis salutarium,* cum ea dicat quae alibi dixit *sacrificia salutaris;* et cum singulari numero id dixit *sacrificium salutaris,* cum de eadem re diceretur ? An forte hoc loco ubi ait, *A sacrificiis salutarium,* sanitatum dici debuit? Nam in illo psalmo ubi dictum est, *Exaudi nos, Deus sanitatum nostrarum* **(Psal. LXIV, 6)**, hoc verbum habet graecus quod etiam hoc loco, id est σωτηρίων· qui genitivus pluralis in graeca lingua ambiguus est, utrum a salute, an a salutari nomen declinatum sit: quoniam σωτηρία dicitur salus vel sanitas, unde fit genitivus pluralis τῶν σωτηριῶν: salutare autem σωτήριον dicitur, et inde genitivus pluralis idem ipse est. Si ergo recte potest intelligi etiam sacrificium salutis quod est sacrificium salutaris, quoniam a salutari salus datur, et illud est salutare unde salus accipitur: non est necesse ut tanquam multorum salutarium sacrificia hic intelligamus, ubi dictum est *sacrificiis salutarium,* sed multarum forsitan sanitatum, quae tamen ab uno salutari accipiuntur. Quod sit autem salutare Dei, de quo dictum est, *Calicem salutaris accipiam* **(Psal. CXV, 13)**, et de quo Simeon dicit in Evangelio, *Quoniam viderunt oculi mei salutare tuum* **(Luc. II, 30)**; fides christiana novit. Possunt sane non absurde intelligi vel dici etiam sacrificia salutaria, quae sunt salutaris.

XXXVI. **[Ib. X, 15-20.]** *Et erit tibi et filiis tuis et filiabus tuis legitimum sempiternum.* Non frustra est additum, *filiabus;* quoniam quaedam ad escas pertinentia sacerdotum prohibet a feminis accipi, sed a masculis jubet.

Cum quaesisset Moyses caprum oblatum pro populi peccatis, et non invenisset, quoniam fuerat incensus, et iratus esset, quod ea quae pro peccato a populo offerrentur, constituit

Dominus sacerdotibus edenda, oblatis inde adipibus et renibus; iratus autem esset non fratri suo, sed filiis ejus, credo quod ad eos suggerendi ministerium pertineret: respondit illi Aaron et ait, *Si hodie obtulerunt ea quae pro peccato illorum sunt, et holocausta sua ante Dominum, et contigerunt mihi talia, et comedam quod est pro peccato hodie, numquid placitum erit Domino? Et audivit Moyses, et placuit illi.* Hoc videtur dixisse Aaron, quod ipso die quo primum obtulerant filii Israel pro peccato suo, non debuit a sacerdotibus manducari, sed totum incendi, non inde regulam faciens ad caetera; nam deinceps sacrificia pro peccatis ipsi edebant: sed quia hoc primum fuit ipso primo die primitus oblatum, credendum est Aaron sacerdotem hoc divina inspiratione dixisse , ut et illud circa sacerdotes deinceps servaretur quod praeceperat Dominus Moysi, et hoc quod Aaron dixit tanquam divinitus dictum Moyses approbaret. Quid ergo de caeteris ejusdem diei sacrificiis, id est de ariete et vitulo, quae diximus etiam ipsa pro peccato oblata debere intelligi? An de vitulo nulla quaestio est, quoniam oportebat sic fieri, ut de ejus sanguine quemadmodum praeceptum fuerat intromitteretur, unde et tangerentur cornua altaris incensi, et consequens erat ut totus arderet? Quid ergo de ariete? An quoniam primum caprum quaesivit Moyses, quod de capro illi responsum est, hoc et de ariete intelligendum est, quem ex ordine fuerat quaesiturus, nisi illud responsum sacerdotis ei placuisset? De vitulo autem quid quaereret, cum ea lege fieri potuerit, quam de vitulo pro peccato universae synagogae praeceperat Deus, sicut de vitulo pro peccato sacerdotis, id est ut totus arderet extra castra **(Levit. IV, 12 et 21)**? Haec enim sunt verba irascentis Moysi ad filios fratris sui, cum hircum pro peccato quaesitum non invenisset, quia fuerat totus incensus: *Quare*

non comedistis illud quod fuit pro peccato in loco sancto? Quoniam enim sancta sanctorum sunt, hoc vobis dedit edere, ut auferatis peccatum synagogae, et exoretis pro eo ante Dominum. Non enim illatum est a sanguine ejus in sanctum ante faciem intus. Edetis illud in loco sancto, quomodo mihi constituit Dominus. Utique cum dicit, *Non enim illatum est a sanguine ejus in sanctum ante faciem intus,* procul dubio discernit illud quod ita fit pro peccato sacerdotis, sive pro peccato universae synagogae, non de hirco, de quo sanguis quoniam non erat jussus inferri ad tangenda cornua intus altaris incensi, non debuit totus incendi, sed a sacerdotibus manducari. Hoc autem quare sit factum, id est ut etiam ipse totus incenderetur, respondit Aaron, et placuit Moysi.

Sane quoniam sex pecora praecepta fuerunt senioribus populi ut offerrentur pro populo, quorum prius quatuor commemoravit, hircum et arietem, et vitulum, et agnum anniculum; quorum manifestum est hircum pro peccato, manifestum est etiam agnum anniculum in holocaustum; duo vero media, arietem et vitulum, ambigue posita videramus, utrum ad sacrificium pro peccato pertinerent, et hirco adjungerentur, an potius agno ut in holocaustum offerrentur, unde quid nobis videretur, suo loco exposuimus: postea vero ut sex animalia complerentur, vitulum et arietem commemoravit in sacrificium salutaris; nec tamen in consequentibus cum immolata sunt, et identidem commemorata, fit mentio pecorum ipsorum arietis et vituli, quae inter caprum et agnum posuerat, sed tantum ille vitulus et ille aries commemorantur, quos in sacrificium salutaris offerri jusserat, ut jam non sex pecora, sed potius quatuor fuisse credantur: potest fortassis intelligi quod duo illa, quae

prius inter hircum et agnum posuerat, iterum nominavit, et non est alius vitulus et alius aries in sacrificium salutaris: ut cum dixisset hircum pro peccato, et arietem et vitulum non dicens in quid, id est in quam rem, agnum vero anniculum in holocaustum; postea dicere voluerit quid de vitulo et ariete faciendum esset, id est, quia neque pro peccato sicut hircus, neque in holocaustum sicut agnus, sed in sacrificium salutaris jubebantur inferri. Sed si hoc intellexerimus, manebit quaestio quare pro peccato synagogae hircus oblatus sit, cum de sacrificiis quae pro peccatis offerenda essent ab initio Dominus loquens, vitulum offerri jusserit pro peccato synagogae, sicut pro peccato sacerdotis, non caprum, sed vitulum; de quo vitulo etiam sanguinem, similiter ut pro peccato sacerdotis, ad tangenda cornua altaris incensi praecepit inferri **(Levit. IV, 3-18)**: et quae causa fuerit, ut pro peccato Aaron, et Moyses vitulum offerret **(Id. VIII, 14)**, et ipse Aaron alterum vitulum **(Id. IX, 8)**, sicut pro peccato sacerdotis secundum Dei praeceptum offerri oportebat; pro peccato autem populi non vitulus, sicut praeceptum fuerat, sed hircus potius offerretur. Quod cum moveret, visum est nobis, ut supra diximus, quod non solus hircus pro peccato populi, sed et aries et vitulus offerri jussus est, ut ad ista tria subaudiatur, pro peccato: quia et principes erant in populo, pro quibus hircus fuerat offerendus: et singuli quique habere propria peccata potuerunt, pro quibus aries; et unum aliquod peccatum omnes, pro quo vitulus, sicut ab initio praeceptum fuerat, pro peccato universae synagogae vitulum offerri oportebat. Ideo autem cum immolata sunt, hircus tantummodo nominatur, ut alia etiam tacita intelligerentur, locutione a parte totum, quia omnia fuerant pro peccatis.

XXXVII. **[Ib. XI, 33, 34.]** Cum ageret de morticinis immundorum animalium, *Et omne vas fictile,* inquit, *in quo ceciderit ex eis intus* , *quaecumque sunt intus immunda erunt; et illud conteretur,* id est, ipsum vas. *Et omnis cibus qui manducatur, in quemcumque venerit super illum aqua, immundus erit vobis.* Non quaecumque aqua intelligenda est, quae supervenerit cibo, facit eum immundum; sed ex illo vase quod factum est immundum de morticinis immundis, si forte ipsum vas habuit aquam.

XXXVIII. **[Ib. XI, 47.]** *Instruere filios Israel inter vivificantia quae manducantur, et inter vivificantia quae non manducantur:* quae graecus habet ζωογονοῦντα, nostri quidam *vivificantia* interpretari maluerunt, quia utcumque hoc verbum noster usus recepit, quam facere novum insolitum, si dici posset vivigignentia. Non enim quae vivificant, id est vivere faciunt, sed quae vivos fetus gignunt, id est non ova, sed pullos, dicuntur ζωογονοῦντα.

XXXIX. **[Ib. XII, 4.]** Quid est quod ait de muliere quae peperit, *Omne sanctum non tanget, et in sanctuarium non introibit?* Quod sanctuarium vult intelligi; cum legatur in tabernaculum nonnisi sacerdotes solere ingredi, et usque ad velum interius secundum, ultra velum autem ipsum ubi erat arca, nonnisi unum summum sacerdotem? An et ante tabernaculum, ubi erat altare sacrificiorum, sanctuarium dici potuit? Nam saepe appellatur locus sanctus etiam ipsum atrium, cum dicitur, *In loco sancto edent ea* **(Levit. VI, 26)**. Illuc fortassis solebant intrare mulieres, quando offerebant dona sua, quae imponerentur altari.

XL. **[Ib. XII, 2-8.]** Quid est quod dicit, *Si masculum pepererit mulier, immunda erit septem dies; secundum dies secessionis purgationis ejus immunda erit: et in die octavo circumcidet carnem praeputii ejus; et triginta et tres dies sedebit in sanguine suo mundo. Omne quod sanctum est non continget, et in sanctuarium non introibit?* Quae differentia est inter septem dies illos quibus dicit eam immundam, et triginta tres quibus in sanguine suo mundo sedebit? Si enim jam immunda non est per triginta tres dies, quare non tangit quod sanctum est? An hoc adhuc interest, quia in sanguine est, licet mundo: ut hoc distet, quia cum immunda est, ubicumque etiam sederit, immundum facit; cum vero jam in sanguine mundo sedet, tantum quod sanctum est non ei licet tangere, et in sanctuarium intrare? Hoc est enim quod ait, *secundum dies secessionis purgationis suae,* quod dicit alio loco, immunditiam feminae quae menstruis purgatur, septem dierum esse, quando omne super quod sederit immundum erit **(Id. XV, 19-23)**. *Secessionis* autem dicit, quoniam secedebat aliquantum, ne omnia coinquinaret, cum perageret illos dies. Hos dies immunditiae ejus, si feminam pareret, Lex duplicabat, et quatuordecim faciebat: reliquos autem quibus sedebat in sanguine mundo suo, etiam ipsos duplices jusserat observari, id est sexaginta sex, ut omnes essent in partu masculi quadraginta, in feminae octoginta. Aliqui autem codices graeci non habent, *in sanguine mundo suo;* sed, *in sanguine immundo suo.*

Et cum adimpleti fuerint dies purgationis ejus, super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum aut turturem , pro peccato, ad ostium tabernaculi testimonii ad sacerdotem: et

offeret eum ante Dominum, et exorabit pro ea sacerdos, et purgabit eam a fonte sanguinis ejus. Ista lex ejus quae peperit masculum aut feminam. Si autem non invenerit manus ejus quod satis est in agnum, et accipiet duos turtures, aut duos pullos columbinos; unum in holocaustum, et unum pro peccato: et exorabit pro ea sacerdos, et purgabitur. Recte ergo superius non legendum est, *Offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum,* aut *pullum columbinum aut turturem pro peccato,* sicut nonnulli codices habent; sed sicut dictum est, *et pullum columbinum aut turturem pro peccato:* quandoquidem postea dicit, *Si non invenerit manus ejus quod satis est ad agnum, et accipiet duos turtures:* ubi plus videtur habere *et;* nam ea conjunctione detracta, integre sequitur, *accipiet duos turtures aut duos pullos columbinos,* unam avem scilicet in holocaustum, alteram pro peccato.

Sed quo peccato? Numquid peperisse peccatum est? An hic ostenditur illa propago ex Adam, unde Apostolus dicit, *Ex uno in condemnationem;* et quia *per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit* **(Rom. V, 16, 12)**? Et hic satis apparet quemadmodum dictum sit, *Ego enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea in utero me aluit* **(Psal. L, 7)**. Cur ergo non illud quod natum est purgari dicit Scriptura per hoc sacrificium, sed ipsam quae peperit? An ad ipsam quidem, unde illa origo trahebatur, relata purgatio est propter sanguinis fontem; non poterat tamen sine ipsius fetus purgatione fieri, qui ex ipso sanguine exortus est? Nam quo pertinet quod superius ait, *Super filio aut super filia offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et*

pullum columbinum aut turturem pro peccato, si nihil per hoc sacrificium fiebat pro eis qui nascebantur?

Quod si quisquam ita distinguere conabitur, ut dicat non esse jungendum, *Super filio aut super filia* offerre *agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum pro peccato;* sed ita potius legendum, *Et cum adimpleti fuerint dies purgationis ejus super filio aut super filia,* id est dies purgationis impleti fuerint super illo aut super illa, filio scilicet vel filia; ut deinde ab alio sensu sequatur, *Offeret agnum anniculum sine macula in holocaustum, et pullum columbinum pro peccato,* id est, pro peccato suo, cum completi fuerint dies purgationis ejus super filio aut super filia: quisquis ergo ita distinguendum putaverit, ex Evangelio convincetur, ubi cum tale aliquid nato ex virgine Domino facerent, magis propter consuetudinem Legis, quam propter necessitatem alicujus in eo expiandi purgandique peccati, sic legitur, *Et cum inducerent puerum Jesum parentes ejus, ut facerent secundum consuetudinem Legis pro eo* **(Luc. II, 27)**: nondictum est, pro matre ejus, sed, *pro eo;* quamvis ea fierent quae hoc loco praecepta sunt de duobus turturibus aut duobus pullis columbinis. Sic enim baptizari ipse etiam dignatus est baptismo Joannis, qui erat baptismus poenitentiae in remissionem peccatorum **(Matth. III, 13, 11)**, quamvis nullum haberet ille peccatum. Merito ergo quidam nostri ita interpretati sunt etiam istum in Levitico locum, ut non dicerent, *super filio aut super filia;* sed, *pro filio aut pro filia.* Hanc enim vim hujus praepositionis esse intellexerunt hoc loco, ubi graecus ait, ἐφ᾽ υἱῷ ἢ ἐπὶ θυγατρί. Sane advertendum est quam pauper Dominus nasci voluerit, ut non pro illo offerretur agnus et pullus columbinus aut turtur, sed

par turturum aut duo pulli columbini, sicut in Evangelio legitur **(Luc. II, 24)**; quod Scriptura Levitici tunc jussit offerri, si non habuerit manus offerentis quod satis est in agnum.

XLI. **[Ib. XIII, 20]**. *Homini si cui facta fuerit in cute corporis ejus cicatrix signi lucida, et fuerit in cute coloris ejus tactus leprae.* Velut exponendo dixit posterius, unde quod primum dixerat intelligeretur, quoniam dixerat, *Homini si cui facta fuerit in cute corporis ejus cicatrix signi lucida,* ne cicatricem sic intelligeremus, quomodo solet esse vestigium sanati vulneris, aperuit hoc se de colore dicere, cum adjunxit, *Et fuerit in cute coloris ejus tactus leprae.* Quidquid ergo illud est, coloris vitium est, quod nomine cicatricis appellat. Quod vero ait, *tactus leprae,* non quod tactu color sentiatur; sed ita dicit tactum leprae, tanquam ipse homo vel corpus ejus lepra sit tactum, hoc est maculatum atque vitiatum: sicut dici solet, Tetigit eum, vel non tetigit febris. Denique ipsam maculam, tactum vocat, et eam semper isto nomine appellat. Unde nonnulli nostri non *tactum,* sed *maculam* interpretati sunt: quo nomine quidem planius videretur sonare quod legitur; sed potuit et graecus non dicere ἁφὴν, id est *tactum,* sed μῶμον, id est *maculam,* unde ἄμωμον dicit immaculatum: quanquam non ab illo solo quod in colore contingit, sed ab omni vitio purum solet Scriptura ἄμωμον dicere; unde non maculam coloris, sed omnis vitii notam vult intelligi, quod μῶμον appellat. Posset ergo quod ad solum colorem attinet σπίλον dicere; quo verbo usus est Apostolus, ubi ait de Ecclesia, *Non habentem maculam aut rugam* **(Ephes. V, 27)**. Nec μῶμον autem, nec σπίλον dixit, sed ἁφὴν, id est tactum: quod et in graeca

lingua inusitate dicitur in coloribus, et tamen hoc Septuaginta interpretes non piguit graece dicere; cur ergo latinos piguerit? Quod autem dicitur *cicatrix signi,* vel ideo dicitur, quod significet aliquid; vel ideo potius, quod ipsum hominem signo quodam discernit a caeteris, hoc est, notabilem reddit.

XLII. **[Ib. XIII, 3.]** Quid est quod ait, *Et videbit sacerdos, et inquinabit eum?* ad quem veniet ut mundetur. Sed *inquinabit* dictum est, inquinatum pronuntiabit, si haec in eo viderit, quae Scriptura dicit de macula leprae.

XLIII. **[Ib. XIII, 4, 7, 2.]** *Si autem lucidus albus erit in cute coloris ejus , et humilis non fuerit aspectus ejus a cute. Lucidus albus* subauditur tactus, id est, illa macula coloris, non pilus. Quod postea dicit, *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute;* hanc dicit significationem, quod superius *signum* in latino legitur. Nam graecus et supra et hic uno eodemque verbo usus est, σημασίαν dicens.

XLIV. **[Ib. XIII, 5 et 6.]** *Et segregabit illum sacerdos septem diebus in secundo; et videbit illum sacerdos die septimo in secundo: et ecce obscurus tactus non est conversus tactus in cute; et purgavit eum sacerdos: signum enim est:* hoc est, purgatum eum, pronuntiabit; non enim est lepra, sed signum.

XLV. **[Ib. XIII, 4-7.]** *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute, posteaquam vidit illum sacerdos ut purget: et visus fuerit denuo sacerdoti, et viderit eum sacerdos, et ecce commutata significatio in cute; et inquinabit eum sacerdos: lepra est.* Etiam hic *inquinabit* dixit, inquinatum pronuntiabit: *et* autem plus habet, ex more locutionis Scripturae. Hoc itaque videtur admonuisse, ut cum

visus fuerit solus color albus et lucidus, discolor sano colori, adhuc probetur a sacerdote, ut si viderit etiam pilum mutatum in album colorem, et humiliorem factum cutis locum, in quo est albus color, tunc pronuntiet lepram, id est, inquinet hominem pronuntiando leprosum. *Si autem,* inquit, *lucidus albus fuerit in cute coloris ejus,* id est, lucidus albus fuerit ille tactus; quo nomine eamdem maculam appellat: *et humilis non fuerit aspectus ejus a cute; et pilus non erit conversus in album, ipse autem est obscurus,* id est ipse pilus, quia non est albus: *et segregabit sacerdos tactum septem dies; et videbit sacerdos tactum die septimo,* id est illam maculam: *et ecce tactus manet ante eum; non commutatus est tactus in cute,* id est, non est discolor et dissimilis inventus a cute. Ergo sanatum est quod vitiosum erat: sed adhuc jubet probari eamdem sanitatem per alios septem dies, atque ideo sequitur et dicit, *Et segregabit illum sacerdos septem dies in secundo,* id est septem alios dies; *et videbit illum sacerdos die septimo in secundo: et ecce obscurus tactus,* id est, quia non albus et lucidus, ac per hoc concolor sano colori; *non est mutatus tactus,* in cute, sicut et paulo ante dixit, hoc est non est dissimilis a caetera cute: *et purgabit eum sacerdos,* id est, purgatum pronuntiabit a suspicione leprae; non quod habuerit lepram, quam jam non habet, sed quoniam lepra non fuit, quod in illo lucido et albo colore tactus, id est maculae illius quae apparuerat, cum exspectaretur utrum humilior fieret locus, et pilus illic in album converteretur, non contigit, sed potius ille tactus qui fuit ante lucidus et albus, obscurus inventus est, id est similis caetero colori, non lucidus: non erat ergo lepra, *signum est enim,* non lepra, quod sic apparuerit: tamen etiam propter hoc purgatus a suspicione leprae, *lavabit*

vestimenta sua; quia et in illo signo aliquid fuit, propter quod lavanda fuerant vestimenta; *et mundus erit.*

XLVI. **[Ib. XIII, 7, 8.]** Deinde sequitur, *Si autem conversa mutata fuerit significatio in cute, posteaquam vidit illum sacerdos ut purgaret illum;* id est, posteaquam vidit eum sacerdos septimo die prius sanum, ut purgaret illum, mutata est illa significatio, id est illud signum in cute: *et visus fuerit in secundo sacerdoti,* id est post alios septem dies: *et viderit eum sacerdos, et ecce commutata est significatio in cute,* id est, non stetit in illa sanitate, in qua eum viderat post primos septem dies. *Et inquinabit illum sacerdos: lepra est.* Jam hic quoniam illud quod visum fuerat post primos septem dies sanum, non stetit in suo, sed mutatum est in pristinum vitium, lepra pronuntiatur; ita ut non illic exspectetur vel locus humilior, vel pilus in album conversus. Cum enim lepra non sit notabilis atque vitiosa, nisi varietas; hoc ipsum de vitioso colore redire ad sanum, et de sano redire ad vitiosum, ita notabile est, ut non ibi fuerit exspectandum, quod in primo exspectari praeceperat, de humiliori loco et pili candore, sed jam etiam ista varietate sine dubitatione sit lepra.

XLVII. **[Ib. XIII, 9-17.]** Deinde sequitur: *Et tactus leprae si fuerit in homine, veniet ad sacerdotem: et videbit sacerdos; et ecce cicatrix alba in cute; et haec mutavit capillum album, et a sano carnis vivae in cicatrice.* Hinc si subtrahamus *et,* more enim locutionis Scripturarum positum est, iste erit sensus: *Et videbit sacerdos; et ecce cicatrix alba in cute; et haec mutavit capillum album a sano carnis vivae in cicatrice.* Ordo est: *Mutavit capillum album in cicatrice a sano carnis vivae;* id est, cum caro viva et sana habeat capillum obscurum, vel nigrum, haec cicatrix album habet. *Lepra veterascens est*

in cute coloris ejus: et inquinabit eum sacerdos, id est, inquinatum pronuntiabit. *Non segregabit eum, quia immundus est:* hoc videtur dicere, quia ubi inventus fuerit pilus in album mutatus concolor albo vitio cutis, jam non segregatur, ut probetur; nec exspectatur utrum etiam humilior fiat locus; sed ex hoc tantum quod alba est cutis discolor caeterae, et album habet pilum discolorem caeteris qui sunt in carne viva et sana, lepra veterascens pronuntiatur: ideo veterascens, quia jam non est probanda illis bis septem diebus. *Si autem restitutus fuerit color sanus, et conversus fuerit albus:* quoniam dixerat totum album factum per totam cutem, eo ipso jam mundum esse; quia varietas ibi jam non esset. Deinde ait, *Et quacumque die visus fuerit in eo color vivus, inquinabitur:* ubi satis ostendit varietatem improbari. Ac per hoc quod modo dixit, *Si autem restitutus fuerit color sanus, et conversus fuerit albus, et veniet ad sacerdotem; et videbit sacerdos: et ecce conversus tactus in album; et purgabit sacerdos tactum; mundus est.* Restitutum colorem sanum non debemus accipere, ut color sanus esset; etenim ipse erat per quem tamen fiebat immundus propter varietatem. Restitutum ergo dixit colorem sanum, ut illud esset quod fuerat, id est albus sano pereunte. Tunc enim rursus mundus erit, cum totus albus fuerit, quia nulla ibi varietas erit. Sed restitutum pro pereunte accipere, nimis inusitata locutio est. Magis enim videtur dicere debuisse, Si autem restitutus fuerit color albus: nunc vero ait, *restitutus sanus, et conversus fuerit albus;* tanquam diceret, Sanus color si restitutus fuerit in album.

XLVIII. **[Ib. XIII, 30.]** Quid est, quod cum de lepra capitis loqueretur, eam etiam quassationem appellavit, cum in solo

colore fiat, vel cutis vel capillorum, et quod humilior aspectus ejus a caetera cute appareat, sine dolore tamen et sine ulla vexatione? An hoc quod immundum est quassationem voluit appellare pro plaga, velut hac immunditia homo percussus sit?

XLIX. **[Ib. XIII, 47 et 48.]** Quid sibi vult, quod cum diceret de lepra vestimentorum aliarumque rerum ad usus hominum pertinentium, ait, *Aut in vestimento laneo, aut in vestimento stuppeo, aut in stamine, aut in lana, aut in lineis, aut in laneis;* cum jam supra dixisset, *in vestimento laneo, aut in vestimento stuppeo?* Nam stuppeum est utique lineum. An illic vestimenta intelligi voluit; hic autem quodlibet laneum et quodlibet lineum? Non enim vestimenta sunt stramina jumentorum, cum sint lanea; aut vestimenta sunt retia, cum sint linea. Prius ergo specialiter de vestimentis, deinde generaliter de omnibus rebus laneis et lineis dicere voluit.

L. **[Ib. XIII, 48.]** Quaeritur quid dixerit, *In omni operaria pelle;* quod nonnulli interpretati sunt, *In omni confecta pelle.* Sed non ait graecus ἐργασμένῳ δέρματι· ait autem ἐργασίμῳ, quod verbum etiam in Regnorum libro positum est, ubi Jonathan loquitur ad David, *Esto in agro in die operaria* **(I Reg. XX, 19)**, id est, in die qua fit opus. Ac per hoc etiam hic pellem operariam in qua fit opus debemus accipere, id est alicui operi accommodatam. Sunt enim pelles quae tantummodo ad ornamentum habentur, non ad opus.

LI. **[Ib. XIII, 18.]** Quid est quod ait, *In omni vase operario pellis;* nisi quod est ex pelle factum, hoc est in omni vase pellicco? Hoc autem isto loco vas dicit, quod Graeci appellant σκεῦος· hoc enim nomen generale est omnium utensilium. Aliud est autem quod appellatur ἀγγεῖον· nam et

hoc latina lingua vas dicitur: sed ἀγγεῖον, illud magis intelligitur vas quod liquorem capit.

LII. **[Ib. XV, 11.]** Quid est quod ait, *Et quemcumque tetigerit qui fluorem seminis patitur, et manus suas non lavit aqua, lavabit vestimenta, et lavabit corpus suum aqua, et immundus erit usque in vesperam?* Ambigue quippe positum est quod ait, *manus suas non lavit aqua,* velut posteaquam tetigerit. Sed intelligendum est, quemcumque non lotis manibus tetigerit, ipse quem fetigerit, lavabit vestimenta, etc.

LIII. **[Ib. XVI, 16, 19.]** Quid est, quod cum praeciperet quomodo intrare deberet sacerdos summus in sanctum, quod est intra velum, ait inter caetera, *Et exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel, et ab injustitiis eorum, et de omnibus peccatis eorum?* Quomodo ergo pro sanctis, si ab immunditiis filiorum Israel et ab injustitiis eorum de omnibus peccatis eorum? An quia non ait, pro immunditiis filiorum Israel, sed *ab immunditiis,* hoc intelligendum est, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel,* id est pro eis qui sancti sunt ab immunditiis filiorum Israel, non consentientes immunditiis eorum: non quia pro ipsis tantum exorandum erat, sed quia etiam pro ipsis, ne quisquam putaret ita fuisse sanctos, ut nihil esset unde pro eis exoraretur, quamvis essent ab immunditiis filiorum Israel et ab injustitiis eorum alieni? *De omnibus peccatis eorum,* id est, quae injustitiae veniebant de omnibus peccatis eorum.

Potest et iste esse sensus, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel;* id est, ut hoc pro illis exorari intelligatur, ut ab immunditiis filiorum Israel tuti essent. Sed *exorabit* non potest accipi, nisi quod alio verbo dicitur, propitiabit. Unde et

propitiatorium vocatur, quod alii exoratorium interpretati sunt: graece autem dicitur ἱλαστήριον. Et quod hoc loco latinus ait, *Exorabit pro sanctis,* graecus habet ἐξιλάσεται, quod non intelligitur nisi pro peccatis. Unde scriptum est in Psalmo, *Qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis* **(Psal. CII, 3)**. Hic ergo aptior sensus est, ut intelligatur sacerdos etiam pro his propitiare Deum, qui sancti sunt ab immunditiis filiorum Israel; et quia licet ita sancti sint ut immunditiis filiorum Israel et injustitiis non consentiant, habent tamen aliquid propter quod eis necessaria sit propitiatio Dei.

Sane in quodam graeco invenimus, *Et exorabit sanctum;* non, *pro sanctis:* et illud quidem *sanctum,* genere neutro, id est τὸ ἅγιον. Nam posset intelligi, exorabit sanctum Deum, et nulla esset quaestio: quomodo autem possit intelligi, *exorabit hoc sanctum,* difficile est dicere, nisi forte illud sanctum quidquid est quod Deus est; quia et Spiritus sanctus, qui utique Deus est, neutro genere graece dicitur τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Et forte hoc est, si tamen ille codex verior est, qui emendatior videbatur, ἐξιλάσεται τὸ ἅγιον, hoc est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, quod latine genere neutro dici non potest. Quamvis et in tribus aliis codicibus, uno graeco et duobus latinis, non invenerimus, nisi quod supra diximus, *Exorabit pro sanctis.* Quod potest et sic accipi, ut non pro sanctis hominibus, sed pro iis quae sancta sunt intelligatur, id est tabernaculo ipso, et quaecumque in eis essent sanctificata Domino: ut hoc sit, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel,* propitiabit Deum pro iis quae sanctificata sunt Domino, ab immunditiis filiorum Israel; quia in medio eorum erat tabernaculum. Sic enim sequitur: nam cum

dixisset, *Exorabit pro sanctis ab immunditiis filiorum Israel, et ab injustitiis eorum, de omnibus peccatis eorum;* continuo subjecit, *Et ita faciet tabernaculo testimonii quod creatum est in eis, in medio immunditiae eorum:* ut ad hoc necessaria videatur illa propitiatio pro sanctis, id est pro tabernaculo et omnibus quae in eo sancta dicuntur. Nam et paulo post hoc dicit de altari, quod aspersione sanguinis mundaret illud sacerdos, et sanctificaret ab immunditiis filiorum Israel.

LIV. **[Ib. XVI, 20.]** *Et perficiet exorans sanctum.* Utrum perficiet sanctum? an exorans sanctum, secundum id quod supra diximus? nam et hic neutro genere graece dictum est τὸ ἅγιον. Utrum ergo exorans Dominum perficiet sanctum, id est perfecte sanctificat quod sanctificat? an *perficiet,* quod ait, *exorans sanctum,* id est, illud sanctum quod est τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

LV. **[Ib. XVI, 20, 27, 29, 33.]** De duobus hircis, uno immolando, et alio in desertum dimittendo, quem ἀποπομπαῖον vocant , solet esse disceptatio: et a quibusdam ille immolandus in bono accipitur, ille autem dimittendus in malo. Non tamen iste sensus ideo confirmandus est, quia homo in cujus manu in eremum hircus dimittitur, cum redierit, lavare jussus est vestimenta sua et corpus suum aqua, et sic ingredi in castra; tanquam et hoc sit indicium cur in malo sit ille hircus accipiendus, a cujus contagione homo abluendus est. Sic enim dicit abluendum et qui alterius hirci vitulique acceperit carnes, et extra castra combusserit; quia ita de illo et de vitulo fieri jubet, de quorum immolatorum sanguine fit aspersio, et sunt pro peccatis: ac per hoc non negligenter istorum duorum hircorum distinctio in allegorica significatione tractanda est. Item cum constituisset

diem decimum septimi mensis sabbato sabbatorum, quo fieret supradicta purgatio a sacerdote illo uno qui patri succedit, loquens de eodem sacerdote ait, *Exorabit sanctum sancti:* quod jam nescio utrum aliter accipiendum sit, quam, Exorabit in sancto sancti, quodam genere locutionis; in illo scilicet sancto quo solus ipse summus sacerdos intrabat, quod est intra velum, ubi arca erat testimonii et altare incensi. Non enim eumdem locum tanquam Deum exorabit, sed quia ibi exorabit Deum, ita positum est, *Exorabit sanctum sancti.* Nam et hoc genere neutro in graeco positum est, τὸ ἅγιον τοῦ ἁγίου. An forte Spiritum sanctum sancti Dei, hoc est, τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ ἁγίου Θεοῦ; An potius *Exorabit* dictum est, Exorando purgabit? Nam sic verba contexit: *Et exorabit sanctum sancti, et tabernaculum testimonii* , *et altare exorabit, et pro sacerdotibus et pro omni synagoga exorabit.* Quomodo ergo exorabit tabernaculum et altare, nisi, ut dictum est, intelligamus, exorando purgabit?

LVI. **[Ib. XVII, 3, 4.]** Illud quod dicit, *Quicumque occiderit vitulum, aut ovem, aut capram in castris, et quicumque occiderit extra castra, et ad ostium tabernaculi testimonii non attulerit,* et in hoc constituit peccatum, et comminatur facienti; non de iis dicit quae occiduntur ad usum vescendi, vel si quid aliud, sed de sacrificiis. Prohibuit enim privata sacrificia, ne sibi quisque quodammodo sacerdos esse audeat; sed illuc afferat, ubi per sacerdotem offerantur Deo. Ita enim nec vanis sacrificabunt: nam et hoc in ea consuetudine cavendum praemonuit. Cum ergo non liceret offerri sacrificia nisi in tabernaculo, cui templum postea successit; unde et rex Israel Jeroboam vaccas facere ausus est, quibus populus sacrificaret, ne hujus legis necessitate seducerentur ab eo qui

sub regno ejus erant, dum pergerent Jerusalem ut in templo Dei offerrent sacrificia sua, in quo facto a Domino condemnatus est **(III Reg. XII, 28-30)**: merito quaeritur quomodo licite sacrificaverit Elias extra templum Dei, quando et ignem de coelo impetravit, et prophetas daemoniorum convicit **(Id. XVIII, 36 39)**. Quod mihi non videtur alia ratione defendi, quam illa qua defenditur et Abrahae factum, quod filium Deo jussus voluit immolare **(Gen. XXII, 3-10)**. Cum enim jubet ille qui legem constituit, aliquid fieri quod in lege prohibuit, jussio ipsa pro lege habetur, quoniam auctor est legis. Non enim deesse possent miracula alia praeter sacrificium, quibus superarentur et convincerentur prophetae lucorum: sed Spiritus Dei qui fuerat in Elia, quidquid in hac re fecit, contra legem esse non potest, quia dator est legis.

LVII. **[Ib. XVII, 10-12.]** Quid est quod prohibens edendum sanguinem dicit, *Anima omnis carnis, sanguis ejus est?* Quem totum locum sic explicat: *Et homo, homo filiorum Israel, aut de proselytis qui appositi sunt in vobis, quicumque ederit omnem sanguinem; et statuam faciem meam super animam quae manducat sanguinem, et perdam illam de populo suo. Anima enim omnis carnis, sanguis ejus est. Et ego dedi illud vobis exorare pro animabus vestris: sanguis enim ejus pro anima exorabit. Propterea dixi filiis Israel, Omnis anima ex vobis non edet sanguinem; et proselytus qui appositus est in vobis, non edet sanguinem.* Numquidnam si animam pecoris sanguinem dicimus, etiam anima hominis sanguis putanda est? Absit. Quomodo ergo non ait, Anima omnis carnis pecoris sanguis ejus est; sed, *Anima,* inquit, *omnis carnis sanguis ejus est?* In omni utique carne, etiam hominis caro deputatur. An quia vitale aliquid est in sanguine, quia per

ipsum maxime in hac carne vivitur, qui in omnibus venis per corporis cuncta diffunditur, ipsam vitam corporis vocavit animam, non vitam quae migrat ex corpore, sed quae morte finitur? Qua locutione dicimus istam vitam temporalem esse, non aeternam; mortalem, non immortalem: cum sit immortalis animae natura, quae ablata est ab Angelis in sinu Abrahae **(Luc. XVI, 22)**; et cui dicitur, *Hodie mecum eris in paradiso* **(Id. XXIII, 43)**; et quae in tormentis ardebat inferni **(Id. XVI, 23)**. Secundum istam ergo significationem, qua perhibetur anima etiam haec temporalis vita, dixit apostolus Paulus, *Non enim facio animam meam pretiosiorem quam me* **(Act. XX, 24)**; ubi se ostendere voluit et mori paratum pro Evangelio. Nam secundum significationem qua anima dicitur illa quae migrat ex corpore, magis eam pretiosam faciebat, cui tantum meritum conquirebat. Sunt et aliae hujusmodi locutiones. Vita itaque ista temporalis maxime sanguine continetur in corpore. Sed quid est quod ait, *Dedi vobis eum ad altare Dei, exorare pro anima vestra;* tanquam anima pro anima exoret? Numquid sanguis pro sanguine, quasi de nostro sanguine solliciti simus, cum pro anima nostra volumus exorari? Absurdum est hoc.

Sed multo est absurdius ut sanguis pecoris exoret pro anima hominis, quae mori non potest: cum manifeste Scriptura testetur in Epistola ad Hebraeos, illum sanguinem victimarum nihil profuisse ad exorandum Deum pro peccatis hominum; sed significasse aliquid quod prodesset. *Impossibile est enim,* inquit, *sanguinem hircorum et taurorum auferre peccata* **(Hebr. X, 4)**. Restat itaque ut quoniam pro anima nostra exorat Mediator ille, qui omnibus illis sacrificiis quae

pro peccatis offerebantur praefigurabatur, illud appelletur anima quod significat animam.

Solet autem res quae significat ejus rei nomine quam significat nuncupari; sicut scriptum est, *Septem spicae, septem anni sunt;* non enim dixit, septem annos significant: et, *Septem boves, septem anni sunt* **(Gen. XLI, 26)**; et multa hujusmodi. Hinc est quod dictum est, *Petra erat Christus* **(I Cor. X, 4)**: non enim dixit, Petra significat Christum, sed tanquam hoc esset, quod utique per substantiam non hoc erat, sed per significationem. Sic et sanguis quoniam propter vitalem quamdam corpulentiam animam significat, in sacramentis anima dictus est. Verum si quisquam putat animam pecoris esse sanguinem, non est in ista quaestione laborandum. Tantum ne anima hominis, quae carnem humanam vivificat, et est rationalis, sanguis putetur, valde cavendum est, et hic error modis omnibus refutandus. Quaerendae etiam locutiones, quibus per id quod continet, significetur id quod continetur, ut quoniam anima sanguine tenetur in corpore (nam si fuerit effusus abscedit), per ipsum aptius significata sit anima, et ejus nomen sanguis acceperit. Sicut ecclesia dicitur locus quo Ecclesia congregatur. Nam Ecclesia homines sunt, de quibus dicitur: *Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam* **(Ephes. V, 27)**. Hoc tamen vocari etiam ipsam domum orationum, idem apostolus testis est, ubi ait: *Numquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? an ecclesiam Dei contemnitis* **(I Cor. XI, 22)**? Et hoc quotidianus loquendi usus obtinuit, ut in ecclesiam prodire, aut ad ecclesiam confugere non dicatur, nisi qui ad locum ipsum parietesque prodierit vel confugerit, quibus Ecclesiae congregatio continetur. Scriptum est etiam, *Et*

effundens sanguinem, qui fraudat mercedem mercenarii **(Eccli. XXXIV, 27)**. Mercedem sanguinem dixit, quoniam ea sustentatur vita, quae nomine sanguinis appellatur.

Sed cum Dominus dicat, *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis meum sanguinem, non habebitis in vobis vitam* **(Joan. VI, 54)**; quid sibi vult quod a sanguine sacrificiorum, quae pro peccatis offerebantur, tantopere populus prohibetur, si illis sacrificiis unum hoc sacrificium significabatur, in quo vera fit remissio peccatorum: a cujus tamen sacrificii sanguine in alimentum sumendo, non solum nemo prohibetur, sed ad bibendum potius omnes exhortantur, qui volunt habere vitam? Quaerendum igitur quid significet, quod homo prohibetur in Lege sanguinem manducare, eumque Deo fundere jubetur. Nam de animae natura, cur per sanguinem significata sit, quantum in praesentia satis visum est, diximus.

LVIII. **[Ib. XVIII, 7, 8.]** *Turpitudinem patris tui et turpitudinem matris tuae non revelabis; turpitudo enim eorum est* . Prohibet cum matre concumbere: ibi est enim turpitudo patris et matris. Nam postea prohibet et novercae, ubi dicit, *Turpitudinem uxoris patris tui non revelabis; turpitudo enim patris tui est:* ubi exposuit quomodo in matre utriusque sit turpitudo, id est patris et matris; in noverca enim tantum patris.

LIX. **[Ib. XVIII, 9, 11.]** *Turpitudinem sororis tuae ex patre tuo, aut ex matre tua, quae domi est nata, vel quae foris nata est, non revelabis turpitudinem earum . Quae domi nata est,* intelligitur ex patre: *quae foris nata est,* intelligitur ex

matre, si forte de priore viro eam mater susceperat, et cum illa in domum venerat, quando patri ejus nupsit, quem monet Scriptura ne revelet turpitudinem sororis suae. Hic videtur non prohibuisse, et quasi praetermisisse concubitum cum sorore de utroque parente nata: non enim dicit, Turpitudinem non revelabis sororis tuae ex patre et matre, sed, *ex patre aut ex matre.* Verum quis non videat etiam illud esse prohibitum multo maxime? Si enim non licet sororis turpitudinem revelare ex quolibet parente natae, quanto magis ex utroque? Quid est autem quod interposita prohibitione concubitus, etiam cum suis neptibus, sive de filio, sive de filia, sequitur et dicit, *Turpitudinem filiae uxoris patris tui non revelabis?* Si enim huc usque dixisset, intelligeremus etiam cum filia novercae prohibitum fuisse concubitum, quam ex priore viro noverca peperisset, nec hujus qui prohibetur soror esset, vel ex patre, vel ex matre: cum vero addidit, *Ex eodem patre soror tua est, non revelabis turpitudinem ejus,* manifestat de sorore factam esse istam prohibitionem, cum fuerit ex patre et ex noverca, de qua jam superius dixerat. An ideo iterum hoc apertius voluit prohibere, quia superius subobscurum fuit? saepe enim hoc facit Scriptura.

LX. **[Ib. XVIII, 14.]** *Turpitudinem fratris patris tui non revelabis, et ad uxorem ejus non introibis.* Exposuit quid dixerit, *Turpitudinem fratris patris tui,* id est, patrui tui, *non revelabis:* hoc est enim, *ad uxorem ejus non introibis.* In uxore quippe patrui, voluit intelligi turpitudinem patrui; sicut in uxore patris, turpitudinem patris.

LXI. **[Ib. XVIII, 16.]** *Turpitudinem uxoris fratris tui non revelabis; turpitudo fratris tui est.* Quaeritur utrum hoc vivo fratre, an mortuo sit prohibitum: et non parva quaestio est. Si

enim dixerimus de vivi fratris uxore locutam Scripturam, uno generali praecepto, quo prohibetur homo ad uxorem accedere alienam **(Exod. XX, 14)**, etiam hoc utique continetur. Quid est ergo quod tam diligenter has personas, quas appellat domesticas, propriis prohibitionibus distinguit a caeteris? Non enim et quod prohibet de uxore patris, hoc est de noverca, vivo patre accipiendum est, et non potius mortuo. Nam vivo patre quis non videat multo maxime prohibitum, si cujuslibet hominis uxor aliena prohibita est maculari adulterio? De his ergo personis videtur loqui, quae possent non habentes viros in matrimonium convenire, nisi Lege prohiberentur, sicut fertur esse consuetudo Persarum. Sed rursus, si fratre mortuo intellexerimus prohibitum esse ducere fratris uxorem, occurrit illud, quod excitandi seminis causa, si ille sine filiis defunctus esset, jubet Scriptura esse faciendum **(Deut. XXV, 5)**: ac per hoc collata ista prohibitione cum illa jussione, ne invicem adversentur, intelligenda est exceptio, id est, non licere cuiquam defuncti fratris ducere uxorem, si defunctus posteros dereliquit; aut etiam illud esse prohibitum, ne liceret ducere fratris uxorem, etiam quae a fratre vivo per repudium recessisset. Tunc enim, sicut Dominus dicit, ad duritiam Judaeorum Moyses permiserat dare libellum repudii **(Matth. XIX, 8)**, et per hanc dimissionem potuit putari quod licite quisquam sibi uxorem copularet fratris, ubi adulterium non timeret, quoniam repudio discessisset.

LXII. **[Ib. XVIII, 17.]** *Turpitudinem mulieris et filiae ejus non revelabis:* id est, ne putet quisquam licere sibi ducere filiam uxoris suae. Simul enim mulieris et filiae ejus non licet revelare turpitudinem, id est ambabus misceri, et matri et filiae.

LXIII. **[Ib. XVIII, 17, 18.]** *Filiam filii ejus et filiam filiae ejus non accipies.* Etiam neptem uxoris de filio vel de filia duci prohibuit. *Uxorem super sororem ejus non accipies in zelum.* Hic non prohibuit superducere, quod licebat antiquis propter abundantiam propagationis: sed sororem sorori noluit superduci; quod videtur fecisse Jacob **(Gen. XXX, 22-28)**, sive quia nondum fuerat lege prohibitum, sive quia suppositae alterius fraude deceptus est, et illa magis de placito veniebat, quam posterius accepit; sed injustum erat priorem dimitti, ne faceret eam moechari. Hoc autem quod ait *in zelum,* utrum ideo positum est, ne sit zelus inter sorores, qui inter illas quae sorores non essent contemnendus fuit? an ideo potius, ne propter hoc fiat, id est ne hoc animo fiat, ut in zelum sororis soror superducatur?

LXIV. **[Ib. XVIII, 19.]** *Et ad mulierem in segregatione immunditiae ejus non accedes revelare turpitudinem ejus:* id est, ad menstruatam mulierem non accedes. Segregabatur enim secundum Legem, propter immunditiam. Hoc cum superius satis sufficienter prohibuisset **(Levit. XV, 19-27)**, quid sibi vult quod etiam hic hoc eisdem praeceptis voluit adjungere? An forte in superioribus quod jam dictum est, ne figurate accipiendum putaretur, etiam hic positum est, ubi talia prohibita sunt, quae etiam tempore Novi Testamenti remota umbrarum veterum observatione, sine dubio custodienda sunt? Quod videtur etiam per prophetam Ezechielem significasse, qui inter illa peccata quae non figuratae, sed manifestae iniquitatis sunt, etiam hoc commemorat, ad mulierem menstruatam si quis accedat; et inter justitiae merita, si non accedat **(Ezech. XVIII, 6, et**

XXII, 10). Qua in re non natura damnatur, sed concipiendae proli noxium perhibetur .

LXV. **[Ib. XVIII, 20]** *Et ad uxorem proximi tui non dabis concubitum seminis tui, inquinari ad eam.* Ecce ubi rursus prohibet adulterium, quod cum aliena uxore committitur, quod etiam in Decalogo prohibetur **(Exod. XX, 14)**. Unde apparet illa ita prohibita, ut etiam mortuis viris suis non ducantur uxores, quarum prohibet turpitudinem revelari.

LXVI. **[Ib. XVIII, 21.]** *Et a semine tuo non dabis servire principi.* Hic non video quid intelligatur, nisi principi qui pro Deo colitur. Non enim ait δουλεύειν, sed λατρεύειν, in graeco, quod latinus non solet interpretari, nisi ut dicat *servire;* plurimum autem distat. Nam servire hominibus sicut servi serviunt, quod non est λατρεύειν, sed δουλεύειν, Scriptura non prohibet: servire autem secundum id quod est λατρεύειν, non jubetur hominibus, nisi uni vero Deo, sicut scriptum est, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* **(Deut. VI, 13)**. Non solum autem hoc verbo, quod ait λατρεύειν, satis significat quem principem dicat, id est, cui cultus tanquam Deo exhibetur; verum etiam eo quod adjungit, *Et non profanabis nomen sanctum,* sive Dei, de cujus populo datur illo modo servire principi; sive nomen sanctum ipsius populi Israel, propter quod dicitur, *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum* **(Levit. XI, 44; XIX, 2; et I Petr. I, 16)**. Opportunissime etiam hic adjungit, *Ego Dominus;* hoc utique admonens, quia illi soli debetur λατρεία, id est ea servitus qua servitur Deo.

LXVII. **[Ib. XVIII, 25.]** Quod dicit, *Et exhorruit terra eos qui insident super eam,* propter mala facta eorum, quae superius

commemoravit, non ideo dictum putandum est, quod habeat terra sensum quo ista sentiat et exhorreat; sed nomine terrae homines significat, qui sunt super terram. Proinde cum haec mala faciunt homines, inquinant terram, quia inquinantur homines qui haec imitantur; et exhorret terra, quia exhorrent homines qui nec faciunt nec imitantur.

LXVIII. **[Ib. XIX, 11.]** *Non furtum facietis neque mentiemini, neque calumniam faciet unusquisque proximo.* Illud de furto positum est in Decalogo. Quod autem dicit, *Neque mentiemini, neque calumniam faciet unusquisque proximo,* mirum si non eo praecepto continetur, quod ibi positum est, *Neque falsum testimonium dices adversum proximum tuum* **(Exod. XX, 15, 16)**; quoniam neque calumnia sine mendacio fieri potest, quod falsi testimonii generalitate concluditur. Sed utrum haec aliqua compensatione admittenda sint, magna quaestio est: sicut de mendacio pene omnibus videtur, quod ubi nemo laeditur, pro salute mentiendum est. Utrum ergo ita et de furto? an furtum fieri non potest, ubi nullus laeditur? Quinimo fieri potest, etiam quando ei cui fit consulitur, tanquam si quisquam homini volenti se occidere, gladium furetur. Nam calumnia nescio utrum cuiquam ad ejus utilitatem fieri possit: nisi forte quod ad majus gaudium fiebat, quo postea fruerentur, quod Joseph de scypho calumniabatur fratribus suis, quibus etiam explorationis falsum crimen intenderat **(Gen. XLIV, 5, et XLII, 9, 14)**. Quanquam si definitionibus ista determinare tentemus, fortasse furtum non est, nisi quando alieno occulte ablato proximus laeditur; et calumnia non est, nisi quando falsi criminis objectione proximus laeditur: mendacium autem non possumus dicere tunc tantummodo esse, quando proximus laeditur; cum enim

falsum ab sciente dicitur, procul dubio mendacium est, sive illo quisquam, sive nemo laedatur. Proinde magna quaestio de mendacio, utrum possit aliquando justum esse mendacium, facile solveretur fortasse, si sola praecepta intueremur, non et exempla. Nam quid isto praecepto absolutius, *Non mentiemini?* Sic enim dictum est, quomodo, *Non facies tibi idolum;* quod factum non potest aliquando justum esse; et quomodo dictum est, *Non moechaberis:* quis autem dicat aliquando moechiam justam esse posse? Et, *Non furaberis:* secundum enim definitionem illam furti, justum esse furtum nunquam potest. Et, *Non occides* **(Exod. XX, 4, 14, 15, 13)**; quoniam cum homo juste occiditur, lex eum occidit, non tu: numquid ita dici potest, Cum homo juste mentitur, lex mentitur? Sed exempla faciunt difficillimam quaestionem. Mentitae sunt obstetrices Aegyptiae, et bona illis Deus retribuit **(Id. I, 19, 20)**: mentita est Raab pro exploratoribus terrae, et ideo liberata est **(Josue II, 4, et VI, 23)**. An ex quo dictum est in Lege, *Non mentiemini,* ex illo intelligendum est nec in tali causa licere mendacium, in quali causa legitur Raab esse mentita? Sed magis credibile est, quia injustum erat mendacium, ideo prohibitum; non quia prohibitum, ideo factum injustum. Fortassis ergo, sicut de obstetricibus diximus, non hoc in eis remuneratum quod mentitae sunt, sed quod infantes Hebraeos liberaverunt, ut propter hanc misericordiam illud peccatum veniale sit factum, non tamen existimetur non fuisse peccatum: sic etiam de Raab intelligendum est, remuneratam in illa liberationem exploratorum, ut propter eamdem liberationem venia sit data mendacio. Ubi autem venia datur, manifestum est esse peccatum. Sed illud cavendum est, ne ita quisque existimet etiam caeteris peccatis, si propter liberationes hominum fiant,

ita veniam posse concedi. Multa enim mala intolerabilia et nimium detestanda istum sequuntur errorem.

LXIX. **[Ib. XIX, 15.]** *Non nocebis proximo.* Si quid sit nocere et non nocere, pateret hominibus, hoc generale praeceptum ad innocentiam retinendam fortasse sufficeret. Omnia enim quae prohibentur committi in proximum, ad hoc unum referenda sunt, quod dictum est, *Non nocebis proximo.* Nam quod sequitur, *Non rapies,* nisi ad hoc referatur, ne rapiendo noceatur, aliquando evenit, ut non rapiendo quisque noceat. Nam gladius insanienti rapiendus est, et si non fecerit quis ut oportuerit , magis nocuerit.

LXX. **[Ib. XIX, 17 et 18.]** Quid est quod cum supra dixisset, *Non odio habebis fratrem tuum in animo tuo: arguendo argues proximum tuum, et non accipies propter ipsum peccatum,* consequenter adjunxit, *Et non vindicatur manus tua?* utrum pro eo quod est, non punitur? Animo enim bono facis, cum disciplinam peccanti proximo imponis, ne accipias peccatum ejus negligendo. Ad hoc enim pertinet quod ante posuit, *Non odio habebis proximum tuum in animo tuo.* Videri enim potest ei qui arguitur, quod oderis cum, cum non sit in animo tuo. An, *non vindicatur manus tua,* hoc potius admonet, ne quaeras vindicari manum tuam, nec ulciscendi libidine rapiaris? Nam quid est aliud, vindicari velle, nisi laetari vel consolari de alieno malo? Et ideo dictum est, *Non irasceris filiis populi tui.* Sic enim recte ira definita est, quod sit ulciscendi libido. Quidam vero codices habent, *Et non vindicabitur manus tua:* id est, ne arguendo vindicare te velis, sed potius consulere illi quem arguis.

LXXI. **[Ib. XIX, 28.]** *Et incisiones super animam non facietis in corpore vestro. Super animam dixit,* super funus mortui: de anima quippe dolor est quae recessit. Ad hunc autem dolorem pertinet luctus, in quo luctu nonnullae gentes habent consuetudinem secare corpora sua. Hoc fieri Deus prohibet.

LXXII. **[Ib. XX, 5.]** *Ita ut fornicentur in principes de populo suo.* Non de populo suo principes, sed de populo suo fornicentur. Eos quippe principes vult hic intelligi, qui pro diis colebantur: sicut Apostolus dicit, *Secundum principem potestatis aeris* **(Ephes. II, 2)**; et in Evangelio Dominus, *Nunc princeps hujus mundi missus est foras* **(Joan. XII, 31)**; et, *Ecce venit princeps mundi, et in me nihil inveniet* **(Id. XIV, 30)**.

LXXIII. **[Ib. XX, 10.]** *Homo, homo quicumque adulteraverit uxorem viri, aut quicumque adulteraverit uxorem proximi sui, morte moriantur:* pluraliter dixit, *morte moriantur,* hoc est qui adulteravit, et quae adulterata est. Hic aliquid distare voluit inter quemlibet virum et proximum, quamvis multis locis proximum pro omni homine ponat. Sed quae est ista locutio, ut cum jam dixisset de viro, hoc idem repetierit de proximo, cum sit consequens, ut multo magis ab uxore proximi abstinendum sit, si ab uxore cujuslibet viri abstinendum est? Nam si prius de proximo dixisset, ne putaretur uxorem licere adulterare non proximi, addendum fuisset de quolibet viro: nunc vero, si quod minus est non licet; quanto minus licet quod majus malum est? Nam si non licet adulterare uxorem cujuslibet viri, quanto magis proximi? An forte ista repetitio tanquam exponit quid prius dictum sit, ut ideo intelligat homo quantum malum sit adulterare uxorem

viri, quia si hoc fecerit, uxorem proximi adulterat? Proximus est enim omnis homo homini.

LXXIV. **[Ib. XX, 16.]** *Et mulier quae accesserit ad omne pecus, ascendi ab eo, interficietis mulierem et pecus: morte moriantur; rei sunt.* Quaeritur quomodo sit reum pecus, cum sit irrationale, nec ullo modo legis capax. An quemadmodum transferuntur verba modo locutionis, quae graece appellatur μεταφορὰ, ab animali ad inanimale, sicut dicitur improbus ventus, vel iratum mare; ita et hic translatum est a rationali ad irrationale? Nam pecora inde credendum est jussa interfici, quia tali flagitio contaminata, indignam refricant facti memoriam.

LXXV. **[Ib. XX, 17.]** *Quicumque acceperit sororem suam ex patre suo, aut ex matre sua, et viderit turpitudinem ejus; improperium est: exterminabuntur in conspectu generis sui. Turpitudinem sororis suae revelavit, peccatum suum accipient.* Quid ait in hoc loco, *viderit,* nisi concumbendo cognoverit? sicut in Lege dicitur, *Cognovit uxorem suam* **(Gen. IV, 1, 17 et 25)**, pro eo quod est, mixtus est ei. Et quid ait, *peccatum suum accipient,* cum de poena eorum loqueretur, nisi quia et ipsam poenam peccati, peccatum voluit appellare?

LXXVI. **[Ib. XX, 20, 25.]** *Quicumque dormierit cum cognata sua, turpitudinem cognationis suae revelavit: sine filiis morientur.* Quaeritur quousque sit intelligenda ista cognatio, cum ex longo gradu liceat utique accipere uxorem, semperque licuerit. Sed intelligendum est ex his gradibus quos prohibuit, non licere, et secundum ipsos dictum, *Quicumque dormierit cum cognata sua:* ubi et aliquas non commemoratas

intelligendas dimisit, sicut sororem de utroque parente, sicut uxorem fratris matris, id est avunculi. Nam de uxore patrui primum prohibuit, quamvis haec non cognatio, sed affinitas perhibetur. Sed quid est, *sine filiis morientur;* cum filii ex hujusmodi conjunctionibus et ante nati sint, et hodieque nascantur? An hoc intelligendum est Lege Dei constitutum, ut quicumque ex eis nati fuerint, non deputentur filii, id est nullo parentibus jure succedant?

Et non exsecrabiles facietis animas et in pecoribus, et in volucribus, et in omnibus serpentibus terrae, quae ego segregavi vobis in immunditiam. Videtur hic significare non haec natura immunda esse, sed aliquo sacramenti signo; quandoquidem dicit, *quae ego segregavi vobis in immunditiam,* tanquam immunda eis non essent, si eis segregata non essent.

LXXVII. **[Ib. XX, 27.]** *Et vir aut mulier, si forte fuerit illi ventriloquus, aut incantator, morte moriantur ambo: lapidibus lapidibitis eos; rei sunt.* Utrum vir et mulier, an vir et ventriloquus, aut mulier et ventriloquus sive incantator. Sed hoc magis, et qui habet, et quem habet .

LXXVIII. **[Ib. XXI, 7, 8.]** *Mulierem fornicariam et profanam non accipient, et mulierem ejectam a viro suo; quoniam sanctus est Domino Deo suo.* Superius, *non accipient* dixerat; nunc autem, *quoniam sanctus est,* non, quoniam sanctisunt: de pluribus qui uno sunt tempore sacerdotibus loquebatur, et de unoquoque eorum dixit, *quonian sanctus est;* locutione qua solet uti Scriptura. Nam unum illum summum postea commemorat, qui intrabat ad sancta sanctorum. Nam et pluraliter conclusit, licens, *Et sanctificabis eum: dona Domini*

Dei vestri iste offeret; sanctus est, quoniam sanctus ego Dominus, qui sanctifico eos. Quantum autem pertinet ad dona, quoniam dixit, *dona Domini Dei vestri ipse offeret,* non solum summus ille offerebat, sed etiam secundi sacerdotes. Ac per hoc quod ait, *Mulierem fornicariam et profanam et ejectam a viro suo non accipient,* hoc et secundi sacerdotes prohibiti sunt: nam de summo postea dicit, qui etiam nonnisi virginem accipere jussus est.

LXXIX. **[Ib. XXI, 10.]** *Et sacerdos magnus a fratribus suis* : id est, qui inter fratres suos magnus est, ille scilicet unus magnus sacerdos. *Cui fusum est super caput ex oleo christo:* ipsum oleum appellat Scriptura christum.

LXXX. **[Ib. XXI, 10.]** *Et consummatus manus induere vestimenta:* illa utique, quae in veste sacerdotali operosissime describuntur.

LXXXI. **[Ib. XXI, 10 et 11.]** *Caput non reteget cidari, et vestimenta sua non scindet, et super omnem animam mortuam non introibit.* Intelligitur ea quae supra dixit, in luctu facere eum prohibitum, id est, caput nudare cidari, et vestimenta scindere. Vestimenta enim scindere lugentium erat antiquorum: sicut de Job scriptum est, cum ei filii ejus ruina nuntiarentur oppressi **(Job. I, 20)**. Nudare autem caput cidari propterea lugentis esse potuit, quia detractio est ornamenti. Quod vero ait, *Super omnem animam mortuam non introibit;* quomodo dicat animam mortuam corpus mortuum, difficile est intelligere: ea tamen Scripturarum est usitata locutio, quae nobis inusitatissima est. Nomen ergo rectricis suae etiam corpus accipit anima destitutum, quoniam reddendum illi est in resurrectione; sicut aedificium quod

appellatur ecclesia, etiam cum inde Ecclesia exierit, qui homines sunt, nihilominus ecclesia dicitur. Sed cum corpus non accipiat animae nomen in homine vivente, quomodo tunc vocetur anima, cum caruerit anima, mirum est. Porro si animam mortuam intellexerimus a corpore separatam, ut ipsam separationem mortem dixisse videatur, id est ut anima mortua sit dirempta a corpore, non natura sua perdita (non enim et cum dicimur mortui peccato **[Rom. VI, 2]**, natura dicitur interiisse, sed quod jam peccato non utimur: ut sic intelligatur anima mortua, id est corpori mortua, quod uti eo desierit, cum in sua natura vivat); quomodo potest quisquam intrare super animam mortuam, quod sacerdos iste prohibetur, cum quisquis intrat, super mortuum corpus intret, non super animam quae discessit a corpore? An ipsam vitam temporalem animae vocabulo appellavit, quae utique mortua est in defuncto corpore, anima illa emigrante, quae mori non potest? Non quod ipsa vita anima fuerit; sed quod per animae praesentiam, qua subsistebat, nomen ejus acceperit: sicut distinximus, cum de sanguine loqueremur, quid dictum sit, *Anima omnis carnis, sanguis ejus est* **(Supra, quaest. 57)**. Est enim et ipse sanguis mortuus in corpore mortui: non enim cum abscedente anima abscessit. Vetuit ergo Scriptura summum sacerdotem etiam super patris vel matris funus intrare; quod secundum non prohibuit. Sequitur enim, *Super patrem suum et super matrem suam non inquinabitur.* Ordo est autem verborum, *Super patrem suum non inquinabitur,* nec *super matrem suam.*

LXXXII. **[In. XXI, 12.]** *Et de sanctis non exibit:* eo procul dubio tempore quod suorum funera celebrabantur, sicut et septem diebus quibus sanctificabatur, de sanctis est exire

prohibitus **(Levit. VIII, 33)**; non autem semper. Sane si uxores ducere, vel filios gignere non vetabantur summi tunc sacerdotes, magna oritur quaestio. Cum Lex etiam conjugali concubitu immundum hominem dicat usque ad vesperam, etiam cum abluerit corpus suum aqua **(Id. XV, 16)**; et jubeatur summus sacerdos propter incensum continuationis bis in die quotidie intrare intra velum **(Exod. XXX, 7, 8)**, ubi erat altare incensi, nec quemquam immundum ad sancta fas esset accedere: quomodo id quotidie summus sacerdos implebat, si filios procreabat? Nam si aegritudo illi accidisset, quis loco ejus fungeretur, si quis inquirat; responderi potest quod gratia Dei non aegrotabat: numquid sic etiam de filiorum procreatione responderi potest? Unde fit consequens ut aut continens esset, aut diebus aliquibus intermitteretur incensum ; aut si illud intermitti non posset, quod nonnisi per summum sacerdotem necesse esset imponi, non fieret immundus coitu conjugali, merito praecipuae sanctificationis suae. Aut si etiam ad ipsum pertinet, quod de omnibus filiis Aaron in consequentibus dicit, ut nullus eorum accedat ad sancta, si cui aliquid acciderit immunditiae; illud profecto restat accipere , quod nonnullis diebus non imponebatur incensum.

LXXXIII. **[In XXI, 11.]** Quod autem super funus patris sui summus sacerdos prohibetur intrare, quaeri potest quomodo jam esse poterat summus sacerdos, nondum mortuo patre suo, cum eos patribus succedere jubeat. Ideo necesse erat nondum sepulto summo sacerdote, continuo substitui sacerdotem propter continuationis incensum, quod per summum sacerdotem quotidie oportebat imponi . Quanquam et illa quaestio de aegritudine summi sacerdotis manet, si vel

moriturum necesse erat diebus aliquibus aegrotare: nisi forte et hoc ita solvatur, ut dicatur non solere summos sacerdotes, nisi subito mori, non praecedente aegritudine; sicut de ipso Aaron Scriptura testatur **(Num. XX, 26-29)**.

LXXXIV. **[In XXI, 15.]** Advertendum est quoties dicit, *Ego Dominus, qui sanctifico eum,* loquens de sacerdote; cum hoc etiam Moysi dixerit, *Et sanctificabis eum* **(Exod. XXIX, 24)**. Quomodo ergo et Moyses sanctificat et Dominus? Non enim Moyses pro Domino: sed Moyses visibilibus Sacramentis per ministerium suum; Dominus autem invisibili gratia per Spiritum sanctum, ubi est totus fructus etiam visibilium Sacramentorum. Nam sine ista sanctificatione invisibilis gratiae, visibilia Sacramenta quid prosunt? Merito autem quaeritur, utrum etiam ista invisibilis sanctificatio sine visibilibus Sacramentis, quibus visibiliter homo sanctificatur, pariter nihil prosit: quod utique absurdum est. Tolerabilius enim quisque dixerit, sine illis istam non esse, quam si fuerit non prodesse; cum in ista sit omnis utilitas illorum. Sed etiam hoc, quod sine illis ista esse non possit, quomodo recte dicatur, intuendum est. Nihil quippe profuit Simoni mago visibilis Baptismus, cui sanctificatio invisibilis defuit: sed quibus ista invisibilis, quoniam affuit profuit, etiam visibilia Sacramenta perceperant similiter baptizati. Nec tamen Moyses, qui visibiliter sacerdotes sanctificabat, ubi fuerit ipse ipsis sacrificiis vel oleo sanctificatus, ostenditur: invisibiliter vero sanctificatum negare quis audeat, cujus tanta gratia praeeminebat? Hoc et de Joanne Baptista dici potest: prius enim baptizator, quam baptizatus apparuit **(Matth. III, 11, 14)**. Unde eum sanctificatum nequaquam negare possumus: id tamen in eo factum visibiliter non invenimus antequam ad

ministerium baptizandi veniret. Hoc et de latrone illo, cui secum crucifixo Dominus ait , *Hodie mecum eris in paradiso* **(Luc. XXIII, 43)**. Neque enim sine sanctificatione invisibili tanta felicitate donatus est. Proinde colligitur invisibilem sanctificationem quibusdam affuisse atque profuisse sine visibilibus Sacramentis, quae pro temporum diversitate mutata sunt, ut alia tunc fuerint, et alia modo sint: visibilem vero sanctificationem, quae fieret per visibilia Sacramenta, sine ista invisibili posse adesse, non posse prodesse. Nec tamen ideo Sacramentum visibile contemnendum est: nam contemptor ejus invisibiliter sanctificari nullo modo potest. Hinc est quod Cornelius et qui cum eo erant, cum jam invisibiliter infuso sancto Spiritu sanctificati apparerent, baptizati sunt tamen **(Act. X, 44-48)**: nec superflua judicata est visibilis sanctificatio, quam invisibilis jam praecesserat.

LXXXV. **[Ib. XXII, 1, 2.]** *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens, Dic Aaron et filiis ejus, et attendant a sanctis filiorum Israel, et non profanabunt nomen sanctum meum, quanta ipsi sanctificant mihi. Ego Dominus. Et dices illis, In progenies vestras omnis homo quicumque accesserit ab omni semine vestro ad sancta, quaecumque sanctificaverint filii Israel Domino, et erit immunditia ejus in illo, exterminabitur anima illa a me. Ego Dominus Deus vester.* Ablata est omnis dubitatio, neminem sacerdotum vel summorum vel secundorum debuisse accedere ad sancta, si immunditia ejus in ipso esset. Erat ergo consequens continentia sacerdotis, ne propter filiorum procreationem aliquibus diebus non imponeretur continuationis incensum, quod a solis summis sacerdotibus bis in die solebat imponi, mane et

vespera **(Exod. XXX, 7, 8)**: quandoquidem post coitum conjugalem etiam loto corpore immundus erat usque ad vesperam **(Levit. XV, 16)**, a quo id necesse erat imponi. Quod autem ait, *quae sanctificant filii Israel,* intelligendum est, offerendo sacerdotibus offerendum per eos Domino. Et notandum sanctificationis genus, quod fit voto et devotione offerentis. Sed utrum sicut isto modo sanctificantur ea quae offeruntur ab hominibus, ita et ipsi homines eodem modo seipsos sanctificare dicantur, cum in aliqua re seipsos vovent, observandum est in Scripturis.

LXXXVI. **[Ib. XXII, 4.]** *Et qui tetigerit omnem immunditiam animae:* id est, aliquid morticinum, cujus secundum Legem tactus inquinat.

LXXXVII. **[Ib. XXIV, 15, 16.]** *Homo, homo si maledixerit Deum suum, peccatum accipiet: nominans autem nomen Domini, morte moriatur:* quasi aliud sit maledicere Deum suum, aliud nominare nomen Domini; atque illud sit peccatum, hoc autem tantum nefas, ut etiam morte sit dignum. Quamvis hoc loco ita intelligendum sit, quod dictum est, *nomen Domini,* ut cum maledicto fiat, id est maledicendo nominet. Quid ergo distat inter illud peccatum et hoc tanti sceleris crimen? An forte hoc ipsum repetendo monstravit non leve illud esse peccatum, sed tantum scelus quod morte puniendum sit? sed quia per distinctionem hoc intulit, non dicens, nominans enim, sed, *nominans autem;* subobscurum factum est. Et ideo si hoc recte intelligitur, notandum est etiam locutionis genus.

LXXXVIII. **[Ib. XXIV, 17.]** *Et homo qui percusserit omnem animam hominis, et mortuus fuerit, morte moriatur.* Non ait,

Quicumque percusserit hominem, et mortuus fuerit, sed, *animam hominis;* cum potius corpus hominis a percussore feriatur, sicut et Dominus dicit, *Nolite timere eos qui corpus occidunt* **(Matth. X, 28)**. Eo more ergo quo solet Scriptura, appellat animam vitam ipsam corporis, quae fit per animam, et hinc voluit ostendere homicidam, quod hominis animam percutiat, id est percutiendo vita hominem privet. Cur ergo addidit, *Et mortuus fuerit,* si jam hoc ipso ostendit homicidium, quod animam hominis percusserit, id est vita homo a percutiente privatus sit? An exponere voluit quomodo accipiendum sit, quod dixerat, hominis animam percussam, et sic ait, *et mortuus fuerit,* tanquam diceret, id est mortuus fuerit? hoc est enim, animam hominis fuisse percussam.

LXXXIX. **[Ib. XXV, 2-7.]** *Cum introieritis in terram quam ego do vobis, et requieverit terra quam ego do vobis, sabbata Domini. Sex annis seminabis agrum tuum, et sex annis putabis vineam tuam, et congregabis fructum ejus: anno autem septimo sabbata, requies erit terrae, sabbata Domino.* Quomodo intelligendum est, *Cum introieritis in terram quam do vobis, et requieverit terra; sex annis seminabis agrum tuum,* etc., quasi tunc fier praeceptum sit, quando terra requieverit; cum propterea terra requiescat, quoniam hoc fit. Requiem enim terrae septimo utique anno vult intelligi, quo jussit nihil in ea quemquam operari per agriculturam. Sed nimirum longum hyperbaton facit obscuritatem huic sensui. Videtur ergo hic esse ordo verborum: *Cum introieritis in terram quam ego do vobis, et requieverit terra quam ego do vobis, sabbata Domini: quae ab se surgunt agrum tuum non metes, et uvam sanctificationis tuae non vindemiabis: annus requiescendi erit terrae. Et erunt*

sabbata terrae esca tibi, et puero tuo, et puellae tuae, et mercenario tuo, et inquilino qui applicitus est ad te, et pecoribus tuis, et bestiis quae sunt in terra tua omne quod nascetur ex eo in escam. Interposuit autem exponendo quomodo terra requiescat, et ait: *Sex annis seminabis agrum tuum, et sex annis putabis vitem tuam, et congregabis fructum ejus: anno autem septimo sabbata, requies erit terrae, sabbata Domini. Agrum tuum non seminabis, et vineam tuam non putabis.* Et per hoc quod ait, *non putabis,* omnem culturam eo anno prohibitam debemus accipere. Neque enim si putanda non est, aranda est, aut adminiculis suspendenda, vel quodlibet aliud, quod ad culturam ejus pertineat, adhibendum: sed quomodo solet a parte totum intelligi, ita per putationem omnis cultura significata est. Et per agrum atque vineam, cum et illum seminari, et hanc putari prohibuit, omne agri genus intelligendum est. Neque enim in oliveto, vel quolibet alterius generis agro aliquid operandum est, de quibus tacuit. Quod vero ait, *Et erunt sabbata terrae esca tibi, et puero tuo, et puellae tuae,* etc., satis aperuit nec dominum agri prohibitum vesci eis, quae non adhibita cultura illo anno sponte nascantur, sed fructus redigere prohibitum. Sic ergo permissus est aliquid inde in escam sumere, quomodo transiens, ut hoc solum caperet quod statim vescendo consumeret, non quod in usus reponeret.

XC. **[Ib. XXV, 23.]** *Et terra non venumdabitur in profanationem:* alii codices habent, *in confirmationem;* quam mendositatem in alterutris prius in graeco accidisse arbitror, propter verbi similem sonum: βεβήλωσις enim profanatio dicitur; βεβαίωσις autem, confirmatio. Sed ille sensus apertus est, *Et terra non venumdabitur in profanationem:* id est, ne

quis auderet terram, quam accepit a Deo, vendere profanis, qui ea utantur ad impietatem cultumque deorum alienorum atque falsorum. Illud autem subobscurum est, *Non venumdabitur terra in confirmationem:* quod puto non intelligendum, nisi ne ita venditio confirmetur, ut eam non recipiat venditor tempore remissionis, sicut praeceptum est. Quod vero sequitur, utrique sensui potest congruere, sive legatur, *Et terra non venumdabitur in profanationem;* sive, *in confirmationem.* Secutus quippe adjunxit, *Mea enim est terra, propter quod proselyti et incolae vos estis ante me.*

XCI. **[Ib. XXV, 24.]** *Et per omnem terram possessionis vestrae mercedem dabitis terrae:* alii autem codices habent, *redemptionem dabitis terrae.* Sensus ergo hic est: *Non venumdabitur terra in profanationem,* id est, illis qui ea utantur in injuriam Creatoris; aut *in confirmationem,* id est, ut eam emptor perpetuo possideat, nec certo secundum Dei praeceptum intervallo annorum restituat venditori. *Mea est enim,* inquit, *terra:* unde secundum meum praeceptum ea uti debetis. Atque ut ostenderet suam esse, non ipsorum, quid ipsi in ea essent, consequenter adjunxit, dicens, *Propter quod proselyti et incolae vos estis ante me:* hoc est, Quamvis proselyti, id est advenae sint vobis, qui ex alienigenis adjunguntur genti vestrae; et incolae, id est non in terra propria manentes: tamen etiam vos omnes ante me advenae estis et incolae. Hoc Deus dicit, sive Israelitis, quod aliarum gentium terram, quas expulit, eis dederit: sive omni homini, quoniam ante Deum qui semper manet , et sicut scriptum est, coelum et terram implet **(Jerem. XXIII, 24)**, utique praesentia sua, omnis homo advena est nascendo, et incola vivendo; quoniam compellitur migrare moriendo.

XCII. **[Ib. XXV, 24.]** Deinde adjungit et dicit. *Per omnem terram possessionis vestrae mercedem dabitis terrae,* tanquam inquilini, vel *redemptionem.* Illud, nisi fallor, vult intelligi quod inde reddebant quodam modo, per cessationes septimorum quorumque annorum, et quinquagesimi anni, quem vocat remissionis; ut ipsa vacatio terrae velut merces habitationis aut redemptio esset ab illo cujus est, hoc est ab ejus creatore Deo

XCIII. **[Ib. XXVI, 11.]** *Et ponam tabernaculum meum in vobis, et non abominabitur anima mea vos.* Animam suam Deus voluntatem suam dicit. Non enim est animal habens corpus et animam; neque substantia ejus ejusmodi est, cujusmodi creatura ejus, quae anima dicitur, quam fecit, sicut per Isaiam ipse testatur, dicens, *Et omnem flatum ego feci* **[Isai. LVII, 16)**: quod eum de anima hominis dicere consequentia manifestant. Sicut ergo cum dicit oculos suos, et labia sua, et caetera vocabula membrorum corporalium, non utique accipimus eum forma corporis esse definitum; sed illa omnia membrorum nomina non intelligimus, nisi effectus operationum atque virtutum : ita et cum dicit, *Anima mea,* voluntatem ejus debemus accipere. Perfecte quippe simplex illa natura quae Deus dicitur, non constat ex corpore et spiritu; nec ipso spiritu mutabilis est, sicut anima: sed et spiritus est Deus, et semper idem ipse, apud quem non est commutatio **(Jacobi I, 17)**. Hinc autem acceperunt Apollinaristae occasionem, qui dicunt animam non habuisse mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Jesum **(I Tim. II, 5)**, sed tantum Verbum et carnem fuisse, cum diceret, *Tristis est anima mea usque ad mortem* **(Matth. XXVI, 38)**: sed ipso ejus actu, qui nobis per evangelicam

declaratur historiam, sic apparent humanae animae officia, ut hinc dubitare dementis sit.

XCIV. **[Ib. XXVI, 33, 36.]** Quid est, quod inobedientiae poenas cum minaretur Deus, dixit inter caetera, *Et consumet vos perambulans gladius;* deinde ait, *Et erit terra vestra deserta, et civitates vestrae erunt desertae: tunc bene sentiet terra sabbata sua, omnes dies desolationis suae; et vos eritis in terra inimicorum vestrorum?* Quomodo ergo consumet eos gladius, si erunt in terra inimicorum suorum? An in ipsa terra consumet, quoniam strage mortuorum facta non erunt ibi? An *consumet vos,* sic ait, ac si diceret, interficiet vos, ut ad istam consumptionem illi pertineant, qui gladio cadent, non omnes: quandoquidem paulo post dicit, *Et eis qui residui sunt ex vobis, superducam formidinem in cor eorum?* An secundum hyperbolen dictum est, *consumet vos:* secundum quem loquendi modum et abundantia eorum dicta est sicut arena maris **(Gen. XXII, 17, et XXXII, 12)**? Secundum istum modum etiam dicitur, quod deinde sequitur, *Et persequetur eos sonus folii volantis:* id est, quia nimius in eis timor erit, ut et levissima quaeque formident.

LIBER QUARTUS. Quaestiones in Numeros.

QUAEST. I. **[Num. cap. I, V\ 1-44.]** Quid est quod singulos de singulis tribubus eligi jubet principes, eosque appellat χιλιάρχους? quos quidam latini interpretes tribunos appellaverunt: χιλίαρχοι autem videntur a mille cognominati.

Sed cum consilium Jothor socer Moysi genero suo daret, quod etiam Deus approbavit, de ordinando populo sub principibus, ut non omnes omnium causae Moysen ultra vires onerarent, χιλιάρχους appellavit constituendos super millenos homines, ἑκατοντάρχους super centenos, et πεντακοντάρχους, super quinquagenos, et δεκαδάρχους super denos; ab ipsis numeris, quibus praeessent, cognominatos **(Exod. XVIII, 14-25)**. Numquidnam et hic sic accipiendi sunt χιλίαρχοι, quod singuli essent super millenos? Non utique: neque enim universus omnium populus Israel duodecim hominum millia tunc fuerunt. Singulos enim elegit de singulis tribubus, quae duodecim tribus procul dubio non millenos homines, sed multa millia continebant. Nomen ergo commune est cum illis, qui in Exodo appellantur χιλίαρχοι, quod unusquisque illorum esset mille hominum princeps: istorum autem unusquisque millium princeps, quoniam sive a mille, sive a millibus, eadem compositio nominis resonat, ut appellentur χιλὶαρχοι.

II. **[Ib. I, 20-46.]** Merito quaeritur quid sibi velit quod per omnes tribus, ubi computantur per singulas quasque filii Israel in aetate militari, dicitur, *secundum propinquitates eorum, secundum populum eorum, secundum domos familiarum eorum, secundum numerum nominum eorum, secundum caput eorum;* et haec quinque similiter omnino repetuntur, donec tribus omnes compleantur: quasi aliud sit, *secundum propinquitates eorum,* aliud *secundum populos,* aliud *secundum domos familiarum,* aliud *secundum numerum nominum,* aliud *secundum caput;* cum potius videantur aliis verbis eadem significare ista omnia. Intentionem autem movet, quia tam diligenter per omnes

tribus eadem repetuntur, ut non frustra fieri quivis judicet, etiamsi non intelligat. Nimirum ergo numerus ipse aliquid insinuat sacramenti, ut hoc idem quinquies varie repetatur. Nam iste numerus sicut in ipsis quinque libris Moysi, id est quinarius, in Vetere Testamento maxime commendatur. Illa vero quae deinceps quatuor connectuntur, id est *masculina, a viginti annis et supra, omnis qui procedit in virtute, recognitio eorum;* quamvis et ipsa per omnes tribus eodem prorsus modo repetantur, habent necessariam differentiam. Cum enim ageretur de numero universae multitudinis ad unam tribum pertinentis, discernendus erat sexus, ideo positum est, *Omnia masculina.* Et ne parvuli etiam computarentur, adjunctum est, *a viginti annis et supra.* Rursus ne imbellis aetas senectutis annumeraretur. additum est. *omnis qui procedit in virtute.* Et omnia concluduntur verbo ejus operis quod fiebat, ut dicatur, *recognitio eorum.* Recognitio enim haec fiebat, ut hominum millia computarentur. Quinque igitur illa, propinquitates, populi, domus familiarum, numerus nominum, et caput; et ista deinde quatuor, sexus, aetas, virtus, recognitio, fortasse in ipso numero aliquid insinuant. Si enim horum duorum numerorum, id est quinarii et quaternarii, alter multiplicetur ex altero, id est ut quinquies quaterni, aut quater quini ducantur, viginti fiunt. Quo numero etiam adolescentium aetas illa significatur. Qui numerus commemoratur et quando intratur in terram promissionis: et dicitur illa aetas viginti annorum, quae non declinaverit in dextram aut sinistram. Ubi mihi videntur significari sancti fideles ex utroque Testamento fidem veram tenentes. Nam Vetus Testamentum quinque libris Moysi maxime excellit, et Novum quatuor Evangeliis.

III. **[Ib. I, 51.]** Quod ait de tabernaculo distendendo , levando, erigendo, *Et alienigena qui accesserit moriatur;* hic alienigena intelligendus est etiam ex illis filiis Israel, qui non de illa tribu fuerunt , quam tabernaculo servire praecepit, id est qui non fuerit de tribu Levi. Mirum est autem quomodo abusive alienigena dicitur, quod magis alterius generis hominem significat, id est ἀλλογενὴς, et non magis ἀλλόφυλος, quod significat alterius tribus hominem: quo nomine magis utitur Scriptura in aliarum gentium hominibus, ut allophyli appellentur, quasi aliarum tribuum homines.

IV. **[Ib. III, 5-7.]** *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens, Accipe tribum Levi; et statues eos in conspectu Aaron sacerdotis, et ministrabunt ei: et custodient custodias ejus, et custodias filiorum Israel, ante tabernaculum testimonii.* Quas φυλακάς graecus dixit, has nostri interpretes alii *custodias,* alii *excubias* interpretati sunt. Sed mirum nisi vigiliae melius dicuntur quae solent in castris ternarum horarum observationem habere. Unde scriptum est, *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos, ambulans super mare* **(Matth. XIV, 25)**: hoc est, post nonam horam noctis, post tres videlicet vigilias. Et multis locis Scripturarum nostri vigilias interpretati sunt, quas Graeci φυλακάς vocant. Ubi nulla dubitatio est, spatia nocturni temporis significari: quod puto et hic accipiendum. Quomodo enim Levitae jubentur observare custodias Aaron, et custodias filiorum Israel, id est φυλακάς, nisi fortasse dictum est, ne putarent ab observandis vigiliis, quae proprie in castris observari solent, propter honorem quo serviebant tabernaculo, immunes se esse debere, cum et ipsos oporteret propter opera tabernaculi

non minus vicissim observare vigilias, quae observarentur in aliis circumquaque castris filiorum Israel?

V. **[Ib. III, 10.]** *Alienigena qui tetigerit morietur.* Quaerendum quomodo dixerit in Levitico, *Qui tetigerit tabernaculum sanctificabitur* **(Levit. VI, 18)**: cum hic dicat, *Alienigena qui tetigerit, morietur;* volens intelligi eos qui non essent de tribu Levi. An forte hic, *tetigerit,* ad obsequium dixerit servitutis, quod a solis Levitis deberi tabernaculo praecepit? hinc enim loquebatur.

VI. **[Ib. III, 12-31.]** Quid est quod Levitas pro primogenitis filiorum Israel sibi Deus deputat, ita ut numeratis primogenitis populi, qui plures inventi sunt quam erat numerus Levitarum, argento redimerentur, quinque siclis pro uno datis? Quod pro pecoribus non est factum, cum et pecora Levitarum pro primogenitis pecorum Israel sibi esse voluerit. Quomodo deinceps primogenita eorum vel pecorum eorum pertinebant ad Deum, ubi jussit immunda primogenita vel humana mutari ovibus? Quomodo non et pro istis deinceps primogenitis computabantur filii Levitarum (manebat enim in posteris eadem tribus, quae posset pro primogenitis posterioribus computari); nisi quia illud justum fuit, ut qui nascerentur de illis qui jam ad portionem Domini pertinebant, datam pro primogenitis qui de Aegypto exierunt, jam Deus proprios haberet, tanquam suos de suis, nec possent pro illis juste computari, qui deinceps primogeniti Deo debebantur? De universo quippe populo, et de universis pecoribus populi data est portio Deo pro primogenitis: et haec portio erat Levitae et pecora eorum. Jam si quid genuissent, Dei erat; non poterat hoc tanquam a populo dari, quod jam alienum erat: ac per hoc

debita deinceps primogenita Deo reddi oportebat; nec pro his computari posteros Levitarum vel pecorum eorum.

VII. **[Ib. IV, 7.]** Cum praeciperet de tollenda mensa, jussit cum illa et panes tolli sic dicens: *Et panes qui semper super eam erunt.* Non utique isti semper super eam erunt, sed similes eorum: quia illi auferebantur, et recentes quotidie ponebantur; dum tamen sine panibus mensa non relinqueretur. Ideo dixit, *qui semper super eam erunt:* hoc est, quia semper panes, non quia illi semper.

VIII. **[Ib. IV, 11.]** *Et super altare aureum adoperient vestimentum hyacinthinum, et adoperient illud operimento pelliceo hyacinthino.* Posset ista locutio videri, quam velut absurdam et non integram latini interpretes transferre noluerunt; id est, *super altare aureum adoperient vestimentum hyacinthinum:* tanquam debuerit dici, Et altare aureum adoperient vestimento hyacinthino. Nam *adoperient vestimentum hyacinthinum,* hoc videtur significare, quod ipsum vestimentum aliunde adoperiretur, non quod ipso vestimento adoperiretur altare . Sed mihi videtur non tam genus locutionis esse, quam subobscurus sensus. Hoc quippe intelligi potest, *Et super altare aureum adoperient vestimentum hyacinthinum,* ut ipsum vestimentum hyacinthinum alia re operiendum praeciperet, quod vestimentum jam super altare esset; ac sic breviter utrumque complecteretur, et vestimento hyacinthino altare operiendum, et vestimentum hyacinthinum alio tegmine operiendum. Subjunxit denique unde cooperiri vellet vestimentum hyacinthinum, cum adjecit, *Et adoperient illud operimento pelliceo hyacinthino.*

IX. **[Ib. V, 6-8.]** *Vir, aut mulier, quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis, et despiciens despexerit, et deliquerit, anima illa annuntiabit peccatum quod peccavit, et restituet delictum: caput et quintas ejus adjiciet super illud, et reddet cui deliquit ei. Si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddat illi delictum ad ipsum; delictum quod redditur Domino, sacerdoti erit, excepto ariete propitiationis per quem exorabit in illo pro eo.* Hic ea peccata intelligenda sunt, quorum in his rebus perpetratio est, quae pecunia restitui possunt. Non enim aliter diceret quomodo restituenda sint, nisi damna pecuniaria fuissent. Jubet enim restitui caput et quintas, id est, totum illud quidquid est, et quintam ejus partem, excepto ariete qui fuerat offerendus in sacrificium ad expiandum delictum. Jubet autem illud quod restituitur sacerdotis esse, id est, ipsum caput et quintam, si non est proximus ei in quem commissum est. Ubi utique intelligitur tunc Domino reddendum quod sit sacerdotis, si homo ipse non supersit qui damnum passus est, nec proximus ejus, quem puto haeredem intelligi voluisse. Sed de ipso homine nihil dixit Scriptura: verumtamen cum dicit, *Si non ei fuerit proximus,* sub hac brevitate insinuat, tunc quaeri proximum ejus, si ipse non fuerit. Si autem nec proximus erit, Domino restituetur, ne impunitum remaneat quod admissum est: quod tamen non cedat in sacrificium, sed sit sacerdotis. Sic sane verba Scripturae distinguenda sunt, *Si autem non fuerit homini proximus, ita ut reddat illi delictum ad ipsum:* locutionis est enim quod addidit, *ad ipsum;* aut forte *ad ipsum* dixit, quod ad ipsum pertineat, id est ipse possideat. Deinde sequitur, *Delictum quod redditur Domino, sacerdoti erit:* delictum autem dicit, cum redditur ea res quae per delictum ablata est.

X. **[Ib. V, 6, 7.]** Quaeri autem potest, quomodo in Exodo dicitur, si quis furatus fuerit vitulum aut ovem, restituere debere quinque vitulos vel quatuor oves, si occiderit, aut vendiderit; si autem quod abstulerit, salvum apud eum reperitur, duplum esse restituendum **(Exod. XXII, 1, 4)**: cum hic restitui jubeat caput et quintam, quod longe est etiam a duplo; quanto magis a quadruplo vel quinquies tanto? Nisi forte quia hic ait, *Vir, aut mulier, quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis,* peccata ignorantiae voluit intelligi humana peccata. Fieri enim potest ut parum attendendo, per negligentiam trajiciat homo alienam in rem suam: quod ideo peccatum est, quia si diligenter attenderetur, non admitteretur. Et haec voluit capite et quinta restitui, non sicut furta mulctari. Nam si furta et fraudes hic intellexerimus, quae non per ignorantiam negligentiae, sed furandi et fraudandi animo committuntur, et ideo dicta *humana,* quia in homines fiunt; ille, nisi fallor, erit exitus quaestionis hujus, ut ideo qui fecit non reddat vel duplum, quia non deprehenditur vel convincitur, sed ignorantibus a quo factum sit, vel utrum factum sit, ipse annuntiat delictum suum. Cum enim dixisset Scriptura, *Vir, aut mulier, quicumque fecerit ab omnibus peccatis humanis, et despiciens despexerit, et deliquerit,* id est contemnendo ista commiserit; adjunxit, et ait, *Anima illa annuntiabit peccatum quod peccavit, et restituet delictum, caput et quintas ejus:* forte ergo propterea tantum, quia ipse annuntiavit; et ideo non eo damno plectendus fuit, quo furem comprehensum vel convictum plecti oporteret.

XI. **[Ib. V, 21.]** Verba quae Scriptura dicit mulieri a sacerdote dicenda, quando a suspicione adulterii eam maritus adducit, *Det eam Dominus in maledictum et in*

exsecramentum, graecus habet ἐνόρκιον. Quo verbo videtur significari juramentum per exsecrationem; velut si quisquam dicat, Sic non mihi illud et illud contingat: vel certe ita juret, Illud et illud mihi contingat, si fecero, vel non fecero. Ita hoc dictum est, *Det te Dominus in maledictum et in exsecramentum,* tanquam diceretur, ut de te jurent quae per exsecrationem jurabunt; sic non eis contingat, aut, hoc eis contingat, nisi hoc aut illud fecerint .

XII. **[Ib. VI, 14-17.]** *Et offeret munus suum Domino, agnum anniculum sine vitio in holocaustoma, et agnam anniculam sine vitio unam in peccatum.* Hoc quidam nostri interpretes transferre noluerunt, veluti locutionem inusitatam vitantes, et dixerunt, *pro peccato,* non, *in peccatum,* cum sit sensus in ea locutione, qui non fuerat perturbandus. *In peccatum* quippe dictum est, quia hoc ipsum quod pro peccato offerebatur, peccatum vocabatur. Unde illud est apud Apostolum de Domino Christo, *Eum qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis fecit* **(II Cor. V, 21)**: Deus Pater scilicet, Deum Filium pro nobis fecit peccatum, id est sacrificium pro peccato. Sicut ergo agnus in holocaustoma, ut ipsum pecus esset holocaustoma; sic et agna in peccatum, ut ipsum pecus esset peccatum, id est sacrificium fieret pro peccato, sicut de ariete, quod sequitur, *in salutare* dicit, tanquam ipsum sit salutare, cum sit sacrificium salutaris. Quod postea repetendo manifestat: nam et illud *pro peccato* dicit, quod prius dixerat *in peccatum;* et hoc *sacrificium salutaris,* quod prius dixerat, *in salutare.*

XIII. **[Ib. VIII, 24.]** *Locutus est Dominus ad Moysen, dicens, Hoc est de Levitis.* Hoc alii interpretati sunt, *Haec est lex de*

Levitis: sed quod scriptum est, *Hoc est de Levitis,* intelligitur dictum, Hoc constituo de Levitis.

XIV. **[Ib. VIII, 24-26.]** Deinde sequitur: *A quinto et vicesimo anno et supra, introibunt ministrare in ministerium in operibus in tabernaculo testimonii; et a quinquagenario recedet ab administratione, et non operabitur ultra (et ministrabit frater ejus): in tabernaculo testimonii custodire custodias; opera autem non operabitur.* Hunc sensum obscurum facit ὑπέρβατον, quod ita confusum est, tanquam de ipso fratre sit dictum, *custodire custodias;* cum dictum sit de illo, qui recedit ab operibus, et remanebit illic, *in tabernaculo testimonii custodire custodias; opera autem non operabitur;* sed operabitur frater ejus, id est, qui nondum pervenit ad aetatem quinquagenariam, a viginti quinque annis incipiens operari. Ergo ita distinguendum est: *Et a quinquagenario recedet ab administratione, et non operabitur ultra, et ministrabit frater ejus.* Deinde redit ad illum quinquagenarium, de quo loquebatur, et de illo explicat caetera, dicens, *In tabernaculo testimonii custodire custodias; opera autem non operabitur.* Quod enim ait, *custodire,* subauditur, incipiet, tanquam id uno verbo diceret, custodiet custodias. Solet enim usitate etiam in latinis locutionibus infinitum verbum poni pro finito.

XV. **[Ib. IX, 6-12.]** Cum Paschae tempore quidam, qui immundi facti erant super animam hominis, id est super mortuum, quaererent quomodo Pascha facerent; quoniam oportebat eos ab immunditiis septem diebus purificari secundum Legem: consuluit Dominum Moyses, et responsum accepit, cuicumque tale aliquid accidisset, vel tam in longinquo itinere constitutus esset, ut non posset occurrere,

alio mense eum facere debere Pascha, propter diem mensis quartum decimum, ubi lunae numerus observabatur. Sed si quaeratur quid facerent, si forte talis immunditia etiam ad secundum mensem occurreret; arbitror id quod dictum est de secundo mense, tanquam regulariter fuisse retinendum, ut tertio mense observarent, aut certe Pascha non egisse tali necessitate, ad culpam non pertineret.

XVI. **[Ib. IX, 15-23.]** *Et die qua statutum est tabernaculum, texit nubes tabernaculum, domum testimonii: et vespere erat super tabernaculum velut species ignis usque mane. Ita fiebat semper; nubes tegebat illud die, et species ignis nocte. Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, et postea promovebant filii Israel: et in loco ubicumque steterat nubes, ibi castra collocabant filii Israel. Per praeceptum Domini castra collocabunt filii Israel, et per praeceptum Domini promovebunt. Omnes dies in quibus obumbrat nubes super tabernaculum, in castris erunt filii Israel: et quando protraxerit nubes super tabernaculum dies plures; et custodient filii Israel custodiam Dei, et non promovebunt. Et erit, cum texerit nubes dies numero super tabernaculum; per vocem Domini in castris erunt, et per praeceptum Domini promovebunt. Et erit cum fuerit nubes a vespera usque mane, et ascenderit nubes mane, et promovebunt die; vel nocte et si ascenderit nubes , promovebunt: die vel mense die abundante nube obumbrante super illud, in castris erunt filii Israel, et non promovebunt. Quoniam per praeceptum Domini promovebunt. Custodiam Domini custodierunt per praeceptum Domini in manu Moysi.*

Totus hic locus diligenter exponendus est, quoniam inusitatis generibus locutionum obscuratus est. *Et die,* inquit, *qua*

statutum est tabernaculum, texit nubes tabernaculum, domum testimonii: idem tabernaculum appellavit domum testimonii. *Et vespere erat super tabernaculum velut species ignis usque mane. Ita fiebat semper.* Deinde diligenter exprimit, quid fiebat semper, *Nubes,* inquit, *tegebat illud die, et species ignis nocte. Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, et postea promovebant filii Israel.* Ista sententia obscura non est, nisi propter illam locutionem ubi additur, *et.* Ordo enim verborum integer sequitur, etiamsi desit ipsa conjunctio, ut sic dicatur, *Et cum ascendisset nubes a tabernaculo, postea promovebant filii Israel:* quamvis et ipsum quod dictum est, *postea,* si deesset, plena posset esse sententia. Deinde sequitur, dicens, *Et in loco ubicumque steterat nubes, ibi castra collocabant filii Israel.*

Hoc autem totum quod faciebant, ad praeceptum Domini referens, ita complectitur: *Per praeceptum,* inquit, *Domini castra collocabunt filii Israel, et per praeceptum Domini promovebunt.* Praeceptum Domini appellat signum ipsum quod fiebat in nube, sive cum staret obumbrans tabernaculum, ut castra consisterent; sive cum ascendisset, atque ultra moveretur, ut eam elevatis castris sequerentur. Mutavit sane in hac sententia narrantis modum, et tanquam praedicens atque praenuntians verba futuri temporis habere coepit. Neque enim ait, *Per praeceptum Domini castra* collocabant *filii Israel;* sed, *collocabunt:* nec ait, *per praeceptum Domini* promovebant; sed, *promovebunt.* Et hunc modum etiam in consequentibus servat, qui modus in Scripturis est inusitatissimus. Nam verbis praeteriti temporis saepe futura praedicta esse novimus; sicut est, *Foderunt manus meas et pedes* **(Psal. XXI, 17)**; et, *Sicut ovis ad immolandum ductus*

est **(Isai. LIII, 7)**; et innumerabilia talia: ut autem narrator rerum gestarum verbis utatur temporis futuri, sicut hoc loco, difficillime in Scripturis inveniri potest.

Ergo posteaquam dixit, de die et nocte, quo signo promoveret populus, vel maneret; ne putarentur per noctem ambulare et per diem solere considere, atque hoc diebus omnibus facere, secutus adjunxit, et ait, *Omnes dies in quibus obumbrat nubes super tabernaculum, in castris erunt filii Israel; et quando protraxerit nubes super tabernaculum dies plures.* Deinde admonens non hoc ex illorum necessitate fieri, sed ex Dei voluntate, *Et custodient,* inquit, *filii Israel custodiam Dei,* id est, custodiam quam praecepit Deus; *et non promovebunt.* Et tanquam diceretur, Quando ergo promovebunt? *Et erit,* inquit, *cum texerit nubes dies numero super tabernaculum,* id est, dies certo numero, qui numerus utique Deo placeret: *per vocem Domini in castris erunt, et per praeceptum Domini promovebunt.* Hanc videtur dicere vocem Domini signum quod dat de statione, et motu nubis; quia et vox loquentis, procul dubio signum est voluntatis. Quod ergo ait, *et per praeceptum,* hoc idem signum puto intelligendum. Quanquam posset vox et praeceptum Domini illud etiam accipi quod locutus est, ut solet, ad Moysen, et praecepit hoc fieri. Neque enim scirent illi promovendum esse nube promovente, et standum esse nube stante, nisi hoc eis ante praeciperetur.

In his autem quae dicta sunt nondum apparuit, utrum per diem tantum ambularetur, an etiam per noctem, secundum signum quod nubes motu suo dabat. Fortassis enim quamvis plures dies in castris manerent nube non promovente, potuit tamen putari nubem non solere ascendere de castris, et signum

itineris dare, nisi per diem. Sequitur ergo et dicit: *Et erit, cum fuerit nubes a vespera usque mane, et ascenderit nubes mane, et promovebunt die.* Hic illa copulativa conjunctio more Scripturae posita est. Nam ea detracta plenus est sensus hoc modo: *Et erit, cum fuerit nubes a vespera usque mane, et ascenderit nubes mane, promovebunt die.* Deinde quia et nocte si nubes ascenderet promovebant, atque iter nocturnum si illud signum acciperent agebant, adjunxit et ait: *Vel nocte et si ascenderit nubes, promovebunt.* Sed locutio est inusitatior: non enim tantum positum est, *et;* sed eo more positum est, quo non solet. Unde mihi videtur praeposteratus ordo verborum, sicut saepe et in latinis locutionibus fieri solet: quod genus antistrophe dicitur. Proinde si ita dicatur, *vel et nocte si ascenderit nubes, promovebunt;* aut certe ita, *si et nocte ascenderit nubes, promovebunt,* planissimus sensus est.

Adhuc autem occurrebat cogitanti, ut scire venet utrum quomodo cognitum est solere illos ad nubis signum diebus et noctibus ambulare, vel diebus et noctibus in castris esse, ita etiam solerent per dies tantum manere, etiam quorum noctibus ambularent: quod arbitror Scripturam in consequentibus intimasse cum dicit, *Die vel mense diei, abundante nube obumbrante super illud, in castris erunt filii Israel, et non promovebunt.* Quia enim dixerat, *vel nocte et si ascenderit nubes, promovebunt;* tanquam restabat ut diceret, die autem si non ascenderit, non promovebunt, quando quasi promovere debere videbantur: sed quia hoc etiam diebus pluribus fieri poterat, ut noctibus ambularent, promovente nube, et ea manente diebus non ambularent, ideo posuit, *die vel mense diei.* Non dixit, mense, ne ibi et noctes ejusdem mensis acciperentur; sed, *mense diei,* id est mense ex ea parte qua

dies illi fuit, non ex ea qua nox. *Die ergo vel mense diei, abundante nube obumbrante,* id est, abundante in obumbrando, vel abundantius obumbrante, *super illud,* illud scilicet tabernaculum, *in castris erunt filii Israel, et non promovebunt.* Postremo repetiit, divina auctoritate factum, cui resisti utique non debebat, adjungens: *Quoniam per praeceptum Domini promovebunt. Custodiam Domini custodierunt, per praeceptum Domini, in manu Moysi.* Rediit ad verbum praeteriti temporis, ut diceret, *custodierunt.* Quod vero in fine posuit, *in manu Moysi,* usitatissima in Scripturis locutio est, quia per Moysen haec Deus praecipiebat.

XVII. **[Ib. X, 7.]** *Ei cum congregaveritis synagogam, tubat canetis, et non in signo.* Non ergo ad hoc canendum praecipit, ut congregetur synagoga; nam si hoc fit, signum est: sed jam congregata synagoga, praecipit tuba canere, tanquam ad cantum jam pertineat; non ad dandum signum, quo dato fieri aliquid admoneat. Proinde cum hoc quod jam congregata synagoga tubis canebant, quisquam homo Novi Testamenti ad aliquid spirituale interpretatur, illi signum est, qui intelligit quare fiat; non illis qui non intelligebant, nisi quando ad hoc fiebat, ut aliquod opus indiceretur.

XVIII. **[Ib. XI, 17.]** *Et auferam de spiritu qui est in te, et superponam super eos; et sustinebunt tecum impetum populi, et non portabis illos tu solus.* Plerique latini interpretes non ut in graeco est, transtulerunt; sed dixerunt, *Auferam de spiritu tuo qui est in te, et ponam super eos,* aut *ponam in eis;* et fecerunt sensum laboriosum ad intelligendum. Putari enim potest de spiritu ipsius hominis dictum, quo humana natura completur corpore adjuncto, quae constat ex corpore et spiritu, quem etiam animam dicunt: de quo et Apostolus dicit, *Quis*

enim hominum scit quae sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic et quae Dei sunt, nemo scit nisi Spiritus Dei. Et quod adjungit ac dicit, *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est* **(I Cor. II, 11, 12)**; ostendit utique alium esse Spiritum Dei, cujus particeps fit spiritus hominis per gratiam Dei. Quamvis posset etiam, sicut alii interpretati sunt, intelligi Spiritus Dei in eo quod dicitur, *de spiritu tuo qui est in te;* ut dictum sit, *tuo,* quia fit etiam noster qui Dei est, cum accipimus eum: sicut de Joanne dictum est, *In spiritu et virtute Eliae* **(Luc. I, 17)**. Non enim anima Eliae in eum fuerat revoluta. Quod si quidam haeretica perversitate opinantur, quid dicturi sunt in eo quod scriptum est, *Spiritus Eliae requievit super Elisaeum* **(IV Reg. II, 15)**; cum jam ille utique haberet animam suam : nisi quia dictum est de Spiritu Dei, ut etiam per illum operaretur qualia per Eliam operabatur; non ab illo recedens, ut istum posset implere; aut dispertitus minus esset in illo, ut posset ex aliqua parte et in isto esse? Deus est enim qui possit esse in omnibus tantus, in quibus per illam gratiam esse voluerit. Nunc autem cum ita scriptum sit, *Et auferam de spiritu qui est super te,* nec dictum sit, *de spiritu tuo,* facilior est absolutio quaestionis: quia intelligimus nihil aliud Deum significare voluisse, nisi ex eodem Spiritu gratiae illos quoque habituros adjutorium, ex quo habebat Moyses; ut et isti haberent quantum Deus vellet, non ut ideo Moyses minus haberet.

XIX. **[Ib. XI, 21-23.]** *Et dixit Moyses, Sexcenta millia peditum, in quibus sum in ipsis, et tu dixisti, Carnes dabo eis, et edent mense dierum. Numquid oves et boves occidentur illis, et sufficient illis? aut omnis piscis congregabitur eis, et sufficiet eis?* Quaeri solet utrum hoc Moyses diffidendo

dixerit, an quaerendo. Sed si putaverimus eum diffidendo dixisse, nascetur quaestio cur hoc ei non exprobraverit Dominus, sicut exprobravit quod ad petram unde aqua profluxit, videtur de potestate Domini dubitasse. Si autem dixerimus hoc eum dixisse quaerendo modum quo fieret, ipsa Domini responsio, ubi ad eum dixit, *Numquid manus Domini non sufficiet,* quasi redarguentis videtur quod iste ista non credidisset. Sed melius arbitror intelligi Dominum ita respondisse, tanquam modum futuri facti, quem ille requierebat, dicere noluerit, sed potius opere ipso suam potentiam demonstrare. Poterat enim et Mariae dicenti, *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco,* a calumniantibus objici quod minus crediderit, cum illa modum quaesiverit, non de virtute Dei dubitaverit. Quod autem responsum est illi, *Spiritus sanctus superveniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit te,* poterat et sic responderi quomodo hic, Numquid Spiritui sancto impossibile est, qui superveniet in te? ac sic idem ipse sensus conservaretur. Porro autem talia quaedam dicens Zacharias, incredulitatis arguitur, et vocis oppressae poena plectitur **(Luc. I, 34, 35, 18, 19, 20)**. Quare, nisi quia Deus non de verbis, sed de cordibus judicat? Alioquin et ad illam petram unde aqua profluxit, poterant excusari verba Moysi, nisi in eum clara esset divina sententia quod diffidendo talia dixerit. Nam ita se ea verba habent: *Audite me, increduli; numquid de petra ista educemus vobis aquam?* Deinde sequitur: *Et elevata Moyses manu sua percussit petram virga bis, et exiit aqua multa, et bibit synagoga et pecora eorum.* Utique ad hoc congregavit populum, ad hoc illam virgam in qua tanta miracula fecerat sumpsit, eaque petram percussit, atque inde solitae virtutis est consecutus effectus. Verba ergo illa quibus ait, *Numquid ex*

hac petra educemus vobis aquam? possent sic accipi, tanquam diceretur, Nempe ex hac petra secundum vestram incredulitatem aqua educi non potest: ut denique percutiendo ostendereretur, fieri divinitus potuisse quod illi infidelitate non crederent, maxime quia dixerat, *Audite me, increduli.* Ita quidem intelligi possent haec verba, nisi Deus qui cordis inspector est, quo animo dicta fuerint indicaret. Sequitur enim Scriptura et dicit: *Et dixit Dominus ad Moysen et Aaron, Quoniam non credidistis sanctificare me in conspectu filiorum Israel, propter hoc non inducetis vos synagogam hanc in terram quam dedi eis* **(Num. XX, 10-12)**. Ac per hoc intelligitur illa verba ita dixisse Moysen, tanquam ad incertum percusserit, ut si non sequeretur effectus, hoc praedixisse putaretur, cum ait, *Numquid ex hac petra educemus vobis aquam?* quod in animo ejus lateret omnino, nisi Dei sententia proderetur. E contrario itaque isto loco debemus intelligere verba Moysi de promissis carnibus, quaerentis potius quomodo fieret, quam diffidentis fuisse; quando sententia Domini non secuta est, quae vindicaret, sed potius quae doceret.

XX. **[Ib. XII, 1.]** De uxore Moysi Aethiopissa quaeri solet, utrum ipsa sit filia Jothor, an alteram duxerit, vel superduxerit: sed ipsam fuisse credibile est: de Madianitis quippe erat, qui reperiuntur in Paralipomenon Aethiopes dicti, quando contra eos pugnavit Josaphat. Nam in his locis dicitur eos persecutus populus Israel, ubi Madianitae habitant **(II Paral. XIV, 9-14)**, qui nunc Saraceni appellantur. Sed nunc eos Aethiopes nemo fere appellat, sicut solent locorum et gentium nomina plerumque vetustate mutari.

XXI. **[Ib. XIII, 18-26.]** *Et dixit ad eos, Ascendite ista eremo, et ascendetis in montem, et videbitis terram quae sit, et populum qui insidet super eam, si fortis est aut infirmus, si pauci sunt aut multi.* Exposuisse intelligitur, secundum quid dixerit, *si potens est aut infirmus;* hoc est, *si pauci sunt aut multi.* Nam quomodo possent de monte prospicientes sentire humanarum virium fortitudinem? Potest et alius sensus esse multo congruentior veritati. Quod ait, *Ascendetis in montem,* in ipsam terram dixit, quam explorare volebant. Non enim possent facile exploratores intelligi, ubi tanquam peregrinantes omnia perquirebant. Nam si de montis vertice eos putaverimus conspexisse terram, et explorasse; quomodo possent exquirere omnia quae Moyses exquirenda praecepit? quomodo intrare civitates, quas eos Scriptura dixit intrasse? quomodo de illa valle botrum tollere, propter quem et loco nomen est inditum, ut vallis Botri diceretur? In ipso ergo monte explorabatur terra, quia ipsa erat quae exploraretur: et ibi erat quidam depressior locus, de qua valle botrus ablatus est.

XXII. **[Ib. XIII, 33.]** *Et protulerunt pavorem terrae quam exploraverunt. Pavorem terrae* dixit, non quo pavebat eadem terra, sed quem ex ea terra conceperant.

XXIII. **[Ib. XIV, 9.]** Caleb et Jesus Nave loquentes ad populum Israel ne timerent ingredi terram promissionis, dixerunt inter caetera: *Vos autem ne timueritis populum terrae, quoniam cibus nobis sunt. Abscessit enim tempus ab eis, Dominus autem in nobis; ne timueritis eos.* Quod dictum est, *Cibus nobis sunt,* intelligi voluerunt, consumemus eos. Quod vero adjunxerunt, *Abscessit enim tempus ab eis, Dominus autem in nobis:* satis diligenter non dixerunt,

Abscessit Dominus ab eis; impii quippe antiquitus fuerunt: sed quoniam et impiis occulta dispensatione divinae providentiae datur tempus florendi atque regnandi, *Abscessit,* inquiunt, *tempus ab eis, Dominus autem in nobis.* Non dixerunt, Abscessit tempus ab eis, et nostrum successit: sed, *Dominus autem in nobis,* non tempus. Illi enim tempus habuerunt, isti Dominum Deum temporum creatorem et ordinatorem, et quibusque, ut ei placet, distributorem.

XXIV. **[Ib. XV, 24-29.]** Quod praecipitur quomodo expientur peccata quae non sponte committuntur, merito quaeritur quae sint ipsa peccata nolentium: utrum quae a nescientibus committuntur; an etiam possit recte dici peccatum esse nolentis, quod facere compellitur: nam et hoc contra voluntatem facere dici solet. Sed utique vult propter quod facit, tanquam si pejerare nolit, et facit cum vult vivere, si quisquam, nisi fecerit, mortem minetur. Vult ergo facere, quia vult vivere: et ideo non per seipsum appetendo ut falsum juret, sed ut falsum jurando vivat. Quod si ita est, nescio utrum possint dici ista peccata nolentium, qualia hic dicuntur expianda. Nam si diligenter consideretur, forte ipsum peccare nemo velit, sed propter aliud fit, quod vult qui peccat. Omnes quippe homines qui scientes faciunt quod non licet, vellent licere: usque adeo ipsum peccare nemo appetit propter hoc ipsum, sed propter illud quod ex eo consequitur. Haec si ita se habent, non sunt peccata nolentium, nisi nescentium; quae discernuntur a peccatis volentium.

XXV. **[Ib. XV, 30, 31.]** *Et anima quaecumque peccaverit in manu superbiae ex indigenis, aut ex proselytis, Deum hic exacerbat, et exterminabitur anima illa de populo suo; quoniam verbum Domini contempsit, et mandata ejus*

disperdidit: contritione conteretur anima illa, peccatum ejus in illa. Quae sint peccata quae fiunt in manu superbiae, id est superbia committuntur, Scriptura ipsa in consequentibus satis exposuit, ubi ait, *Quoniam verbum Domini contempsit.* Aliud est ergo praecepta contemnere, aliud magni quidem pendere, sed aut ignarum contra facere, aut victum. Quae duo fortasse pertineant ad illa peccata quae a nolentibus fiunt, de quibus superius quemadmodum Deo propitiato expiarentur admonuit; ac inde subjecit peccata superbiae, cum quisque superbiendo, id est praeceptum contemnendo perperam facit. Quod genus peccati non dixit ullo genere sacrificii purgari oportere, tanquam insanabile judicans, illa duntaxat curatione quae per sacrificia gerebatur, qualia facienda in hac Scriptura praecipiuntur: quae si per se ipsa attendantur, nulli peccato possunt mederi; si autem res ipsae quarum haec sacramenta sunt inquirantur, in eis inveniri poterit purgatio peccatorum. Quod ergo scriptum est, *Peccator, cum venerit in profundum malorum, contemnit* **(Prov. XVIII, 3)**, iste significatus est, quem Scriptura hoc loco dicit, *in manu superbiae* delinquere. Hoc igitur sine poena ejus qui committit, non potest aboleri; atque ideo non potest esse impunitum, et cum poenitendo sanatur: ipsa enim afflictio poenitentis poena peccati est, quamvis medicinalis et salubris. Merito quippe magnum judicatur peccatum, cum superbia praeceptum contemnit: sed e contrario, ut sanari possit, cor contritum et humiliatum Deus non spernit **(Psal. L, 19)**. Verumtamen quia sine poena non fit, ideo hinc talia dicta sunt: *Deum,* inquit, *hic exacerbat;* quia Deus superbis resistit **(Jacobi IV, 6)**. *Et exterminabitur anima illa de populo suo;* quoniam talis omnino in numero eorum qui ad Deum pertinent, non est. *Quoniam verbum Domini contempsit, et*

mandata ejus disperdidit: contritione conteretur anima illa. Quare autem contritione conteretur, consequenter adjungit, dicens, *Peccatum ejus in illa:* ac per hoc si tali peccato debitam contritionem ipse sibi adhibeat poenitendo, cor contritum, ut dictum est, Deus non spernet. Quamvis in graeco non dictum sit hoc loco, *contritione conteretur;* sed, *extritione exteretur anima illa:* quod ita accipi potest, quasi omni modo terendo exstinguatur, ac non sit. Sed prius natura immortalitatis animae hunc intellectum recusat. Deinde si quod exteritur, omni modo efficeretur ut non sit, non diceret de sapiente, *Et gradus ostiorum ejus exterat pes tuus* **(Eccli. VI, 36)**. Verum illa discretio magis magisque consideranda est, utrum nemo peccet nisi aut ignarus, aut victus, aut contemnens; unde nunc longum est disputare.

XXVI. **[Ib. XVI, 13, 14.]** Quid est quod Dathan et Abiron, cum in seditionem consurrexissent, vocati a Moyse, ac superbe et injuriose respondentes, *Numquid pussillum hoc, quoniam eduxisti nos in terram fluentem lac et mel, interficere nos in eremo? quoniam praees nobis, princeps es* : *et tu in terram fluentem lac et mel induxisti nos, et dedisti nobis sortem agri et vineas;* post haec addiderunt, *Oculos hominum illorum abscidisses: non ascendimus?* Quorum oculos hominum dixerunt? Utrum populi Israel, tanquam dicentes, Si ista praestitisses, oculos hominum illorum abscidisses; id est, ita te diligerent, ut oculos suos eruerent, et darent tibi? Quod indicium magnum dilectionis et Apostolus dicit, *Quoniam si fieri posset, oculos vestros eruissetis, et dedissetis mihi* **(Galat. IV, 15)**. Et deinde plenam contumaciam addiderunt, *Non ascendimus,* id est, Non veniemus; quia

vocaverat eos. An potius *oculos hominum illorum,* dicit hostium, qui nimis acres et terribiles fuerant nuntiati: tanquam dicerent, Etsi hoc fecisses, non tibi obtemperaremus; nisi quod modus verbi alius pro alio positus est, ut non dicerent, Non ascenderemus; sed, *Non ascendimus,* quodam genere locutionis?

XXVII. **[Ib. XVI, 20, 21.]** *Et locutus est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: Abscedite vos de medio synagogae istius.* Notandum est tunc jubere Dominum separationem fieri corporalem, cum jam vindicta imminet malis: sic Noe cum domo sua separatur a caeteris diluvio perituris **(Gen. VII, 15)**; sic Lot cum suis separatur a Sodomis igne coelitus consumendis **(Id. XIX, 12)**; sic ipse populus ab Aegyptiis marinis fluctibus obruendis **(Exod. XIX, 20)**; sic isti nunc a synagoga Chore, Abiron et Dathan, qui se primitus per seditionem abrumpere voluerunt: cum quibus tamen sancti antea viventes et conversantes, et cum caeteris quos reprobat Deus, secundum verba quae in eos increpans dicit, contaminari tamen ab eis minime potuerunt: nec separare se jussi sunt, quando vindictam Dominus sive differebat, sive talem adhibebat, qua innocentes periclitari laedive non possent, sicut serpentum morsibus, sicut strage mortium, qua Deus, quem volebat, sicut volebat, alio percutiebat intacto; non sicut aqua diluvii, aut ignea pluvia, aut aqua maris, aut hiatu terrae, quae permixtos poterat pariter absumere: non quia et ibi Deus suos conservare non posset; sed quid opus erat tentatione miraculi ubi separatio fieri poterat, ut vel aqua, vel ignis, vel hiatus terrae, quos invenisset, auferret? Sic et in fine a zizaniis separabuntur frumenta, ut malos cremantibus

flammis, justi fulgeant sicut sol in regno Patris sui **(Matth. XIII, 30, 40-43)**.

XXVIII. **[Ib. XVI, 30.]** Quod ait Moyses de Chore et Abiron et Dathan, *In visione ostendet Deus, et aperiens terra os suum absorbebit eos,* quidam interpretati sunt, *In hiatu ostendet Dominus:* credo, putantes dictum χάσματι, quod graece positum est φάσματι, quod pro eo dictum est, ac si diceretur, In manifestatione, quod aperte oculis apparebit. Non enim sic dictum est, *In visione,* quemadmodum solent dici visiones, sive somniorum, sive quarumque in ecstasi figurarum; sed ut dixi, in manifestatione. Nonnulli autem aliud opinantes, *In phantasmate* interpretari voluerunt; quod omnino sic abhorret a consuetudine locutionis nostrae, ut nusquam fere dicatur phantasma, nisi ubi falsitate visorum sensus noster illuditur: quamvis et hoc a videndo sit dictum; sed, ut dixi, aliud loquendi consuetudo praejudicavit.

XXIX. **[Ib. XVI, 32, 33.]** *Et descenderunt ipsi, et omnia quaecumque sunt eis, viventes ad inferos.* Notandum secundum locum terrenum dictos esse inferos, hoc est in inferioribus terrae partibus. Varie quippe in Scripturis et sub intellectu multiplici, sicut rerum de quibus agitur sensus exigit, nomen ponitur inferorum, et maxime in mortuis hoc accipi solet. Sed quoniam istos viventes dictum est ad inferos descendisse, et ipsa narratione quid factum fuerit satis apparet; manifestum est, ut dixi, inferiores partes terrae inferorum vocabulo nuncupatas, in comparatione hujus superioris terrae in cujus facie vivitur: sicut in comparatione coeli superioris, ubi sanctorum demoratio est Angelorum, peccantes angelos in hujus aeris detrusos caliginem Scriptura dicit tanquam carceribus inferi puniendos reservari. *Si enim*

Deus, inquit, *angelis peccantibus non pepercit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradidit in judicio puniendos reservari* **(II Petr. II, 4)**: cum apostolus Paulus *principem potestatis aeris* diabolum dicat, *qui operatur in filiis diffidentiae* **(Ephes. II, 2)**.

XXX. **[Ib. XVI, 36-40.]** *Et dixit Dominus ad Moysen et ad Eleazarum filium Aaron sacerdotem: Tollite thuribula aerea e medio exustorum, et ignem alienum hunc semina ibi; quia sanctificaverunt thuribula peccatorum horum in animabus suis: et fac ea laminas ductiles circumpositionem altari; quoniam oblata sunt ante Dominum et sanctificata sunt, et facta sunt in signum filiis Israel.* Hoc loco cur non ad Moysen et Aaron, sicut in superioribus, Dominus locutus sit, sed ad Moysen et ad Eleazarum filium Aaron, haec mihi causa interim occurrit: quoniam quaestio erat de progenie sacerdotum, id est de quo genere esse deberent (unde illi ex alio genere, quia sibi usurpare sacerdotium ausi sunt, tam horrendo et mirabili supplicio perierunt); non ad Aaron, qui jam summus sacerdos erat, sed ad Eleazarum voluit loqui Deus, qui ei succedere debebat, et secundo jam sacerdotio fungebatur, ut eo modo seriem generis commendaret, quae in successionibus sacerdotum esse deberet. Unde etiam in consequentibus dicit: *Et accepit Eleazar filius Aaron sacerdotis thuribula aerea, quanta obtulerunt qui exusti sunt, et addidit ea circumpositionem altaris, memoriale filiis Israel, ut non accedat quisquam alienigena, qui non est de semine Aaron, imponere incensum ante Dominum: et non erit sicut Chore et sicut conspiratio ejus, sicut locutus est Dominus in manu Moysi.* Hoc ergo modo voluit per Eleazarum Deus non sacerdotium, quod jam erat in Aaron, sed successionis

sacerdotalis progeniem commendare. Quod vero ait, *Et ignem alienum hunc semina ibi,* sparge intelligendum est. Et quod addidit, *Quia sanctificaverunt thuribula peccatorum horum in animabus suis,* locutione quidem inusitata expressa sententia est: sed notandum novo modo dicta sanctificata poena eorum, a quibus hoc peccatum fuerat perpetratum; quia per eos exemplum datum est caeteris, quo timerent. Circumpositionem autem altari cur ex eis fieri voluit, addidit dicens, *Quoniam oblata sunt ante Dominum, et sanctificata facta sunt in signum filiis Israel:* non ergo in eis reprobari voluit, quod a talibus oblata sunt; sed hoc potius cogitari et attendi, ante quem oblata sint, id est quia ante Dominum, ut plus in eis valeret nomen Domini ante quem oblata sunt, quam pessimum meritum eorum a quibus oblata sunt. Hoc autem jam et in Exodo commemoraverat Scriptura, quando altare fabricatum dicit **(Exod. XXVII, 2)**: unde intelligitur genera rerum gestarum distributa esse per libros, non temporum ordo contextus. Nam et de virga Aaron, quomodo res gesta sit, ut et florens et germinans electionem sacerdotii ejus divinitus indicaret, in hoc libro Scriptura narravit **(Num. XVII, 8)**; et tamen de ipsa virga in Exodo dicitur, ut in sanctis sanctorum cum manna in arca poneretur, quando praecipitur de tabernaculo fabricando **(Exod. XXVI)**; quod utique longe ante praeceptum est, quam ipsum tabernaculum fabricatum perfectumque consisteret: stetit autem primo mense secundi anni, ex quo de Aegypto egressi sunt **(Id. XL, 15)**, et liber iste incipit a secundo mense ejusdem anni secundi, primo die mensis: unde clarum est ista, si librorum ordinem consideremus, per recapitulationem, id est praeteritorum recordationem commemorari, quae putant, qui minus diligenter intendunt, eodem facta ordine quo narrantur.

XXXI. **[Ib. XVIII, 1.]** *Et ait Dominus ad Aaron, dicens: Tu et filii tui, et domus patris tui tecum, accipietis peccata sanctorum; et tu et filii tui accipietis peccata sacerdotii vestri.* Haec sunt peccata quae appellantur sacrificia pro peccatis. Proinde *peccata sanctorum* dictum est, non quae sancti committant; sed ab eo quod sunt sancta, dictum est *sanctorum,* quia in sanctis offeruntur: et peccata dicuntur sacrificia pro peccatis; ideo appellata sunt *peccata sanctorum.* Et *peccata sacerdotii vestri,* id est, eadem ipsa quae offeruntur pro peccatis: sicut etiam in Levitico declarat, et pertinere debere dicit ad sacerdotem **(Levit. VI, 25, 26)**.

XXVII. **[Ib. XVIII, 12.]** *Primogenita omnia, quaecumque fuerint in terra eorum, quantacumque attulerint Domino, tibi erunt.* Hic primogenita, non fetus primitivos pecorum dicit: nam ipsa graece πρωτότοκα nominatur, haec autem πρωτογενήματα. Sed latine duabus his rebus, duo nomina reperta non sunt. Et ideo ista πρωτογενήματα quidam *primitias* interpretati sunt: sed primitiae ἀπαρχαὶ dicuntur, et aliud sunt. Haec igitur tria ita discernuntur, quia πρωτότοκα sunt primitivi animalium fetus, etiam hominum: πρωτογεν ήματα vero, primi fructus de terra sumpti, vel de arbore, vel de vite: primitiae autem de fructibus quidem, sed jam redactis ab agro; sicut de massa, de lacu, de dolio, de cupa, quae primitus sumebantur.

XXXIII. **[Ib. XIX.]** De juvenca rufa, cujus cinerem ad aquam aspersionis, eorumque mundationem qui mortuum tetigerint, proficere Lex mandavit, nec tacere permittimur; evidentissimum enim signum in ea Novi Testamenti praefiguratur; nec satis digne festinantes dicere de tanto sacramento valemus. Primo enim quod ita coepit de hac re

loqui Scriptura, quem non moveat, et intentissimum faciat in altitudine sacramenti? *Et locutus est,* inquit, *Dominus ad Moysen et Aaron, dicens: Ista distinctio Legis, quaecumque constituit Dominus.* Procul dubio non est distinctio, nisi inter aliqua duo, vel plura: nam distinctionem singularitas non requirit. Nec distinctionem cujuslibet rei commemoravit, sed addidit, *Legis:* nec cujuscumque legis: assidue quippe in Scriptura dicitur de unaquaque re, de qua legitime praecipitur, Haec est lex illius vel illius rei; non universalis Lex, quae continet omnia quae legitime praecipiuntur: hic vero cum dixisset, *Haec est distinctio Legis;* secutus adjunxit *quaecumque constituit Dominus,* praecipiendo utique, non creando. Nam etiam nonnulli interpretes, *quaecumque praecepit Dominus,* transtulerunt. Si ergo haec est distinctio Legis, quaecumque praecepit Dominus; procul dubio magna est ista distinctio: et recte intelligitur duo Testamenta distinguere. Eadem quippe sunt in Vetere et Novo: ibi obumbrata, hic revelata; ibi praefigurata, hic manifestata. Nam non solum Sacramenta diversa sunt, verum etiam promissa. Ibi videntur temporalia proponi, quibus spirituale praemium occulte significetur: hic autem manifestissime spiritualia promittuntur, et aeterna. Temporalium autem bonorum atque carnalium, et spiritualium atque aeternorum, quae clarior certiorque distinctio est, quam passio Domini nostri Jesu Christi? in cujus morte satis constitit, non istam terrenam transitoriamque felicitatem a Domino Deo pro magno munere sperandam et optandam: quandoquidem in unigenito Filio suo, quem tanta illa perpeti voluit, longe aliud a se peti exspectarique oportere apertissima distinctione declaravit. Hanc igitur passionem Domini nostri Jesu Christi, velut distinctionem duorum

Testamentorum, hoc quod de juvencae rufae mactatione narratur, satis congrue praefigurat.

Locutus est Dominus ad Moysen et Aaron, dicens, Ista distinctio Legis quaecumque constituit Dominus: ac deinde mandare incipit haec adjungens et dicens, *Loquere filiis Israel.* Potest etiam ita distingui, *Et locutus est Dominus ad Moysen et Aaron dicens; Ista distinctio Legis, quaecumque constituit Dominus, dicens:* non quaecumque constituit Dominus creans, sicut coelum et terram et omnia quae in eis sunt; sed quaecumque constituit Dominus dicens, in duobus videlicet Testamentis; ut deinde sequatur, *Loquere filiis Israel, et accipiant ad te juvencam rufam sine vitio.* Juvenca rufa carnem Christi significat. Sexus femineus est, propter infirmitatem carnalem; rufa est, propter ipsam cruentam passionem. Quod autem ait, *Accipiant ad te,* in ipso Moyse figuram Legis ostendit: quoniam secundum Legem sibi visi sunt occidere Christum, quia solvebat secundum ipsos sabbatum, et sicut putabant, observationes legitimas profanabat. Quod ergo sine vitio dicitur haec juvenca, mirum non est: hanc enim carnem etiam caeterae hostiae figurabant, ubi similiter sine vitio pecora immolari jubentur. Erat quippe illa caro in similitudine carnis peccati **(Rom. VIII, 3)**, sed non caro peccati. Verumtamen hic ubi evidentius Legis distinctionem Deus voluit commendare, parum fuit dicere, *sine vitio,* nisi diceretur, *quae non habet in se vitium:* quod si repetendi causa dictum est, fortasse non frustra est, quod eam rem ipsa repetitio firmius commendavit. Quanquam et illud non abhorret a vero, ut ideo additum intelligatur, *quae non habet in se vitium,* cum jam dictum esset, *juvencam sine vitio,* quia in se non habuit vitium caro

Christi, in aliis autem habuit, qui membra sunt ejus. Quae enim caro in hac vita sine peccato, nisi illa sola quae non habet in se vitium? *Et non est superpositum super eam jugum.* Non enim subjugata est iniquitati, cui subjugatos inveniens liberavit, et eorum vincula disrupit, ut ei dicatur, *Disrupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis* **(Psal. CXV, 16, 17)**. Super illius quippe carnem non est positum jugum, qui potestatem habuit ponendi animam suam et iterum sumendi eam **(Joan. X, 18)**.

Et dabis eam, inquit, *ad Eleazarum sacerdotem.* Cur non ad Aaron, nisi forte ita praefiguratum est, non ad tempus quod tunc erat, sed ad posteros hujus sacerdotii passionem Domini perventuram? *Et ejicient eam extra castra:* sic et ejectus est Dominus passurus extra civitatem. Quod autem ait, *in locum mundum;* ita significatum est, quia non habuit causam malam. *Et occident eam in conspectu ejus:* sicut occisa est caro Christi in conspectu eorum qui jam futuri erant in novo Testamento Domini sacerdotes.

Et accipiet Eleazar sanguinem ejus, et asperget contra faciem tabernaculi testimonii a sanguine ejus septies. Haec testificatio est, Christum secundum Scripturas fudisse sanguinem in remissionem peccatorum **(Rom. III, 25; et Ephes. I, 7)**. Ideo *contra faciem tabernaculi testimonii,* quia non aliter declaratum est, quam fuerat divino testimonio praenuntiatum: et ideo *septies,* quia ipse numerus ad mundationem pertinet spiritualem.

Et cremabunt eam in conspectu ejus. Puto quia concrematio ad signum pertinet resurrectionis. Natura est quippe ignis ut in superna moveatur, et in eum convertitur quod crematur.

Nam et ipsum cremare de graeco in latinum ductum verbum est a suspensione . Quod vero additum est, *in conspectu ejus,* id est in conspectu sacerdotis, hoc mihi insinuatum videtur, quia illis apparuit resurrectio Christi, qui futuri erant regale sacerdotium. Jam quod sequitur, *Et pellis ejus et carnes et sanguis ejus cum stercore ejus comburetur,* id ipsum expositum est quomodo concremabitur: et significatum est quod non solum substantia mortalis corporis Christi, quae commemoratione pellis et carnium et sanguinis intimata est; verum etiam contumelia et abjectio plebis, quam nomine stercoris significatam puto, converteretur in gloriam, quam combustionis flamma significat.

Et accipiet sacerdos lignum cedrinum et hyssopum et coccinum, et immittet in medium combustionis juvencae. Lignum cedrinum spes est, quae debet in supernis firmiter habitare. Hyssopus fides, quae cum sit herba humilis, radicibus haeret in petra. Coccinum charitas, quod fervorem spiritus igneo colore testatur. Haec tria debemus mittere in resurrectionem Christi, tanquam in medium combustionis illius, ut cum illo sit abscondita vita nostra, sicut dicit Apostolus: *Et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo* **(Coloss. III, 3)**.

Et lavabit vestimenta sua sacerdos, et lavabit corpus suum aqua, et postea introibit in castra, et immundus erit sacerdos usque ad vesperam. Lavatio vestimentorum et corporis quid est, nisi mundatio exteriorum et interiorum? hoc sacerdos. Deinde sequitur: *Et qui comburet eam, lavabit vestimenta sua, et lavabit corpus suum aqua, et immundus erit usque ad vesperam.* In eo qui comburit, eos figuratos arbitror, qui

Christi carnem sepelierunt, resurrectioni eam veluti conflagrationi mandantes.

Et congregabit homo mundus cinerem juvencae, et ponet extra castra in locum mundum. Quid dicimus cinerem juvencae, reliquias videlicet illius interfectionis et combustionis, nisi famam quae consecuta est passionem resurrectionemque Christi? Quoniam sunt reliquiae homini pacifico **(Psal. XXXVI, 37)**. Nam et cinis erat, quia velut mortuus ab infidelibus contemnebatur; et tamen mundabat, quia et resurrexisse a fidelibus credebatur. Et quia haec fama apud eos maxime claruit, qui in caeteris gentibus erant, et non erant de consortio Judaeorum, ideo dictum esse existimo, *Et congregabit homo mundus cinerem juvencae:* mundus utique ab interfectione Christi, quae Judaeos fecerat reos. *Et reponet in locum mundum,* id est, honorabiliter tractabit: tamen *extra castra,* quia extra celebrationem Judaicae consuetudinis honor evangelicus claruit. *Et erit synagogae filiorum Israel in conservationem. Aqua aspersionis, purificatio est.* Postea declarat plenius quemadmodum ex isto cinere fiebat aqua aspersionis, unde mundabantur a contactu mortuorum; quod utique significat ab iniquitate hujus moribundae vel morticinae vitae.

Sed mirum est quod sequitur: *Et qui congregat,* inquit, *cinerem juvencae, lavabit vestimenta sua; et immundus erit usque ad vesperam.* Quomodo erit ex hoc immundus, qui mundus accesserat; nisi quia et ii qui sibi videntur mundi, in fide Christiana se agnoscunt quia omnes peccaverunt et egent gloria Dei, justificati gratis per sanguinem ipsius **(Rom. III, 23, 24)**? Hunc tamen vestimenta sua lavare dixit, non etiam corpus suum; credo, quod illius

cineris congregatione et repositione in loco mundo, si haec spiritualiter intelligantur, jam intrinsecus vult intelligi fuisse mundatum: sicut Cornelius audiens et credens quod praedicaverat Petrus, ita mundatus est, ut ante visibilem Baptismum, cum suis qui aderant, acciperet donum Spiritus sancti; verumtamen nec visibile Sacramentum contemni potuit **(Act. X, 44-48)**, ut ablutus etiam extrinsecus lavaret quodammodo vestimenta sua. *Et erit,* inquit, *filiis Israel, et proselytis qui apponuntur, legitimum aeternum.* Quid aliud ostendit, nisi baptismum Christi, quem significabat aqua aspersionis, et Judaeis et Gentibus profuturum; id est filiis Israel et proselytis, tanquam naturalibus ramis et inserto pinguedini radicis oleastro **(Rom. XI, 16-24)**? Quem autem non faciat intentum, quod post ablutionem de singulis quibusque dicitur, *Et immundus erit usque ad vesperam?* Neque hic tantum, sed in omnibus, aut pene in omnibus talibus mundationibus hoc dicitur. Ubi nescio utrum aliquid aliud possit intelligi, nisi quod omnis homo post remissionem plenissimam peccatorum permanendo in hac vita contrahit aliquid, unde sit immundus usque ad ejusdem vitae finem, ubi ei dies iste quodammodo clauditur, quod significat vespera.

Deinde incipit Scriptura dicere, et exsequitur quemadmodum immundi facti homines, aqua illa aspersionis purificentur: *Qui tetigerit,* inquit, *mortuum, omnis anima hominis immunda erit septem diebus: hic purificabitur die tertio et die septimo, et mundus erit.* Et hic nihil aliud intelligendum video, nisi contactum mortui, esse hominis iniquitatem. Septem vero dierum immunditiam propter animam et corpus dictam puto; animam in ternario, corpus in quaternario. Quod quare ita sit,

longum est disputare. Secundum hoc arbitror dictum per prophetam, *In tribus et quatuor impietatibus non adversabor* **(Amos I, 3)**. Adjungit autem, et dicit, *Si autem non purificatus fuerit die tertio et die septimo, non erit mundus. Omnis qui tetigerit mortuum ab omni anima hominis, et mortuus fuerit, et non fuerit purificatus;* id est ante mortuus fuerit tacto mortuo, quam fuerit purificatus; *tabernaculum Domini polluit: exteretur anima illa ex Israel.* Notandum est quod difficillime reperitur in his libris aliquid evidentius de vita animae post mortem fuisse conscriptum. Hic ergo cum dicit, si fuerit mortuus ante purificationem, manere in illo immunditiam, et exteri animam illam ex Israel, id est a consortio populi Dei; quid aliud vult intelligi, nisi manere animae poenam, etiam post mortem, si cum vivit, mundata non fuerit sacramento isto, quo Christi baptismus figuratur? *Quoniam aqua aspersionis,* inquit, *non est circumaspersa super eum, immundus est; adhuc immunditia ejus in ipso est. Adhuc,* scilicet etiam post mortem. Quod vero supra dixit, *Tabernaculum Domini polluit,* quantum in ipso est utique, dixit: sicut Apostolus, *Spiritum nolite exstinguere* **(I Thess. V, 19)**: cum exstingui ille non possit. Nam si ex hoc tabernaculum immundum factum vellet intelligi, mundari utique juberet.

Postea vero immundos a mortuis factos, hoc est a mortuis operibus, quae sunt omnes iniquitates, ita mundari jubet: *Et accipient illi immundo,* inquit, *a cinere illius exustae purificationis, et effundent super illum,* id est super eumdem cinerem, *aquam vivam in vase: et accipiens hyssopum, intingens in aqua vir mundus, et circumaspergens super domum, et super vasa, et super animas, quotquot fuerint illic,*

et super eum qui tetigerit os humanum, aut vulneratum, aut mortuum, aut monumentum; et asperget mundus super immundum in die tertio et in die septimo: et purificabitur die septimo, et lavabit vestimenta sua, et lavabitur aqua, et immundus erit usque ad vesperam. Alia est aqua aspersionis, et alia utique illa qua lavabit vestimenta sua. *Et lavabitur aqua,* quam puto spiritualem intelligendam, per significationem, non per proprietatem. Nam sine dubio visibilis erat, sicut illae omnes umbrae futurorum. Proinde qui sacramento Baptismi recte abluitur, quod illa aspersionis aqua figurabatur, mundatur et spiritualiter, id est invisibiliter, et in carne et in anima, ut sit mundus et corpore et spiritu. Quod vero hyssopo dixit aquam aspersionis aspergi, qua herba supra diximus fidem significari; quid aliud occurrit, nisi quod scriptum est, *Fide mundans corda eorum* **(Act. XV, 9)**? Non enim prodest Baptismus, si desit fides. A viro autem mundo dixit hoc fieri, ubi significantur ministri portantes personam Domini sui, qui vere vir mundus est . Nam et de his ministris in consequentibus dicit, *Et qui circumasperget aquam aspersionis, lavabit vestimenta sua;* id est, observabit et corpore . *Et qui tetigerit aquam aspersionis, immundus erit usque ad vesperam. Et omne quodcumque tetigerit illud immundus, immundum erit: et anima quae tetigerit, immunda erit usque ad vesperam.* Jam dixi superius quid mihi significare videatur, *usque ad vesperam.*

XXXIV. **[Ib. XIX, 16.]** *Omnis qui tetigerit super, faciem campi vulneratum, aut mortuum, aut os hominis, aut monumentum.* Quaeri potest quid dictum sit *vulneratum, aut mortuum.* Si enim aliud voluit intelligi vulneratum, aliud mortuum; cavendum est ne putetur immundus esse etiam qui

tetigerit vulneratum vivum, quod utique absurdum est. Sed quia possunt et mortui esse vulnerati, ipsos mortuos intelligitur discrevisse, ut et vulneratum mortuum intelligamus, id est, vulnere peremptum aut mortuum sine vulnere.

XXXV. **[Ib. XX, 11.]** Quod de petra aqua educta est, apostolus Paulus quid esset exposuit, ubi ait, *Et omnes eumdem potum spiritualem biberunt. Bibebant enim de spirituali sequenti petra: petra autem erat Christus* **(I Cor. X, 4)**. Significata est ergo de Christo profluens gratia spiritualis, qua interior sitis irrigaretur. Sed quod virga petra percutitur, crux Christi figuratur. Ligno enim accedente ad petram, gratia manavit: et quod bis percutitur, evidentius significat crucem. Duo quippe ligna sunt crux.

XXXVI. **[Ib. XX, 13.]** Quod de aqua illa quae de petra profluxit dictum est, *Haec aqua contradictionis, quia maledixerunt filii Israel ante Dominum, et sanctificatus est in ipsis:* prius maledixerunt, quando locuti sunt contra beneficium Domini, quo educti erant de Aegypto; et postea sanctificatus est in ipsis, cum illo miraculo profluentis aquae ejus sanctitas declarata est. An forte duo genera hominum demonstravit, et contradicentium gratiae Christi, et percipientium gratiam Christi; ut illis sit aqua contradictionis, istis sanctificationis? Nam et de ipso Domino in Evangelio legitur, *Et in signum cui contradicetur* **(Luc. II, 34)**.

XXXVII. **[Ib. XX, 17, 19.]** Quod inter mandata Moyses ad regem Edom dicit inter caetera, *Neque bibemus aquam de lacu tuo,* intelligendum est gratis, id est, quia non gratis

bibemus: quod postea manifestat, dicens, *Si autem de aqua tua bibemus, ego et pecora mea, dabo pretium tibi.*

XXXVIII. **[Ib. XX, 17.]** *Non declinabimus in dextera neque in sinistra:* pluraliter dictum est, in ea quae dextera sunt, vel quae sinistra sunt.

XXXIX. **[Ib. XX, 24.]** *Non introibitis in terram quam dedi filiis Israel in possessionem; quoniam exacerbastis me super aquam maledictionis.* Quam dixit superius aquam contradictionis, ipsam dicit hic maledictionis: non enim ait αντιλογίας, sed λοιδορίας.

XL. **[Ib. XXI, 2.]** *Et vovit Israel votum Domino, et dixit, Si mihi tradideris populum istum subjectum,* id est, si mihi eum tradendo subjeceris, *anathemabo illum et civitates ejus.* Hic videndum est, quomodo dicatur *anathemabo,* quod vovetur, et tamen pro maledicto ponitur, sicut et de isto populo dicitur: unde illud est, *Si quis vobis evangelizaverit praeterquam quod accepistis, anathema sit* **(Galat. I, 9)**. Hinc vulgo ductum est, ut devotatio dicatur: nam devotare se quemquam, nemo fere dicit, nisi maledicens.

XLI. **[Ib. XXI, 3.]** *Et anathemavit eum et civitatem ejus: et vocatum est nomen loci illius Anathema.* Hinc ductum est ut anathema, detestabile aliquid et abominabile videatur. Ut enim nihil inde victor in usus suos auferret, sed totum in poenam luendam voveret, hoc erat anathemare, quod vulgo dicitur devotare. Origo autem hujus verbi est in graeca lingua ab his rebus, quae votae et persolutae, hoc est, promissae et redditae, sursum ponebantur in templis, ἀπὸ τοῦ ἄνω τιθέναι: hoc est, sursum ponere, vel figendo, vel suspendendo.

XLII. **[Ib. XXI, 13, 14.]** In itinere filiorum Israel, quo castra promovebant, atque ponebant, inter caetera scriptum est, *Et inde castra collocaverunt trans Arnon in eremo , quod exstat a limitibus Amorrhaeorum. Est enim Arnon limes Moab inter Moab et inter Amorrhaeum. Propterea dicitur in libro, Bellum Domini Zoob inflammavit, et torrentes Arnon, et torrentes constituit inhabitare Er.* In quo libro hoc scriptum sit, non commemoravit, neque ullus est in his quos divinae Scripturae canonicos appellamus. De talibus occasiones reperiunt, qui libros apocryphos incautorum auribus et curiosorum conantur inserere, ad persuadendas fabulosas impietates. Sed hic dictum est scriptum in libro, non dictum est in cujus prophetae vel patriarchae sancto libro. Neque negandum est fuisse jam libros sive Chaldaeorum, unde egressus est Abraham; sive Aegyptiorum, ubi didicerat Moyses omnem illorum sapientiam; sive cujusque gentis alterius, in quorum librorum aliquo potuit hoc esse scriptum: qui tamen non ideo sit assumendus in eas Scripturas quibus divina commendatur auctoritas; sicut nec propheta ille Cretensis, cujus mentionem facit Apostolus **(Tit. I, 12)**; nec Graecorum scriptores vel philosophi vel poetae, quos idem ipse apostolus magnum sane aliquid et veraciter promptum ad Athenienses loquens, dixisse confirmat: *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* **(Act. XVII, 28)**. Licet enim divinae auctoritati unde voluerit, quod verum invenerit, testimonium sumere; sed non ideo omnia quae ibi scripta sunt, accipienda confirmat. Cur autem hoc isto commemoratum sit loco, non evidenter apparet; nisi forte, ut fines illic inter duas gentes constituerentur, bello actum est, quod bellum ejusdem loci homines propter magnitudinem, bellum Domini esse dixerunt, ut scriberetur in aliquo eorum libro, *Bellum Domini Zoob inflammavit:* quod vel arserit

eodem bello ista civitas, aut ad pugnandum inflammata sit, hoc est, excitata, vel si quid aliud in obscuritate loci hujus latet.

XLIII. **[Ib. XXI, 16.]** *Hic est puteus quem dixit Dominus ad Moysen, Congrega populum, et dabo eis aquam libere.* Ita hoc commemoratum est, quasi alicubi superius hoc ad Moysen dixisse Dominus legatur: sed quia nusquam reperitur, hic intelligendum est et illic bibisse populum, qui de siccitate conquerebatur.

XLIV. **[Ib. XXI, 24, 25.]** *Et percussit eum Israel nece gladii: et dominati sunt terrae ejus ab Arnon usque Jaboc, et usque ad filios Ammon: quoniam Jazer termini filiorum Ammon sunt. Et accepit Israel omnes civitates istas. Et habitavit Israel in omnibus civitatibus Amorrhaeorum in Esebon.* Hic certe Israel possedit civitates Amorrhaeorum, quas bello superavit; quia non eas anathemavit: nam si eas anathemasset, possidere illi non liceret, nec inde ad usus suos aliquid praedae usurparet. Notandum est sane quemadmodum justa bella gerebantur. Innoxius enim transitus negabatur, qui jure humanae societatis aequissimo patere debebat. Sed jam ut Deus sua promissa compleret, adjuvit hic Israelitas, quibus Amorrhaeorum terram dari oportebat. Nam Edom cum similiter eis transitum denegaret, non pugnaverunt cum ipsa gente Israelitae, id est filii Jacob cum filiis Esau, duorum germanorum atque geminorum, quia terram illam Israelitis non promiserat; sed declinaverunt ab eis.

XLV. **[Ib. XXI, 27.]** *Propterea dicent aenigmatistae, Venite in Esebon,* et caetera. Qui sint aenigmatistae ideo non apparet, quia non sunt in consuetudine litteraturae nostrae, neque in

ipsis divinis Scripturis fere alio loco reperitur hoc nomen: sed quia videntur quasi canticum dicere, quo cecinerunt bellum inter Amorrhaeos et Moabitas gestum, in quo Seon rex Amorrhaeorum Moabitas superavit, non incredibiliter putantur isti aenigmatistae sic tunc appellati, quos poetas nos appellamus; eo quod poetarum sit consuetudo atque licentia miscere carminibus suis aenigmata fabularum, quibus aliquid significare intelligantur. Non enim aliter essent aenigmata, nisi illic esset tropica locutio, qua discussa perveniretur ad intellectum qui in aenigmate latitaret.

XLVI. **[Ib. XXII, 4-6.]** Quod dicit Scriptura, posteaquam Israel vicit Amorrhaeos, et possedit omnes civitates eorum, misisse legatos Balac regem Moabitarum ad conducendum Balaam, a quo malediceretur Israel, satis ostenditur non omnes Moabitas venisse in conditionem Seon regis Amorrhaeorum, quando eos bello superavit: si quidem remansit gens Moabitarum usque ad illud tempus, ubi regnaret Balac rex Moab. Quod vero Moab dixit senioribus Madian, id est, Moabitae senioribus Madianitarum, *Nunc ablinget synagoga haec omnes qui in circuitu nostro sunt;* non una gens erat, sed vicini ad vicinos dixerunt quod pariter cavendum esset. Nam Moab filius fuit Lot ex una filiarum **(Gen. XIX, 37)**, Madian vero filius Abrahae de Cethura **(Id. XXV, 2)**. Non itaque una gens erat, sed duae vicinae atque conterminae.

XLVII. **[Ib. XXII, 7-13.]** Quid est quod scriptum est, *Et divinationes in manibus eorum,* cum de iis diceretur quos miserat Balac ad conducendum Balaam, ut malediceret Israel? Numquidnam ipsi divinabant? an aliqua ferebant unde faceret Balaam, quo posset divinare, tanquam aliqua quae in

sacrificiis incenderentur, aut quoquo modo impenderentur; et ideo dictae sunt divinationes, quia per haec ille poterat divinare? an quid aliud? obscure enim dictum est. Notandum sane, quod *venit Deus ad Balaam et dixit ei, Quid homines hi penes te?* etc. Nec dictum est utrum in somnis hoc factum sit, quamvis per noctem factum satis eluceat, cum post haec dicit Scriptura, *Et exsurgens Balaam mane.* Potest enim movere quomodo cum homine pessimo Deus locutus sit, quod etiamsi in somnis factum esse constaret, non ideo nulla quaestio remaneret, propter ipsam indignitatem. Sic et Dominus Jesus Christus ait de divite illo, qui destruere veteres apothecas et ampliores novas disponebat implere: *Dixit ad illum Deus, Stulte, hac nocte anima tua auferetur a te; haec quae praeparasti cujus erunt* **(Luc. XII, 20)**? Ne quisquam glorietur quod ei loquitur Deus eo modo, quo talibus loquendum esse novit; quando potest hoc et reprobis fieri: quia et cum per angelum loquitur, ipse loquitur.

XLVIII. **[Ib. XXII, 12-38.]** Quod ait Balaam iterum ad se missis honoratioribus nuntiis, *Si dederit mihi Balac plenam domum suam argento et auro, non potero praevaricare verbum Domini, facere illud pusillum vel magnum in mente mea,* nullum habet omnino peccatum: sed quod sequitur non est sine gravi peccato. Jam enim constans esse debuit semel audito, quod ei dixerat Dominus, *Non ibis cum eis, neque maledices populum: est enim benedictus;* nec eis ullam spem dare, quod posset Dominus, tanquam ipse Balaam muneribus et honoribus flexus, adversus populum suum, quem benedictum esse dixerat, suam mutare sententiam. Sed ibi se victum cupiditate monstravit, ubi loqui sibi Dominum de hac re iterum voluit, de qua ejus jam cognoverat voluntatem. Quid

enim opus erat quae sequuntur adjungere: *Et nunc sustinete ibi et vos nocte hac, et sciam quid adjiciet Dominus loqui ad me?* Proinde Dominus videns ejus cupiditatem captam devictamque muneribus, permisit eum ire, ut per jumentum quo vehebatur ejus avaritiam coerceret: hoc ipso confundens illam dementiam, quod prohibitionem Domini per angelum factam transgredi asina non audebat, quam ille cupiditate transgredi conaretur, quamvis eamdem cupiditatem timore supprimeret. *Venit enim Deus ad Balaam nocte, et ait illi: Si vocare te venerunt homines, exsurgens sequere eos, sed verbum quodcumque locutus fuero ad te, hoc facies. Et exsurgens Balaam mane stravit asinam suam, et abiit cum principibus Moab.* Cur post istam permissionem Deum iterum non consuluit, et post illam prohibitionem iterum consulendum putavit, nisi quia ejus maligna cupiditas apparebat, quamvis timore Domini premeretur? Denique Scriptura sequitur, *Et iratus est animatione Deus, quia ibat ipse; et insurrexit angelus Dei, ut non permitteret eum in via,* et caetera quae sequuntur, donec asina loqueretur. Nihil hic sane mirabilius videtur, quam quod loquente asina territus non est, sed insuper ei, velut talibus monstris assuetus, ira perseverante respondit. Postea illi et angelus loquitur, arguens et improbans ejus viam: quo viso tamen exterritus adoravit. Deinde ire permissus est, ut jam per ipsum prophetia clarissima proferretur. Nam omnino permissus non est dicere quod volebat, sed quod virtute Spiritus cogebatur. Et ipse quidem reprobus mansit: nam posterior de illo sancta Scriptura ita locuta est, ut quidam reprehensibiles et reprobi viam ejus secuti dicerentur: *Secuti,* inquit, *viam Balaam filii Beor, qui mercedem iniquitatis dilexit* **(II Petr. II, 15.)**

XLIX. **[Ib. XXII, 22, 32.]** De angelo qui locutus est Balaam in via, quo viso asina ejus progredi non ausa est, Scriptura ita loquitur: *Et iratus est animatione Deus, quia ibat ipse; et insurrexit angelus Dei differre eum in via.* Ubi primo notandum est quemadmodum dixerit, *iratus est Deus, et insurrexit angelus Dei:* nec interposuit iratum Deum misisse angelum, sed tanquam in angelo iratum Deum significavit; quoniam veritas et justitia Dei irasci angelum fecit. Nam *insurrexit* quod dictum est, utique commotione intelligendum est. Deinde quod ait, *differre eum in via,* quod graece positum est διαβαλεῖν, hoc et in consequentibus dicit ipse angelus, *Et ecce ego exii in dilationem tuam,* ubi graecus habet διαβολήν.Ubi fortassis accusatio congruentius intelligitur, ut hic quod dictum est *differre eum in via,* accusare accipiatur. Unde creditur etiam diabolus appellatus, tanquam accusator latine dicendus sit: non quia nemo possit etiam bene recteque accusare; sed quoniam diabolus amat accusare, utique invidentiae stimulis agitatus, quale illi in Apocalypsi testimonium perhibetur **(Apoc. XII, 9, 10)**. Positum est autem hoc verbum et in comoedia, unde latinum esse non dubium est, sub eadem significatione, vel certe vicina, ubi de patre irato dicitur filio:
Orationem sperat invenisse se,
Qua differat te. **(Terentius in Andr., act. 2, scen. 4.)**
Solet autem hic intelligi, differat, velut hac atque illac ferat tempestate verborum, quasi discerpat et dissipet; quod utique ille accusando videbatur esse facturus. Sed etsi *differre eum in via* sic intellexerimus, quia distulit angelus ejus festinationem remorando, ut ei quod opus erat et demonstraret, et diceret; non absurda est hujus verbi etiam sub ista significatione positio.

L. **[Ib. XXII, 23-29.]** *Et cum vidisset asina angelum Dei resistentem in via, et evaginatum gladium in manu ejus, et declinavit asina de via, et ibat in campum.* Campus iste adhuc extra macerias vinearum fuit. *Et percussit asinam in virga, ut corrigeret eam in via. Et stetit angelus Dei in sulcis vinearum, maceria hinc, et maceria hinc.* Merito quaeritur, si hinc atque inde maceriae in medio ponebant viam, sicut fieri solet; quomodo ibi stans angelus dicitur stetisse in sulcis vinearum: neque enim in via inter macerias potuerunt sulci esse vinearum. Sed ordo verborum est, *ut corrigeret eam in via, maceria hinc, et maceria hinc.* In hac ergo via corrigere voluit asinam Balaam, ut inter macerias ambularet. Interpositum est autem, *Et stetit angelus Dei in sulcis vinearum,* in una scilicet vinearum, quae in medio ponebant viam. *Et cum vidisset asina angelum Dei, compressit se ad parietem,* id est ad maceriam illius utique vineae, in qua non erat angelus, quoniam ab alia parte erat in sulcis vinearum. *Et compressit pedem Balaam ad parietem, et adjecit adhuc caedere eam. Et apposuit angelus Dei, et adjiciens substitit in loco angusto;* jam non in sulcis vinearum, sed inter ipsas macerias, id est in via: *in quo non fuit declinare dextram neque sinistram. Et cum vidisset asina angelum Dei, consedit sub Balaam.* Caesa enim, retro non ibat; in parietem non se premebat, quoniam non ab altera parte terrebatur, sed in media via in angusto angelus erat: restabat ergo ut subsideret. *Et iratus est Balaam, et percutiebat asinam virga. Et aperuit Deus os asinae, et ait ad Balaam: Quid feci tibi, quia percussisti me tertio hoc? Et ait Balaam asinae: Quia illusisti mihi; et si haberem gladium in manu mea, jam transfixissem te.* Nimirum iste tanta cupiditate ferebatur, ut nec tanti monstri miraculo terreretur, et responderet quasi ad

hominem loquens, cum Deus utique non asinae animam in naturam rationalem vertisset, sed quod illi placuerat, ex illa sonare fecisset, ad illius vesaniam cohibendam: illud fortasse praefigurans, quia stulta mundi electurus erat Deus, ut confunderet sapientes **(I Cor. I, 27)**, pro illo spirituali et vero Israel, hoc est promissionis filiis.

LI. **[Ib. XXIII, 5.]** *Et factus est Spiritus Dei super illum;* id est, super Balaam. Non factus est Spiritus Dei, tanquam factura sit Spiritus Dei; sed *factus est super illum,* id est, factum est ut super illum esset: quomodo, *Qui post me venit, ante me factus est,* id est, factum est ut ante me esset, ut praeponeretur mihi; *quia prior me,* inquit, *erat* **(Joan. I, 30)**: et sicut, *Dominus factus est adjutor meus* **(Psal. XXIX, 11)**; non enim Dominus factura est, sed factum est ut me adjuvaret: *et, Factus est Dominus refugium pauperum* **(Psal. IX, 10)**, id est, factum est ut ad eum refugerent pauperes: et, *Facta est super me manus Domini* **(Ezech. I, 3, et III, 22)**, id est, factum est ut super me esset; et multa talia in Scripturis reperiuntur.

LII. **[Ib. XXV, 4, 7, 8.]** *Et dixit Dominus ad Moysen: Accipe duces populi, et ostenta eos Domino contra solem; et auferetur ira animationis Domini ab Israel.* Iratus est Deus de fornicationibus Israel, et carnalibus et spiritualibus; nam et filiabus Moab se impudice miscuerant, et idolis fuerant consecrati: hoc ad Moysen dixit, ut ostentaret Domino duces populi contra solem. In quo verbo intelligitur eos jussos esse crucifigi, ut hoc sit, *Ostenta eos Domino contra solem,* id est palam in conspicuo lucis hujus. Nam graecus ait παραδειγμάτισον, quod dici posset, Exempla; quia παράδειγμα exemplum dicitur. Nam praeter

Septuaginta interpretes, Aquila perhibetur dixisse, *confige,* vel potius *sursum confige,* quod est ἀνάπηξον; Symmachus autem verbo evidentiore, *suspende.* Mirum est sane, quod Scriptura narrare destiterit utrum hoc fuerit ex praecepto Domini impletum: quod contemni potuisse non video, aut si contemptum est, impune contemni. Si autem factum est et tacitum, cur ex eo quod Phinees filius Eleazar transfixit adulteros, placatum fuisse Dominum Scriptura testatur, plagamque cessasse; quasi crucifixis ducibus, sicut praeceperat Dominus, adhuc indignatio perseverans alio modo placanda videretur: cum procul dubio falsum esse non posset, quod praenuntiaverat et promiserat Dominus, dicens, *Accipe duces populi, et ostenta eos Domino contra solem; et avertetur ira animationis Domini ab Israel?* Si ergo factum erat, quis dubitet iram Domini aversam fuisse ab Israel? Quid itaque opus erat ut adhuc Phinees ad placandum Deum sic in adulteros vindicaret, eique testimonium Scriptura perhiberet quod eo modo placaverit Dominum? Nisi forte intelligamus, cum illud de ducibus populi Moyses, quod praeceperat Dominus, implere disponeret, eum voluisse etiam secundum Legem talia punire flagitia et sacrilegam audaciam, ut juberet quemque interficere proximum suum diis alienis nefarie consecratum, atque interea etiam illud Phinees faceret, ac sic ira Domini jam placata, non opus fuisse duces populi crucifigi. Haec sane severitas illi tempori congrua, quantum malum sit fornicationis et idololatriae, prudentium fidei satis evidenter ostendit.

LIII. **[Ib. XXVII, 13, 14.]** Eam causam mortis Moysi dicit Dominus, quam etiam fratris ejus. Ambobus enim etiam hoc

ante praedixerat, quod ideo non intrarent cum populo Dei in terram promissionis, quia non eum sanctificaverunt coram populo ad aquam contradictionis **(Num. XX, 12)**; id est quia dubitaverunt de dono ejus, quod posset aqua de petra profluere, sicut exposuimus in eo ipso Scripturae loco **(Supra, quaest. 19)**. Hujus autem rei mysterium datur intelligi, quia nec sacerdotium quod prius institutum est, cujus personam gerebat Aaron, nec ipsa Lex cujus personam gerebat Moyses, introducunt populum Dei in terram haereditatis aeternae; sed Jesus, in quo typus erat Domini Jesu Christi, id est gratia per fidem. Et Aaron quidem ante defunctus est, quam Israel in aliquam partem terrae promissionis intraret; Moyse autem adhuc vivente capta est terra Amorrhaeorum atque possessa, sed Jordanem cum eis non est transire permissus. Ex aliqua enim parte Lex observatur in fide christiana. Ibi enim sunt etiam praecepta, quae hodieque observare Christiani jubemur. Sacerdotium vero illud et sacrificia nullam partem tenent hodie fidei christianae, nisi quod in umbris futurorum acta atque transacta sunt. Cum vero ambobus fratribus, id est Aaron et Moysi, dicitur ut apponantur ad populum suum, manifestum est non esse in illos iram Dei, quae separat a pace sanctae societatis aeternae. Unde manifestatur, non solum officia, sed etiam mortes eorum signa fuisse futurorum, non supplicia indignationis Dei.

LIV. **[Ib. XXVII, 18, 19.]** *Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Accipe ad teipsum Jesum filium Nave, hominem qui habet Spiritum in seipso; et impones manus tuas super eum, et statues eum in conspectu Eleazari sacerdotis, et mandabis ei in conspectu omnis synagogae,* etc. Notandum

est, quod cum jam haberet Spiritum in seipso Jesu Nave, sicut Scriptura testatur (ubi quid aliud quam Spiritum sanctum debemus accipere? non enim de spiritu hominis hoc diceret, quem nullus erat qui non habebat), jussus est tamen Moyses ei manus imponere; ne quisquam homo, qualibet praepollens gratia, sacramenta consecrationis audeat recusare.

LV. **[Ib. XXVII, 20.]** Quid est quod cum Deus praeciperet Moysi de Jesu Nave, ait inter caetera, *Et dabis de gloria tua super eum?* Nam graeca locutione τῆσ δόξης habet, quod tantumdem valet ac si diceret *de gloria,* id est ἀπὸ τῆς δόξης. Latini autem nonnulli interpretati sunt, *dabis gloriam tuam;* non, *de gloria tua.* Sed sive illud esset, ut *gloriam tuam* diceret, non ideo eam non habiturus erat Moyses; nec quia dixit, *de gloria,* ideo minutum est quod habebat. Sic enim accipiendum est, ac si diceret, Facies eum socium gloriae tuae: non autem hujusmodi res, quasi partiliter divisae, minuuntur; sed totae sunt omnibus, totae singulis qui earum habent societatem.

LVI. **[Ib. XXX, 3.]** *Homo, homo quicumque voverit votum Domino, aut juraverit juramentum, aut definierit definitionem de anima sua, non profanabit verbum suum: omnia quaecumque exierint ex ore ejus faciet.* Non hoc ad omnem jurationem pertinet, sed ad eam ubi quisque de anima sua voverit alicujus utique rei abstinentiam, qua ei licebat uti per Legem, sed per votum sibi ipse efficit non licere.

LVII. **[Ib. XXX, 4-6,]** *Si autem mulier voverit votum Domino, aut definierit definitionem in domo patris sui in juventute sua, et audierit pater ejus vota ejus, et definitiones ejus, quas definivit adversus animam suam, et tacuerit pater ejus; et*

stabunt omnia vota ejus, et omnes definitiones ejus, quas definivit adversus animam suam, manebunt ei. Si autem abnuens abnuerit pater ejus, quacumque die audierit omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definivit adversus animam suam, non stabunt: et Dominus emundabit eam, quia abnuit pater ejus. Quoniam quidem de muliere, quae adhuc in juventute sua in domo patris est, loquitur, merito hic quaeritur etiam de voto virginitatis; mulieres quippe etiam virgines in Scriptura appellari solere notissimum est: et videtur etiam Apostolus de patre loqui, cum dicit, *Servet virginem suam;* et, *Det nuptum virginem suam* **(I Cor. VII, 37, 38)**, et caetera hoc modo: ubi nonnulli intellexerunt, *virginem suam,* virginitatem suam; nulla tamen hoc simili Scripturarum locutione demonstrant, cum sit inusitatissima. Quod autem ait, *adversus animam suam,* non sic accipiendum est, quasi animae noceat talibus votis; sed *adversus animam* dicitur, adversus animalem delectationem, sicut etiam de jejunio praecipiens superius ait, *Et affligetis animas vestras* **(Num. XXIX, 7)**.

LVIII. **[Ib. XXX, 6.]** Quod autem ait, *Et Dominus emundabit eam, quia abnuit pater ejus; emundabit* dixit, a voti non impleti crimine absolvet: sicut in multis locis dicitur, *Et mundabit eum sacerdos,* id est mundum habebit, mundum judicabit; sicuti est et illud, *Mundatione non mundabis reum,* id est, Non dices mundum eum qui immundus est.

LIX. **[Ib. XXX, 7-16.]** *Si autem facta fuerit viro, et vota ejus super eam secundum distinctionem labiorum ejus, quanta definivit adversus animam suam; et audierit vir ejus, et tacuerit ei quacumque die audierit: et ita stabunt omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definivit adversus animam*

suam, stabunt. Si autem abnuens abnuerit vir ejus in quacumque die audierit omnia vota ejus, et definitiones ejus, quas definivit adversus animam suam, non manebunt: quoniam vir abnuit ab ea et Dominus mundabit eam. Feminam sub patre antequam nubat, et sub viro nuptam, noluit Lex ita vovere aliquid Deo adversus animam suam, id est in aliquarum rerum licitarum atque concessarum abstinentia, ut in eisdem votis feminea valeat auctoritas, sed virilis; ita ut si adhuc innuptae jam concesserat pater vota persolvere, si antequam persolverit nupserit, et viro ejus hoc cognitum non placuerit, non persolvat, et sit omnino sine peccato, quia *Dominus mundabit eam,* sicut dicit, id est mundam judicabit: neque hoc contra Deum fieri putandum est, cum ipse Deus hoc praeceperit, hoc voluerit.

Sequitur autem de viduis, vel a viro abjectis, id est, non sub potestate viri constitutis, aut patris; et earum vota ad persolvendum libera esse dicit hoc modo: *Et votum,* inquit, *viduae et expulsae, quaecumque voverit adversus animam suam, manebunt ei.* Deinde dicit de nupta, si in domo viri sui jam constituta aliquid tale voverit. De illa enim prius dixerat, quae in domo patris voverat, et antequam redderet nupserat. De hac ergo quae in domo mariti vovit, ita loquitur: *Si autem in domo viri ejus votum ejus, aut definitio, quae adversus animam ejus cum jurejurando; et audierit vir ejus, et tacuerit ei, et non abnuerit ei; et stabunt omnia vota ejus, et omnes definitiones, quas definivit adversus animam suam, stabunt adversus eam. Si autem circumauferens circumauferat vir ejus, quacumque die audierit omnia, quaecumque exierint ex labiis ejus, secundum vota ejus et secundum definitiones, quae adversus animam ejus, non*

manent ei: vir ejus circumabstulit, et Dominus mundabit eam. Omne votum et omne jusjurandum vinculi affligere animam, vir ejus statuet ei, et vir ejus circumauferet. Si autem tacens tacuerit ei diem ex die, et statuet ei omnia vota ejus, et definitiones, quae super ipsam, statuet ei; quoniam tacuit ei, die quo audivit. Si autem circumauferens circumauferat vir ejus post diem quem audivit; et accipiet peccatum suum.

Manifestum est ita voluisse Legem feminam esse sub viro, ut nulla vota ejus, quae abstinentiae causa voverit, reddantur ab ea, nisi auctor vir fuerit permittendo. Nam cum ad peccatum ejusdem viri pertinere voluerit, si prius permiserit, et postea prohibuerit; etiam hic tamen non dixit ut faciat mulier quod voverat, quia permissa prius a viro fuerat. Viri dixit esse peccatum, quia abnuit quod prius concesserat: non tamen mulieri vel ex hoc permissum dedit, ut cum prius ei vir concesserit, postea si prohibuerit, contemnatur.

Utrum autem ista etiam ad vota continentiae et a concubitu abstinentiae pertineant, merito quaeritur, ne forte ea tantum intelligenda sint adversus animam voveri, quae sunt in cibis et potionibus. Quod videtur et illud significare, ubi Dominus ait, *Nonne anima plus est quam esca* **(Matth. VI, 25)**? et cum de jejunio praecipitur, ita praecipitur, *Affligetis animas vestras* **(Num. XXIX, 7)**. Nescio autem utrum alicubi legi possit, adversus animam dici votum quod de abstinentia concubitus fuerit: maxime quia cum hic Lex auctoritatem viro tribuat, non mulieri quae viro subdita est, ut tunc persolvenda sint vota mulieris, si vir approbaverit; si autem renuerit, non debeantur: Apostolus tamen, cum de concubitu conjugatarum loqueretur, non ibi majorem auctoritatem viro quam feminae dedit; sed, *Uxori,* inquit, *vir debitum reddat, similiter et uxor*

viro: uxor non habet potestatem corporis sui, sed vir; similiter autem et vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier **(I Cor. VII, 3, 4)**. Quando ergo in hac re parem utriusque esse voluit potestatem, puto quod nobis intelligendum insinuet, istam de concumbendo vel non concumbendo regulam non pertinere ad ea vota, ubi non habent parem vir et mulier potestatem, sed viri major est, ac prope ejus solius est. Non enim ait Lex virum non debere reddere vota sua, si uxor prohibuerit; sed uxorem, si vir prohibuerit. Unde non mihi videtur in hujusmodi votis et definitionibus atque obligationibus, quae adversus animam fiunt, etiam ista debere accipi, quae inter se vir et uxor de concumbendo, vel de abstinentia concumbendi placita habuerint.

Deinde quia et istae justificationes dicuntur, et meminimus in illis justificationibus, quae in Exodo sub hoc nomine aliae commemorantur, multa praecipi, quae accipi ad proprietatem non possint, nec in Novo Testamento observentur; sicut de aure servi pertundenda **(Exod. XXI, 6)**, et si quid ejusmodi est: non absurde etiam hic aliquid figurate dictum intelligitur, ut quoniam sunt multae abstinentiae cerimoniarum irrationabiles, et aliquando etiam inimicae veritati, hoc fortasse hic intelligi voluerit, tunc ratas esse, cum rationabiles fuerint; hoc est, cum eas approbaverit ratio, quae ad vicem viri debet regere omnem animalem motionem, quae fit non tantum in appetendo, verum etiam in abstinendo: ut si mente/ et ratione decernitur, tunc fiat; si autem improbatur consilio rationis, non fiat. Quod si ratio quod prius recte faciendum esse decreverit, post improbet, sit peccatum consilii: etiam sic tamen nonnisi rationi motio illa consentiat.

LX. **[Ib. XXXI, 5, 6.]** Quid est, *Et misit eos Moyses mille ex tribu et mille ex tribu cum virtute eorum?* Utrum virtutem eorum vult intelligi, principes eorum? an virtutem a Domino eis datam, vel per ipsum Moysen impetratam? an potius virtutem eorum dicit , ea quibus virtus eorum sustentaretur?

LXI. **[Ib. XXXI, 8.]** Potest videri quaestio, quomodo quando Israelitae Madianitas debellaverunt, interfectum dicat Scriptura Balaam, qui fuerat conductus ad maledicendum populum Israel: cum superius quando benedicere coactus est, ita eamdem actionem Scriptura concluserit, cum ait, *Et surgens Balaam abiit reversus in locum suum, et Balac abiit ad semetipsum* **(Num. XXIV, 25)**. Si ergo redierat ad locum suum Balaam, quomodo hic interfectus est, cum de tam longinquo, id est de Mesopotamia venerit? An forte reversus est ad Balac, et hoc Scriptura non dixit? Quanquam etiam possit in locum suum rediisse intelligi, quod ab ipso loco ubi sacrificia faciebat, in eum locum reversus est unde illuc exierat, id est, ubi tanquam peregrinus habebat hospitium. Non enim dictum est in domum suam, aut, in patriam suam; sed, *in locum suum.* Habet autem et quisque peregrinus locum suum, ubi ad tempus habitat. De ipso autem Balac qui eum conduxerat, non dictum est, ad locum suum, sed, *ad semetipsum;* id est, ubi dominans habitabat. Posset ergo dici *ad locum suum,* et dominans, et peregrinus: *ad semetipsum* autem, non video quomodo posset dici peregrinus, cum ad hospitium suum venisset.

LXII. **[Ib. XXXI, 9.]** *Et praedam egerunt mulieres Madian, et suppellectilem eorum, et pecora eorum, et omnia quae possederant, et virtutem eorum depraedati sunt.* Cum jam dixisset mulieres, supellectilem, et pecora, et omnia quae

possidebant; quid deinde addit, *et virtutem eorum depraedati sunt?* Nimirum enim haec intelligenda est virtus, de qua et supra dictum est, misisse millenos de singulis tribubus cum virtute eorum. An forte cibus quo sustentabantur, virtus eorum appellata est, quo subministrato vires suppetunt, et quo subtracto vires deficiunt? Unde per prophetam Deus cum minaretur, ait: *Auferam virtutem panis, et virtutem aquae* **(Isai. III, 1)**. Et Moyses ergo cum annona miserat illos millenos, quod dictum est, *cum virtute eorum;* et isti Madianitis victis etiam hoc eorum inter caetera fuerant depraedati.

LXIII. **[Ib. XXXI, 15, 16.]** *Utquid vivificastis omne femininum? Haec enim fuerunt filiis Israel , secundum verbum Balaam, ut recedere facerent et despicere verbum Domini propter Phogor.* Hoc consilium malignum, ut eis ad illecebram feminae supponerentur, per quas non solum corporaliter, sed etiam spiritualiter in adorando idolo fornicarentur, quando dederit Balaam Scriptura non dixit; et tamen apparet factum esse, cum hic commemoratur. Sic ergo potuit et redire ipse Balaam, qui jam ierat in locum suum, ut non locum ejus intelligamus peregrinationis hospitium; quamvis hoc Scriptura tacuerit.

LXIV. **[Ib. XXXV, 11, 12.]** Quid est quod ait, *Et erunt civitates vobis refugia a vindicante sanguinem, et non morietur is qui occidit, quoadusque stet in conspectu synagogae in judicium;* cum de iis loquatur, qui nolentes occiderint, et alibi dicat, tunc unumquemque in tali causa confugientium exire liberum de civitate quo confugerat, cum sacerdos maximus fuerit defunctus? Quomodo ergo hic dicit, *Et non morietur is qui occidit, quoadusque stet in*

conspectu synagogae in judicium; nisi quia ideo judicatur ut tunc ei liceat esse in civitate refugii, si manifestum factum fuerit in judicio quod nolens occiderit?

LXV. **[Ib. XXXV, 19, 12.]** Quid est quod ait, *Qui vindicat sanguinem, ipse interficiet homicidam; cum occurrerit ei, iste interficiet eum?* Sic enim sonat male intelligentibus, quasi passim et sine judicio data fuerit ultori mortis propinqui sui, licentia occidendi ejus interfectorem. Sed hoc intelligi voluit, quia secundum id quod supra dictum est, qui occiderit, confugiat ad unam de civitatibus refugiorum, quoadusque stet in judicium, ne ante inventus a propinquo occidatur; quia etsi nolens occidit, praeter illas civitates inventus occiditur. Cum vero in judicium steterit in aliqua earum civitatum, et judicatus fuerit homicida in aliqua earum in quas fugere conceditur, esse ibi non sinitur; tum demum jam judicatum, ubicumque compertum, propinquo licet occidere. Neque enim opus est eum ad judicium deduci, cum jam fuerit judicatus homicida, et propterea de illis civitatibus pulsus sit.

LIBER QUINTUS. Quaestiones in Deuteronomium.

QUAEST. I. **[DEUT. cap. I, V\ V\ 29, 30.]** In eo quod commemorat Moyses, dixisse se populo timenti hostes inhabitantes terram, quo introducendus fuit, *Ne paveatis, neque timeatis ab eis: Dominus Deus noster, qui praecedit ante faciem vestram, ipse simul debellabit eos vobiscum:* satis

ostenditur ita esse adjutorem Deum, ut etiam homines agant aliquid.

II. **[Ib. II, 30.]** *Et noluit Seon rex Esebon transire nos per ipsum, quoniam induraverat Dominus Deus noster spiritum ejus, et confortavit cor ejus, ut traderetur in manus tuas, sicut in hac die.* Haec dicens Moyses, dum populum alloquitur, tale aliquid commemorat, quale dicebatur in Exodo, *Ego induravi cor Pharaonis* **(Exod. X, 1)**; et quod in Psalmis legitur, *Convertit cor eorum, ut odissent populum ejus* **(Psal. CIV, 25)**. Nec tacetur hic causa indurationis hujus, cum dicitur, *ut traderetur in manus tuas, sicut in hac die:* id est, ut vinceretur a te; quod non fieret, nisi resisteret; non autem resisteret, nisi corde obdurato. Cujus rei justitiam si quaesierimus, inscrutabilia sunt judicia Dei **(Rom. XI, 33)**: iniquitas autem non est apud Deum **(Id. IX, 14)**. Sane notandum est, confortatum cor posse dici etiam in malo.

III. **[Ib. III, 2.]** *Verumtamen Og rex Basan reliquus factus est a Raphain.* Hoc nomine, quod est Raphain, gigantes significari in hebraea lingua dicunt qui eam noverunt. Unde quod habent plerique codices *derelictus est a Raphain,* planius utique dicitur, *reliquus factus est,* ut ipse ex illis remansisse intelligatur: cujus etiam consequenter longitudo et latitudo ferrei lecti commemoratur, ad ejus magnitudinem commendandam.

IV. **[Ib. IV, 16.]** *Ne feceritis iniquitatem, et faciatis vobis ipsis sculptilem similitudinem, omnem imaginem.* Quid intersit inter similitudinem et imaginem quaeri solet. Sed hic non video quid interesse voluerit, nisi aut duobus istis vocabulis unam rem significaverit, aut similitudinem dixerit, si, verbi

gratia, fiat statua vel simulacrum habens effigiem humanam, non tamen alicujus hominis exprimantur lineamenta, sicut pictores vel statuarii faciunt, intuentes eos quos pingunt seu fingunt. Hanc enim imaginem dici nemo dubitaverit: secundum quam distinctionem omnis imago etiam similitudo est, non omnis similitudo etiam imago est. Unde si gemini inter se similes sint, similitudo dici potest alterius cujuslibet in altero, non imago. Si autem patri filius similis sit, etiam imago recte dicitur; ut sit pater prototypus, unde illa imago expressa videatur: quarum aliae sunt ejusdem substantiae, sicut filius; aliae non ejusdem, sicut pictura. Unde illud quod in Genesi scriptum est, *Fecit Deus hominem ad imaginem Dei;* manifestum est ita dictum, ut non ejusdem substantiae sit imago quae facta est. Si enim ejusdem esset, non facta, sed genita diceretur. Sed quod non addidit, Et similitudinem, cum superius dictum esset, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* **(Gen. I, 27, 26)**; quibusdam visum est similitudinem aliquid amplius esse quam imaginem, quod homini reformando per Christi gratiam postea servaretur. Miror autem si non propterea postea imaginem solam voluit commemorare, quia ubi imago, continuo et similitudo est. Unde et hic Moyses similitudinem et imaginem fieri vetat, secundum eam fortasse rationem quam diximus. In Decalogo autem generaliter dicitur, nullam fieri debere similitudinem **(Exod. XX, 4)**, nec imago commemoratur. Cum enim nulla similitudo fit, procul dubio nec imago fit; quoniam si imago, utique et similitudo. Non autem si fit similitudo, continuo fit et imago: tamen si nulla similitudo, sequitur ut nulla imago. Denique ubi prohibuit similitudinem et imaginem, hominis intelligi voluit, ubi et similitudo fieri potest, non hujus aut illius, sed cujuslibet hominis; et imago,

id est hujus proprie, vel illius hominis. Cum vero de pecoribus diceretur atque irrationalibus animantibus, solam similitudinem dixit: quis enim reperiri potest, qui sibi unum constituat canem, vel quid ejusmodi, quem intuens ejus imaginem pingat, aut fingat? quod de hominibus usitatissimum est.

V. **[Ib. IV, 18.]** Quid est autem quod ait, *Similitudinem omnis piscis, quaecumque sunt in aquis sub terra.* An et aquam, propter tractabilem corpulentiam, terram intelligi voluit, et secundum hoc in eo quod scriptum est, *fecit Deus coelum et terram* **(Gen. I, 1)**, et aquas debemus accipere? Assidue quippe Scriptura his duabus partibus commemoratis, universum mundum vult intelligi, secundum illud, *Auxilium meum a Domino, qui fecit coelum et terram* **(Psal. CXX, 2)**, et innumerabilia ejusmodi. An ideo dictum est, *sub terra,* quod terra nisi superior aquis esset, habitari utique ab hominibus et animalia terrena habere non posset!

VI. **[Ib. IV, 19.]** *Et ne suspiciens in coelum, et videns solem et lunam et stellas et omnem ornatum coeli, errans adores ea, et servias illis, quae distribuit Dominus Deus tuus ea, omnibus gentibus, quae sunt sub coelo.* Non ita dictum est, tanquam Deus praeceperit ea coli a gentibus, a solo autem populo suo non coli: sed aut ita dictum est, quod Deus praescierit gentes culturam exhibituras his coelestibus et tamen hoc praesciens creaverit ea; eum vero populum suum futurum esse praesciverit, qui ista non coleret: aut *distribuit* dictum est, ut intelligatur usus, qui commendatur in Genesi, *Ut sint in signis, et in temporibus, et in diebus, et in annis* **(Gen. I, 14)**; quem usum in eis communem habet populus Dei cum

omnibus gentibus, non autem cultum quem habent aliae gentes.

VII. **[Ib. IV, 23.]** *Ne obliviscamini testamentum Domini Dei vestri, quod disposuit ad vos, et faciatis vobismetipsis sculptilem similitudinem omnium quaecumque constituit tibi Dominus Deus tuus.* Hic certe generaliter loquens similitudinem posuit, imaginem tacuit; quoniam si nulla fit similitudo, profecto nec imago: quia ubi imago, continuo similitudo; quamvis non ubi similitudo, continuo imago.

VIII. **[Ib. IV, 32, 33.]** Quaerendum quomodo dictum sit, *Interrogate dies priores, qui fuerunt priores te, ex die qua creavit Deus hominem super terram, et a summo coeli usque ad summum coeli.* Subauditur enim, interrogate. Videtur autem significare totum orbem terrarum. Sed cur, *a summo coeli usque ad summum coeli* dicat, non, a summo terrae usque ad summum terrae, non est facile dignoscere. Talis enim quaedam locutio est et in Evangelio cum dicit Dominus, quod congregabuntur electi ejus *a summis coelorum usque ad terminos eorum* **(Matth. XXIV, 31)**. Nisi forte hic nec in hominibus nec in Angelis auditum esse vult intelligi, quod in hoc populo factum singulariter commendat: hoc enim sequitur, *Si factum est secundum verbum magnum hoc, si auditum est tale quid: si audivit gens vocem Dei viventis loquentis e medio ignis, quemadmodum audisti tu, et vixisti* . Quod si ita est, ut nec in hominibus nec in Angelis hoc dicat auditum; quid est ergo illud in Evangelio, *A summis coelorum usque ad terminos eorum,* cum sine dubio Dominus hoc ait, cum de novissima electorum suorum congregatione loqueretur?

IX. **[Ib. V, 2 4.]** Quid est quod ait, *Dominus Deus vester disposuit ad vos testamentum in Horeb: non patribus vestris disposuit Dominus testamentum hoc, sed ad vos, vos hic omnes viventes hodie; facie ad faciem locutus est Dominus ad vos in monte e medio ignis?* An quia illi qui non ingrediuntur in terram promissionis (mortui sunt enim omnes) non pertinent ad hoc testamentum, quorum tunc recognitio facta est, cum a viginti annis aetatis et supra numerarentur usque ad quinquaginta annos habiles ad bellum? Quomodo ergo illis locutus est Dominus, qui hodie vivunt? An quia ex viginti annis et infra potuerunt multi tunc esse, qui hoc bene meminissent, alieni ab illa poena, quam Deus constituit illis qui tunc numerati sunt, non intrare in terram promissionis; et hos utique appellat, qui quamvis viginti annorum et supra non essent, quando Deus in monte loquebatur, ut numerari tunc possent, potuerunt tamen esse decem et novem et infra usque ad puerilem aetatem, quae posset illa quae facta et dicta sunt et videre, et audire, et memoria retinere?

Sed quid est quod ait, *Facie ad faciem locutus est Dominus ad vos;* quos paulo ante maxime admonere curavit, quod nullam similitudinem viderint, sed solam vocem de medio ignis audierint? An propter rerum evidentiam, et quodammodo praesentiam manifestatae divinitatis, de qua dubitare nemo posset, his verbis usus est? Quod si ita est, quid prohibet de ipso Moyse hoc intelligi, in eo quod de illo dictum est, quod facie ad faciem locutus sit cum eo Dominus **(Exod. XXXIII, 11)**, ut nec ipse aliquid oculis viderit praeter ignem? An aliquid amplius vidisse intelligitur, quia scriptum est eum intrasse in nebulam vel nimbum ubi erat Deus **(Id. XXIV, 18)**? Sed etsi aliquid amplius vidit, quam illi; non eum tamen

mortalibus oculis vidisse Dei substantiam ex illis ejus verbis intelligi potest, quibus ait Deo: *Si inveni gratiam ante te, ostende mihi temetipsum, ut scienter videam te* **(Id. XXXIII, 15)**. Neque enim arbitrandum est hunc populum, cui Moyses loquebatur, sic tunc vidisse Deum facie ad faciem, quando in monte loquebatur e medio ignis, quemadmodum Apostolus dicit in fine nos esse visuros, ubi ait: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.* Quid autem hoc, et quantum esset, consequenter aperuit, dicens: *Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum* **(I Cor. XIII, 12)**. Quod etiam ipsum caute accipiendum est, ne tantam putetur habiturus homo cognitionem Dei, quantam nunc habet hominis Deus; sed pro suo modo ita perfectam, ut ei nihil adhuc exspectetur addendum: ut quam perfecte nunc Deus novit hominem, sed tamen sicut Deus hominem, ita tunc perfecte noverit homo Deum, sed tamen sicut homo Deum. Neque enim quia dictum est, *Estote perfecti, sicut Pater vester coelestis perfectus est* **(Matth. V, 48)**, ideo aequalitatem Patris, quam Verbum habet unigenitum, sperare debemus: quamvis non defuerint qui et hoc futurum putaverint, nisi forte quid dicant parum intelligimus .

X. **[Ib. V, 5, 6, 24]** Quid est quod ait, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini;* tanquam in loco esset Dominus, hoc est in monte unde illi voces audiebant? Quod sic accipiendum est, ut non ex hoc suspicemur Dei substantiam in ullo aliquo esse corporali loco, qui est ubique totus, nec per locorum intervalla propinquat aut recedit: sed demonstrationes ejus in ea creatura, quae non est quod ipse, non aliter humanis sensibus

exhibentur. Unde Dominus volens auferre ab hujusmodi suspicionibus mentem nostram, quibus putatur Deus loco aliquo contineri: *Veniet,* inquit, *hora, quando neque in monte hoc, neque in Jerosolymis adorabitis Patrem. Vos adoratis quod nescitis: nos adoramus quod scimus; quia salus ex Judaeis est. Sed venit hora et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu et veritate. Nam et Pater tales quaerit qui adorent eum. Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* **(Joan. IV, 21-24)**. Medium ergo se dixit Moyses non inter Dei substantiam et populum intervallo aliquo loci; sed quia per eum placuit populo audire caetera Dei verba, posteaquam vehementer est territus, audita de medio ignis voce Dei dicentis Decalogum legis.

Sed merito quaeritur quomodo accipiantur haec verba Deuteronomii, dicente Moyse, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini; quoniam timuistis a facie ignis, et non ascendistis in montem, dicens, Ego sum Dominus Deus tuus,* et caetera: quae jam verba Dei sunt, quae Decalogus continet. Quid ergo vult quod addidit, *dicens?* Si enim putaverimus hyperbaton, ut ordo verborum sit, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini, dicens, Ego sum Dominus Deus tuus:* non erit verum. Non enim haec verba per Moysen populus, sed de medio ignis audivit: quod cum sustinere non posset audito Decalogo, postulavit ut per Moysen caetera audiret. Restat ergo ut quod positum est, *dicens,* pro eo positum intelligamus, ac si esset, Cum diceret; ut iste sit sensus, *Et ego stabam inter Dominum et vos in tempore illo, annuntiare vobis verba Domini; quoniam*

timuistis a facie ignis, et non ascendistis in montem, cum diceret, *Ego sum Dominus Deus tuus:* ut subaudiatur, cum diceret utique Dominus. Cum enim haec verba diceret Dominus, quae consequenter ex Decalogo cuncta commemorat, tunc timuit populus a facie ignis, et non ascendit in montem, et rogavit ut per Moysen potius verba Domini audiret **(Exod. XX, 18, 19)**.

Quae verba Moyses commemorat in Deuteronomio dicta sibi a populo, cum audire jam nollent vocem Dei, sed per eum peterent sibi dici quae dicebat Deus; id est, *Ecce ostendit Dominus Deus noster nobis gloriam suam, et vocem ejus audivimus e medio ignis,* et caetera: non eadem prorsus leguntur in Exodo, ubi primum narrata sunt, quae modo repetuntur. Unde intelligamus, quod aliquoties jam commemoravi, non esse in mendacio deputandum, si aliis quibuslibet verbis eadem voluntas manifestatur, propter Evangelistarum etiam verba, quae ab imperitis et calumniosis tanquam repugnantia reprehenduntur. Neque enim magnum erat Moysi attendere quae in Exodo scripserat, et eisdem omnino verbis illa repetere, nisi pertineret ad sanctos doctores nostros hoc ipsum insinuare discentibus, ut nihil aliud in verbis loquentium quaerant, nisi voluntatem propter quam enuntiandam verba instituta sunt.

XI. **[Ib. V, 29.]** Quid est quod ait Moyses dictum sibi esse a Domino de populo Hebraeo, *Quis dabit esse sic cor eorum in eis, ut timeant me, et custodiant mandata mea?* An hic jam vult intelligi, gratia sua concedi hoc beneficium, ut sit in hominibus justitia Dei ex fide, non quasi propria, velut ex Lege? Hoc enim et per prophetam significat, dicens, *Auferam eis cor lapideum, et dabo eis cor carneum* **(Ezech. XI, 19, et**

XXXVI, 26): quod propter sensum dictum est, quem caro habet, et lapis non habet, verbo utique translato. Hoc ipsum et alibi dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel et super domum Juda testamentum novum; non secundum testamentum quod disposui ad patres eorum in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Aegypti. Quoniam hoc est testamentum quod disposui ad eos, post dies illos: dans leges meas in cor eorum, et in mente eorum superscribam eas, et iniquitatum eorum et peccatorum eorum non memor ero amplius* **(Jerem. XXXI, 31-34)**. Hoc enim discernit Novum Testamentum a Veteri, quod in Veteri data est Lex in tabulis lapideis, in Novo autem in cordibus, quod fit per gratiam. Unde et Apostolus dicit, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus:* et alio loco, *Idoneos nos,* inquit, *fecit ministros Novi Testamenti, non litterae, sed spiritus* **(II Cor. III, 3, 6)**.

XII. **[Ib. VI, 13.]** Quod ait de Domino, *Et in nomine ejus jurabis,* non ita praeceptum accipiendum est, quasi jurari jusserit; sed in alterius alicujus Dei nomine jurari prohibuit. Melius autem fit si secundum Evangelium nec juraveris **(Matth. V, 34)**; non quia mala est vera juratio, sed ne in perjurium incidatur facilitate jurandi. Qui enim jurat, non solum verum, sed etiam falsum jurare potest: qui autem omnino non jurat, a perjurio longe ambulat.

XIII. **[Ib. VIII, 2.]** *Et recordaberis omnem viam quam duxit te Dominus Deus tuus in deserto, ut affligeret te, et tentaret te, et cognita faceret quae in corde tuo sunt, si observabis mandata ejus, an non.* Hic apertius dictum est, quod alibi genere locutionis obscurum est, ubi legitur, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* **(Deut. XIII, 3)**.

Intelligitur enim positum esse, *ut sciat,* pro eo quod est, ut sciri faciat; quod modo dilucide dictum est, *Ut tentaret te, et cognita faceret quae in corde tuo sunt:* non enim ait, et cognosceret; quod quidem si dixisset, intelligendum erat, cognita faceret.

XIV. **[Ib. IX, 6-8.]** *Et scias hodie quia non propter justitias tuas Dominus Deus tuus dat tibi terram bonam istam haereditare; quoniam populus dura cervice es.* Certe isti sunt qui propterea non meruerunt perire in deserto, quia nescierunt dexteram aut sinistram : ecce jam dura cervice appellantur. Unde videndum est illud in sacramento esse dictum, non quod istorum merita commendata sint. Nam ne quis existimet subito istos vituperabiles factos, qui merito fuissent ante laudati, paulo post eis dicitur: *Memor esto, ne obliviscaris, quanta exacerbasti Dominum Deum tuum in deserto; ex qua die existis de terra Aegypti, donec venistis in locum hunc, increduli perseverastis quae ad Dominum.* Quod si quidam eorum tales erant, quidam vero fideles et boni, etiam sic non utique iliis datur terra promissionis, qui nesciunt dexteram aut sinistram, ut hoc sic intelligamus quasi non offenderint Deum. Nam et patres eorum, qui mortui sunt, nec in eamdem terram intrare permissi sunt, tales inveniuntur fuisse, ut in eis essent quidam etiam boni. Propter quod Apostolus, non omnes, sed quosdam eorum dicit offendisse, in quibus, eorum peccata commemorat **(I Cor. X, 5-10)**. Similes quippe istos parentibus suis, ita evidentius docet et ista Scriptura Deuteronomii, quod consequenter adjungit, et dicit: *Et in Horeb exacerbastis Dominum.* Ubi certe illi exacerbaverunt, qui propter eadem mala merita sua non sunt in terram promissionis inducti.

XV. **[Ib. X, 1-4.]** *In illo tempore dixit Dominus ad me, Excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores, et ascende ad me in montem; et facies tibi arcam ligneam: et scribam in tabulis verba quae erant in tabulis prioribus, quas contrivisti; et immittes eas in arcam. Et feci arcam ex lignis imputribilibus, et excidi duas tabulas lapideas sicut priores, et ascendi in montem, et duae tabulae in duabus manibus meis. Et scripsit in tabulis secundum scripturam priorem decem verba, quae locutus est Dominus ad vos in monte e medio ignis: et dedit eas Dominus mihi.* Non immerito quaeritur quomodo haec in Deuteronomio dicantur, Moyse recolente ac repetente quae gesta sunt; cum in Exodo, ubi primum haec dicta et facta narrantur, ita sit scriptum, *Et dixit Dominus ad Moysen, Scribe tibi verba haec; etenim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel. Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba.* Cum ergo in Exodo ipse Moyses in tabulis decem Legis verba scripsisse narretur, quomodo hic in Deuteronomio Deus in tabulis eadem verba scripsisse recolitur?

Denique illud quod in Exodo, cum transeunter tractaremus, et quid nobis in ea differentia visum fuerit litteris mandaremus, cur priores tabulae, quae contritae sunt, digito Dei scriptae referantur; secundas autem tamdiu in arca tabernaculoque mansuras, ipse Moyses scripsisse dicatur: ita per hanc differentiam duo Testamenta significata esse diximus, ut in Veteri Testamento Lex commendaretur tanquam opus Dei, ubi homo nihil fecerit, eo quod Lex timore non posset impleri: quoniam cum vere fit opus legis, charitate ut, non timore; quae

charitas gratia est Testamenti Novi. Ideo in secundis tabulis homo legitur scripsisse verba Dei, quia homo potest facere opus Legis per charitatem justitiae, quod non potest per timorem poenae **(Lib. Quaestionum in Exod., quaest. 166)**.

Nunc ergo cum legitur in Deuteronomio de secundis tabulis ita dictum, *Et excidi duas tabulas lapideas sicut priores, et ascendi in montem, et duae tabulae in duabus manibus meis. Et scripsit in tabulis secundum scripturam priorem decem verba:* non enim ait, Et scripsi; sed, *scripsit,* hoc est, Deus; sicut paulo ante dixerat verba Dei sibi dicta, *Excide tibi duas tabulas lapideas quemadmodum priores, et ascende ad me in montem; et facies tibi arcam ligneam: et scribam in tabulis verba quae erant in tabulis prioribus:* discutienda nascitur quaestio, quod utrasque tabulas, id est et priores et secundas, Deus hic legitur scripsisse, non homo. Sed si in ipso quoque Exodo verba Dei legantur, ubi jubet easdem tabulas secundas excidi a Moyse, nihil aliud invenitur, quam ipsum Deum se easdem promisisse scripturum. Nam ita scriptum est: *Et dixit Dominus ad Moysen, Excide tibi duas tabulas lapideas sicut et priores, et ascende ad me in montem: et scribam in tabulis verba quae erant in tabulis prioribus, quas tu contrivisti.* Excepto itaque libro Deuteronomii, quaestionem istam etiam solus liber Exodi continet, quomodo dixerit Deus, *Et scribam in tabulis verba quae erant in tabulis prioribus;* cum paulo post legatur, *Scribe tibi verba haec; etenim in verbis his posui Testamentum tibi et Israel. Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba.* Si enim superius quod dictum est. *Scribe tibi verba haec; etenim*

in verbis his posui Testamentum tibi et Israel, ad superiora pertinet, quae Deus ita praecipiebat, ut non in duabus lapideis tabulis scriberentur, sed in illo libro Legis, ubi multa conscripta sunt; certe illud quod sequitur, *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit, et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba* **(Exod. XXXIV, 1, 27, 28)**, satis manifestat cumdem Moysen in tabulis haec decem verba scripsisse, non Deum. Nisi forte violenter quidem, sed certa necessitate compellimur, ubi dictum est, *Et scripsit in tabulis verba Testamenti, decem verba,* non Moysen subaudire, sed Dominum; supra enim positum est, *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini:* ut a Domino, in cujus conspectu erat Moyses, quadraginta diebus et quadraginta noctibus panem non manducans, et aquam non bibens, scripta intelligantur haec decem verba in tabulis, sicut ante promiserat.

Quod si ita est, non quidem illa differentia duorum Testamentorum, quae nobis visa est, in his verbis commendari potest, quando et priores et secundas tabulas scripsit, non homo, sed Deus: verumtamen illa certe distantia non habet dubitationem, quod priores tabulas et Deus fecit, et Deus scripsit. Non enim tunc dictum est ad Moysen, *Excide tibi duas tabulas:* sed ita potius legitur, *Et conversus Moyses descendit de monte, et duae tabulae testimonii in manibus ejus: tabulae lapideae scriptae ex utraque parte, hinc atque hinc erant scriptae; et tabulae opus Dei erant, et scriptura scriptura Dei est sculpta in tabulis* **(Id. XXXII, 15, 16)**. Jam enim superius dixerat easdem tabulas scriptas digito Dei, sic loquens: *Et dedit Moysi, statim ut cessavit loqui ad eum, in*

monte Sina duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei **(Id. XXXI, 18)**. Ibi ergo et tabulae opus Dei erant, et scriptura earum digito Dei facta. Secundas autem tabulas ipse Moyses jubetur excidere; ut ipsae certe opere humano intelligantur excisae, quamvis eas Deus ipse scripserit, sicut promisit cum juberet excidi. Porro autem si diligentius attendamus, ideo utrumque dictum esse in secundis tabulis, quia et Deus facit per gratiam suam opus Legis in homine, et homo per fidem suam suscipiens gratiam Dei, pertinens ad Testamentum Novum, cooperator est adjuvantis Dei (ideo autem in primis solum opus Dei commemoratur, quia Lex spiritualis est, et Lex sancta, et mandatum sanctum et justum et bonum **[Rom. VII, 12]**: ideo vero nullum opus hominis ibi commemoratur, quia infideles non contemperantur adjutorio gratiae, sed ignorantes Dei justitiam et suam volentes constituere justitiae Dei non sunt subjecti **[Id. X, 3]**; unde illis Lex ad condemnationem valet, quod significat contritio tabularum); profecto non cogimur violento intellectu subaudire quod Deus scripserit, ubi Scriptura dicit, *Et erat ibi Moyses in conspectu Domini quadraginta diebus et quadraginta noctibus; panem non manducavit et aquam non bibit, et scripsit in tabulis verba Testamenti:* ubi valde sonat scripsisse Moysen. Sed ideo superius Deus se promisit scripturum, et in Deuteronomio non solum ita promisisse, verum etiam ipse scripsisse narratur, ut significetur quod ait Apostolus, *Deus enim est qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate:* hoc est, in eis qui ex fide gratiam suscipiunt, et non suam justitiam volunt statuere, sed justitiae Dei subjecti sunt, ut ipsi sint in Christo justitia Dei. Nam et illic Apostolus utrumque dicit, et Deum operari, et ipsos. Nam si ipsi non operabantur, quomodo eis dicebat, *Cum*

timore et tremore vestram ipsorum salutem operamini **(Philipp. II, 13, 12)**? Operatur ergo ille, cooperamur nos: non enim aufert, sed adjuvat bonae voluntatis arbitrium.

XVI. **[Ib. X, 8, 9.]** *In illo tempore distinxit Dominus tribum Levi, portare arcam testamenti Domini, assistere coram Domino, ministrare, et orare in nomine ejus usque in hunc diem. Propter hoc non est Levitis pars et sors cum fratribus suis; Dominus ipse pars ejus est, sicut dixit ei.* Nisi per hanc tribum significaretur universum regale sacerdotium, quod ad Novum pertinet Testamentum, nullo modo ausus esset dicere homo, qui ex eadem tribu non erat, *Pars mea Dominus* **(Psal. LXXII, 26)**; et in alio psalmo, *Dominus pars haereditatis meae* **(Psal. XV, 5)**.

XVII. **[Ib. XI, 20.]** Quid est quod praecepit Moyses commendans verba Domini, et ait, *Scribetis ea super limina domorum vestrarum et januarum vestrarum:* cum hoc secundum proprietatem nemo fecisse Israelitarum commemoretur, vel legatur; quia nec quisquam potest, nisi forte dividat ea per multas partes domus suae? An hyperbolica commendatio est, sicut multa dicuntur?

XVIII. **[Ib. XII, 11.]** Quaerendum quomodo jubeat decimationes omnium fructuum et primitiva pecorum non manducari, nisi in civitate ubi templum erit, cum eas Levitis dari in Lege praeceperit.

XIX. **[Ib. XIII, 1 et 3.]** *Si autem surrexit in te propheta, seu somniator somnians, et dederit tibi signum vel prodigium, et venerit signum sive prodigium quod locutus est ad te, dicens,*

Eamus, et serviamus diis aliis, quos nescitis: non audietis verba prophetae illius, vel somniantis somnium illud; quoniam tentat Dominus Deus vester vos, scire an diligatis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro, et ex tota anima vestra. Hoc quidam interpretes latini non ita posuerunt, *scire an diligatis;* sed, *ut sciat an diligatis.* Quamvis eadem sententia videatur: verumtamen illud quod dictum est, *scire,* facilius ad illos refertur; ut sic accipiamus, *tentat vos scire,* ac si diceretur, tentando vos facit scire. Ubi sane intelligi voluit, etiam illa quae a divinantibus non secundum Deum dicuntur, si acciderint quae dicuntur, non accipienda sic, ut fiant quae praecipiuntur ab eis, aut colantur quae coluntur ab eis. Nec praeter suam potestatem Deus ostendit esse quod ista contingunt: sed quasi quaereretur cur ea permittat, causam tentationis exposuit, ad cognoscendam eorum dilectionem, utrum eam habeant erga Deum suum; cognoscendam vero ab ipsis potius, quam ab illo qui scit omnia antequam fiant.

XX. **[Ib. XIV, 28, 29, et XV, 1.]** *Post tres annos produces omnem decimam fructuum tuorum, in illo anno pones illud in civitatibus tuis, et veniet Levita, quia non est ei pars neque sors tecum; et advena et pupillus et vidua, quae in civitatibus tuis; et manducabunt, et saturabuntur; ut benedicat te Dominus Deus tuus in omnibus operibus tuis quaecumque feceris.* Ex ista decima non dixit ut ipse manducet cum suis - ac per hoc Levitis et advenis et pupillis et viduis eam jussit impendi. Sed obscure positum est, quia non est distincta ista decima ab illa quam voluit cum Levitis in eo loco manducari, quem Dominus elegisset templo suo. Sed in ea interpretatione, quae est ex hebraeo, apertius hoc distinctum

reperimus. Ait enim: *Anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus quae nascuntur tibi eo tempore, et repones intra januas tuas; venietque Levites, qui aliam non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus et pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt, et comedent, et saturabuntur; ut benedicat tibi Dominus Deus tuus in cunctis operibus manuum tuarum, quae feceris*. Primo hoc ipsum planius est quod ait, *Anno tertio;* intelligitur enim uno anno interposito: in Septuaginta autem, quoniam *Post tres annos* dixit, incertum est utrum eos medios esse voluerit, ut quinto quoque anno fieret. Deinde cum ait, *Et separabis aliam decimam,* satis ostendit extra esse illam quam voluit eum ipsum qui offert, manducare cum suis et Levitis in eo loco quem Dominus elegisset. Et hanc enim aliam decimam intra januas suas eum ponere praecepit, non ad eum locum deferre, ubi Dominus se voluit invocari. *Et veniet,* inquit, *Levites, qui non habet partem nec possessionem tecum, et peregrinus et pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt, et comedent.* Hinc certe manifeste verum est, non istam decimam Deum fieri voluisse communem ei qui offert, et his quibus impendenda est; sed illis solis erogari eam jussit, qui aliud non haberent, in quibus praecipue Levitem posuit. *Post septem annos facies remissionem.* Hic certe manifestatur, quomodo et superius dixerit, *Post tres annos.* Non enim et hos septem annos medios esse voluit: unoquoque anno cam fieri praecepit, tanquam sabbatismum annorum.

XXI. **[Ib. XV, 9.]** *Attende tibi ipsi, ne fiat verbum occultum in corde tuo iniquitas, dicens, Appropiat annus septimus, annus remissionis; et malignetur oculus tuus in fratrem tuum egenum, et non tribuas ei: et exclamabit adversum te ad*

Dominum, et erit in te peccatum magnum. Magnifice occultum verbum hoc dixit; quoniam nemo audet hoc dicere qui potuerit cogitare, ideo non esse mutuum dandum indigenti, quoniam appropinquat annus remissionis, cum Deus propter misericordiam utrumque praeceperit, et commodari cum quisque indiget, et remitti anno remissionis. Quomodo ergo misericorditer remissurus est illo anno quo remittendum est, si crudeliter cogitat illo tempore dandum non esse quo dandum est?

XXII **[Ib. XV, 12.]** *Si autem venumdatus fuerit tibi frater tuus Hebraeus aut Hebraea, serviet tibi sex annis, et septimo dimittes eum liberum a te.* Hos emptos non anno remissionis remitti voluit, quem septimum quemque observari oportebat ab omnibus; sed anno septimo emptionis ejus, quotocumque anno illorum septimus iste annus occurreret.

XXIII. **[Ib. XV, 19.]** *Omne primogenitum quod natum fuerit in bobus tuis, et in ovibus tuis, masculina sanctificabis Domino Deo tuo.* Quaerendum utrum quae graece dicuntur πρωτότοκα, nec latine dici nisi *primogenita* potuerunt, in his tantum intelligenda sint, quae nascuntur ex matribus: ipsa enim proprie pariuntur potius quam gignuntur. Parere quippe est τίκτειν, quod est ex femina, unde πρωτότοκον dicitur: gignere autem est γεννᾷν, unde proprie latine primogenitus dicitur. Ex feminis autem dabantur primitiva, id est quae prima pariebantur, non quae prima gignebantur a viris, si forte ex viduis quae jam pepererant gignerentur. Non enim aliter essent quae aperirent vulvam, quod proprium voluit esse Lex eorum quae primo nata Domino debebantur. Si ergo est in his verbis certa distinctio, non frustra Dominus non dicitur a

Patre μονότοκος, sed μονογενὴς, id est unigenitus, quod est unicus: *a mortuis* autem *primogenitus* quidem latine dicitur, quia non potuit latinum verbum ita componi secundum loquendi consuetudinem; graece autem πρωτότοκος dicitur, non πρωτογενὴς: tanquam Pater genuerit aequalem sibi, creatura vero pepererit. Nam et quod dicitur *primogenitus omnis creaturae* **(Coloss. I, 18, 15)**, quod ibi πρωτότοκος graece legitur, potest ita intelligi secundum novam creaturam, de qua dicit Apostolus, *Si qua igitur in Christo nova creatura* **(II Cor. V, 17)**: ex qua ille primitivus est, quia primitus ita resurrexit, ut jam non moriatur, nec ei mors ultra dominetur **(Rom. VI, 9)**; quod novae creaturae, quae in illo est, futurum promittitur in fine. Sed ista distinctio non temere affirmanda, sed in Scripturis diligentius perscrutanda est. Movet enim quemadmodum dici potuit in Proverbiis, *Primogenite, tibi dico, fili* **(Apud LXX, Prov. XXIV, vel XXXI)**; id est, ex cujus persona dictum intelligatur. Si enim ex Dei Patris persona ad Christum dicitur (cui sententiae utrum sequentia consonent vix est asserere), eumdem dicit primogenitum quem unigenitum: primogenitum, quia etiam nos filii Dei sumus; unigenitum vero, quoniam solus ille de substantia Patris et Patri aequalis atque coaeternus est. Mirum est autem utrum inter parere et gignere evidentissimis documentis sacra Scriptura distinguat.

XXIV. **[Ib. XVI, 2.]** *Et immolabis Pascha Domino Deo tuo, oves et boves.* Quid sibi vult hoc, quod addidit, *boves;* cum immolationem Paschae de ove tantummodo commendaverit, quam jussit accipi ex ovibus et haedis vel ex capris? quod mystice accipitur propter Christum, cujus ex justis et peccatoribus est origo carnalis. Non enim ait, Ex ovibus aut

capris, licet proprie non possit intelligi ovis ex capris: sed ne forte Judaei dicerent subaudiendum caprum si dictum esset, Aut ex capris; dictum est, *ex ovibus et capris* **(Exod. XII, 5)**. Quid ergo hic sibi volunt boves? An propter alia sacrificia quae ipsis diebus azymorum sunt immolanda?

XXV. **[Ib. XVI, 9-11.]** Quaerendum quomodo praeceperit observari quod ait: *Septem septimanas integras dinumerabis tibi ipsi, inchoare te falcem injicere in messem: incipies numerare septem septimanas, et facies diem festum septimanarum Domino Deo tuo, prout valet manus tua, quaecumque Dominus tibi dederit, secundum quod benedicet te Dominus Deus tuus; et epulaberis ante. Dominum Deum tuum.* Si enim ab universo populo haec pentecoste jussa est observari, numquid omnes uno die credendum est falcem jussos mittere in messem? Si autem sibi quisque observat istam quinquagesimam, dinumerans ab illo die quo falcem mittit; non una est universo populo: illa vero una est quae computatur ab immolatione Paschae usque in diem datae Legis in Sina.

XXVI. **[Ib. XVII, 14 et 15.]** *Si autem intraveris in terram quam Dominus Deus tuus dat tibi in sorte, et haereditaveris eam, et habitaveris in ea, et dices, Constituam super me principes, sicut et caeterae gentes quae circa me sunt; constituendo constitues super te principem, quem elegerit Dominus Deus tuus ipsum: ex fratribus tuis constitues super te principem; non poteris constituere super te hominem alienum, quia non est frater tuus.* Quaeri potest cur displicuerit populus Deo, quando regem desideravit **(I Reg. VIII, 7)**, cum hic inveniatur esse permissus. Sed magis hinc intelligendum est, merito non fuisse secundum voluntatem

Dei, quia fieri hoc non praecepit, sed desiderantibus permisit. Verumtamen praecepit, ne fieret alienus, sed frater, id est, ex eodem populo indigena non alienigena. Quod autem ait, *non poteris,* intelligendum est, non debebis.

XXVII. **[Ib. XVII, 17.]** De rege cum loqueretur ait, *Non multiplicabit sibi uxores, ut non discedat cor ejus: et argentum et aurum non multiplicabit sibi valde.* Unde quaeritur utrum David contra hoc praeceptum non fecerit: non enim unam habuit uxorem **(II Reg. V, 13)**. Nam de Salomone manifestum est quod transgressus fuerit hoc praeceptum, et in feminis, et in auro, et in argento. Sed hinc potius intelligitur permissum fuisse regibus, ut plures haberent quam unam: multiplicare enim prohibiti sunt: quae prohibitio non habet transgressionem, si paucae fuerint, sicut David fuerunt; non autem multae, sicut Salomoni. Quamvis cum addidit, *ut non discedat cor ejus,* hoc magis videtur praecepisse, ne multiplicando perveniat ad alienigenas feminas: per quas factum est in Salomone, ut discederet cor ejus a Deo **(III Reg. II, 1-4)**. Multiplicatio tamen generaliter ita prohibita est, ut etiamsi ex Hebraeis solis eas multiplicasset, contra hoc praeceptum fecisse merito argui posset.

XXVIII. **[Ib. XVIII, 6-8.]** *Si autem supervenerit Levites ex una civitatum tuarum, ex omnibus filiis Israel, ubi ipse incolit, secundum quod cupit anima ejus in locum quem elegerit Dominus,* id est, si desideraverit ire ad locum ubi Dominus invocatur; *et ministrabit nomini Domini Dei sui, sicut omnes fratres ejus Levitae, qui astant ibi coram Domino: partem partitam edet, praeter venditionem, quae est secundum familiam.* Quam dicat venditionem, obscurum est: nisi forte quia decimationes et primogenita praecepit vendi ab eis qui in

longinquo habitarent, ne multa cogerentur portare ad locum invocationis Domini, vel pecora ducere, ut illic ab eis denuo emerentur ex eodem pretio; et jusserat habere ibi partem Levitam, qui maneret in ea civitate, unde illae decimationes et primogenita debebantur. Et ideo dixit secundum familiam hoc deberi Levitae, quoniam ex successione qua succedit parentibus suis, hoc circa eum servari oportet, quod parentibus exhibitum est.

XXIX. **[Ib. XVIII, 11,]** Quoniam portentorum inspectores prohibet esse in populo Dei, quaerendum est quomodo ista portenta quae inspici prohibentur, discernantur ab eis quae divinitus ita dantur, ut quid significent dici debeat: sicut omnia miracula, quae in Scripturis reperiuntur significantia quod pertineat ad regulam fidei; sicut dicimus quid significaverit vellus in area compluta siccum, vel in sicca area complutum **(Judic. VI, 37-40)**; aut virga Aaron quae floruit **(Num. XVII, 8)**, et nuces attulit; et caetera hujusmodi. Sicut autem discernuntur divinationes, quas consequenter prohibet, a praedictionibus vel annuntiationibus Prophetarum, sic illae inspectiones prodigiorum a significationibus divinorum miraculorum discernendae sunt.

XXX. **[Ib. XX, 4.]** *Quoniam Dominus Deus vester, qui praecedit vobiscum, simul debellabit vobiscum inimicos vestros, et salvos faciet vos.* Ecce quemadmodum et in spiritualibus conflictibus sperandum et petendum est adjutorium Dei, non ut nos nihil faciamus, sed ut adjuti cooperemur. Sic enim ait, *debellabit vobiscum,* ut etiam ipsos acturos quod agendum esset ostenderet.

XXXI. **[Ib. XX, 5-7.]** *Et loquentur scribae ad populum dicentes, Quis est homo qui aedificavit domum novam, et non dedicavit eam? vadat, et revertatur in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius dedicet eam. Et quis est homo qui pastinavit vineam, et non est epulatus ex ea? vadat, et revertatur in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius epuletur ex ea. Et quis est homo qui sponsavit uxorem, et non accepit eam? vadat, et redeat in domum suam, ne moriatur in bello, et homo alius accipiat eam.* Possunt movere ista, quasi meliore conditione moriantur in bello, qui jam dedicaverunt aedificia sua, jamque epulati sunt de novellis, jamque duxerunt sponsas suas, quam ii qui nondum. Sed quoniam his rebus tenetur humanus affectus, et magni aestimantur haec ab hominibus; intelligendum est ad hoc ista dici in bellum procedentibus, ut quisquis animo his tenetur, appareat cum revertitur, ne propter hoc minus fortiter agat, dum timet ne ante moriatur, quam domum dedicaverit, aut de novella sua biberit, aut sponsam suam duxerit. Nam utique quantum ad feminam pertinet, melius alteri nubit intacta quam vidua: sed haec, ut dixi, instituta sunt propter virorum animos explorandos.

XXXII. **[Ib. XXII, 5.]** *Non erunt vasa viri super mulierem:* vasa bellica vult intelligi, id est, arma. Nam quidam etiam hoc interpretati sunt.

XXXIII. **[Ib. XXII, 13-21.]** *Si autem quis acceperit uxorem, et habitaverit cum ea, et oderit eam, et imponat ei occasionis verba, et detulerit ei nomen malignum, et dixerit, Mulierem hanc accepi, et accedens ad eam non inveni ejus virginalia: et accipiens pater puellae, et mater, producent virginalia puellae ad seniores ad portam, et dicet pater puellae*

senioribus, Filiam meam hanc dedi homini huic uxorem, et odio habens eam, ipse nunc imponit ei occasionis verba dicens, Non inveni filiae tuae virginalia: et ecce virginalia filiae meae. Et replicabunt pallium coram senibus civitatis illius. Et accipient senes civitatis hominem illum, et castigabunt eum, et damnificabunt eum centum siclis, et dabunt patri adolescentulae; quia protulit nomen malum super virginem Israelitem: et ipsius erit uxor; non poterit dimittere eam perpetuo tempore. Si autem verum factum sit hoc verbum, et non inveniantur virginalia puellae, et producent adolescentulam ad januam domus patris ipsius, et lapidabunt eam viri civitatis ejus in lapidibus, et morietur; quoniam fecit impudentiam in filiis Israel, prostituere domum patris sui: et auferes malignum ex vobis ipsis. Satis hinc apparet quemadmodum subditas feminas viris, et pene famulas Lex esse voluerit uxores: quod dicens adversus uxorem vir testimonium unde lapidaretur illa, si hoc verum esse demonstraretur; ipse tamen non vicissim lapidatur, si hoc falsum esse constiterit; sed tantummodo castigatur, et damnificatur, eique perpetuo jubetur adhaerere qua carere voluerat. In aliis autem causis, eum qui testimonio falso cuiquam nocuerit, quem, si probaretur, jussit occidi, eadem poena plecti jubet, qua fuerat, si verum esset, iste plectendus.

XXXIV. **[Ib. XXII, 28, 29, 19.]** *Si autem invenerit aliquis puellam virginem quae sponsata non est, et vim faciens ei dormierit cum ea, et inventus fuerit; dabit homo qui dormivit cum ea, patri puellae quinquaginta didrachma argenti, et ipsius erit uxor; quia humiliavit eam: non poterit dimittere eam per omne tempus.* Merito quaeritur utrum ista poena sit, ut non eam possit dimittere per omne tempus, quam inordinate

atque illicite violavit. Si enim ob hoc intelligere voluerimus eam non posse, id est non debere dimitti per omne tempus, quia uxor effecta est, occurrit illud quod permisit Moyses dare libellum repudii, et dimittere **(Deut. XXIV, 1)**. In his autem qui illicite vitiant, noluit licere, ne ad ludibrium fecisse videatur, et potius finxisse quod eam uxorem duxerit, quam vere placitoque duxisse. Hoc et de illa jussum est, cui fuerit vir calumniatus de virginalibus non inventis.

XXXV. **[Ib. XXIII, 3, 4.]** *Non intrabit Ammanites et Moabites in Ecclesiam Domini, et usque ad decimam generationem non intrabit in Ecclesiam Domini, et usque in aeternum.* Quaestio est, quomodo intraverit Ruth quae Moabitis fuit **(Ruth. I, 22)**, de qua etiam caro Domini originem ducit **(Matth. I, 5)**. Nisi forte istam mystice prophetaverit intraturam, quod ait, *usque ad decimam generationem.* Computantur enim generationes ex Abraham, quando fuit et Lot qui genuit Moabitas et Ammanitas ex filiabus **(Gen. XIX, 37, 38)**; et inveniuntur cum ipso Abraham compleri decem generationes usque ad Salmon, qui genuit Booz, qui maritus secundus fuit Ruth. Sunt enim istae, Abraham, Isaac, Jacob, Judas, Phares, Esrom, Aram, Aminadab, Naason, Salmon: Salmon quippe genuit Booz, qui viduam duxit Ruth; ac per hoc videtur post decimam generationem genus fecisse in Ecclesia Domini pariendo filios ipsi Booz. Sed cur additum sit, *et usque in aeternum,* merito adhuc quaeritur. An quia deinceps nulla anima de Ammanitis et Moabitis intravit in illam Ecclesiam populi Hebraeorum, posteaquam ista generatione decima prophetia completa est? An potius ita dictum est, *et usque ad decimam generationem,* ut omnino semper intelligi voluerit, per denarii

numeri quamdam universitatem, ut hoc exposuerit quodammodo addendo et dicendo, *et usque in aeternum?* Quod si ita est, Ruth contra praeceptum vetitum videtur admissa. An Ammanitas prohibuit admitti, non Ammanitidas, id est, viros inde, non feminas? maxime quia cum evertissent Israelitae ipsam gentem, omnes viros occidere jussi sunt, feminas autem non, nisi eas quae noverant concubitum viri **(Num. XXXI, 17, 18)**; quoniam ipsae in fornicationem seduxerant populum: virgines autem salvas esse voluerunt, non eis imputantes culpam qua everti illa gens meruit; quam etiam hic commemoravit, velut quaereretur cur Moabitas et Ammanitas admitti noluerit in Ecclesiam Domini: subjunxit enim, *Eo quod non obviaverint vobis cum panibus et aqua in via, cum exiretis de Aegypto, et quia conduxerunt adversum te Balaam filium Beor de Mesopotamia, ut malediceret te.* Has culpas nec tunc, quando illa gens debellata est, feminis imputaverunt, quas salvas conservare maluerunt.

XXXVI. **[Ib. XXIII, 15, 16]** *Non trades puerum domino suo, qui appositus est tibi a domino suo:* non quod dominus ejus eum apposuerit, id est commendaverit; potius enim depositum diceret; sed appositum dixit a domino suo, id est huic adjunctum, cum ab illo abscessisset: non ergo suscipi, sed reddi potius prohibuit fugitivos. Hoc quidem putari potest, nisi intelligamus genti et populo ista dici, non uni homini. Ex alia itaque gentem refugientem ad istam gentem cui loquebatur, hominem a domino suo, id est a rege suo, reddi prohibuit: quod etiam alienigena servavit Achis rex Geth, quando ad eum refugit David a facie domini sui, hoc est, regis Saul **(I Reg. XXI, 10)**. Apertissime autem hoc explanat, cum

dicit de ipso refuga, *In vobis habitabit, in omni loco ubi placuerit ei.*

XXXVII. **[Ib. XXIII, 17.]** *Non erit meretrix a filiabus Israel, et non erit fornicans a filiis Israel.* Ecce ubi manifeste prohibuit fornicari et viros et feminas etiam cum non alienis conjugibus; peccatum esse demonstrans misceri non conjugibus suis, quando et meretrices esse, et ad meretrices accedere prohibet, quarum publice venalis est turpitudo. In Decalogo autem moechiae nomine non videtur hoc aperte prohibuisse, quoniam moechia nonnisi adulterium intelligi solet. Unde quid nobis videretur, ibi tractavimus **(Quaest. in Exod., quaest. 71)**.

XXXVIII. **[Ib. XXIII, 18, 17.]** *Non offeres mercedem meretricis, neque commutationem canis in domum Domini Dei tui ad omne votum, quoniam abominatio Domino Deo tuo est, et utrumque:* quod ita intelligitur, quoniam abominatio Domino Deo tuo est, et hoc non unum horum, sed utrumque. De cane quippe vetat fieri commutationem primogenitorum, quam jubet fieri de aliis immundis animalibus, id est equis et asinis, et si quid est eorum quae adjuvant hominem, et latine a juvando jumenta dicuntur. De cane autem noluit; utrum et de porco, et quare noluerit, requirendum est: et si de omnibus talibus noluit , quare solum canem isto loco exceptum fecerit. De mercede autem meretricis ut diceret, videtur ea esse causa, quia superius prohibuerit esse meretricem de filiabus Israel, aut quemquam filiorum Israel uti meretrice: et ne subreperet cogitationi, expiari posse hoc peccatum, si aliquid inde offerretur in templum, dicendum fuit quod sit abominatio Domino.

XXXIX. **[Ib. XXIV, 7.]** *Morietur fur ille,* id est, qui furatus est hominem; *et auferetis malignum ex vobis ipsis.* Assidue hoc dicit Scriptura, cum jubet occidi malos: qua locutione usus est etiam Apostolus, cum diceret, *Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare? Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis? Auferte malum ex vobis ipsis* **(I Cor. V, 12, 13)**. Nam graecus habet τὸν πονηρὸν, quod etiam hic scriptum est: hoc autem potius malignum solet interpretari, quam malum. Nec ait, τὸ πονηρὸν, id est, hoc malignum; sed τὸν πονηρὸν, quod est, hunc malignum. Ex quo apparet eum voluisse intelligi, qui aliquid tale commisit, ut excommunicatione sit dignus. Hoc enim nunc agit in Ecclesia excommunicatio, quod agebat tunc interfectio. Quamvis et aliter illud apostolicum possit intelligi, ut unusquisque malum vel malignum ex se ipso sit jussus auferre. Qui sensus acceptabilior esset, si hoc malum, vel hoc malignum, non autem hunc malignum in graeco inveniretur: nunc vero credibilius est de homine dictum, quam de vitio. Quanquam possit eleganter intelligi etiam homo auferre a se malum hominem, quemadmodum dictum est, *Exuite vos veterem hominem:* quod exponens ait, *Qui furabatur, jam non furetur* **(Ephes. IV, 22, 28)**.

XL. **[Ib. XXIV, 8.]** *Secundum legem omnem quam juraverint vobis sacerdotes Levitae.* Hic apparet omnem sacerdotem Levitam fuisse; quamvis non omnis Levites sacerdos fuerit.

XLI. **[Ib. XXIV, 10-13.]** *Si debitum fuerit in proximo tuo, debitum quodcumque, non intrabis in domum ejus pignerare pignus: foris stabis, et homo apud quem debitum tuum est, proferet tibi pignus foras. Si autem homo eget, non dormies in pignore ejus, redditione reddes ei vestimentum suum circa*

occasum solis; et dormiet in vestimento suo, et benedicet te, et tibi erit misericordia coram Domino Deo tuo. Non immerito videtur ad opus misericordiae pertinere ut non intret pignerator in domum, ne fiat perturbatio debitori: sed ex hoc etiam ipsum debitorem admonet pignus foras proferre creditori. Quod vero jubet egenti pignus eodem die restitui, ut in eo dormiat qui non habet ubi dormiat, merito movet, ut requiratur cur non potius creditori praeceperit ut non auferat pignus, quod eodem die oportet ut restituat. Quod si ad compellendum debitorem fieri voluerit, quomodo se urgeat ad reddendum, cum sciat pignus eodem die se recepturum? An forte hoc fieri voluerit propter memoriam, ne obliviscatur reddere, et tunc non reddat si vere non habuerit: maxime quia creditoris sui misericordia vincitur, cui esse non debet ingratus, si pignus receperit in quo dormiat; simul et creditor cum ille non reddiderit, debet eum credere non habere, qui hac etiam indiget misericordia, ut pignus ei propterea restituatur, quod aliud non habet ubi dormiat?

XLII. **[Ib. XXIV, 16.]** *Non morientur patres pro filiis, et filii non morientur pro patribus: unusquisque in suo peccato morietur.* Ecce non solum Prophetae hoc dixerunt **(Ezech. XVIII, 17)**, verum etiam Lex dicit, sua culpa quemque interimendum, non autem patris sui, aut filii sui. Quid est ergo quod alibi dicitur, *Deus reddens peccata patrum in filios, in tertiam et quartam progeniem?* An de filiis nondum natis illud intelligitur, propter originale peccatum, quod etiam ex Adam traxit genus humanum; hic autem de filiis jam natis est facta distinctio, ut unusquisque in suo peccato moriatur? Non enim trahit aliquid ex patre, qui jam natus erat, quando pater ejus peccavit. Sed cum et ibi dicit, *his qui oderunt me* **(Exod. XX,**

5); manifestum est etiam illam conditionem posse mutari, si filii parentum suorum facta non fuerint imitati. Nam et illud ex Adam temporaliter redditur, quia omnes propter hoc moriuntur; non autem in aeternum eis qui fuerint per gratiam spiritualiter regenerati, in eaque permanserint usque in finem. Quamvis et illud merito quaeri possit, si redduntur peccata patrum in filios his qui oderunt Deum, cur in tertiam et quartam generationem, vel praetermissa prima et secunda, vel non etiam in caeteras permanente impietate et imitatione malorum parentum. An per hunc numerum, quoniam septenarius intelligitur, universitatem significare voluit: et ideo non ipsum potius septenarium posuit, ut diceret in septimam generationem, ac sic omnis intelligeretur; quia causam perfectionis hujus numeri hoc modo potius intimavit? Ideo namque perhibetur perfectus, quia ex his duobus constat, ternario scilicet primo impari toto, et quaternario primo pari toto. Unde esse et illud propheticum existimo, quod assidue repetitur, *In tribus et quatuor impietatibus non aversabor* **(Amos I, 3)**; per quod voluit impietates universas potius quam tres vel quatuor intelligi.

XLIII. **[Ib. XXIV, 17.]** *Non declinabis judicium advenae, et orphani, et viduae. Non pignerabis vestimentum viduae.* Cur non ait, Et non pignerabis vestimentum eorum? Quae enim causa est ut trium istorum judicium declinare vetuerit, pignus autem auferri vestimentum solius viduae, non et illorum? Nisi quia judicia omnium facienda propterea commendavit, quia non habent a quibus defendantur sive advena, quia in terra aliena est; sive orphanus, id est pupillus quia parentibus caret; sive vidua, quia maritum non habet: pignus vero cum prohibet vestimentum auferri viduae, puto quod satis

eleganter admoneat, eas vere dicendas esse viduas, quae etiam pauperes sunt. Id enim et Apostolus evidenter ostendit, ubi ait: *Si qua autem vidua filios et nepotes habet, discat primum domum suam pie tractare, et mutuam vicem parentibus reddere: hoc enim acceptum est coram Domino. Quae autem vere vidua est, et desolata, speravit in Dominum, et persistit in orationibus nocte et die.* Hanc vere viduam dixit, quae non habet a quibus sustentetur; quia non solum viro, sed etiam posteris atque omni ope destituta est: divitem quippe non diceret desolatam. Pauperi itaque pignus non est auferendum vestimentum: nam et hoc ipso quod vestimentum prohibet auferri, pauperem ostendit. Neque enim creditor non potius auferret argentum, vel si quid aliud, quam vestimentum. Porro si occurrerit ammo, Quid, si multa habeat vestimenta non necessaria, sed superflua? quomodo intelligitur vere vidua, hoc est non solum desolata, verum etiam quae non in deliciis agit? quam subjecit dicens, *Quae autem in deliciis agit, vivens mortua est* **(I Tim. V, 4-6)**. Hanc quippe opposuit, tanquam e contrario verae viduae, tanquam talis non sit vera vidua. Quaecumque autem divites alias nuptias experiri noluerunt, continentia in eis laudatur, non desolatio commendatur. Hae quippe maritis tantum viduatae sunt, non aliis rebus.

XLIV. **[Ib. XXIV, 19.]** Quod admonet, ut in messe oblitum manipulum nemo colligat, et olivam vel uvam relictam nemo repetat diligentius neglecta colligere, et dicit egentibus dimittenda; occurrit forsitan cogitationi, Quid, si haec quae ab agrorum dominis dimittuntur, non egentes, sed improbi colligant? Sed considerandum primo illum misericordia facere, qui hoc animo dimittit, ut egentes habeant quod dimittitur. Deinde cum haec populo praecipiuntur, simul

admonentur ii qui non indigent, ista non quaerere. Quod si quaesierint, quid aliud quam res alienas, et, quod gravius est, pauperum invadere judicandi sunt? Utrique ergo commemorantur his praeceptis, et quorum agri sunt, ut misericorditer ea relinquant; et qui indigentes non sunt, ut inde se abstineant: quando utrumque dicitur, et a quibus dimittenda sint, et quibus dimittenda sint.

XLV. **[Ib. XXV, 1-3.]** *Si autem fuerit altercatio inter homines, et accesserint ad judicium, et judicaverint, et justificaverint justum.* Judices intelligendi sunt judicare, non illi qui dicti sunt altercationem habere. Deinde sequitur: *Et reprehenderint impium. Et erit, si dignus fuerit plagis, qui impie agit, constitues eum in conspectu judicum, et flagellabunt eum ante se, secundum impietatem ejus: numero quadraginta flagellabunt eum; non apponent. Si autem apposuerint flagellare eum super has plagas plures, deturpabitur frater tuus coram te.* Valde advertendum est quod cum ea peccata plagis emendanda praeceperit, quae digna non sunt mortis supplicio vindicari, et hoc tam paucis plagis; eum tamen qui caeditur, appellavit impium vel impie agentem: ut noverimus, non sicut plurimi loquuntur, locutas esse Scripturas; quas incuriosius legimus, cum putamus adulterium non esse impietatem, quia in hominem videtur peccasse qui hoc fecerit, cum illud peccatum morte plecti jubeat Lex **(Deut. XXII, 22)**; et his peccatis graviores esse dicimus impietates, cum sint earum quaedam quae flagelli plagis quadraginta puniuntur. Est itaque levis impietas, quae verbere digna est; et est gravior quae morte digna est: ita etiam illa peccata quae non in Deum, sed in hominem videntur admitti, sunt morte digna quaedam; sunt alia correptione, seu

verbere, seu venia faciliore. Ita enim locutos esse Septuaginta interpretes constat, ut etiam illius qui plagis dignus est, impietatem vocaverint.

XLVI. **[Ib. XXV, 5.]** *Si autem habitaverint fratres in unum, et mortuus fuerit unus ex eis, semen autem non fuerit ei; non erit uxor defuncti foris non appropianti* : *frater viri ejus intrabit ad eam, et accipiet eam sibi uxorem, et cohabitabit ei. Et erit, infans quicumque natus fuerit, constituetur ex defuncti nomine, et non delebitur nomen ejus ex Israel.* Videtur hoc praecepisse Lex de fratris uxore ducenda, non ob aliud, nisi ut semen suscitet fratri qui sine liberis defunctus est. Quod autem ait, *Constituetur ex defuncti nomine, et non delebitur nomen ejus ex Israel,* id est nomen defuncti; ex hoc videtur dictum, ut ille qui nascitur, hoc nomine appelletur, quo appellabatur defunctus, cui quodam modo propagatur. Unde nobis visum est magis secundum adoptionis morem solvere in Evangelio quaestionem de duobus patribus Joseph **(De Cons. Evang. lib. 2, c. 3)**, quorum unum commemorat Matthaeus, eum scilicet qui genuit Joseph **(Matth. I, 16)**; alterum Lucas, eum cujus filius erat Joseph **(Luc. III, 23)**: quoniam nullius eorum nomen Joseph accepit. Nisi forte hoc dictum est, *Constituetur ex defuncti nomine,* non ut ejus nomen accipiat, sed ut ex ejus nomine, id est tanquam filius, non ejus cujus semine est genitus, sed illius defuncti cui semen suscitatum est, haeres constituatur. Quod enim additum est, *Et non delebitur nomen ejus ex Israel,* potest ita intelligi, non quod nomen ejus puer consequenter accipiat; sed quod ille non sine posteritate mortuus esse videbitur, et ideo permanet ejus nomen, hoc est memoria. Neque enim etiam si ipse filium genuisset, nomen suum ei fuerat impositurus, ut nomen ejus non deleretur ex

Israel: sed ex hoc utique non deleretur, quia non sine liberis ex hac vita emigraret; et hoc jubetur ex ejus uxore frater ejus implere, quod ille non potuit. Nam etsi frater non fuisset, et propinquus ducebat uxorem ejus, qui sine filiis mortuus esset, ad suscitandum semen fratri suo: sicut fecit Booz ducendo Ruth, ut semen excitaret propinquo suo, cujus fuerat illa uxor, nec de illo pepererat; et tamen qui de illa natus est, ex nomine quidem defuncti constitutus est, quia filius ejus est dictus, atque ita factum est ut nomen defuncti non deleretur ex Israel, nec tamen ejus nomine appellatus est **(Ruth IV, 13-17)**.

QUAESTIO DE DUOBUS PATRIBUS JOSEPH. *Matth.* II, 16; *Luc.* III, 23.

Quae cum ita sint, abundantius duobus modis solvi potest evangelica quaestio, ut unus eorum quos diversos commemorant Matthaeus et Lucas, ita fuerit propinquus alteri ad ducendam ejus uxorem, ut alios etiam sursum versus parentes atque majores iste, alios ille habere potuerit. Nam si fratrum filii fuissent, unum habuissent avum; quod non ita est: nam secundum Matthaeum, Mathan est avus Joseph; secundum Lucam vero, non Mathan, sed Mathath. Quod si quisquam putat esse tantam similitudinem nominis, ut ab scriptoribus in una littera erratum sit, ut fieret tam parva et pene nulla diversitas; quid de istorum patribus dicturus est? Nam secundum Lucam Mathath filius fuit Levi; secundum Matthaeum autem, Mathan ex Eleazar genitus invenitur: atque ita inde sursum versus diversi sunt patres et avi; et deinde majores usque ad Zorobabel, qui fere est vigesimus sursum ab

Joseph apud Lucam, apud Matthaeum autem undecimus. Qui propterea idem ipse esse creditur, quia pater ejus apud utrumque Evangelistam Salathiel invenitur: quamvis fieri potuerit, ut alius fuerit eodem nomine, habens ejusdem nominis patrem, cujus et ille habuit. Nam et inde sursum versus diversi sunt: alium quippe habet Zorobabel avum apud Lucam, qui est Neri; alium apud Matthaeum, qui est Jechonias; atque inde superius nusquam est consonantia, quousque veniatur ad David, apud Matthaeum per Salomonem, apud Lucam per Nathan. Difficillimum autem videtur non fuisse aliquem propinquiorem qui duceret uxorem fratris sui, quam eum qui ex David esset consanguineus tam longinquo gradu, non aliqua infra propinquitate conjunctus; cum sit apud Lucam David pene quadragesimus a Joseph, apud Matthaeum autem ferme vigesimus septimus. Aut si propinqui ad uxores defunctorum ducendas etiam illi quaerebantur, qui ex feminarum sanguine propinquabant, fieri potuit ut esset aliquis ita propinquus, qui Joseph genuerit de uxore propinqui sui, qui sine liberis decessit: ac sic ei esset alter ex natura pater, alter ex Lege; in quorum patribus et avis et deinde majoribus ideo nulla propinquitas appareret, quod non ex maribus, sed ex feminis propinquarent. Verumtamen si ita esset, nec David aliquando unus pater occurreret. Aut si quisquam potuisse contendit, ubi ponimus quod consuetudo Scripturae non est feminas in genealogia pro maribus ponere, sicut eas nullus Evangelista interposuit? Ubi enim commemorantur matres, non ponuntur nisi cum patribus . Ac per hoc aut ita propinquior defuit ad uxorem defuncti sibi copulandam, ut origo cognationis David repeteretur: aut adoptio fecit alterum patrem quem posset habere Joseph.

XLVII. **[Ib. XXVI, 14.]** Quid est quod inter illa quae jubet dicere hominem, qui in dandis decimis, et quaecumque dare vel impendere jussus est, omnia mandata complevit, etiam hoc cum laude et commendatione sua dicere jubet, *Non dedi ex eis mortuo?* An per hoc prohibet parentalia, quae observare gentes solent?

XLVIII. **[Ib. XXVIII, 13, 14.]** *Non praeteribis ab omnibus verbis quae ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra ire post deos alienos, servire illis.* Quaeri potest quomodo possit intelligi ire in dextra, qui post deos alienos ierit servire illis; cum dextra in laude ponatur, illud autem nunquam laudabiliter fieri possit: nam et quod reprehenditur in via vitae, qui declinat in dextra, non ibi ea reprehenduntur quae dextra sunt, sed ille qui declinat in ea, id est, qui sibi arrogat quae Dei sunt. Ideo dicitur in Proverbiis: *Non declines in dextra aut in sinistra: vias enim quae a dextris sunt novit Dominus; perversae autem sunt quae a sinistris.* Ergo bonae sunt dextrae, quas novit Dominus. *Novit* enim *Dominus vias justorum* **(Psal. I, 6)**, sicut in Psalmo legitur. Cur ergo dictum sit, *Ne declines in dextra,* consequenter ostendit addendo, *Ipse enim rectos faciet cursus tuos.* Absit autem ut dextras, quas novit Dominus, negemus esse rectas: sed, ut dixi, declinare in eas est, non illius gratiae, sed sibi tribuere velle quod rectum est. Denique, ut dixi, adjungit et dicit, *Ipse enim faciet rectos cursus tuos, et omnia itinera tua in pace producet* **(Prov. IV, 27)**.

Quapropter hoc quod isto loco Deuteronomii, de quo agimus, dictum est. *Non praeteribis ab omnibus verbis quae ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra ire post deos alienos, servire illis,* non ideo dictum est, quia dii alii possunt etiam in

dextris accipi; sed aut terrena loca significata sunt, quia et in dextra et in sinistra habebant gentes alios deos colentes: aut hoc de diis aliis separatim pronuntiandum est, ut duo sint sensus; unus videlicet, *Non praeteribis ab omnibus verbis quae ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra,* secundum illum scilicet intellectum, quem supra exposui; alius autem sit sensus, *ire post deos alienos, servire illis,* ut et hic subaudiatur, *Non praeteribis ab omnibus verbis quae ego mando tibi hodie.* Quem totum sensum si dicere velimus, superiora verba, quae utrique sensui sunt communia, repetituri sumus; ut quomodo illic dicitur, *Non praeteribis ab omnibus, quae ego mando tibi hodie, dextra aut sinistra,* sic et istic repetatur, *Non praeteribis ab omnibus quae ego mando tibi hodie* , *ire post deos alienos, servire illis.* Praetereundo enim a verbis quae mandata sunt, etiam hoc fit, ut eatur post deos alienos. Non enim hoc solum mandatum est, aut hoc solum praeteriri Deus non vult, quod mandavit, ne post deos alienos eatur, sed omnia quae mandavit: hoc tamen ita praecipue, ut post generalitatem praecepti quo admonuit non esse praetereundum ab omnibus verbis mandatorum suorum, etiam hoc seorsum commendare voluerit.

Potest hoc quod ait, *dextra aut sinistra,* etiam sic intelligi, ut nec eorum causa, quae propter felicitatem appetuntur, nec eorum quae propter infelicitatem fugiuntur, ire mandaverit post deos alios: id est, nec pro iis quae amantur, nec contra ea quae odio habentur, a diis aliis auxilium esse poscendum: aut certe illo modo, ut vel concilientur, quo prosint ; vel placentur, ne noceant. Nam et de quibusdam scriptum est in Psalmo, *Quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis:* ideo quia his rebus opinantur fieri

hominem beatum, quas et boni et mali possunt habere; et ideo dextera est iniquitatis, quia iniqui sunt, qui eam dexteram putant. Non enim est vera dextera, sed *dextera* est *eorum quorum os locutum est vanitatem. Beatum dixerunt populum cui haec sunt,* cum potius, sicut mox adjungit et docet, *Beatus* sit *populus cujus Dominus Deus ipsius* **(Psal. CXLIII, 8, 15)**. Haec est vera dextera, aequitatis, non iniquitatis. Non est ergo eundum post deos alienos, neque in dextra, ut existimet homo ex ipsis se fieri beatum; neque in sinistra, ut existimando ipsis adversantibus se fieri miserum, ad hoc eos colat ut avertat. Aut certe si dextra intelligimus aeterna, sinistra vero temporalia bona; nec propter illa, nec propter ista eos colendos sancta Scriptura hoc loco admonuisse credatur.

XLIX. **[Ib. XXIX, 1.]** *Haec verba Testamenti quod mandavit Dominus Moysi, statuere filiis Israel in terra Moab, praeter Testamentum quod testatus est eis in Horeb.* Ostendit unde appellatus sit liber Deuteronomium, quasi secunda Lex; ubi magis illius repetitio est, quam aliquid aliud: pauca enim sunt, quae ibi non sint in eo quod primum datum est. Nec tamen appellantur haec duo Testamenta, quamvis ita haec verba sonare videantur: utrumque enim unum est Testamentum, quod in Ecclesia dicitur Vetus. Nam si propter haec verba duo Testamenta dicenda essent, jam non duo, sed plura essent, excepto Novo. Multis enim locis Scriptura dicit Testamentum: sicut illud quod factum est ad Abraham de circumcisione **(Gen. XVII, 4)**, vel illud superius ad Noe **(Id. IX, 9)**.

L. **[Ib. XXIX, 2-4.]** *Et vos vidistis omnia quaecumque fecit Dominus Deus vester in terra Aegypti coram vobis Pharaoni,*

et omnibus servis ejus, et omni terrae illius, tentationes magnas, quas viderunt oculi tui, signa et prodigia illa magna, et manum validam. Et non dedit Dominus Deus vobis cor scire, et oculos videre, et aures audire usque in diem istam. Quomodo ergo ait superius, *Vos vidistis tentationes magnas, quas viderunt oculi tui,* si *non dedit Dominus eis oculos videre, et aures audire;* nisi quia viderunt corpore, et corde non viderunt? quia oculi dicuntur et cordis: propterea inde coepit, *Et non dedit Dominus Deus vobis cor scire.* Ad hoc pertinent duo quae sequuntur, *et oculos videre, et aures audire,* id est intelligere, et obtemperare. Quod vero dicit, *Et non dedit Dominus Deus vobis;* nullo modo increpans et arguens hoc diceret, nisi ad eorum quoque culpam pertinere intelligi vellet, ne quisquam se ex hoc excusabilem putet. Simul enim ostendit et sine adjutorio Domini Dei eos intelligere et obedire non posse oculis cordis, et auribus cordis: et tamen si adjutorium Dei desit, non ideo esse excusabile hominis vitium; quoniam judicia Dei quamvis occulta, tamen justa sunt.

LI. **[Ib. XXIX, 5-6.]** *Et adduxit vos quadraginta annis in deserto: non inveteraverunt vestimenta vestra, et calceamenta vestra non sunt attrita a pedibus vestris; panem non manducastis, vinum et siceram non bibistis, ut sciretis quia iste Dominus Deus vester.* Hinc apparet tantum vini in suis impedimentis potuisse portare Israelitas, quando exierunt de Aegypto, quod possent cito consumere. Nam si omnino nihil secum tulissent, unde esset illud de quo dictum est, *Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere?* Non enim hoc de aqua diceretur, cum et ipsius Moysi

manifestissima verba sint, non fuisse illam vocem principium belli, sed principium vini **(Exod. XXXII, 6, 18)**.

LII. **[Ib. XXIX, 18-21.]** *Numquid est aliquis inter vos vir, aut mulier, aut familia , vel tribus, cujus mens declinavit a Domino Deo vestro, ire servire diis gentium illarum? Num qua est in vobis radix sursum germinans in felle et amaritudine? Et erit, cum audierit verba maledictionis hujus, et opinabitur in corde suo, dicens, Sancta mihi fiant, quoniam in errore cordis mei incedo: ut non simul perdat peccator eum qui sine peccato est; nolet Deus propitiare ei, sed tunc incendetur ira Domini, et zelus ejus in homine illo, et adhaerebunt in eo omnia maledicta Testamenti hujus, quae scripta sunt in libro Legis hujus.* Ita dictum est, *Numquid est in vobis?* ut tanquam requirentem intelligamus, ne forte sit. Si quis autem esset, eum terruit vehementer, ne forte quisquam diceret in corde suo, audiens illa maledicta, *Sancta mihi sint,* id est, maledicta sancta mihi sint: *quoniam in errore cordis mei incedo,* id est, absit ut mihi ista eveniant, non mihi sint haec mala, sed sancta, id est propitia et innoxia; *quoniam in errore cordis mei incedo,* eundo scilicet post deos gentium, et eis tanquam impune serviendo. Non, inquit, erit sic. *Non perdat simul peccator eum qui sine peccato est:* tanquam diceret, Cavete ne cui vestrum talia persuadeat, qui talia cogitat. *Nolet Deus propitiare ei,* sive talia cogitanti, sive illi cui talia fuerint persuasa, sicut ipse opinatus est dicendo, *Sancta mihi sint;* et quasi hoc modo avertendo a se vim illius maledicti. *Sed tunc accendetur ira Domini, et zelus ejus in homine illo,* quando putabit eam se avertere, ista in corde suo dicendo. *Et adhaerebunt in eo omnia maledicta Testamenti hujus, quae scripta sunt in libro Legis hujus.* Non

possunt quidem omnia evenire uni homini: non enim etiam toties mori potest, quot genera mortis hic dicta sunt; sed *omnia* dixit, pro quibuslibet, ut non sit immunis ab omnibus, cui evenerint aliqua eorum quibus pereat. Quod autem ait, *Ut non simul perdat peccator eum qui sine peccato est;* quod graecus habet ἀναμάρτητον, non sic accipiendum est, tanquam ab omni prorsus peccato mundum et immunem hoc dixerit ἀναμάρτητον, id est sine peccato; sed eum qui sine peccato isto esset, de quo loquebatur: sicut dicit Dominus in Evangelio, *Si non venissem, et locutus eis fuissem, peccatum non haberent* **(Joan. XV, 22)**; non utique omne, sed hoc peccatum quo non crediderunt in eum. Dicit etiam Deus ad Abimelech de Sara uxore Abrahae, *Scio quia in mundo corde fecisti hoc* **(Gen. XX, 6)**: non utique mundum illius cor ita voluit intelligi, ut similis eis esset, de quibus dictum est, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* **(Matth. V, 8)**; sed ab illo peccato, de quo agebatur, mundum cor habebat, quoniam quantum ad ipsum pertinebat, non concupiverat conjugem alienam.

LIII. **[Ib. XXX, 6.]** *Et circumpurgabit Dominus cor tuum, et cor seminis tui, diligere Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, ut vivas tu.* Evidens pollicitatio gratiae: promittit enim Deus se esse facturum quod solet jubere ut fiat.

LIV. **[Ib. XXX, 11-14.]** *Quia mandatum hoc, quod ego mando tibi hodie, non est supra modum, neque longe abs te est: non in coelo est, dicens,* id est, ut dicas, *Quis ascendet nobis in coelum, et accipiet nobis illud, et audientes illud faciemus? Neque trans mare est, dicens,* id est, ut dicas, *Quis transfretabit nobis trans mare, et accipiet nobis illud, et*

audientes illud faciemus? Prope est verbum hoc valde in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud. Hoc esse verbum fidei dicit Apostolus: quod ad Novum pertinet Testamentum. Sed quaeri potest, cur ea superius mandata dixerit, quae scripta sunt in libro Legis hujus **(Deut. XXIX, 21)**: nisi quia his omnibus spiritualia significantur ad Novum Testamentum pertinentia, si bene intelligantur. Item quaeri potest cur hoc quod hic positum est, *Neque trans mare est, ut dicas, Quis transfretabit nobis trans mare, et accipiet nobis illud,* Apostolus dixerit, *Aut quis descendet in abyssum;* atque id exponens adjunxerit, *Hoc est Christum a mortuis reducere:* nisi quia mare appellavit totam in hoc saeculo vitam, quae morte transitur, ut quodam modo mare finiatur, et trans mare mors ipsa appelletur, velut trans istam vitam, quae maris vocabulo significatur. Deinde quod hic additum est, *et in manibus tuis;* non ait Apostolus, nisi, *in ore tuo et in corde tuo.* Et hoc usque in finem exsecutus est, dicens, *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* **(Rom. X, 7, 8, 10)**. Merito quod ex hebraeo translatum est, quantum a nobis inspici potuit, non habet, *in manibus tuis.* Nec frustra tamen hoc a Septuaginta interpretibus additum existimo: nisi quia intelligi voluerunt etiam ipsas manus, quibus significantur opera, in corde accipi debere, ubi est fides quae per dilectionem operatur **(Galat. V, 6)**. Nam si forinsecus ea quae Deus jubet, manibus fiant, et in corde non fiant, nemo est tam insulsus, qui praecepta arbitretur impleri. Porro si charitas, quae plenitudo est Legis **(Rom. XIII, 10)**, habitet in corde, etiamsi manibus corporis quisquam non possit operari, pax illi est utique cum hominibus bonae voluntatis **(Luc. XI, 14)**.

LV. **[Ib. XXXII, 5.]** *Peccaverunt non ei filii vituperabiles.* Quod in graeco est τέκνα μωμητὰ, quidam interpretati sunt sicut hic, id est, *filii vituperabiles;* quidam, *filii commaculati;* quidam, *filii vitiosi.* Unde non magna quaestio, imo nulla est. Sed illud merito ad quaerendum movet, si generaliter dictum est, *Peccaverunt non ei,* quoniam qui peccat, non ei peccat, id est, non Deo nocet, sed sibi; quomodo intelligendum sit quod in Psalmo legitur, *Tibi soli peccavi* **(Psal. L, 6)**; et in Jeremia, *Tibi peccavimus, patientia Israel, Domine* **(Jerem. XIV, 7, 8)**; et iterum in Psalmo, *Sana animam meam, quia peccavi tibi* **(Psal. XL, 5)**: et utrum hoc sit peccare Deo, quod peccare in Deum. Unde ait Heli sacerdos: *Si in Deum peccaverit, quis orabit pro eo* **(I Reg. II, 25)**? Dicam ergo interim quid mihi in praesentia videatur. Intelligent fortasse aliquid melius, qui melius haec sapiunt, aut etiam nos alio tempore, quantum adjuverit Dominus. Peccare in Deum, est in iis peccare quae ad Dei cultum pertinent. Nam hoc quod commemoravi, nihil aliud indicat: sic enim peccabant filii Heli, quibus hoc pater eorum dixit. Sic existimandum est peccari etiam in homines qui pertinent ad Deum: nam hoc Deus legitur dixisse ad Abimelech de Sara, *Propterea peperci tibi, ne peccares in me* **(Gen. XX, 6)**. Peccare autem Domino, vel potius peccasse Domino (nisi forte alicubi scriptum occurrat quod huic sensui resistat), hi mihi videntur non immerito dici, qui piam poenitentiam peccati sui nunc agunt, ut glorificetur ignoscens Dominus. Causam quippe reddens David cur dixerit, *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci;* subjecit et ait, *Ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris:* sive cum dicit Deus, *Judicate inter me et vineam meam* **(Isai. V, 3)**: sive de Domino Jesu Christo

intelligatur, qui solus verissime dicere potuit, *Venit enim princeps mundi, et in me non habet quidquam* (id est, quidquam peccati quod morte sit dignum); *sed ut cognoscat mundus quia diligo Patrem, et sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio; surgite, eamus hinc* **(Joan. XIV, 30, 31)**: tanquam diceret, Etiamsi levissima peccata mortis supplicio persequatur princeps mundi, in me non habet quidquam, sed surgite, eamus hinc, id est, ut patiar; quia in eo quod patior, voluntatem impleo Patris mei, non poenam solvo peccati mei. Et quod Jeremias ait, *Tibi peccavimus, patientia Israel,* Domino utique suppliciter dicitur in poenitentia cum spe salutis ex venia . Et quod dictum est, *Sana animam meam, quia peccavi tibi,* hoc idem agitur ut Deus ignoscendo glorificetur: quia magna est ejus misericordia super confitentes sibi et redeuntes ad se, qui dicit se nolle mortem peccatoris, quantum ut revertatur et vivat **(Ezech. XXXIII, 11)**. Hinc et ipse David non solum in Psalmo, verum etiam cum eum Deus argueret per prophetam, non sine spe propitiationis Domini respondit, *Peccavi Domino* **(II Reg. XII, 13)**. Medico enim vulneratus videtur quodammodo, qui ut sanetur se subdit manibus medici, ut in eo medicinae opus impleatur. In hoc autem cantico praevidebat Propheta futuros quosdam, qui sic fuerant peccaturi Deum offendendo magnis iniquitatibus suis, ut nec poenitentiam agere vellent, et ad Deum redire ut sanarentur: de quibus etiam alibi dicitur, *Quoniam caro sunt, et spiritus ambulans, et non revertens* **(Psal. LXXVII, 39)**. Potest etiam sic intelligi, *Peccaverunt non ei,* secundum id quod non ei nocuerunt peccato suo, sed sibi.

LVI. **[Ib. XXXIII, 1-3.]** *Et haec benedictio quam benedixit Moyses homo Dei filios Israel, priusquam defungeretur. Et dixit, Dominus ex Sina venit, et alluxit ex Seir nobis: festinavit ex monte Pharan cum multis millibus Cades. Ad dexteram ejus Angeli cum eo, et pepercit populo suo. Et omnes sanctificati sub manus tuas, et hi sub te sunt. Et accepit de verbis ipsius Legem, quam mandavit nobis Moyses, haereditatem congregationibus Jacob. Et erit in dilecto princeps, congregatis principibus populorum simul tribubus Israel.* Non negligenter praetereunda est ista prophetia. Apparet quippe ista benedictio ad novum populum pertinere, quem Dominus Christus sanctificavit; ex cujus persona ista dicuntur a Moyse, non ex persona ipsius Moysi, quod in consequentibus evidenter apparet. Nam si propterea dictum est, *Dominus ex Sina venit,* quia in monte Sina Lex data est; quid sibi vult quod sequitur, *et alluxit ex Seir nobis:* cum Seir mons Idumaeae sit, ubi regnavit Esau? Deinde cum Moyses filios Israel benedicat his verbis, sicut Scriptura praedixit, quomodo idem dicit, *Et accepit de verbis ipsius Legem, quam mandavit nobis Moyses?* Nimirum ergo prophetia est, ut diximus, populum novum Christi gratia sanctificatum praenuntians, ideo sub nomine filiorum Israel, quia semen est Abraham, hoc est, filii sunt promissionis, et interpretatio ejus est, Videns Deum. Dominus ergo qui ex Sina venit, Christus intelligendus est, quoniam Sina interpretatur, Tentatio. Venit ergo ex tentatione passionis, crucis, mortis. *Et alluxit ex Seir.* Seir interpretatur, Pilosus, quod significat peccatorem; sic enim natus est Esau odio habitus **(Gen. XXV, 25)**: sed quoniam qui sedebant in tenebris et in umbra mortis, lux orta est eis **(Isai. IX, 2)**; ideo alluxi ex Seir. Simul etiam non adsurde intelligitur esse praedictum, ex gentibus quae

significantur per nomen Seir, quia mons est pertinens ad Esau, venturam gratiam Christi populo Israel. Unde dicit Apostolus: *Ita et hi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut et ipsi misericordiam consequantur* **(Rom. XI, 31)**. Ipsi ergo dicunt, *Alluxit ex Seir nobis, et festinavit ex monte Pharan,* id est, ex monte fructifero: id enim interpretatur *Pharan,* quo significatur Ecclesia. *Cum multis millibus Cades.* Et Mutata interpretatur *Cades,* et Sanctitudo. Mutata sunt ergo multa millia, et sanctificata per gratiam, cum quibus venit Christus ad Israelitas postea colligendos. Sequitur et dicit, *Ad dexteram ejus Angeli cum eo:* hoc non indiget expositione. *Et pepercit,* inquit, *populo suo:* donans remissionem peccatorum. Inde ad ipsum convertit sermonem atque ait, *Et omnes sanctificati sub manus tuas, et hi sub te sunt:* non utique superbientes, et suam justitiam volentes constituere; sed agnoscentes gratiam, ut justitiae Dei subjiciantur **(Rom. X, 3)**. *Et accepit,* inquit, *de verbis ipsius Legem:* populus utique de quo ait, *Et pepercit populo suo.* Accepit ergo de verbis ipsius Legem, *quam mandavit,* inquit, *nobis Moyses:* hoc est, populus ejus de verbis ejus accepit Legem, quia de doctrina ejus intellexit Legem eam ipsam quam mandavit nobis Moyses. Ipse quippe ait in Evangelio: *Si crederetis Moysi, crederetis et mihi; de ne enim ille scripsit* **(Joan. V, 46)**. Non enim accepit populus ille Legem quam non intellexit; sed tunc accepit, quando intellexit de verbis ejus, carens velamine veteri, conversus ad Dominum: hanc dicit *haereditatem congregationibus Jacob,* quae intelligenda est non terrena, sed coelestis; non temporalis, sed aeterna. *Et erit,* inquit, *in dilecto princeps:* ipse utique in dilecto populo erit princeps Dominus Jesus: *congregatis principibus populorum,* id est,

gentium: *simul tribubus Israel,* ut impleatur quod supra dictum est, *Laetamini, gentes, simul cum populo ejus; quia caecitas ex parte in Israel facta est, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* **(Rom. XV, 10, et XI, 25)**.

LVII. **[Ib. XXXIII, 17.]** Cum Joseph benediceret, ait inter caetera, *Primogenitus tauri pulchritudo ejus.* Quod non ita legendum est, tanquam dixerit, primogenitus tauri; sed, cum sit primogenitus, pulchritudo ejus tauri est: propter crucis cornua, de Domino intelligitur figuratum.

LIBER SEXTUS. Quaestiones in Jesum Nave .

QUAEST. I. **[Jos. cap. 1, V\ 5.]** Dominus dicit ad Jesum Nave, *Et sicut eram cum Moyse, ita ero et tecum.* Non solum autem hoc testimonio, sed etiam in Deuteronomio multis documentis probatur Moyses ita defunctus, ut Dei famulus et Deo placens: quamvis in eo illa vindicta completa sit, ne terram promissionis intraret **(Deut. XXXII, 48-52, et XXXIV, 4, 5)**. Ex quo datur intelligi, Dominum etiam bonis servis suis in aliquo succensentem, et temporaliter vindicare, et tamen in eorum habere numero, quae sunt in domo ejus vasa in honorem utilia Domino **(II Tim. II, 21)**, quibus daturus est promissa sanctorum.

II. **[Ib. I, 11; III, 7.]** Quaestio est, quomodo posteaquam locutus est Dominus ad Jesum Nave, exhortans et confirmans

eum, seque promittens cum illo futurum, mandaverit idem Jesus populo per scribas, ut praepararent cibaria, quod post tres dies Jordanem fuerant transituri, cum inveniantur post multo plures dies transisse Jordanem. Cum enim haec populo mandasset, misit exploratores in Jericho, quoniam Jordane trajecto ipsa proxima civitas occurrebat: illi autem diverterunt ad Raab mulierem fornicariam, et ab illa occultati, atque a rege quaesiti et minime inventi, eadem dimittente illos per fenestram, et monente ut triduo laterent in montanis, quatuor dies videntur esse consumpti; inde posteaquam nuntiaverunt quae circa illos gesta fuerint, promovit Jesus cum populo universo de loco ubi erat diluculo; qui cum venisset ad Jordanem, divertit et mansit: tunc rursus populus admonetur ut post triduum se praeparet transire Jordanem, arca Domini praecedente. Hinc ergo intelligitur humanam fuisse dispositionem, quam fecit populo nuntiari, ut cibaria praepararent, tanquam post tres dies memoratum fluvium transituri. Potuit enim hoc sicut homo sperare fieri posse, si exploratores celeriter revertissent. Quibus tardantibus intelligitur, quamvis Scriptura tacuerit, ex divina dispositione caetera impleta, ut jam inciperet apud populum glorificari Jesus, et ostendi quod cum illo Dominus esset, sicut fuerat cum Moyse. Nam et hoc illi dicitur fluvium transituro, sicut scriptum est: *Et dixit Dominus ad Jesum, In die isto incipiam exaltare te coram omnibus filiis Israel, ut sciant quoniam sicut eram cum Moyse, sic ero et tecum.* Nec incredibile debet videri, etiam illos cum quibus Deus loquebatur, aliquid ex humana dispositione agere voluisse, in qua sibi Deum tamen fiderent esse rectorem, eorumque ex illius a quo regebantur providentia, consilia fuisse mutata. Nam et Moyses ipse utique tanquam homo putaverat esse faciendum, ut causas

populi sic audiret, quemadmodum et sibi et illis, onus intolerabile subeundo, prodesse non posset: ejusque dispositio divinitus, et hoc ipsum socero ejus suggerente et monente, atque hanc admonitionem Deo approbante, mutata est **(Exod. XVIII, 14-26)**.

III. **[Ib. III, 3, 4, 15.]** Scribae populo dicunt, *Cum videritis arcam testimonii Domini Dei nostri, et sacerdotes nostros et Levitas tollentes eam, proficiscimini de locis vestris; et ite post eam: sed longum intervallum sit inter vos et illam, quantum duo millia cubitorum stabitis, ne propinquetis ei, ut sciatis viam quam ibitis in eam. Non enim abiistis viam ab hesterna et nudiustertiana die.* Longe jussum est arcam praecedere, ut posset a populo videri. Tam grande quippe agmen, si post eam proximum pergeret, non eam videret praeire, nec nosset qua sequeretur. Ex hoc autem facto intelligendum est, quod columna illa nubis, quae solebat movendis castris signum dare, et iter ostendere **(Exod. XIII, 21)**, jam recesserat, nec eis apparebat: hinc factum est ut etiam triduum illud ex humana dispositione praediceretur **(Supra, quaest. 2)**. Nunc ergo duce Jesu arcam Domini sequuntur nube subtracta tanquam velamine ablato. *Jordanis autem plenus erat per totam crepidinem suam, sicut in diebus messis tritici.* Hoc incredibile videtur regionibus nostris: ibi autem, sicut perhibent qui noverunt, in initio veris est messis tritici; tunc autem ille fluvius repletur amplius quam per hiemem.

IV. **[Ib. IV, 7.]** *Et erunt vobis lapides isti memoriale filiis Israel usque in aeternum.* Quomodo *in aeternum,* cum coelum et terra transeant **(Matth. XXIV, 35)**? An quoniam aeternum aliquid significant hi lapides, cum ipsi aeterni esse non possint? Quamvis possit quod in graeco est, ἕως τοῦ

αἰῶνος, dici latine, et usque in seculum, quod non est consequens ut intelligatur aeternum.

V. **[Ib. IV, 15 et 16.]** *Et dixit Dominus ad Jesum, dicens: Manda sacerdotibus portantibus arcam testamenti testimonii.* Solet dici arca testamenti, vel arca testimonii: nunc dicta est arca testamenti testimonii, ut non solum arca, sed etiam ipsum testamentum, appellaretur testamentum testimonii. Hinc enim dicit Apostolus: *Nunc autem sine Lege justitia Dei manifestata est, testimonium habens per Legem et Prophetas* **(Rom. III, 21)**. In cujusdam enim rei alterius venturae testimonium datum fuerat illud, quod dicitur Testamentum Vetus.

VI. **[Ib. V, 2-7.]** *Dixit Dominus ad Jesum; Fac tibi ipsi cultros de petra acutos,* vel, sicut habet graecus, *de petra acuta, et sedens circumcide filios Israel iterum.* In hoc praecepto quaeritur cur dixerit, *iterum.* Non enim unus homo bis circumcidendus erat: sed quia unus populus erat in quibusdam circumcisus, in quibusdam non circumcisus, ideo dictum est *iterum,* ut circumcisus iterum circumcideretur, non homo, sed populus. Nam et sequentia id ostendunt. Dicit enim Scriptura: *Et fecit Jesus cultros petrinos sibi ipsi acutos, et circumcidit filios Israel in loco qui vocatur Collis praeputiorum. Hoc autem modo circumpurgavit Jesus filios Israel, qui aliquando fuerant in via, et qui aliquando incircumcisi erant eorum qui exierant ex Aegypto; omnes istos circumcidit Jesus. Quadraginta enim et duobus annis conversatus est Israel in deserto Mabdaritide, et ideo incircumcisi erant illorum plurimi pugnatorum qui exierunt de terra Aegypti qui inobedientes fuerant mandatis Dei, in quibus et definierat Dominus eis, ne viderent illi terram quam*

juraverat Dominus patribus eorum dare illis, terram fluentem lac et mel. Pro his autem substituit filios eorum, quos circumcidit Jesus, eo quod fuissent in itinere incircumcisi. Manifestum est ergo non omnes fuisse, sed quosdam. Quidam enim de Aegypto exeuntium filii in illo populo incircumcisi erant, quos potuit circumcidere Jesus; illorum scilicet filios qui genuerunt in deserto, et contempserunt eos circumcidere, quod inobedientes erant legi Dei. Nulla itaque causa est cur ii qui putant rebaptizandos eos qui habent christiani Baptismi sacramentum, hoc testimonio Legis adjuvari se putent: quia nullus bis numero unus homo est circumcisus; sed populus qui jam fuerat in quibusdam circumcisus, in quibusdam vero adhuc incircumcisus erat. Et si aliquo modo id fieri posset, ut bis circumcidi hominem Deus juberet; numquid possunt dicere ideo fuisse praeceptum, quia illi ab Aegyptiis fuerant circumcisi, aut ab aliquibus haereticis ab Israelitarum societate segregatis? Cum vero satis etiam appareat quare sit a Deo dictum; nullum hic possunt homines erroris sui patrocinium reperire.

VII. **[Ib. V, 15-13.]** Quando Jesus vidit virum contra se stantem evaginato gladio, et eo respondente dicit quod esset princeps militiae virtutis Domini; et prostratus in terram dixit, *Quid praecipis tuo famulo?* quaeri potest utrum angelo se prostraverit, eumque dixerit dominum; an potius intelligens a quo missus fuerat, ipsum Dominum dixerit, eique se prostraverit. Erat autem, sicut legitur, Jesus in Jericho, non utique in ipsa civitate, cujus muri nondum ceciderant, quod mox futurum erat, ut in eam possent intrare; sed in agro ad eam pertinente: nam interpretatio quae est ex hebraeo, sic habet.

VIII. **[Ib. VII.]** In eo quod factum est ut Achar de tribu Juda furaretur de anathemate civitatis Jericho contra praeceptum Domini; et propter ejus peccatum tria millia quae missa fuerant in Gai, dederunt terga hostibus, et occisi sunt ex eis triginta sex viri; et populo graviter territo, Jesus cum senioribus se prostravit ad Dominum, eique responsum est ideo factum esse, quod peccaverit populus; minatus est etiam Deus non se cum eis futurum, nisi abstulerint anathema de se ipsis; et quod ostensus est qui fecerat, nec solus occisus, sed cum omnibus suis: quaeri solet quomodo juste pro alterius peccatis in alios vindicetur; maxime quia in Lege Dominus dixit, nec patres pro filiorum, nec filios pro patrum peccatis esse puniendos **(Deut. XXIV, 16)**? An aliud judicantibus hominibus est praeceptum, ne quemquam pro altero puniant; Dei autem judicia non sunt ejusmodi, qui alto et invisibili consilio suo novit quatenus extendat etiam temporalem hominum poenam salubremque terrorem? Non enim aliquid dirum , quantum attinet ad universi mundi administrationem, contingit mortalibus, cum moriuntur quandoque morituri: et tamen apud eos qui talia metuunt, disciplina sancitur, ut non se solum quisque curet in populo, sed invicem sibi adhibeant diligentiam, et tanquam unius corporis et unius hominis alia pro aliis sint membra sollicita. Nec tamen credendum est, etiam poenis quae post mortem irrogantur, alium pro alio posse damnari; sed in his tantum rebus hanc irrogari poenam, quae finem fuerant habiturae, etiamsi non eo modo finirentur. Simul etiam ostenditur quantum connexa sit in populi societate ipsa universitas, ut non in seipsis singuli, sed et tanquam partes in toto existimentur. Per unius igitur peccatum mortemque paucorum admonitus est populus universus, tanquam in corpore universo quaerere quod

admissum est. Simul etiam significatum est quantum mali fieret, si universa illa congregatio peccasset; quando ne unus quidem ita potuit judicari , ut ab eo possent caeteri esse securi. At vero, si Achar ab aliquo inventus atque comprehensus, et illius criminis reus ad judicium Jesu fuisset adductus, nequaquam putandum est hominem judicem vel pro illo vel cum illo quemquam alium, qui societate facti ejus minime teneretur, fuisse puniturum. Neque enim ei mandatum Legis licebat excedere, quod datum est hominibus, ne judicio suo, quod in hominem homini jussum sive permissum est, alterum pro alterius peccato arbitretur esse plectendum. Longe autem secretiore justitia judicat Deus, qui potens est etiam post mortem, quod homo non potest, vel liberare vel perdere. Visibiles igitur afflictiones hominum sive mortes, quoniam his quibus ingeruntur, et obesse et prodesse possunt, novit Dominus in occulto providentiae suae quemadmodum juste quibusque dispenset, etiam cum aliorum peccata in aliis videtur ulcisci. Poenas vero invisibiles, quae nonnisi nocent, et prodesse non possunt, ita nullus Deo judice pro alienis peccatis luit, sicut homine judice luere nullus nisi pro sua culpa istas visibiles debet. Hoc enim praecepit homini judici Deus, in his quae ad humanum judicium pertinent vindicanda , quod in suo judicio facit ipse, quo potestas non aspirat humana.

IX. **[Ib. VII, 15 et 25.]** Merito quaeritur, cum Dominus propter illum qui de anathemate furtum fecerat, praeceperit eum qui fuisset ostensus, igni cremari, cur eum ostensum Jesus lapidari potius a populo fecerit. An ita eum mori oportuit, quemadmodum Jesus, qui propius Dominum sequebatur, Domini verba jubentis intelligere potuit? Sic enim

alius quisquam non facile potuit. Unde magis quaerendum est cur lapidationem ignem appellaverit Dominus, quam credendum Jesum aliud fecisse quam jusserat Dominus. Nam neque ad intelligendum verba Domini quisquam potuit esse sapientior, neque ad faciendum quisquam obedientior. Proinde ignis nomine poenam potuisse significari, Scriptura testis est in Deuteronomio, ubi dicitur ad filios Israel, *Et eduxit vos de fornace ferrea ex Aegypto* **(Deut. IV, 20)**: ubi utique duram tribulationem intelligi voluit.

Duae autem mihi causae occurrunt (non ut ambae sint, sed ut altera ex eis), cur non ille cum suis omnibus evidenti igne crematus sit. Si enim peccatum ejus Dominus tale esse judicavit, quod supplicio illo expiatum non puniret in aeternum, propter ipsam expiationem et purgationem congruentur ilia poena ignis nomen accepit. Neque ad hunc intellectum quisquam tendere admoneretur, si eum proprie visibilis ignis exureret; sed in eo quisque remaneret, quod aperte videbat impletum, nec aliquid ultra quaereret nunc vero cum propter Dei verba et factum Jesu, a quo praevaricari illa verba non possent, rectissime dicitur etiam lapidationem ignem fuisse; eleganter agnoscitur illa poena hominem, ne in posterum peccato illo interiret, fuisse purgatum. Quod significant etiam vasa in Levitico, quae jubentur igne purgari. Si autem tale fuit illud peccatum, propter quod eum etiam post istam vitam gehenna susciperet; ideo Jesus eum voluit lapidari, ut quod a Domino dictum est, *igni cremabitur,* illud admoneret intelligi, quod Dominus faceret, non quod ab ipsis esset faciendum. Si enim dixisset Dominus, Igni eum cremabitis et omnia ejus; huic sensui locus nullus esset: cum vero ita positum est, ut magis videatur Deus quod ei futurum

esset praedixisse, quam quod ei ab hominibus deberet fieri praecepisse; melius non potuit facere Jesus, qui divina verba sicut tantus propheta intellexit, qui etiam hoc ipsum prophetice fecit, quam ut illum lapidibus potius quam flammis interimeret, ne in illis ignibus verba Domini viderentur impleta, quae ob aliud dicta volebat intelligi.

Nec movere debet quod non ipsum tantum, sed etiam omnia quae sunt ejus, Deus cremanda igni praedixerit. Sic enim ait, *Igni cremabitur, et omnia quaecumque sunt ei.* Omnia enim quaecumque sunt ei, opera ejus possunt intelligi, quae cum illo dixit esse concremanda: non sicut dicit Apostolus de quibusdam operibus igne consumptis, *ipse autem salvus erit* **(I Cor. III, 15)**: si hujus peccatum ita intelligendum est, ut etiam aeterno igne puniatur. Filios ergo ejus et filias cum pecoribus et omnibus quae habebat, populus quidem cum eum puniret, simul lapidibus obruit: non tamen hoc judicio humano, sed prophetico spiritu fecit Jesus; sive ita intelligens, *omnia quae sunt ei,* ut nec filios censeret exceptos, lapidationis etiam poenam pro igne ingerens; sive opera ejus quae post mortem Deus in illo fuerat crematurus, non solum per caetera quae illi erant, verum etiam per filios ejus significans.

Nec ideo sane credendum est eos pro peccato patris, a quo innocentes erant, etiam post mortem supplicio inferni ignis incensos. Mors quippe ista quae omnes manet, quamvis de primo peccato veniat, tamen quia ita nati sumus, ut necessario moriendum sit, accelerata quibusdam est utilis. Unde legitur de quodam: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum ejus* **(Sap. IV, 11)**. Quo ergo judicio Dei, vel misericordia, fuerit irrogata sive filiis ejus, sive illis triginta sex viris, cum

omnes ab ejus peccato alieni fuerint, latet apud cum apud quem non est iniquitas **(Rom. IX, 14)**. Verum illud in promptu est, quod et populum terribiliter oportebat quaerere quod admissum est; et tanto vehementius timuerunt caeteri factum ejus imitari, quanto magis humana exhorret infirmitas, et in tam magnum tamque justum populi odium dari, et eis quos ad spem propagandi generis se relicturum putabat, peccato suo secum consumptis suis posteris emori.

X. **[Ib. VIII, 2.]** Quod Deus jubet loquens ad Jesum, ut constituat sibi retrorsus insidias, id est insidiantes bellatores ad insidiandum hostibus, hinc admonemur non injuste fieri ab his qui justum bellum gerunt: ut nihil homo justus praecipue cogitare debeat in his rebus, nisi ut justum bellum suscipiat, cui bellare fas est; non enim omnibus fas est. Cum autem justum bellum susceperit, utrum aperta pugna, utrum insidiis vincat, nihil ad justitiam interest. Justa autem bella definiri solent, quae ulciscuntur injurias, si qua gens vel civitas, quae bello petenda est, vel vindicare neglexerit quod a suis improbe factum est, vel reddere quod per injurias ablatum est. Sed etiam hoc genus belli sine dubitatione justum est, quod Deus imperat, apud quem non est iniquitas, et novit quid cuique fieri debeat. In quo bello ductor exercitus vel ipse populus, non tam auctor belli, quam minister judicandus est.

XI. **[Ib. VIII, 4-8.]** Jesus mittens ad Gai debellandum triginta millia bellatorum, ait illis: *Vos insidiabimini post civitatem, et non longe eritis a civitate, et eritis omnes parati: et ego et omnis populus qui mecum est, accedemus ad civitatem. Et erit, cum exierint qui commorantur in Gai, in obviam nobis, sicut antea, et fugiemus a facie illorum. Et cum exierint post nos, adducemus illos de civitate, et dicent, Fugiunt isti a facie*

nostra, sicut antea. Vos autem exsurgetis ex insidiis et ibitis in civitatem. Secundum verbum istud facietis. Ecce praecipio vobis. Quaerendum est utrum omnis voluntas fallendi pro mendacio deputanda sit; et si ita est, utrum possit justum esse mendacium, quo ille fallitur, qui dignus est falli: et si ne hoc quidem mendacium justum reperitur, restat ut secundum aliquam significationem hoc, quod de insidiis factum est, ad veritatem referatur.

XII. **[Ib. IX, 3 13.]** Quod Gabaonitae venerunt ad Jesum cum vetustis panibus et saccis, ut putarentur, sicut finxerant, de terra venisse longinqua, quo eis parceretur (constitutum enim erat a Domino, ne alicui terras illas inhabitanti parcerent, quo ingrediebantur): nonnulli codices et graeci et latini habent, *Et accipientes saccos veteres super humeros suos;* alii vero qui veraciores videntur, non habent, *super humeros,* sed, *super asinos suos.* Similitudo enim verbi in graeca lingua mendositatem facilem fecit, et ideo latina quoque exemplaria variata sunt: ὤμων quippe et ὄνων non multum ab invicem dissonant, quorum prius humerorum nomen est, posterius asinorum. Ideo est autem de asinis credibilius, quoniam se a sua gente longinqua missos esse dixerunt: unde apparet eos fuisse legatos, et ideo magis in asinis quam in humeris necessaria portare potuisse; quia nec multi esse poterant; et non solum saccos, sed etiam utres eos portasse Scriptura commemorat.

XIII. **[Ib. IX, 19.]** Quaeri potest quomodo jurationem servandam esse crediderint Hebraei Gabaonitis, quibus ita juraverant, tanquam de longinqua terra venientibus, sicut illi mentiti fuerant. Sciebant enim se debellandos, si cognitum esset Hebraeis in ea terra eos habitare, quam promissam

fuerant interfectis habitantibus retenturi. Mentientibus ergo quod de longinqua terra ad eos venissent, juraverunt eis Israelitae. Posteaquam vero cognoverunt ibi eos habitare, ubi omnes quos invenerant secundum Dei praeceptum debellare oportebat, noluerunt tamen frangere jurationem: et licet eos mentitos esse didicissent, parcere maluerunt jurationis causa; cum possent utique dicere se tantum illis jurasse , quos eos esse crediderant, id est de lonqinquo venientes; cum vero aliud cognoverunt, praeceptum circa eos Domini implendum erat, ut sicuti caeteri expugnarentur. Deus autem hoc approbavit, nec parcentibus succensuit: quamvis cum non interrogassent quinam illi essent, et ideo eos illi fallere valuissent. Unde non importune utique credendi sunt, etsi fallere homines pro sua salute voluerunt, non tamen fallaciter Deum timuisse in populo ejus: propterea nec succensuit Dominus jurantibus aut parcentibus, adeo ut postea Gabaonitas ipsos tanquam populi sui homines de domo Saül vindicaverit, sicut Regnorum ostendit historia **(II Reg. XXI, 1-9)**. Et quoniam juratio sic servata est, quamvis in hominibus qui mentiti sunt, ut ad clementiam sententia flecteretur, non displicuit Deo. Nam si e contrario jurassent aliquos se interfecturos, quos Gabaonitas in terra promissionis esse putavissent, et postea didicissent eos esse ab illa terra extraneos, et de longinquo ad se venisse, nullo modo arbitrandum est, quod eos essent debellaturi causa jurationis implendae: cum propter ipsam parcendi clementiam sanctus David, etiam post verba quibus se Nabal interfecturum esse juraverat, utique sciens quem fuerat interfecturus, parcere maluit, nec in re duriore implere juramentum **(I Reg. XXV, 22, 33)**; magis Deo placere existimans, si quod ira perturbatus ad nocendum juraverat, non fecisset, quam si perfecisset.

XIV. **[Ib. X, 7, 8.]** Cum obsessi Gabaonitae a regibus Amorrhaeorum, misissent ad Jesum, ut sibi subveniretur; ita Scriptura sequitur, et dicit: *Et ascendit Jesus a Galgala, ipse et omnis populus bellatorum cum illo, omnis potens in fortitudine. Et dixit Dominus ad Jesum, Noli timere illos; in manus enim tuas tradidi eos: non subsistet ex illis quisquam coram vobis.* Ubi neque consultus est Dominus utrum eundum ad eos esset; sed ultro suis recte subvenire volentibus, futuram victoriam praenuntiavit. Sic ergo posset, quamvis non consultus, de ipsis Gabaonitis admonere, qui essent, cum se longinquos esse mentirentur, nisi ei placuisset illa juratio, quae subjectis parcere cogeret. Crediderant enim Deo, quem audierant suo populo promisisse quod illas gentes subverteret, eorumque terram obtineret; et hanc eorum fidem non eos prodendo remuneravit quodam modo.

XV. **[Ib. X, 5, 6.]** Quaeritur quemadmodum rex civitatis Jerusalem Adonibezech et caeteri quatuor cum quibus obsedit Gabaonitas, secundum Septuaginta interpretes, primo reges Jebusaeorum cum ad eos obsidendos convenerunt, postea vero reges Amorrhaeorum dicantur ab ipsis Gabaonitis, quando nuntios miserunt ad Jesum, ut eos de obsidione liberaret. Sicut autem inspicere potuimus in ea interpretatione quae ex hebraeo est, utrobique Amorrhaeorum dicuntur: cum constet Jebusaeorum fuisse regem civitatis Jerusalem, quia ipsa est dicta Jebus tanquam illius gentis metropolis; et septem gentes saepissime Scriptura commemoret, quas promisit Deus exterminaturum se esse a facie populi sui, ex quibus una perhibetur Amorrhaeorum. Nisi forte hoc nomen universale fuerat omnium, aut potius majoris partis: ut non una, sed plures in his septem hoc nomine tenerentur; quamvis esset

etiam una de septem, quae Amorrhaeorum proprie vocaretur sicut est pars quaedam quae proprie dicitur Libya, quamvis hoc nomen universae Africae competat; et pars quaedam quae proprie dicitur Asia, quamvis Asiam vel dimidium terrarum orbem quidam, vel alii tertiam partem orbis posuerint. Nam, quod constat, et Chananaei tanquam una gens in illis septem commemorantur, et tamen universa illa terra originaliter terra Chanaan vocatur.

XVI. **[Ib. XI, 14 et 15.]** *Non dimisit in ea Jesus quidquam spirans, sicut praecepit Dominus Moysi puero suo, et Moyses similiter praecepit Jesu, et sic fecit Jesus: non est transgressus quidquam ab omnibus quibus constituit Dominus Moysi.* Propter hoc nullo modo putanda est ista crudelitas, quod nullum vivum in civitatibus sibi traditis dimittebat Jesus, quia Deus hoc jusserat. Qui autem existimant hinc Deum ipsum fuisse crudelem, et propter hoc Veteris Testamenti verum Deum fuisse auctorem nolunt credere, tam perverse de operibus Dei quam de peccatis hominum judicant, nescientes quid quisque pati dignus sit, et magnum putantes malum cum casura dejiciuntur, mortalesque moriuntur.

XVII. **[Ib. XI, 19.]** *Et non erat civitas quae non erat tradita filiis Israel.* Quaeritur quomodo hoc verum sit, cum nec temporibus postea Judicum, nec temporibus Regum omnes omnino illarum septem gentium civitates capere potuerint Hebraei. Sed aut sic intelligendum est, quod ad nullam civitatem bellando accessit Jesus quam non ceperit: aut certe nulla non capta est, sed carum quae in regionibus supra commemoratis fuerunt. Enumeratae sunt enim regiones, in quibus fuerunt civitates de quibus facta est ista conclusio, *Et omnes cepit in bello.*

XVIII. **[Ib. XI, 20.]** *Quia per Dominum factum est confortari cor eorum, ut obviam irent ad bellum ad Israel, ut exterminarentur; ita ut non daretur eis misericordia, sed ut exterminarentur, sicut dixit Dominus ad Moysen.* Ita dictum est hoc per Dominum factum confortari cor eorum, hoc est obdurari cor eorum, sicut de Pharaone **(Exod. VII, 3, 22, et VIII, 19)**; quod divino altoque judicio juste fieri minime dubitandum est, cum deserit Deus et possidet inimicus: quod sic accipiendum est quemadmodum et ibi. Sed hic aliud movet, quomodo dictum sit ad hoc eis confortatum cor, ut exsurgerent in bellum adversus Israel, et ob hoc eis non praeberent misericordiam: quasi praebenda esset, si non bellarent; cum Deus praeceperit nulli eorum esse parcendum; et ob hoc Gabaonitis pepercerint, quia se de longinqua terra venisse fingentes eorum jurationem tenuerant. Sed quoniam quibusdam ultro praebuerunt Israelitae misericordiam, quamvis contra Dei mandatum; ad hoc dictum esse intelligendum est, istos ita bellasse, ut non eis parceretur, nec ab eis ipsis Israelitae neglecto Dei mandato ad misericordiam flecterentur. Quod quidem duce Jesu, qui omnia diligenter divina praecepta servabat, non est credendum fieri potuisse: verumtamen nec ipse istos tam cito delevisset, nisi conspirantissime contrairent; atque ita fieri posset ut eis ab illo minime debellatis, qui Dei praecepta implere curabat, remansissent ad illud tempus, quando eis possent parcere post mortem Jesu, qui non tanta cura Dei mandata faciebant. Nam et adhuc eodem vivente quibusdam illi pepercerunt, tantummodo eos ditioni suae subjugantes: quosdam vero nec vincere potuerunt. Verum haec non illo duce facta sunt; sed cum jam senex vacaret a bello, tantummodo eis terras dividens; ut ipsi jam illo non bellante, divisas sibi terras

partim jam hoste vacuas tenerent, partim pugnando caperent. Et quod vincere aliquos minime potuerunt, providentiae divinae fuisse, opportune Scripturarum certis apparebit locis.

XIX. **[Ib. XVI, 10.]** *Et non perdidit Ephraem Chananaeum qui habitabat in Gazer: et habitabat Chananaeus in Ephraem usque in diem istum, donec ascendit Pharao rex Aegypti, et cepit civitatem, et incendit eam in igni; et Chananaeos, et Pherezaeos, et qui habitabant in Gazer transpunxit; et dedit cam Pharao in dotem filiae suae.* Quod de Pharaone rege dictum est, miror si prophetice dictum intelligere debemus; cum haec historia illis temporibus conscripta credatur, quibus erant gesta illa recentia. Quid autem magnum eligi potuit quod prophetice diceretur, cum praeterita narrentur, taceanturque futura majora, et maxime necessaria? Proinde potius existimandum est Septuaginta interpretes, qui auctoritate prophetica ex ipsa mirabili consensione interpretati esse perhibentur, haec addidisse; non tanquam futura praenuntiantes, sed quia illo tempore ipsi erant, quo facta esse meminerant, et in libris Regnorum legerant **(III Reg. IV, 34, apud LXX; IX, 16, in Vulgata)**. Etenim regum temporibus factum est. Quod ideo credibilius nobis visum est, quoniam inspeximus interpretationem quae est ex hebraeo, et hoc ibi non invenimus: sicut nec illud quod dictum est de Jericho, quod Hoza qui eam reparasset, incurrerit maledictum quod dixerat Jesus. Sic enim scriptum est, *et adjuravit Jesus in illa die: Maledictus homo qui resuscitabit et aedificabit civitatem illam: in primogenito suo fundabit eam, et in novissimo suo imponet portas ejus* **(Josue VI, 26)**: huc usque invenitur in interpretatione ex hebraeo. Illud autem quod sequitur, *Et ita fecit Hoza qui ex Bethel; in Abiron primogenito fundavit eam,*

et in resalvato novissimo imposuit portas ejus **(In Vulgata III Reg. XVI, 34)**: hoc illic non legitur. Unde apparet a Septuaginta interpositum, qui factum esse noverant.

XX. **[Ib. XIX, 47 .]** *Et Amorrhaeus permansit ut habitaret in Elom et in Salumin, et gravata est manus Ephraem super eos, et facti sunt illis tributarii.* Hoc jam contra Domini praeceptum fiebat, et adhuc vivebat Jesus, sed dux eorum in illis praeliis jam prae senectute non erat. Propter hoc dictum est, a Domino factum ut confortaretur cor illorum, qui simul conspiraverunt ire in bellum contra Jesum, ne ista illis misericordia praeberetur, etiam contra Dei praeceptum **(Josue XXI, 20)**, si remansissent non expugnati, et senescente sive defuncto Jesu relinquerentur expugnandi a filiis Israel, qui eis contra praeceptum Domini possent parcere, quod ille non faceret.

XXI. **[Ib. XXI, 41-43.]** Merito quaeritur, cum Israel non solum usque ad diem mortis Jesu, verum etiam postea, non eradicaverit gentes quae terram promissionis tenebant, quamvis ex parte illis debellatis in eadem promissa haereditate consisterent, quomodo intelligendum sit quod dictum est, *Et dedit Dominus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, et haereditaverunt eam, et habitaverunt in ea. Et requiem dedit illis Dominus in circuitu, sicut juraverat patribus eorum: non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum; omnes inimicos eorum tradidit Dominus eis in manus eorum. Non decidit ex omnibus verbis bonis quae locutus est Dominus filiis Israel; omnia advenerunt.*

Diligenter ergo universa consideranda sunt. Et primum videndum quod gentium terra promissa sit Israelitis. Septem quidem gentes assidue videntur commemorari, sicut in Exodo legitur: *Et dixit Dominus ad Moysen, Vade, et ascende hinc tu et populus tuus, quos eduxisti de terra Aegypti, in terram quam juravi Abraham et Isaac et Jacob, dicens, Semini vestro dabo eam: et simul mittam ante faciem tuam angelum meum, et ejiciet Amorrhaeum, et Cetthaeum, et Pheresaeum, et Gergesaeum, et Evaeum, et Jebusaeum, et Chananaeum* **(Exod. XXXIII, 1, 2)**. Harum ergo septem gentium terram videtur Deus Patribus promisisse. Scriptum est etiam in Deuteronomio multo expressius: *Si autem accesseris ad civitatem expugnare eam, et evocaveris eos cum pace, siquidem pacifica responderint tibi, et aperuerint tibi, omnes populi qui inventi fuerint in civitate erunt tibi tributarii et obedientes: si autem non obedierint tibi, et fecerint ad te bellum, et circumsedebis eam; et tradet eam Dominus Deus tuus in manus tuas, et interficies omne masculinum ejus in nece gladii, praeter mulieres; et supellectilem, et omnia pecora, et omnia quaecumque fuerint in civitate, et omnia utensilia praedaberis tibi; et edes omnem praedationem inimicorum tuorum, quos Dominus Deus tuus dabit tibi. Sic facies omnibus civitatibus quae longe sunt a te valde, quae non sunt a civitatibus gentium istarum. Ecce autem ex civitatibus istis, quas Dominus Deus tuus dat tibi haereditare terram eorum, non vivificabis omnem vivum, sed anathemabis eos; Cetthaeum, et Amorrhaeum, et Chananaeum, et Pheresaeum, et Evaeum, et Jebusaeum, et Gergesaeum, quemadmodum mandavit tibi Dominus Deus tuus* **(Deut. XX, 10-17)**. Et hic istarum septem gentium terram promissam in haereditatem, quam debellatis usque ad internecionem eisdem

gentibus Israelitae possiderent, manifestum est. Caeteras enim quae longinquius extra istas gentes invenirentur, voluit fieri tributarias eorum, si non resisterent: si autem resisterent, etiam ipsas interfici, et in perditionem dari, exceptis pecoribus et quae in praedam possent venire. Item alio loco in Deuteronomio ita legitur: *Et erit, cum induxerit te Dominus Deus tuus in terram in quam intras ibi haereditare eam, et abstulerit gentes magnas et multas a conspectu tuo, Cetthaeum, et Gergesaeum, et Amorrhaeum, et Pheresaeum, et Chananaeum, et Evaeum, et Jebusaeum, septem gentes magnas et multas et fortiores vobis; et tradet eos Dominus Deus tuus in manus tuas, et percuties eos, exterminio exterminabis eos. Non dispones ad eos testamentum, neque miserearis eorum, neque matrimoniis jungamini cum eis: filiam tuam non dabis filio ejus, et filiam ejus non sumes filio tuo,* etc. **(Deut. VII, 1-3)**.

Proinde his atque aliis Scripturarum locis saepe ostenditur, harum septem gentium terras ita accepisse in haereditatem filios Israel, ut non cum eis qui easdem terras tenebant, sed pro eis illic habitarent. Verumtamen in Genesi non istae tantum septem gentes, sed undecim promittuntur semini Abrahae. Sic enim legitur: *In die illa disposuit Dominus Deus testamentum ad Abraham, dicens, Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Aegypti usque ad flumen magnum, flumen Euphratem, Cenaeos, et Cenesaeos, et Cetmonaeos, et Cetthaeos, et Pheresaeos, et Raphaim, et Amorrhaeos, et Chananaeos, et Evaeos, et Gergesaeos, et Jebusaeos* **(Gen. XV, 18-21)**. Quae ita solvitur quaestio, ut intelligamus hanc praecessisse prophetiam, quod in eos fines regnum fuerat porrecturus et dilataturus Salomon, de quo ita scriptum est: *Et*

omne propositum Salomonis, quo destinaverat aedificare in Jerusalem et Libano et in omni terra potestatis suae: omnis populus qui derelictus est a Cetthaeo, et Amorrhaeo, et Pheresaeo, et Evaeo, et Jebusaeo, qui non erant ex Israel, ex filiis eorum qui residui erant cum eis in terra, quos non consumpserant filii Israel, et subjugavit eos Salomon in tributum usque in diem hunc **(III Reg. X, 22, apud LXX; in Vulgata IX, 19-21)**. Ecce residua populorum debellandorum atque omnino ex Dei praecepto perdendorum subjugavit Salomon in tributum, quos utique secundum Dei praeceptum perdere debuit: sed tamen subjugati tanquam tributarii possessi sunt. Paulo post autem ita legitur: *Et erat dominans in omnibus regibus a flumine usque ad terram Philistiim, et usque ad fines Aegypti* **(III Reg. X, 26, apud LXX; IV, 21, in Vulgata)**. Ecce ubi impletum est quod in Genesi Deus ad Abraham loquens, promittensque praedixerat. A flumine quippe hic intelligitur ab Euphrate: magnum enim flumen in illis locis, etiam proprio nomine non addito, potest intelligi. Neque enim de Jordane hoc accipi potest, cum et citra Jordanem et ultra Jordanem jam terras Israelitae obtinuerant et ante regnum Salomonis. Ergo a flumine Euphrate ex partibus orientis, usque ad fines Aegypti, quae pars illis erat ab occidente, regnum Salomonis Scriptura Regnorum dixit fuisse porrectum. Tunc ergo amplius subjugatum est, quam septem illae gentes tenebant; ac per hoc tunc in servitutem redactae sunt, non septem, sed undecim gentes. Quod enim in Regnorum libris scriptum est, *usque ad fines Aegypti a flumine,* cum Scriptura ab oriente usque ad occidentem quantum porrectum esset regnum, vellet ostendere; hoc idem in Genesi, cum ab occidente usque ad orientem praefiniretur, dictum est, *a flumine Aegypti usque ad flumen magnum*

Euphratem. Flumen quippe Aegypti, qui finis est disterminaus regnum Israel ab Aegypto, non est Nilus, sed alius est non magnus fluvius, qui fluit per Rhinocoruram civitatem, unde jam ad orientem versus incipit terra promissionis. Sic ergo fuerat constitutum filiis Israel, ut septem gentium terras, exterminatis et perditis illis gentibus, ipsi inhabitarent; aliis autem regnarent subditis atque tributariis usque ad flumen Euphratem. Et quamvis in hoc Deo non obtemperassent, quia et ex illis quas exterminare deberent, obedientes a iquos fecerant; Deus tamen temporibus Salomonis fidem suae promissionis implevit.

Nunc itaque in libro Jesu Nave quod considerare suscepimus, quomodo erit verum, *Et dedit Deus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum, et haereditaverunt eam?* quomodo adhuc vivente Jesu omnem terram dedit, cum etiam reliquias illarum septem gentium nondum superavissent? Nam quod sequitur, *et haereditaverunt eam,* verum est; quia ibi erant, ibique consederant. Deinde quod adjungit, *Et requiem dedit illis Dominus in circuitu, sicut juraverat patribus eorum,* verum est; quia vivo adhuc Jesu non eis quidem cedebant reliquiae illarum gentium, sed nulla earum eos in terris ubi consederant, bello lacessere audebat. Ideo dictum est et quod deinde adjungitur, *Non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum.* Quod vero sequitur, *Sed omnes inimicos eorum tradidit Dominus illis in manus eorum;* hos intelligi voluit inimicos, qui obviam ire in bellum ausi sunt. Deinde quod dicit, *Non decidit ex omnibus verbis bonis quae locutus est Dominus filiis Israel; omnia advenerunt;* ita vult intelligi, quia cum jam illi contra praeceptum Domini fecissent,

quibusdam parcendo ex illis septem gentibus, et eos obedientes faciendo, adhuc tamen inter eos salvi erant. Ideo cum dixisset, *ex omnibus verbis,* addidit, *bonis;* quia nondum evenerant maledicta contemptoribus et transgressoribus constituta. Restat ergo ut quod ait, *Dedit Dominus Israeli omnem terram quam juraverat dare patribus eorum,* secundum hoc intelligatur, quia etsi adhuc erant ex illis gentibus reliquiae conterendae et exterminandae, vel ex aliis usque ad flumen Euphratem, aut subjugandae si non resisterent, aut perdendae si resisterent; tamen in usum eorum relictae sunt, in quibus exercerentur, ne carnalibus affectibus et cupiditatibus infirmi, repentinam tanquam rerum temporalium prosperitatem modeste ac salubriter sustinere non possent, sed elati citius interirent, quod opportune alio loco demonstrabitur. Omnis ergo illis terra data est; quia et illa pars quae nondum fuerat in possessionem data, jam data fuerat in quamdam exercitationis utilitatem.

XXII. **[Ib. XXI, 42.]** Quod ait, *Non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum,* quaeri potest quomodo verum sit, cum de tribu Dan superius scriptum sit, quod eos hostes eorum non permiserint descendere in vallem, et praevaluerint eis in montibus **(Josue XIX, 48, apud LXX)**. Sed quod diximus cum duodecim filios Jacob Scriptura in Mesopotamia natos commemorasset, ubi non fuerat natus Benjamin **(Quaest. in Gen., quaest. 117)**; hoc etiam hic intelligendum est, quia pro universo populo undecim tribus deputatae sunt, ea regula quae aliis Scripturarum locis nobis satis innotuit. Causa autem si quaeritur, cur haec tribus in ea sorte quae illi obvenit, non obtinuerit sufficientes terras, et ab eis a quibus tenebantur afflicta sit; in Dei quidem secreto

consilio esse credendum est. Verumtamen cum Jacob filios suos benediceret, talia dixit de isto Dan, ut de ipsa tribu existimetur exsurrecturus Antichristus **(Gen. XLIX, 17)**. Unde nunc dicere plura non suscipimus, cum etiam sic solvi possit haec quaestio, quia *non restitit quisquam ante faciem illorum ab omnibus inimicis eorum,* cum simul sub unius ducis imperio bellum gererent, antequam singulis tribubus sua defendenda dividerentur loca.

XXIII. **[Ib. XXII, 23.]** *Et in sacrificiis salutarium nostrorum.* Quia pluraliter dicta sunt sacrificia, pluraliter etiam salutaria. Ubi advertendum est diligentius, quemadmodum dici soleat sacrificium salutaris; quoniam si Christum acceperimus, quoniam ipse dictus est *Salutare Dei* **(Luc. II, 30)**, non occurrit quemadmodum pluraliter possit hoc verbum intelligi. Unus enim Dominus noster Jesus Christus **(I Cor. VIII, 6)**: quamvis dicantur christi per ejus gratiam, sicut in Psalmo legitur, *Nolite tangere christos meos* **(Psal. CIV, 15)**. Sed utrum salutares dici possint, vel salutaria, non facile audendum est : solus enim ipse Salvator corporis.

XXIV. **[Ib. XXIII, 14.]** Quod dicit Jesus de sua propinquante morte, *Ego autem recurro viam, sicut et omnes qui super terram;* in ea interpretatione quae est ex hebraeo invenimus, *ingredior viam.* Ita ergo accipiendum est quod Septuaginta dixerunt, *recurro,* sicut dictum est homini, *Donec revertaris in terram unde sumptus es* **(Gen. III, 19)**; ut secundum corpus dictum intelligatur. Secundum animam vero, si voluerimus ita accipere, quemadmodum in Ecclesiaste positum est, *Et spiritus revertetur ad Deum qui dedit eum* **(Eccle. XII, 7)**; non arbitror de omnibus posse dici,

sed de iis qui sic vixerint, ut ad Deum redire mereantur, tanquam ad auctorem a quo creati sunt. Neque enim hoc et de illis recte intelligi potest, de quibus dicitur, *Spiritus ambulans et non revertens* **(Psal. LXXVII, 39)**. Iste autem vir sanctus Jesus Nave si non addidisset, *sicut et omnes qui super terram,* nulla esset quaestio; neque enim aliud de illo crederemus, quam quo cum dignum esse legimus: cum vero additum est, *sicut et omnes qui super terram;* mirum si hoc, quod latinus interpres *recurro* posuit, non magis *percurro* vel *excurro* dicendum est, si hoc potest dici quod graecus habet ἀποτρέχω. Omnes enim percurrunt, vel excurrunt hujus vitae viam, cum ad ejus finem pervenerint. Sed quia hoc verbum positum est, ubi parentes Rebeccae dicunt ad servum Abrahae, *Ecce Rebecca; accipiens recurre, et sit uxor domini tui* **(Gen. XXIV, 51)**; ideo et hic ita hoc verbum interpretatum est.

XXV. **[Ib. XXIV, 3.]** Quod Septuaginta interpretes habent, *Et assumpsi patrem vestrum Abraham de trans flumen, et deduxi eum in omnem terram;* interpretatio quae est ex hebraeo habet, *et induxi eum in terram Chanaan.* Mirum est ergo si Septuaginta pro terra Chanaan, omnem terram ponere voluerunt, nisi intuentes prophetiam, ut magis ex promissione Dei tanquam factum accipiatur, quod certissime futurum in Christo et in Ecclesia praenuntiabatur, quod est verum semen Abrahae; non in filiis carnis, sed in filiis promissionis.

XXVI **[Ib. XXIV, 11.]** *Et bellaverunt adversus vos qui habitabant Jericho.* Quaeri potest quomodo id verum sit, cum clausis portis se murorum ambitu tantummodo tuerentur. Sed recte dictum est, quia et claudere adversus hostem portas, ad bellum pertinet. Non enim miserunt legatos qui poscerent

pacem. Unde si dictum esset, Pugnaverunt adversum vos, falsum esset. Neque enim bellum continuas pugnas habet, sed aliquando crebras, aliquando raras, aliquando nullas. Bellum est tamen quando est quodam modo armata dissensio .

XXVII. **[Ib. XXIV, 12.]** Quid est, quod inter caetera quae Jesus Nave erga Israelitas Dominum fecisse commemorat, dicit, *Misit ante vos vespas, et ejecit illos a facie vestra* : quod etiam in libro Sapientiae legitur **(Sap. XII, 8)**, nec tamen uspiam factum esse in iis quae gesta sunt, invenitur? An forte translato verbo, vespas intelligi voluit acerrimos timoris aculeos, quibus quodam modo volantibus rumoribus pungebantur, ut fugerent, aut aerios occultos spiritus, quod in Psalmo dicit, *Per angelos malignos* **(Psal. LXXVII, 49)**? Nisi forte quis dicat, non omnia quae facta sunt, esse conscripta; et hoc quoque visibiliter factum, ut veras vespas velit intelligi.

XXVIII. **[Ib. XXIV, 19.]** Quid est, quod dixit Jesus ad populum, *Non poteritis servire Domino, quia Deus sanctus est.* An quia illius sanctitati perfecta servitute quodam modo contemperari, humanae fragilitati impossibile est? Quo audito, isti non solum ejus eligere servitutem, sed etiam de adjutorio ejus et misericordia praesumere debuerunt: quam ille intellexit, qui dicit in Psalmo, *Ne intres in judicium cum servo tuo; quoniam non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* **(Psal. CXLII, 2)**. Isti autem de se potius praesumere delegerunt, quod Deo possent sine ulla offensione servire, ut jam tunc inciperent, quod de illis expressit Apostolus: *Ignorantes enim Dei justitiam, et suam volentes constituere justitiae Dei non sunt subjecti* **(Rom. X, 3)**. Ita eis jam Lex subintrabat, ut abundaret delictum, et postea

superabundaret gratia per Dominum Christum **(Id. V, 20, 21)**, qui finis est Legis, ad justitiam omni credenti **(Id. X, 4)**.

XXIX. **[Ib. XXIV, 23.]** Quid est quod ait idem Jesus loquens ad populum, *Et nunc circumauferte deos alienos qui sunt in vobis, et dirigite corda vestra ad Dominum Deum Israel.* Non enim credendi sunt adhuc habuisse apud se aliqua gentium simulacra, cum superius eorum obedientiam praedicaverit: aut vero si haberent, post tantas Legis comminationes, illa eos prospera sequerentur; cum sic in eos vindicatum sit, quod unus eorum de anathemate furtum fecerat. Denique Jacob dixit hoc eis qui cum illo exierant de Mesopotamia, ubi sic idola colebantur, ut et Rachel paterna furaretur **(Gen. XXXI, 19)**: sed post illam admonitionem Jacob, dederunt quae habebant **(Id. XXXV, 2, 4)**; unde apparuit hoc eis ita dictum esse, quia sciebat eos habere ille qui dixerat. Nunc vero post hanc admonitionem Jesu Nave nullus tale aliquid protulit. Nec tamen putandum est hoc illum inaniter praecepisse; non enim ait, Et nunc auferte deos alienos si qui sunt in vobis; sed omnino tanquam sciens esse, *qui sunt,* inquit, *in vobis.* Proinde Propheta sanctus in cordibus eorum esse cernebat cogitationes de Deo alienas a Deo, et ipsas admonebat auferri. Quisquis enim talem cogitat Deum qualis non est Deus, alienum Deum utique et falsum in cogitatione portat. Quis est autem qui sic cogitet Deum quemadmodum ille est? Ac per hoc relinquitur fidelibus, quamdiu peregrinantur a Domino **(II Cor. V, 6)**, auferre a corde suo irruentia vana phantasmata, quae se cogitantibus ingerunt, velut talis aut talis sit Deus, qualis utique non est: et dirigere cor ad illum fideliter, ut quemadmodum et quantum nobis expedire novit, ipse se insinuet per Spiritum suum, donec

assumatur omne mendacium, unde dictum est, *Omnis homo mendax* **(Psal. CXV, 11)**; et transacta non solum impia falsitate, verum etiam ipso speculo et aenigmate, facie ad faciem cognoscamus, sicut et cogniti sumus: quemadmodum Apostolus dicit, *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem: nunc scio ex parte; tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum* **(I Cor. XIII, 12)**.

XXX. **[Ib. XXIV, 25 27.]** *Et disposuit Jesus testamentum ad populum in illo die, et dedit illi Legem et judicium in Silo coram tabernaculo Domini Dei Israel. Et scripsit verba haec in libro Legis Dei; et accepit lapidem magnum, et statuit illum Jesus sub terebintho ante Dominum. Et dixit Jesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium, quia hic audivit omnia quae dicta sunt a Domino, quaecumque locutus est ad vos hodie, et hic erit vobis in testimonium in novissimis diebus, cum mentiti fueritis Domino Deo vestro.* Haec verba qui non in superficie tantum audiunt, sed aliquanto altius perscrutantur, nequaquam tantum virum tam insipientem putare debent, ut verba Dei quae locutus est populo, inanimum lapidem audisse crediderit: qui etiamsi ab artifice in hominis similitudinem effigiatus esset, inter illos utique deputaretur, de quibus in Psalmo canitur, *Aures habent, et non audient* **(Psal. CXIII, 6)**. Neque enim idola Gentium aurum et argentum sola non audiunt, et, si lapidea sint, audiunt. Sed per hunc lapidem profecto illum significavit, qui fuit lapis offensionis non credentibus Judaeis, et petra scandali; qui cum reprobaretur ab aedificantibus, factus est in caput anguli **(Psal. CXVII, 22, et I Pet. II, 7, 8)**: quem praefiguravit et illa petra quae potum sitienti populo, ligno percussa profudit **(Exod. XVII, 6)**; de qua dicit Apostolus, *Bibebant*

autem de spirituali sequenti petra; petra autem erat Christus **(I Cor. X, 4)**. Unde et cultellis petrinis populum circumcidit iste ductor egregius **(Josue V, 2, 3)**: qui cultri petrini cum illo etiam sepulti sunt, ut profundum mysterium demonstrarent posteris profuturum. Sic ergo et istum lapidem, quanquam visibiliter statutum, spiritualiter debemus accipere, in testimonium futurum Judaeis infidelibus, hoc est mentientibus; de quibus dicit Psalmus, *Inimici Domini mentiti sunt ei* **(Psal. LXXX, 16)**. Neque enim frustra, cum jam Dei famulus Moyses, vel potius per eum Deus disposuisset ad populum testamentum, quod in arca erat, quae dicta est arca testamenti, et in libris Legis tanta sacramentorum et praeceptorum multiplicitate conscriptis **(Exod. XXIV, 3, etc.)**; tamen etiam hic dictum est, *Disposuit Jesus ad populum testamentum in illa die.* Repetitio quippe testamenti Novum Testamentum significat; quod significat et Deuteronomium, quod interpretatur Secunda lex; quod significant et prioribus confractis tabulae renovatae **(Exod. XXXIV, 1, 4)**. Multis enim modis significandum quod uno modo implendum fuit. Jamvero quod sub terebintho statutus est lapis, hoc significat, quod virga ad petram, ut aqua proflueret; quia neque hic sine ligno statutus est lapis. Ideo autem subter, quia non fuisset in cruce exaltatus, nisi humilitate subjectus; vel quod illo tempore, quo id faciebat Jesus Nave, adhuc obumbrandum mysterium fuit. Terebinthi etiam lignum medicinalem lacrymam exsudat, quae arbor a Septuaginta interpretibus hoc loco posita est, quamvis secundum alios interpretes quercus legatur.

Mirum est sane quod saltem in novissimis suis verbis, quibus populum allocutus est Jesus homo Dei, nihil eos objurgavit,

ex eo quod his gentibus pepercerunt, quas Dominus usque ad internecionem cum anathemate perdendas esse praecepit. Sic enim scriptum est: *Et factum est, postquam invaluerunt filii Israel, et fecerunt Chananaeos obaudientes, exterminio autem eos non exterminaverunt* **(Josue XVII, 13)**. Nam primo id eos non potuisse, Scriptura testata est: sed nunc posteaquam praevaluerunt, ita ut facerent obaudientes, quod non etiam exterminaverunt, utique contra praeceptum Domini factum est: quod non est cuiquam factum, cum Jesus exercitum duceret. Cur ergo non eos objurgavit allocutione novissima, quod in hoc Domini praecepta neglexerunt? An forte quia prius dixit eos Scriptura non potuisse, utique antequam praevalerent, etiam cum praevaluissent timuisse credendi sunt, ne forte paratis obaudire si parcere noluissent, acrius eos adversum se ex ipsa desperatione pugnare compellerent, et eos superare non possent? Hunc ergo eis humanum timorem Dominus noluit imputare, etsi apparet in eo quaedam subdefectio fidei, quae si fortis in eis esset, ea sequerentur quae ipsum Jesum bellantem secuta sunt. Quia vero non in eis tanta fides fuit, etiam cum adversariis suis praevaluissent, pugnare cum eis usque ad internecionem eorum timore non ausi sunt. Quem timorem, ut dixi, non de malitia, neque de superbia vel contemptu praecepti dominici, sed de animi infirmitate venientem, noluit eis Dominus imputare, cum eis per Jesum novissima loqueretur. Unde et Apostolus: *Alexander,* inquit, *aerarius multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ipsius.* De his autem qui eum periclitantem, non malitia, sed timore deseruerant, ita locutus est: *In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur* **(II Tim. IV, 14, 16)**.

LIBER SEPTIMUS. Quaestiones in Judices.

QUAEST. I. **[JUD. cap. I.]** In fine libri Jesu Nave breviter narrator porrexit historiam, quo usque filii Israel ad colendos deos alienos declinaverunt: in hoc autem libro ad ordinem reditur, quomodo consequentia gesta fuerint post mortem Jesu Nave. Non ergo ab illo tempore incipit liber, quo populus ad colenda simulacra defluxit; sed a prioribus interpositis temporibus, quibus ea gesta sunt, post quae ad illa pervenit.

II. **[Ib. I, 1-3.]** *Et factum est postquam defunctus est Jesus, interrogabant filii Israel in Domino dicentes: Quis ascendet nobiscum ad Chananaeum dux ad debellandum eum ? Et dixit Dominus: Judas ascendet; ecce dedi terram in manu ipsius.* Hic quaeritur utrum aliquis homo Judas vocabatur, an ipsam tribum, ita ut solet, sic appellavit. Sed illi qui interrogaverant Dominum, post mortem Jesu Nave ducem requirebant; unde putatur unius expressum hominis nomen. Verum, quia non solet duces nominare Scriptura cum constituuntur, nisi commemorata etiam origine parentum, et constat post Jesum duces habuisse populum Israel, quorum primus est Gothoniel filius Cenez; rectius intelligitur nomine Judae, tribum Juda fuisse significatam. Ab ipsa enim tribu voluit Dominus incipere conteri Chananaeos. Et cum populus de duce interrogasset, ad hoc valuit responsio Domini, ut scirent Deum noluisse ab universo populo bellari adversus Chananaeos. Dixit ergo, *Judas ascendet.* Et sequitur Scriptura narrans, *Et dixit Judas ad Simeon fratrem suum:* utique tribus

ad tribum. Non enim adhuc vivebant illi filii Jacob qui dicti sunt Judas et Simeon, inter caeteros fratres suos propriis nominibus appellati; sed dixit tribus Juda ad tribum Simeon, *Ascende mecum in sortem meam, et bellemus in Chananaeo* , *et ibo etiam ego tecum in sortem tuam.* Manifestum est auxilium sibi tribum Juda alterius tribus postulasse, quod redderet, cum et illi in sua sorte habere inciperent necessarium.

III. **[Ib. I, 9-12.]** *Et dixit Caleb: Quicumque percusserit Civitatem litterarum, et ceperit eam, dabo ei filiam meam Axam uxorem* . Jam hoc et in libro Jesu Nave commemoratum est **(Josue XV, 16)**: sed utrum Jesu vivente factum sit, et nunc per recapitulationem repetitum; an post ejus mortem posteaquam dictum est, *Judas ascendet,* et coepit Judas debellare Chananaeos, in quo bello ista omnia gesta narrantur, merito quaeritur. Sed credibilius est post mortem Jesu factum, tunc autem per prolepsim, id est per praeoccupationem commemoratum, quemadmodum et alia. Nunc enim cum res gestae adversus Chananaeos tribus Juda exponerentur, ita se narrationis ordo continet, inter caetera Judae facta bellica, de quo post mortem Jesu dixerat Dominus, *Judas ascendet; Et postea descenderunt filii Juda pugnare ad Chananaeum, qui habitabat in montana et austrum et campestrem. Et abiit Judas ad Chananaeum inhabitantem in Chebron, et exiit Chebron ex adverso. Nomen autem erat Chebron Cariatharbocsepher , et percussit Sesi et Achiman et Cholmi filios Enach: et ascenderunt inde ad inhabitantes Dabir. Nomen autem Dabir quod erat ante Civitas litterarum. Et dixit Caleb: Quicumque percusserit Civitatem litterarum, et acceperit eam, dabo ei filiam meam in uxorem.* Constat ergo

ex hoc ordine gestarum rerum tam perspicuo, post mortem Jesu hoc esse factum. Tunc vero cum civitates datae ipsi Caleb commemorarentur, progressus ex occasione narrator, quod postea factum est praeoccupavit. Nec tamen frustra arbitror hoc de filia Caleb data in victoris praemium, bis numero Scripturam commemorare voluisse.

IV. **[Ib. I, 14, 15.]** Alia nascitur quaestio de filia Caleb, quod in libro Jesu Nave sic de illa dicitur, *Et factum est, cum ingrederetur ipsa, et consilium habuit cum eo dicens, Petam patrem meum agrum. Et exclamavit de asino,* et caetera: ubi agrum petiit a patre, atque concessus est **(Josue XV, 18, 19)**. Hic autem, *Et factum est,* inquit, *cum ingrederetur ipse, monuit eam Gothoniel* , *ut peteret a patre suo agrum.* Sed in eo quod dictum ibi est, *cum ingrederetur ipsa;* et hic dictum est, *cum ingrederetur ipse* nihil contrarium est: simul enim ingrediebantur viam. Quod vero ibi dictum est, *consilium habuit cum eo,* id est cum viro suo, *dicens, Petam patrem meum agrum; et exclamavit de asino, et petiit;* in eo quod habuit consilium, ibi monita est ut peteret: quorum alterum ibi dictum est, alterum hic. Utrumque autem ita diceretur, Et consilium habuit cum eo dicens, Petam patrem meum agrum: ille autem monuit eam; et exclamavit de asino. Porro autem quod ibi agrum refertur petiisse, nec nomen ipsius agri tacitum est; hic vero cum agrum petere monita fuerit a viro suo, non agrum petiisse dicitur, *clamans de subjugali,* quod ibi dictum est de asino, sed *redemptionem aquae,* eo quod in terram austri fuisset tradita; subjecitque Scriptura, *Et dedit ei Caleb secundum cor ejus redemptionem excelsorum et redemptionem humilium;* quid sibi velit obscurum est: nisi forte ager ipse ideo petebatur, ut haberet de fructibus ejus

unde aquam redimeret, cujus inopia in illis regionibus erat, quo nupta ducebatur. Sed, *dedit ei Caleb redemptionem excelsorum, et redemptionem humilium,* non video quid subaudiamus, nisi fluentorum, excelsorum videlicet in montanis, humilium in campestribus sive in vallibus.

V. **[Ib. I, 18, 19.]** *Et non haereditavit Judas Gazam et finem ejus, et Ascalonem et finem ejus, et Accaron et finem ejus, et Azotum et adjacentia ejus. Et erat Dominus cum Juda, et haereditavit montem, quoniam non potuit haereditare inhabitantes in valle, quoniam Rechab obstitit eis, et currus erant ei ferrei.* Quod in libro Jesu Nave, cum illum locum tractarem, ubi scriptum est, *Et dedit Dominus Israeli omnem terram,* cum multas ejus partes nondum possiderent, dixi ita posse intelligi omnem terram datam, quia ea quae data non est in possessionem, data est in quamdam exercitationis utilitatem **(Quaest. in Josue, quaest. 21)**: hoc multo evidentius hic apparet, quandoquidem commemorantur civitates quas non haereditavit Judas, et dicitur, *Et erat Dominus cum Juda, et haereditavit montem, quoniam non potuerunt haereditare inhabitantes in valle.* Quis enim non intelligat etiam hoc ipsum ad id pertinuisse, quod erat Dominus cum Juda, ne totum repente obtinendo extolleretur? Quod enim adjungit, *quoniam Rechab obstitit eis, et currus erant ei ferrei;* quos currus timuerit, dictum est, non Dominus qui erat in Juda, sed ipse Judas: cur autem timuerit, cum quo Dominus erat, si quaeritur, hoc est quod prudenter intelligendum est, refringere Deum propitium etiam in cordibus suorum nimiae prosperitatis excessus, ut in usum eorum convertat inimicos, non solum quando vincuntur inimici, sed etiam quando metuuntur; illud ad

commendandam largitatem suam, illud ad eorum reprimendam elationem. Nam utique inimicus sanctorum est angelus satanae; quem tamen sibi datum colaphizantem dicit Apostolus, ne magnitudine revelationum extolleretur **(II Cor. XII, 7)**.

VI. **[Ib. I, 20.]** *Et dederunt Caleb Chebron, sicut locutus est Moyses; et haereditavit inde tres civitates filiorum Enach, et abstulit inde tres filios Enach.* Jam hoc dictum est in libro Jesu Nave **(Josue XV, 13, 14)**, quoniam illo vivo factum est; sed hic recapitulando commemoratum est, cum de tribu Juda, unde fuit Caleb, Scriptura loqueretur.

VII. **[Ib. I, 21, 8]** Quaeritur quomodo dictum sit, *Et Jebusaeum habitantem in Jerusalem non haereditaverunt filii Benjamin, et habitavit Jebusaeus cum filiis Benjamin in Jerusalem usque in hodiernum diem,* cum superius legatur eadem civitas a Juda capta et incensa, interfectis in ea Jebusaeis? Sed cognoscendum est istam civitatem communem habuisse duas tribus, Judam et Benjamin, sicut ostendit ipsa divisio terrarum, quae facta est a Jesu Nave **(Ibid. 63, et XVIII, 28)**. Ipsa est enim Jebus quae Jerusalem: ideo duae istae tribus remanserunt ad templum Domini, quando caeterae, excepta Levi quae sacerdotalis fuit et terras in divisionem non accepit, separaverunt se a regno Juda cum Jeroboam. Intelligendum est ergo a Juda quidem civitatem captam et incensam, interfectis qui illic reperti fuerant: sed non omnes Jebusaeos esse extinctos; sive quia erant extra illam civitatem, sive quia fugere potuerunt: quos reliquos Jebusaeos admissos esse a filiis Benjamin, quibus cum Juda erat civitas illa communis, in ea simul habitare. Quod ergo dictum est, *Non haereditaverunt Jebusaeum filii*

Benjamin, intelligendum est quod nec tributarios eos facere potuerunt, sive voluerunt. Aut certe *non haereditavit Jebusaeum,* dictum est, quia non sine illo tenuit terram quae ab illo possidebatur.

VIII. **[Ib. I, 27.]** *Et non haereditavit Manasses Bethsan, quae est Scytharum civitas.* Ipsa hodie perhibetur Scythopolis dici. Potest autem movere, quomodo in illis partibus multum ab Scythia diversis potuerit esse Scytharum civitas. Sed similiter potest movere, quomodo tam longe a Macedonia Macedo Alexander condiderit Alexandriam civitatem; quod utique fecit longe lateque bellando: ita etiam, cum Scythae aliquando bellando in longinqua progrederentur, istam condere potuerunt. Nam legitur in historia gentium, universam pene Asiam Scythas aliquando tenuisse, cum regi Aegyptiorum illi qui eis ultro bellum indixerat, irent obviam, quorum adventu territus, in suum se regnum recepit.

IX. **[Ib. I, 27.]** *Et non haereditavit Manasses Bethsan, quae est Scytharum civitas, neque filias ejus. Filias ejus* dicit civitates quas ipsa quasi metropolis instituerat.

X. **[Ib. I, 28.]** *Et factum est, quando praevaluit Israel, et posuit Chananaeum in tributum, et auferens non abstulit eum.* Jam tale aliquid dictum est in libro Jesu Nave, pene ipsis verbis **(Josue. XVII, 13)**. Proinde aut hic per anacephalaeosim dicitur, aut illic per prolepsim dictum est; id est, aut hic recapitulando, aut illic praeoccupando.

XI. **[Ib. I, 34.]** *Et contribulavit Amorrhaeus filios Dan in monte, quoniam non permisit eos descendere in vallem.* Et hoc similiter, aut in libro Jesu Nave praeoccupando

commemorantum est **(Id. XIX, 48, sec. LXX)**, aut hic recapitulando.

XII. **[Ib. II, 1.]** *Et ascendit angelus Domini super Clauthmona montem.* Scriptor libri hoc nomine appellavit locum, quia postea scripsit: nam quando angelus Domini super eum ascendit, nondum sic appellabatur. A ploratione quippe nomen accepit, eo quod graece κλαυθμὸς ploratio dicitur. Ibi enim populus flevit, cum audisset ab hocangelo verba Domini vindicantis in eos, quod inobedientes fuissent, quia non exterminaverunt populos secundum praeceptum ejus, quibus praevaluerunt, eligentes eos facere tributarios, quam interimere et perdere, quemadmodum jusserat Dominus. Quod sive contempto Dei mandato, sive timore fecerint, ne hostes adversum se acrius pugnare pro salute obtinenda, quam pro tributo non dando cogerent, sine dubio peccaverunt, vel spernendo quod divinitus imperatum est, vel non praesumendo quod eos posset, qui imperaverat, adjuvare. Quod ideo per Jesum noluit eis dicere (si tamen adhuc eo vivente jam coeperat fieri , et non potius praeoccupando commemoratum fuerat quod illo mortuo fieri coepit), quia hoc omnibus voluit exprobrare per angelum: nondum autem omnes id fecerant vivente Jesu, etsi aliqui forte jam coeperant. Credibilius est tamen nihil tale fieri coeptum vivente Jesu Nave, tantumque terrarum sub illo tenuisse filios Israel, quantum eis ad considendum sufficeret, quamvis in sortibus suis haberent unde crescendo et convalescendo adhuc adversarios exterminarent. Proinde post mortem Jesu, posteaquam praevaluerunt ut hoc possent facere, maluerunt eos habere tributarios secundum voluntatem suam, quam interimere et perdere secundum voluntatem Dei: propter hoc

ad eos corripiendos angelus missus est. Quod vero commemoratum est in libro Jesu Nave **(Josue XIII, 51, 3)**, magis existimo praeoccupando commemoratum, quod post ejus mortem vel futurum esse jam ipse noverat prophetico spiritu, si ab illo liber conscriptus est, qui appellatur Jesu Nave; vel si ab alio scriptus est, jam factum esse sciebat post mortem Jesu, quod in illo libro praeoccupando commemoravit.

XIII. **[Ib. II, 3.]** Quid est quod angelus Domini inter caetera divinae comminationis dicit, *Non adjiciam transmigrare populum quem dixi ejicere; non auferam eos a facie vestra: et erunt vobis in angustias, et dii eorum erunt vobis in scandalum;* nisi ut intelligamus nonnulla etiam de ira Dei venire peccata? Ut enim dii gentium, inter quas non a se exterminatas Israelitae habitare voluerunt, essent eis in scandalum, id est, facerent eos scandalizari in Domino Deo suo, eoque offenso vivere, indignans hoc comminatus est Deus; quod certe manifestum est magnum esse peccatum.

XIV. **[Ib. II, 6, 8.]** *Et dimisit Jesus populum, et abierunt filii Israel unusquisque in domum suam, et unusquisque in haereditatem suam , haereditare terram.* Hoc per recapitulationem iterari nulla dubitatio est **(Id. XXIV, 28, 29)**. Nam et mors ipsius Jesu Nave etiam in hoc libro commemoratur, ut tanquam ab exordio cuncta breviter insinuarentur, ex quo eis Dominus dedit terram, et quemadmodum sub ipsis judicibus vixerint, quaeve perpessi sint; atque iterum reditur ad ipsorum judicum ordinem, ab eo qui primus est constitutus.

XV. **[Ib. II, 10]** *Et surrexit generatio altera post eos, qui non scierunt Dominum, et opera ejus quae fecit Israel.* Exposuit quomodo dixerit, *non scierunt Dominum;* in illis videlicet praeclaris et mirabilibus operibus, per quae factum est ante illos ut Israel sciret Dominum.

XVI. **[Ib. II, 13.]** *Et servierunt Baal et Astartibus.* Solet dici Baal nomen esse apud gentes illarum partium Jovis, Astarte autem Junonis, quod et lingua Punica putatur ostendere. Nam Baal Punici videntur dicere Dominum; unde Baalsamen, quasi Dominum coeli intelliguntur dicere: Samen quippe apud eos coeli appellantur. Juno autem sine dubitatione ab illis Astarte vocatur. Et quoniam istae linguae non multum inter se differunt, merito creditur hic de filiis Israel hoc dicere Scriptura, quod Baal servierunt et Astartibus, quia Jovi et Junonibus. Nec movere debet quod non dixit Astarti, id est Junoni; sed tanquam multae sint Junones, pluraliter hoc nomen posuit. Ad simulacrorum enim multitudinem referri voluit intellectum, quoniam unumquodque Junonis simulacrum Juno vocabatur; ac per hoc tot Junones, quot simulacra intelligi voluit. Varietatis autem causa existimo Jovem singulariter, Junones pluraliter commemorare voluisse. Nam eadem causa plurium simulacrorum etiam Joves pluraliter dici possent. Hoc autem, id est, nomine plurali Junones, in graecis secundum Septuaginta reperimus, in latinis autem singulariter erat. Quorum in illo qui non habebat Septuaginta interpretationem, sed ex hebraeo erat, Astaroth legimus; nec Baal, sed Baalim. Quod si forte aliud in hebraea vel syra lingua nomina ista significant, deos tamen alios fuisse constat et falsos, quibus Israel servire non debuit.

XVII. **[Ib. II, 10 23, et III, 1, 4.]** *Et vendidit eos in manu inimicorum suorum in circuitu.* Quaeri solet quare dixerit, *vendidit,* tanquam aliquod pretium intelligatur datum. Sed et in Psalmo legitur, *Vendidisti populum tuum sine pretio* **(Psal. XLIII, 13)**; et apud prophetam, *Gratis venditi estis, et non cum argento redimemini* **(Isai. LII, 3)**. Quare ergo *venditi,* si *gratis* et *sine pretio,* et non potius donati? An forte Scripturarum locutio est, ut venditus etiam qui donatur dici possit? Hic autem sensus est optimus in eo quod dictum est, *Gratis venditi estis;* et, *Vendidisti populum tuum sine pretio:* quia illi quibus tradidisti populum, impii fuerunt, non Deum colendo tradi sibi illum populum mernerunt, ut ipse cultus tanquam pretium videretur. Quod vero dictum est, *Neque cum argento redimemini;* non ait, Neque cum pretio, sed, *Neque cum argento;* ut pretium redemptionis intelligamus, quale dicit apostolus Petrus, *Non enim argento et auro redempti estis, sed pretioso sanguine Agni immaculati* **(I Petr. I, 18, 19)**. In argento enim Propheta omnem pecuniam significavit, ubi ait, *Non cum argento redimemini;* quoniam pretio quidem sanguinis Christi, non tamen pretio pecuniario fuerant redimendi.

In eo quod Dominus dicit, *Et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum de gentibus quas reliquit Jesus filius Nave, et dimisit ad tentandum in eis Israel, si observabunt viam Domini abire in ea , quemadmodum custodierunt patres eorum, an non: et dimisit Dominus gentes has, ut non auferret illas tunc; et non tradidit illas in manu Jesu,* satis ostenditur causa, quare non Jesus omnes illas gentes bellando deleverit; quia hoc si fieret, non essent in quibus isti probarentur. Poterant autem esse ad utilitatem ipsorum, si tentati in eis, non

reprobi invenirentur; eisque talibus inventis, quales eos esse debere praeceperat Dominus, jam gentes illae auferrentur a facie eorum, si ita viverent, nec bellis eos exerceri oporteret. Verba enim Domini huc usque accipienda sunt: *Propter quod tanta dereliquit gens haec testamentum meum, quod mandavi patribus eorum, et non obedierunt voci meae: et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum,* id est adversarium. Caetera vero verba scriptoris sunt, exponentis unde dixerat Dominus non se ablaturum virum de gentibus quas reliquit Jesus filius Nave. Deinde subjungens qua causa dereliquerit, *Et dimisit,* inquit, *ad tentandum Israel, si observent viam Domini abire in ea, quemadmodum custodierunt patres eorum, an non;* eos volens intelligi patres custodisse viam Domini, qui fuerunt cum Jesu, id est eo tempore quo ille vivebat. Generationem quippe alteram superius retulit surrexisse post illos, qui vixerunt cum Jesu, et ab ipsis coepisse transgressiones quae offenderunt Dominum; pro quibus tentandis, id est probandis, relictae fuerant gentes, nec exterminatae per Jesum.

Deinde ne putaretur hoc Jesus consilio suo tanquam humano egisse, ut gentes illae relinquerentur, subjungit Scriptura: *Et dimisit Dominus gentes has, ut non auferret illas celeriter; et non tradidit eas in manu Jesu.* Deinde sequitur: *Et hae gentes quas reliquit Jesus , ut tentaret in eis Israel, omnes qui nescierunt omnia bella Chanaan: verum, propter generationes filiorum Israel, docere illos bellum.* Erat ergo ista causa in eorum tentatione, ut bellare discerent; id est, ut tanta pietate et obedientia legis Dei bellarent, quanta patres eorum qui Domino Deo etiam bellando placuerunt: non quia optabile aliquid est bellum, sed quia pietas laudabilis est in

bello. Quod autem sequitur, *Verum qui ante illos nescierunt illas;* quid, nisi gentes vult intelligi, quas nescierunt bellando qui fuerunt ante istos; quorum tentationi, hoc est probationi relictae sunt? Deinde commemorans quae sint, *Quinque,* inquit, *satrapias alienigenarum;* quas in libris Regnorum manifestius exprimit **(I Reg. VI, 5, 16)**. Satrapiae autem dicuntur quasi parva regna, quibus satrapae praeerant: quod nomen in illis partibus cujusdam honoris est, sive fuit. *Et omnem,* inquit, *Chananaeum, et Sidonium, et Evaeum inhabitantem Libanum, ante montem Hermon usque ad Caboemath* : *et factum est, ut tentaretur in ipsis Israel;* tanquam diceret, Hoc autem factum est, ut tentaretur in ipsis Israel: *scire si audient mandata Domini;* non ut sciret Deus omnium cognitor, etiam futurorum, sed ut scirent ipsi, et sua conscientia vel gloriarentur, vel convincerentur utrum audirent mandata Domini, *quae mandavit patribus eorum in manu Moysi.* Quoniam ergo manifestati sibi sunt non se obedisse Deo, in iis gentibus quae ad eorum tentationem, id est exercitationem atque probationem, fuerant derelictae; propterea dixit Deus vel illa in quibus aperte missus angelus et expresse locutus est , vel paulo ante, ubi ait, *Propter quod tanta dereliquit gens haec testamentum meum, quod mandavi patribus eorum, et non obedierunt voci meae: et ego non apponam auferre virum a facie ipsorum.*

Dictum est autem in Deuteronomio ex persona Dei loquentis de istis gentibus adversariis: *Non ejiciam illos in anno uno, ne fiat terra deserta, et multiplicentur in te bestiae ferae: paulatim ejiciam illos, donec multiplicemini, et crescatis et haereditetis terram* **(Exod. XXIII, 29, 30)**. Poterat hanc promissionem suam servare Dominus erga obedientes, ut

exterminatio gentium illarum, crescentibus Israelitis partibus fieret, cum eorum multitudo terras unde adversarii exterminarentur desertas esse non sineret. Quod autem ait, *ne multiplicentur in te bestiae ferae,* mirum si non bestiales quodammodo cupiditates et libidines intelligi voluit, quae solent de repentino successu terrenae felicitatis existere. Neque enim Deus homines exterminare poterat, et bestias non poterat, vel perdere, vel pasci potius non permittere.

XVIII. **[Ib. III, 9.]** *Et excitavit Dominus salvatorem Israel, et salvavit eos.* Deinde velut quaereretur quem salvatorem, *Gothoniel,* inquit, *filium Cenez.* Accusativum enim casum hic debemus accipere, tanquam diceret Gothonielem. Advertendum est autem quod salvatorem dicat etiam hominem, per quem Deus salvos faciat. Nam *clamaverunt filii Israel ad Dominum: et excitavit Dominus salvatorem Israel, et salvavit eos, Gothoniel filium Cenez, fratrem Caleb juniorem ipsius: et exaudivit eos.* Inter illa autem quae appellantur ὑπερβατὰ, hoc genus rarum est, quoniam habet et illud quod Graeci vocant ὑστερολογίαν. Quod enim ait postea, *et exaudivit eos,* si prius ponatur, fit sermo lucidior. Nam ordo est, *Et clamaverunt filii Israel ad Dominum, et exaudivit eos, et excitavit Dominus salvatorem Israel.* Deinde quod hic interpositum est, *et salvavit eos,* et postea dictum est, *Gothoniel,* aut *Gothonielem filium Cenez,* si ita diceretur, planius fieret, *Et excitavit Dominus salvatorem Israel Gothoniel filium Cenez, et salvavit eos.*

XIX. **[Ib. III, 11.]** Quadraginta annos quievisse terram promissionis a bellis sub Gothoniele judice Scriptura testatur:

quantum temporis primordia Romani imperii sub Numa Pompilio tantummodo rege pacata habere potuerunt.

XX. **[Ib. III, 19, 20.]** Quaeri potest utrum mentitus fuerit Aod judex, quando occidit Eglom regem Moab. Cum enim solus soli insidiaretur ut eum percuteret, hoc illi ait, *Verbum occultum mihi est ad te, rex;* ut ille a se omnes qui cum illo fuerant removeret. Quod cum factum esset, iterum dixit Aod, *Verbum Dei mihi ad te, rex.* Sed potest non esse mendacium, quandoquidem verbi nomine solet etiam factum appellare Scriptura; et revera ita erat. Quod autem dixit, *Verbum Dei,* intelligendum est hoc illi Deum ut faceret praecepisse, qui eum populo suo excitaverat salvatorem, sicut illis temporibus talia fieri divinitus oportebat.

XXI. **[Ib. III, 17.]** Merito quaeritur quomodo fuerit *exilis valde rex Eglom, et concluserint adipes vulnus,* quando percussus est. Sed intelligendum est ea locutione dictum, quae solet a contrario intelligi, sicut dicitur lucus, quod minime luceat; et abundare respondetur, quod non est; et benedixit regi, pro maledixit, sicut scriptum est in Regnorum libro de Nabuthe **(III Reg. XXI, 10, 13)**. Nam in ea interpretatione quae non secundum Septuaginta, sed ex hebraeo est, ita invenimus, *Erat autem Eglom crassus nimis.*

XXII. **[Ib. III, 23.]** *Et exiit Aod foras et transiit observantes, et clausit januas domus superioris super eum, et coarctavit.* Hoc recapitulando dictum est, quod fuerat praetermissum. Nam prius hoc fecisse intelligendum est, et sic de superius descendisse, et transiisse observantes.

XXIII. **[Ib. III, 25.]** Quomodo pueri regis Eglom clavi aperuerint quod Aod clavi non clauserat, potest movere: aut si ille clavi clauserat, quomodo secum eam non auferret, ut isti nec clavi aperire possent. Proinde aut alia clavis allata est, aut tale clausurae genus fuit quod sine clavi posset claudi, nec sine clavi aperiri. Nam sunt quaedam talia, sicut ea quae veruclata dicuntur.

XXIV. **[Ib. III, 30.]** Sub judice Aod octoginta annos pacem habuit Israel in terra promissionis, duplicato scilicet tempore quam fuit memorabile sub Romanorum rege Numa Pompilio.

XXV. **[Ib. III, 31.]** *Et post eum surrexit Samegar filius Aneath , et percussit alienigenas in sexcentos viros praeter vitulos boum; et salvavit Israel.* Quomodo post Aod iste pro Israel pugnaverit, et dictus sit salvasse Israel, potest esse quaestio. Non enim rursus fuerant captivati, vel jugo servitutis innexi. Sed intelligendum ita dictum, *salvavit,* non quia nocuerit aliquid hostis, sed ne permitteretur nocere; quoniam credendum est bello coepisse tentare, et hujus victoria fuisse depulsum. Sed quid sibi velit quod addidit, *praeter vitulos boum,* obscurum est. An forte et boum stragem pugnando fecit, et ita dictum est eum occidisse sexcentos viros, praeter illud quod fecit de bobus occisis? Sed quare vitulos? An graecae locutionis consuetudo est, etiam vitulos eos appellare, qui grandes sunt? Nam ita loqui vulgo in Aegypto perhibentur; sicut apud nos pulli appellantur gallinae cujuslibet aetatis. Non autem habet interpretatio ex hebraeo, *praeter vitulos boum,* sicut ista quae secundum Septuaginta est: sicut habet illa ex hebraeo, *vomere occisos sexcentos viros,* quod ista non habet.

XXVI. **[Ib. IV, 8.]** Quid est quod respondens Barac Debborae ait, *Si ibis, ibo; et si non ieris mecum, non ibo: quoniam nescio diem in qua prosperat angelum Dominus mecum;* quasi a prophetissa diem audire non potuerit? nec illa diem respondit, sed perrexit cum illo. Et quid est, *prosperat angelum Dominus mecum?* An hic demonstratum est, quia et Angelorum actus prosperantur, id est adjuvantur a Domino, ut feliciter cedant? an locutionis est, *prosperat angelum mecum,* id est, facit mecum prospera per angelum?

XXVII. **[Ib. IV, 15.]** *Et pavefecit Dominus Sisaram et omnes currus ejus.* Ecce quemadmodum commendat Scriptura agere Deum in cordibus, ut det exitum rebus, quem constituit. Utique enim pavefecit vel obstupefecit Sisaram, ut traderet eum.

XXVIII. **[Ib. IV, 22.]** Ubi Jahel mulier quae occidit Sisaram, cum locuta esset ad Barac qui eum quaerebat, scriptum est de ipso Barac, quia *intravit ad eam:* animadvertendum est non esse consequens ut cum Scriptura dicit de viro quod intravit ad aliquam feminam, jam etiam concubuisse credatur. Assidue quippe sic loquitur Scriptura, *intravit ad eam,* ut nolit intelligi nisi quod ei mixtus sit. Hic ergo proprie dictum est, *intravit ad eam,* id est in domum ejus intravit, non ut per haec verba intelligatur concubitus.

XXIX. **[Ib. V, 7 et 8.]** In Cantico Debborae dicitur, *Defecerunt habitantes in Israel, defecerunt donec surrexit Debbora, donec surrexit mater in Israel, elegerunt ut panem hordeaceum deos novos: tunc expugnaverunt civitates principum.* Hic intermixtus ordo verborum obscuritatem facit, et quaestionem movet. Quomodo enim intelligatur, *Elegerunt*

ut panem hordeaceum deos novos, tunc expugnaverunt civitates principum; quasi tunc eis faverit Deus ad expugnandas civitates principum, quando elegerunt ut panem hordeaceum deos novos? Sed in aliis jam Scripturarum locis saepe didicimus quemadmodum fiant hyperbata; quorum directione cum verba ad ordinem redeunt, sensus explanatur. Iste ergo est ordo: *Defecerunt habitantes in Israel; defecerunt, elegerunt ut panem hordeaceum deos novos, donec surrexit Debbora, donec surrexit mater in Israel: tunc expugnaverunt civitates principum.*

XXX. **[Ib. V, 8.]** Quaeri potest quomodo dictum sit, *Elegerunt ut panem hordeaceum deos novos;* cum panis hordeaceus quamvis sit in comparatione triticei panis abjiciendus, tamen etiam ipse pascat, et vitale alimentum sit: dii autem novi, quos dicuntur elegisse, qui defecerunt a Deo vivo, non possunt in alimentis animae deputari, sed potius in venenis. An hactenus accipienda est similitudo, quatenus valet ut propter hoc solum dictum intelligatur, quia sicut plerumque fastidio fit, ut eligenda rejiciantur, et aspernanda delectent; ita vitio pravae voluntatis tanquam languore fastidii, cum esset Deus eorum verus, in falsis elegerunt nihil aliud quam novitatem spreta veritate ; atque ita cibum mortiferum tanquam panem hordeaceum elegerunt, non se arbitrantes inde perituros, sed etiam inde vitam velut esca innoxia licet viliore sumpturos? Secundum opinionem ergo eorum similitudo posita est, animique languorem, non secundum veritatem. Nam dii illi novi nullis sunt cibis vitalibus comparandi.

XXXI. **[Ib. VI, 8, 11.]** *Et factum est, quando clamaverunt filii Israel ad Dominum propter Madian, et misit Dominus virum*

prophetam ad filios Israel, et dixit eis. Cur non dicatur nomen hujus prophetae, quod valde Scripturis inusitatum est, latens causa est; non tamen nullam esse arbitror. Sed quia post verba quibus exprobravit inobedientiam populo, sequitur Scriptura dicens, *Et venit angelus Domini, et sedit sub quercu, quae erat in Ephra:* non absurde intelligitur iste angelus significatus nomine viri, ut posteaquam haec verba dixit, venerit ad quercum memoratam, et ibi sederit. Nomine enim virorum solere appellari Angelos notum est **(Gen. XIX, 10)**: quamvis eum qui esset angelus, appellatum esse prophetam, non facile nec evidenter occurrat: eum sane qui propheta esset, dictum angelum legimus **(Matth. XI, 10)**: sed si Angelorum dicta prophetica nota sunt, id est quibus futura praenuntiaverunt; cur non possit angelus prophetae nomine nuncupari? Verumtamen, ut dixi, expressum et manifestum de hac re testimonium non occurrit.

XXXII. **[Ib. VI, 12.]** Quod angelus dicit ad Gedeon, *Dominus tecum potens in fortitudine,* nominativus casus est, non vocatibus. Hoc est, *Dominus potens tecum est;* non, tu potens.

XXXIII. **[Ib. VI, 14.]** Advertendum est dixisse angelum tanquam ex Domini auctoritate, *Nonne ecce misi te?* cum loqueretur ad Gedeon. Quis enim eum misit, nisi qui ad eum angelum misit? Debbora vero ait ad Barac, *Nonne mandavit Dominus Deus Israel tibi* **(Judic. IV, 6)**? Hic autem non dictum est, Nonne ecce misit te Dominus? sed, *Nonne ecce misi te?*

XXXIV. **[Ib. VI, 15.]** Ubi respondet Gedeon ad angelum, *In me, Domine;* hoc est, In me intende: *In quo salvabo Israel? ecce mille mei humiliores in Manasse:* intelligitur praepositus

fuisse mille hominum, quos graece χιλιάρχους appellat Scriptura? an quid aliud?

XXXV. **[Ib. VI, 18-22.]** Animadvertendum est quod Gedeon non ait angelo, Offeram tibi sacrificium; sed ait, *Offeram sacrificium meum, et ponam in conspectu tuo.* Unde intelligendum est non eum angelo, sed per angelum sacrificium offerre voluisse. Quod et ipse angelus evidenter ostendit, qui non ab eo sacrificium tanquam sibi sumpsit; sed ait illi: *Accipe carnes et azymos, et pone ad petram illam, et jus effunde. Et cum hoc fecisset Gedeon, extendit angelus Domini summum virgae quae erat in manu ejus, et tetigit carnes et azymos; et accensus est ignis de petra, et comedit carnes et azymos.* Ita etiam ipse Angelus in sacrificio quod obtulit Gedeon, officium ministrantis implevit: ignem quippe homo minister ut homo sine miraculo subjecisset, quem mirabiliter ut angelus iste subjecit. Denique tunc cognovit Gedeon quod Angelus Domini esset: nam hoc Scriptura continuo subdidit, *Et vidit Gedeon quoniam angelus Domini est.* Prius ergo tanquam cum homine loquebatur, quem tamen hominem Dei credidit, ut coram ipso sacrificium vellet offerre, velut adjuvandus ejus praesentia sanctitatis.

XXXVI. **[Ib. VI, 20.]** Quaeri potest quare Gedeon ausus fuerit sacrificium offerre Deo praeter locum ubi jusserat Deus? Praeter tabernaculum quippe suum Deus prohibuerat sacrificari sibi **(Deut. XII, 13)**; cui tabernaculo templum postea successit: tempore autem quo fuit Gedeon, tabernaculum Dei erat in Silo; atque ideo illic tantum legitime posset sacrificari. Sed intelligendum est quod illum angelum primo prophetam putaverat, et tanquam Deum in illo consuluerat de offerendo sacrificio: quod ille si prohibuisset,

non utique fieret; sed quoniam approbavit, et ut fieret annuit, Dei auctoritatem Gedeon in faciendo secutus est. Ita quippe Deus legitima illa constituit, ut leges non sibi, sed hominibus daret. Unde quodcumque praeter illa ipse praecepit, non a transgressoribus, sed potius a piis et obedientibus impletum intelligendum est: sicut Abraham de immolando filio **(Gen. XXII, 2)**. Nam et sic Elias extra tabernaculum Domini ad convincendos sacerdotes idolorum sacrificavit **(III Reg. XVIII, 30-38)**: quod ex praecepto Domini fecisse intelligendus est, qui ei tanquam prophetae revelatione atque inspiratione jussit ut faceret. Quanquam tanta consuetudo praeter tabernaculum sacrificandi crebuerat, ut etiam Salomon in excelsis sacrificasse inveniatur, nec ejus sacrificium fuisse reprobatum **(Id. III, 4-15)**. Et tamen notantur reges, qui inter opera laudabilia sua non destruxerunt excelsa, ubi contra Legem Dei populus sacrificare consueverat: et qui destruxit, majore praedicatione laudatur. Ita Deus consuetudinem populi sui, qua praeter ejus tabernaculum, tamen non diis alienis offerebant, sed Domino Deo suo, sustinebat potius quam vetabat, etiam sic exaudiens offerentes. Hoc autem quod Gedeon fecit, quis non intelligat per angelum procuratum, ut prophetice fieret, in qua prophetia petra illa commendaretur? Cui quidem petrae non sacrificatum est, sed de illa ignis commemoratur exiisse, quo sacrificium consumeretur. Sive enim per aquam, quam percussa petra effudit in eremo **(Num. XX, 2)**, sive per ignem, donum Spiritus sancti significatur, quod ditissime Dominus Christus effudit super nos. Nam et in Evangelio significatum est hoc donum per aquam, ubi ipse Dominus ait, *Si quis sitit, veniat et bibat: qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquae vivae;* ubi Evangelista subjunxit, *Hoc autem dicebat de*

Spiritu quem accepturi erant credentes in eum **(Joan. VII, 37-39)**. Significatum est et per ignem, ubi veniente illo super congregatos legitur, *Visae sunt illis linguae divisae velut ignis, qui et insedit super unumquemque eorum* **(Act. II, 3)**: et ipse Dominus ait, *Ignem veni mittere super terram* **(Luc. XII, 49)**.

XXXVII. **[Ib. VII, 6.]** *Et factus est numerus eorum qui lambuerunt manu sua, lingua sua, trecenti viri.* Plerique latini codices non habent, *manu sua,* sed tantummodo, *lingua sua,* quoniam sic intellexerunt quod supra dictum est, *sicut canes:* graecus autem habet utrumque, *manu sua, lingua sua,* ut intelligatur quod manu aquam raptam in os projiciebant; et hoc erat simile bibentibus canibus, qui non ore apposito, sicut boves, aquam ducunt quam bibunt, sed lingua in os rapiunt, sicut etiam isti intelliguntur fecisse, sed cum manu in os aquam projicerent, quam lingua exciperent. Nam et interpretatio ex hebraeo planius id habet his verbis, *Fuit itaque numerus eorum qui manu in os projiciente aquam lambuerant, trecenti viri.* Neque enim solent homines ita bibere, ut sine ope manus, lingua, sicut canes, aquam hauriant: aut vero istis praeceptum fuerat ut hoc facerent: sed cum ad bibendum descendissent ad aquam, multi genu flexo biberunt, quod facilius et minore labore fieret; pauci vero quia non flexo genu se incurvaverunt, ut canes biberunt, sed aqua manu in os jacta. Quorum numerus, quia trecenti erant, signum insinuat crucis propter litteram T graecam, qua iste numerus significatur; per quam etiam gentes magis in crucifixum crediturus praefiguratum est, quod littera graeca est. Unde Graecorum nomine Apostolus omnes gentes significat, cum dicit, *Judaeo primum et Graeco* **(Rom. II, 9, 10)**, et, *Judaeis*

et Graecis **(I Cor. I, 24)**; saepe ita commemorans circumcisionem et praeputium, quod in linguis gentium graeca ita excellat, ut per hanc omnes decenter significentur. Iste numerus et in vernaculis Abrahae animadvertendus est, per quos fratrem ab hostibus liberavit, quando eum Melchisedech in magno mysterio benedixit. Quod enim exuberant illic decem et octo (nam trecenti decem et octo fuisse referuntur **[Gen. XIV, 14-20]**); videtur mihi significatum quo etiam tempore fieret, id est tertio, quod futurum erat sub gratia. Nam primum est ante Legem, secundum sub Lege, tertium sub Gratia. Singula vero tempora senario numero significata sunt propter perfectionem: nam ter seni, decem et octo sunt. Unde et illa mulier decem et octo annos habebat in infirmitate, quam curvam Salvator cum invenisset, erexit, et a diaboli alligamento, ut Evangelium indicat, solvit **(Luc. XIII, 11-13)**. Nam quod ita isti probati sunt, per quos vinceret Gedeon, ut similes in bibendo canibus dicerentur, significat quod contemptibilia et ignobilia elegit Dominus **(I Cor. I, 28)**: pro contemptu enim habetur canis. Unde dicit, *Non est bonum tollere panem filiorum, et mittere canibus* **(Matth. XV, 26)**: et David ut se tanquam contemptibilem abjiceret, canem se appellavit loquens ad Saül **(I Reg. XXIV, 15)**.

XXXVIII. **[Ib. VII, 11.]** Quid sibi vult quod scriptum est, *Gedeon descendit ipse, et Phara puer ejus, in partem quinquaginta, qui erant in castris:* quod latini quidam codices habent, *in eam partem in qua erant quinquageni custodes in castris;* alii vero, *in partem quinquagesimam in castra?* Obscurum quippe dictum plures sententias interpretum fecit. Sed aut ea pars castrorum erat, quam

servabant quinquaginta custodes; aut, si quinquageni intelligendi sunt circumquaque servasse, in unam partem isti descenderunt ubi erant quinquaginta.

XXXIX. **[Ib. VII, 13.]** Quod ille qui proximo suo somnium narravit, quod audivit Gedeon, ut de victoria futura confirmaretur, dixit se vidisse mensam panis hordeacei, volventem in castris, et percutientem tabernaculum Madian, et subvertentem; hoc intelligendum arbitror quod de canibus, quia per contemptibilia mundi (quod significat mensa panis hordeacei) Salvator superbos fuerat confusurus.

XL. **[Ib. VII, 20.]** Quod exclamari jussit Gedeon a trecentis suis, *Gladius Domino et Gedeon,* id est huic Gedeon, hoc significat, quod gladius id erat operaturus quod Domino placeret et Gedeon.

XLI. **[Ib. VIII, 26, 27.]** Quaeri solet quid sit Ephud, vel Ephod: quod quidem si sacerdotale est indumentum, quod plerique dicunt, vel potius superindumentum, quod ἐπένδυμα graece dicitur, vel ἐπωμὶς, quod magis superhumerale interpretari latine potest; merito movet quomodo de tanto auro Gedeon id fecerit. Nam ita scriptum est: *Et factum est pondus inaurium aurearum quas petierat. sicli mille septingenti auri, praeter brachialia et torques et operimenta purpurea, quae erant super reges Madian, praeter torques quae erant in cervicibus camelorum ipsorum: et fecit illud Gedeon in ephud, et statuit illud in civitate sua in Ephra; et fornicatus est omnis Israel post illud ibi; et factum est Gedeon et domui ejus in scandalum.* Quomodo ergo ista vestis de tanto auro fieri potuit? Nam et mater Samuelis fecit filio suo, sicut legimus, ephud bar, quod nonnulli interpretati

sunt ephud lineum, quando eum dedit Domino in templo nutriendum **(I Reg. II, 18)**: ubi evidentius apparet hoc genus esse indumenti. An ideo dictum est, *statuit illud in civitate sua,* ut hinc intelligeretur aureum fuisse factum? Non enim dictum est, posuit, sed *statuit;* quoniam ita erat solidum et validum ut statui posset, hoc est, positum stare.

Hoc ergo illicitum cum fecisset Gedeon, *fornicatus est post illud omnis Israel,* id est, sequendo illud contra Legem Dei: ubi non frustra quaeritur, cum idolum non fuerit, id est, cujusquam Dei falsi et alieni simulacrum, sed ephud, id est, unum de sacramentis tabernaculi quod ad vestem sacerdotalem pertineret, quomodo fornicationem Scriptura dicat populi ista sectantis atque venerantis. Ideo scilicet quod praeter tabernaculum Dei, ubi erant ista quae ibi fieri jusserat Deus, extra simile aliquid fieri fas non erat. Ideo sequitur et dicit Scriptura, *Et factum est Gedeon et domui ejus in scandalum,* id est, ut ab offenso Deo discederet: quia et hoc quoddam genus idoli quodam modo erat, quod extra Dei tabernaculum quodlibet manufactum pro Deo coleretur; cum illa ipsa quae jussa sunt in tabernaculo fieri ad Dei potius cultum referrentur, quam pro Deo aliquid eorum, aut pro Dei simulacro colendum haberetur.

Quanquam per ephud vel ephod, ea locutione quae significat a parte totum, omnia possint intelligi quae constituit Gedeon in sua civitate, veluti ad colendum Deum similia tabernaculo Dei: et propterea per hoc, quia hoc est sacerdotalis honoris insigne, quod saepe Scriptura commemorat; ut hoc sit peccatum Gedeon, quod extra Dei tabernaculum fecerit aliquid simile, ubi coleretur Deus: non quod solido auro velut adorandum constituerit ephud; sed quod ex auro ipso, quod

esset de praeda, fecerit ea quae pertinerent ad ornamenta vel instrumenta sacrarii, quae omnia per ephud significata sunt, propter excellentiam, ut dixi, vestis sacerdotalis. Nam et ipsum ephud non quidem ex auro solo fieri praeceptum est, si hoc est superhumerale sacerdotalis vestis: verumtamen etiam aliquid auri habet. Nam ex auro et hyacintho et purpura et coccino et bysso ut fieret, divinitus imperatum est **(Exod. XXXIX, 2)**: sed quia hoc ita posuerunt Septuaginta interpretes, ut commemoratis omnibus quae de spoliis acceperat Gedeon, inferrent, *Et fecit illud Gedeon in ephud;* videtur ita dictum, tanquam ex toto illo quod commemoratum est, hoc factum esse credatur: cum possit etiam illic intelligi locutio quae significat a toto partem, ut quod dictum est, *Fecit illud in ephud,* intelligatur. fecit inde ephud, vel, fecit ex eo ephud; non scilicet illud totum consumens in ephud, sed ex illo quantum sufficiebat impendens. Nam in illa interpretatione quae ex hebraeo est, sic legitur, *Fecitque ex eo Gedeon ephod.* Quod enim apud Septuaginta scriptum est *ephud,* hoc in hebraeo perhibetur dici *ephod.* Non autem omnes sacerdotes tali utebantur superhumerali, quod esset ex auro et hyacintho et purpura et coccino et bysso, sed solus summus sacerdos. Unde illud quod de Samuele commemoravimus factum illi ab ejus matre, non erat utique tale: quoniam cum datus est nutriendus, non erat summus sacerdos, utique puer. Unde, ut dictum est, ephud bar appellatur, vel potius ephud bat, sicut asserunt qui hebraeam linguam noverunt, et interpretatur ephud lineum. Sed Gedeon existimo illud fecisse, quod erat praecipuum summi sacerdotis indumentum atque ornamentum, per quod et caetera significata sunt opera sacrarii, quod in sua civitate praeter Dei tabernaculum constituerat; et propter hoc peccatum factum est

illi et domui ejus in scandalum, ut sic interiret (quod postea Scriptura narrat) tanta ejus numerositas filiorum **(Judic. IX, 5)**.

XLII. **[Ib. VIII, 27, 28.]** Non praetereunda oritur quaestio, quomodo quieverit terra quadraginta annos in diebus Gedeon, cum post victoriam qua liberavit Hebraeos, ex auro spoliorum fecerit abominationem, et post illam fornicatus sit omnis Israel, et fuerit illi et domui ejus in scandalum. Quomodo ergo post hoc tantum nefas, quod et Gedeon et populus admisit, requievit terra quadraginta annos; cum hoc Scriptura soleat ostendere, cum a Domino Deo populus fornicaretur, tunc potius pacem illos perdere, non acquirere; et hostibus subjugari, non ab hostium infestatione muniri? Sed intelligendum est, sicut solet Scriptura, per prolepsim, id est per praeoccupationem dixisse, quod fecerit ephud contra Dei Legem Gedeon ex illo auro, quod fuerat hostibus devictis atque prostratis ablatum, quia uno loco dicere voluit et unde erat aurum, et quid de illo factum sit: sed postea factum est in fine dierum Gedeon hoc peccatum, quando consecuta sunt etiam mala quae deinde Scriptura contexuit, posteaquam commemoravit quot annis in diebus Gedeon terra conquieverit; quos annos recapitulando commemoravit, id est, ad ordinem revertendo quem praeterverterat, prius dicendo de illo scandalo quod novissime factum est.

XLIII. **[Ib. VIII, 33.]** *Et factum est cum esset mortuus Gedeon, et aversi sunt filii Israel, et fornicati sunt post Baalim: et posuerunt ipsi sibi Baalberith testamentum, ut esset eis ipse in deum.* Et Baalim et Baalberith idola intelligenda sunt. Major itaque transgressio et fornicatio commissa est a populo post mortem Gedeon, quam illo vivo

propter ephud: quoniam et illud, etsi illicite factum erat, tamen de sacramentis tabernaculi erat; ista vero post idola fornicatio non habet vel falsam paternae religionis defensionem. Unde etiam illud ephud, si non in fine temporis Gedeon, sed ante factum est, ita Deus patienter tulit, ut pax in terra perseveraret; quia licet factum erat quod prohibuerat, non tamen longe recessum erat ab illo, qui tale aliquid in tabernaculo suo atque in honorem suum fieri jusserat. Nunc vero graviora commissa, et apertissimam post idola fornicationem populi esse noluit impunitam.

XLIV. **[Ib. IX, 14, 13.]** Quod inducitur rhamnus, id est quoddam spinarum genus, in similitudinem dicere omnibus lignis convenientibus eam ut regnaret super ea, *Si in veritate ungilis me vos, regnare super vos, venite, confidite in protectione mea: et si non, exeat ignis de rhamno, et comedat cedros Libani:* obscurus sensus est, sed eum inventa distinctio manifestat. Non enim ita legendum est, *Et si non exeat ignis de rhamno:* sed subdistinguendum, *Et si non,* ac deinde inferendum, *exeat ignis de rhamno;* id est, Et si non confiditis in protectione mea, aut, Et si non in veritate ungitis me regnare super vos, *exeat ignis de rhamno, et comedat cedros Libani.* Comminantis enim verba sunt quid facere possit, si noluerint eam regnare super se. Verum quia non ait, Exibit ignis de rhamno, et manducabit cedros Libani, sed ait, *Exeat, et manducet;* obscurius factum est quam si sola distinctio lateret. Vehementioris autem comminationis est, et quodam modo praesentioris efficaciae, si quis dicat, Si non vis facere quod volo, saeviat in te ira mea, id est jam saeviat; utquid eam teneo? quam si dicat, saeviet, promissivo modo poenam intentans futuram.

XLV. **[Ib. IX, 23.]** *Et emisit Deu sspiritum malignum inter Abimelech et inter viros Sichimorum.* Hoc verbum, utrum imperantem, an permittentem Deum significet, non facile definiri potest. Quod enim hic positum est, *Emisit,* graecus habet ἐξαπέτσειλεν· quod etiam est in Psalmis ubi legitur, *Emitte lucem tuam* **(Psal. XLII, 3)**: quanquam in quibusdam locis interpretes nostri, et ubi est in graeco ἐξαπέστειλεν, *misit* interpretati sunt, non, *emisit.* Potest ergo et sic intelligi, ut spiritum malignum Deus tanquam ire inter eos volentem emiserit, id est, potestatem dederit maligno spiritui ad eorum pacem perturbandam. Usque adeo autem etiam mitti a Domino malignum spiritum propter justitiam vindicandi non absurdum visum est, ut quidam id quod est ἐξαπέστειλεν, etiam *immisit* interpretati sint.

XLVI. **[Ib. IX, 32, 33.]** Verba quae misit ad nuntios Abimelech Zebul princeps civitatis Sichimorum, etiam id habent: *Et nunc surge nocte tu et populus tuus tecum, et insidiare in agro. Et erit mane simul ut oritur sol, maturabis, et tendes super civitatem.* Quod latini quidam habent *maturabis,* quidam vero *manicabis,* graecus habet quod dici posset non uno verbo, *diluculo surges.* Et fortasse hinc sit dictum, maturabis, a matutino tempore, quamvis etiam aliis temporibus dici soleat ad rem accelerandam. Manicabis autem latinum verbum esse mihi non occurrit. Sed illud movet, quod cum dixisset, *simul ut oritur sol,* addidit, *diluculo surges;* cum ipsum diluculum quod graece dicitur ὄρθρος, tempus ante solem significet, quod jam usitatissime dicitur, cum albescere coeperit. Sic itaque intelligendum est, ut quod positum est *mane,* ipsum

diluculum intelligatur. Additum est autem, *simul ut oritur sol,* ut exprimeretur non jam orto sole faciendum, sed ubi fulgor apparuerit solis orientis. Non enim aliunde albescit diluculum; nisi cum coeperit partem coeli, quam videmus ab oriente, lux solis ad eam redeuntis attingere. Hinc est quod etiam in Evangelio unam atque eamdem rem alius evangelista dicit diluculo factam, cum adhuc obscurum esset **(Joan. XX, 1)**, alius oriente sole **(Marc. XVI, 2)**; quia et ipsa lux quantulacumque diluculi sole utique fiebat oriente, id est ad ortum veniente, et fulgorem suum de suae praesentiae propinquitate jactante. Quam lucem quidam idiotae solis non esse putaverunt, sed illam esse quae primitus condita est, antequam Deus quarto die conderet solem.

XLVII. **[Ib. X, 1.]** *Et surrexit post Abimelech, qui salvum faceret Israel Thola filius Phua, filius patris fratris ejus, vir Issachar.* Filium patrui ejus, dixit *filium patris fratris ejus,* cum ordinatius et usitatius atque apertius diceretur, filium fratris patris ejus: filius enim erat patrui ejus, sicut evidentius in ea interpretatione quae ex hebraeo est, invenitur. Non ergo quod dictum est *patris fratris,* ab eo declinatum est quod est in nominativo pater fratris, sed ab eo quod est patris frater, hoc est enim patruus. Nam sive ponatur in nominativo, hic pater fratris, sive ponatur hic patris frater, genitivum facit hujus patris fratris. Verum altera oritur quaestio, quomodo fuerit patruus Abimelech *vir Issachar,* id est vir de tribu Issachar, cum Abimelech patrem habuerit Gedeon, qui Gedeon de tribu fuit Manasse. Quomodo ergo Phua et Gedeon fratres fuerunt, ut possit esse Phua patruus Abimelech, cujus patrui filius Thola succederet, secundum istam narrationem, ipsi Abimelech? Potuerunt ergo Gedeon et Phua unam habere

matrem, ex qua diversis patribus nascerentur, et fratres essent unius matris filii, non unius patris. Solebant enim nubere feminae de aliis tribubus in alias tribus. Unde et Saül cum esset de tribu Benjamin, dedit filiam suam David homini de tribu Juda **(I Reg. XVIII, 27)**: et sacerdos Joiade , utique homo de tribu Levi, duxit filiam Joram regis, hominis de tribu Juda **[II Paral. XXII, 11)**. Hinc factum est, ut Elizabeth et Mariam cognatas in Evangelio legamus **(Luc. I, 36)**, cum fuerit Elizabeth de filiabus Aaron: ex quo intelligitur de tribu Levi et filiabus Aaron aliquam nupsisse in tribum Juda, unde ita fieret inter ambas illa cognatio, ut Domini caro non solum de regia, verum etiam de sacerdotali stirpe propagaretur.

XLVIII. **[Ib. XI, 24.]** Inter caetera quae Jephte mandat per nuntios regi filiorum Ammon, etiam hoc dicit: *Nonne quaecumque haereditavit tibi Chamos deus tuus, haec haereditabis; et omnia quaecumque haereditavit Dominus Deus noster a facie vestra, haec haereditabimus?* Quod quidam latini sic interpretandum putaverunt, ut dicerent, *Nonne quaecumque dedit tibi in haereditatem Chamos deus tuus, haec possidebis?* ubi videri potest confirmasse Jephte deum istum, qui vocatur Chamos, potuisse aliquid dare in haereditatem cultoribus suis. Quidam vero sic habent, *Nonne quaecumque possedit Chamos deus tuus, haec possidebis?* et hoc ita sonat, quasi aliquid potuerit possidere. An forte secundum hoc dictum est, quod sub Angelis constitutae sunt gentes, juxta Canticum Moysi famuli Dei **(Deut. XXXII, 8, sec. LXX)**? Numquidnam ergo ille angelus, sub quo erant filii Ammon, Chamos appellatus est? Quis hoc audeat affirmare, cum possit intelligi secundum ejus opinionem dictum, quia putabat deum suum hoc possidere,

vel in possessionem sibi dedisse? Magis autem iste sensus elucet in iis verbis quae graecus habet, *Nonne quaecumque haereditavit tibi Chamos Deus tuus, haec haereditabis?* ut in eo quod positum est, *tibi,* intelligatur ita dictum, ac si diceretur, sicut videbitur tibi. Tibi enim haereditavit qui hoc putas, non quod ille aliquid posset haereditare. Denique in eo quod sequitur, *Et omnia quaecumque haereditavit Dominus Deus noster,* non dixit, haereditavit nobis, tanquam diceret, sicut nobis videtur; sed, vere haereditavit, *a facie vestra;* quoniam abstulit ipsis, et his dedit: *haec* inquit, *haereditabimus.*

XLIX. **[Ib. XI.]** De filia Jephte quod eam pater in holocaustoma obtulit Deo; quoniam in bello voverat, si vicisset, eum se haulocaustoma oblaturum, qui sibi de domo exiens occurrisset; quod cum vovisset, vicit; et occurrente sibifilia, quod voverat reddidit: solet esse magna et ad dijudicandum difficillima quaestio; quibusdam quid sibi hoc velit nosse cupientibus et pie quaerentibus; quibusdam vero qui Scripturis his sanctis imperita impietate adversantur, hoc maxime in crimen vocantibus, quod Legis et Prophetarum Deus etiam humanis sacrificiis fuerit delectatus. Quorum calumniis sic primitus respondemus, ut Deum Legis et Prophetarum, atque ut expressius dicam, Deum Abraham et Deum Isaac et Deum Jacob nec illa sacrificia delectaverint, ubi pecorum holocausta offerebantur; sed quod significativa fuerint et quaedam umbrae futurorum, res ipsas nobis quae his sacrificiis significabantur, commendare voluisse: fuisse autem etiam istam utilem causam cur illa mutarentur, nec modo juberentur, imo prohiberentur offerri, ne vere secundum carnalem affectum talibus Deum delectari putaremus.

Sed utrum etiam humanis sacrificiis significari futura oportuerit, merito quaeritur: non quod mortes hominum quandoque moriturorum in hac causa exhorrescere et formidare deberemus, si illi qui haec de se fieri gratanter acciperent, in aeternam remunerationem commendarentur Deo: sed si hoc verum esset, hoc genus sacrificiorum Deo non displiceret; displicere autem Deo satis evidenter eadem Scriptura testatur. Nam cum omnia primogenita sibi dicari, et sua esse voluerit atque praeceperit; redimi tamen a se voluit primogenita hominum **(Exod. XIII, 2, 12, 13)**, ne immolandos Deo crederent filios suos, quos natos primitus suscepissent. Deinde hoc apertius ita loquitur, quod humana holocausta sic Deus improbet, ut prohibeat, detestans ea in aliis gentibus, et populo suo praecipiens ne audeat imitari: *Si autem,* inquit, *exterminaverit Dominus Deus tuus gentes, in quas tu intras haereditare terram eorum a conspectu tuo, et haereditabis eos, et habitabis in terra eorum; attende tibi ipsi, ne exquiras sequi eos, postquam exterminati fuerint a facie tua, ne exquiras deos eorum dicens, Quemadmodum faciunt gentes diis suis, faciam et ego: non facies ita Domino Deo tuo. Abominamenta enim quae Dominus odit, fecerunt diis suis; quoniam et filios suos et filias suas comburunt igni diis suis* **(Deut. XII, 29 31)**.

Quid evidentius ostendi potest his sanctae Scripturae testimoniis, ut alia hujuscemodi omittam, quam Deum a quo haec Scriptura humano generi contributa est, non solum non diligere, verum etiam odisse talia sacrificia, in quibus homines immolantur? Illa plane diligit et coronat, cum quisque justus iniquitatem patiens usque ad mortem pro veritate decertat, vel ab inimicis, quos pro justitia offendit, occiditur, retribuens eis

bona pro malis, id est pro odio dilectionem. Talem dicit Dominus sanguinem justum, a sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariae **(Matth. XXIII, 35)**. Praecipue autem quod sanguinem fudit ipse pro nobis, et sacrificium seipsum obtulit Deo; sic utique obtulit, ut ab inimicis pro justitia occideretur: hunc imitata martyrum millia usque ad mortem pro veritate certarunt, et ab inimicis saevientibus immolata sunt; de quibus dicit Scriptura, *Tanquam aurum in fornace probavit illos, et sicut holocausti hostiam accepit illos* **(Sap. III, 6)**. Unde et Apostolus dicit, *Ego enim jam immolor* **(II Tim. IV, 6)**.

Sed non sic Jephte de filia fecit holocaustoma Domino; sed sicut praeceptum fuerat pecora offerri, et prohibitum fuerat homines immolari. Magis hoc illi simile videtur quod fecit Abraham, quod Dominus specialiter fieri praecepit **(Gen. XXII)**, non generali lege ut talia sibi sacrificia fierent aliquando mandavit, imo etiam fieri omnino prohibuit. Distat itaque hoc quod Jephte fecit a facto Abrahae, quoniam ipse jussus obtulit filium: iste autem fecit quod et Lege vetabatur, et nullo speciali jubebatur imperio. Deinde non solum in sua Lege postea, verum etiam tunc Deus in ipso Abrahae filio talibus sacrificiis quam non delectaretur ostendit; cum patrem cujus fidem jubendo probaverat, a filii tamen interfectione prohibuit, ac arietem, quo sacrificium licite secundum veterum congruam temporibus consuetudinem compleretur, apposuit.

Si autem hoc quemquam movet, quomodo pie crediderit Abraham Deum sacrificiis talibus delectari, si haec illicite offeruntur Deo; et ideo putat recte credidisse etiam Jephte quod tale sacrificium Deo posset esse acceptum: primo

consideret aliud esse ultro vovere, aliud jubenti obtemperare. Non enim, si aliquid praeter morem in domo a domino institutum servo jubetur, atque id laudabili obedientia facit, ideo non est plectendus, si hoc facere sponte praesumpserit. Deinde habebat quod crederet Abraham, ut propter divinum imperium non parceret filio, non credens Deum tales victimas libenter accipere, sed hoc eum propterea jussisse, ut resuscitaret occisum, et hinc aliquid tanquam Deus sapiens demonstraret. Nam hoc de illo etiam in Epistola legitur, quae inscribitur ad Hebraeos; et fides ejus, quia hoc de Deo crediderit, quod posset filium ejus suscitare, laudatur **(Hebr. XI, 17-19)**. Iste vero et Deo non jubente neque poscente, et contra legitimum ejus praeceptum, ultro sacrificium vovit humanum. Sic enim scriptum est: *Et vovit Jephte votum Domino, et dixit: Si traditione tradideris mihi filios Ammon in manu mea, et erit quicumque exierit de januis domus meae in obviam mihi, in revertendo me in pace a filiis Ammon, et erit, Domino offeram eum halocaustoma.*

Non utique his verbis pecus aliquod vovit, quod secundum Legem holocaustoma posset offerre. Neque enim est aut fuit consuetudinis, ut redeuntibus cum victoria de bello ducibus pecora occurrerent. Quantum autem attinet ad multa animalia, canes solent dominis blando famulatu alludentes currere in obviam: de quibus ille in suo voto cogitare non posset, ne in injuriam Dei aliquid, non solum illicitum, verum etiam contemptibile et secundum Legem immundum vovisse videretur. Nec ait, Quodcumque exierit de januis domus meae in obviam mihi, offeram illud holocaustoma; sed ait, *quicumque exierit offeram eum:* ubi procul dubio nihil aliud quam hominem cogitavit; non tamen fortasse unicam

filiam: quanquam illam in tanta paterna gloria quis posset anteire, nisi forte uxor? Nam quod non dixit, quaecumque, sed *quicumque exierit de januis domus meae,* solet Scriptura masculinum genus pro quolibet sexu ponere: sicut de Abraham dictum est, *Surgens a mortuo* **(Gen. XXIII, 3)**; cum ejus uxor mortua fuisset.

Quia ergo de hoc voto atque facto nihil videtur Scriptura judicasse, sicut de Abraham, quando filium jussus obtulit, apertissime judicavit; sed tantummodo scriptum reliquisse legentibus judicandum, quemadmodum de facto Judae filii Jacob, quando ad nurum quidem suam nesciens intravit, verum quantum in ipso fuerat fornicatus est, quia meretricem putavit **(Id. XXXVIII, 15)**, neque approbavit hoc Scriptura, neque reprobavit, sed justitia et lege Dei consulta aestimandum pensandumque dimisit: quia ergo de isto Jephte facto in neutram partem sententiam Scriptura Dei protulit, ut noster intellectus in judicando exerceretur, possemus jam dicere Deo displicuisse tale votum, et ad illam perductum esse vindictam, ut patri potissimum filia unica occurreret; quod si sperasset atque voluisset , non continuo, ut eam vidit, scidisset vestimenta sua, et dixisset, *Heu me, filia mea, impedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis.* Deinde sexaginta dierum tam longa dilatione data filiae suae Dominus ab unicae charissimae nece cum eum non prohibuerit, sicut prohibuit Abraham, donec perficiendo quod voverat seipsum percuteret orbitate gravissima, Deum autem nequaquam hominis immolatione placaret: et ideo hujuscemodi patri poenam fuisse retributam, ne impunitum talis voti relinqueretur exemplum, ut aut magnum aliquid se vovere Deo putarent homines, cum victimas humanas voverent, et,

quod est horribilius, filiorum; aut non vera, sed potius simulata eadem vota essent, cum velut exemplo Abrahae sperarent qui vovissent, Deum prohibiturum talia vota compleri.

Possemus, inquam, haec dicere, nisi ab ista sententia duo nos praecipue divinarum Scripturarum testimonia retardarent; ut hanc rem gestam et in libris tantae auctoritatis memoriae commendatam, diligentius quantum Dominus adjuvat, et cautius perscrutemur, ne in ullam partem judicium temerarium proferamus. Unum, quod in Epistola ad Hebraeos iste Jephte inter tales commemoratur, ut eum culpare vereamur, ubi sic scriptum est: *Et quid adhuc dicam? Deficit enim me tempus enarrandi de Gedeon, Barac, Samson, et Jephte, et David, et Samuel, et Prophetis; qui per fidem vicerunt regna, operantes justitiam consecuti sunt promissiones* **(Hebr. XI, 32)**. Alterum, quod ubi de illo ista narrantur, quod tale voverit et impleverit votum, praemisit Scriptura dicens, *Et factus est super Jephte Spiritus Domini, et perrexit Galaad et Manasse, et transiit speculam Galaad, et de specula Galaad ad trans filios Ammon, et votum vovit Jephte Domino,* et caetera ad hoc ipsum votum pertinentia; ut omnia quae deinceps facta sunt, tanquam opera Spiritus Domini, qui super eum factus est, intelligenda videantur. Ista testimonia nos compellunt quaerere potius cur factum sit, quam facile improbare quod factum est.

Sed primo illud quod ex Epistola quae ad Hebraeos est, commemoravi, inter illos laudabiles viros qui ibidem recoluntur, non solum est Jephte, verum etiam Gedeon, de quo similiter Scriptura dicit, *Spiritus Domini confortavit Gedeon* **(Judic. VI, 34)**: et tamen ejus factum, quod de illo

auro praedae operatus est ephud, et fornicatus est post illud omnis Israel, et factum est domui Gedeon in scandalum **(Id. VIII, 27)**, non solum laudare non possumus; verum etiam quia Scriptura hic apertissime judicavit, reprobare minime dubitamus: nec tamen ex hoc ulla fit injuria Spiritui Domini, qui eum confortavit, ut hostes populi ejus tanta facilitate superaret. Cur ergo inter illos commemoratur, *qui per fidem vicerunt regna, operantes justitiam;* nisi quia sancta Scriptura, quorum fidem atque justitiam veraciter laudat, non hinc impeditur eorum etiam peccata, si qua novit, et oportere judicat, notare veraciter? Nam et in eo quod idem Gedeon signum petens, sicut ipse locutus est, tentavit in vellere **(Id. VI, 39)**, nescio utrum non fuerit transgressus praeceptum quod scriptum est, *Non tentabis Dominum Deum tuum* **(Deut. VI, 16)**: verumtamen etiam in ejus tentatione Dominus quod praenuntiare volebat ostendit; in compluto scilicet vellere et area tota circumquaque sicca, figurare primum populum Israel, ubi erant sancti cum gratia coelesti, tanquam pluvia spirituali; et postea compluta area sicco vellere, figurare Ecclesiam toto orbe diffusam, habentem non in vellere tanquam in velamine, sed in aperto coelestem gratiam, illo priore populo velut ab ejusdem gratiae rore alienato atque siccato. Nec tamen frustra inter fideles et operantes justitiam, propter bonam fidelemque vitam, in qua eum credendum est esse defunctum, tale in Epistola ad Hebraeos meruit testimonium.

Utrum autem quia posteaquam dictum est, *Factus est super Jephte Spiritus Domini,* ea secuta sunt, ut votum illud voveret, atque hostes vinceret, et quod voverat redderet, Spiritui Domini omnia deputanda sint, ut perinde habeatur et hoc

sacrificium, tanquam id Dominus sicut Abrahae fieri jusserit, non facile dixerim; cum utique de Gedeon possit haec afferri differentia, quia post peccatum quod fecit, quando fecit ephud post quod universus populus fornicatus est, nulla est ejus commemorata prosperitas: postea vero quam Jephte votum vovit, illa est insignis ejus victoria consecuta, propter quam adipiscendam voverat, et qua adepta quod voverat solvit. Rursus enim considerandum est, quia Gedeon, etsi non posteaquam fecit ephud, tamen posteaquam tentavit Dominum, quod utique peccatum est, magna strage hostibus caesis atque superatis populo acquisivit salutem. Sic enim scriptum est: *Et dixit Gedeon ad Dominum, Non irascatur indignatio tua in me, et loquar adhuc semel, et tentabo adhuc semel in vellere,* et caetera. Iram quippe Dei metuebat, quia noverat tentando se peccare, quod Deus in Lege sua manifestissime prohibet. Hoc tamen peccatum ejus et mirabilis signi evidentia et magna victoriae prosperitas liberationisque populi consecuta est. Jam enim Deus statuerat afflicto populo subvenire, atque hujus ducis, quem ad hoc opus assumpserat, utebatur animo non solum fideli et pio, verum etiam subdeficiente et delinquente, et ad praenuntianda quae volebat, et complenda quae dixerat.

Non enim per istos tantum, qui etiamsi peccaverunt, inter justos tamen narrantur, sed etiam per ipsum Saülem omni modo reprobatum, multa Deus populo suo praestitit, in quem insilivit etiam Spiritus Dei, et prophetavit; non cum juste ageret, sed cum in virum sanctum David innocentemque saeviret **(I Reg. XIX, 20-23)**. Agit enim Spiritus Domini et per bonos et per malos, et per scientes et per nescientes, quod agendum novit, et statuit: qui etiam per Caipham acerrimum

Domini persecutorem, nescientem quid dixerit, insignem protulit prophetiam, quod oporteret Christum mori pro gente **(Joan. XI, 49-51)**. Quis enim egit nisi Spiritus Domini, curans praenuntiare ventura, ut judici Gedeon tentare volenti Dominum, et non credenti quod ei fuerat per manum ejus de salute populi jam locutus, hoc potissimum de vellere prius compluto, postmodum sicco, et de area primum sicca, postea rigata veniret in mentem? Ut quod subdefecit a fide, infirmitati ejus delictoque deputetur; quod vero etiam tali ejus animo ad hoc quod generi humano significari oportebat usus est Deus, ad ejus intelligatur misericordiam et mirabilem providentiam pertinere.

Si quis autem dicit omnia scientem fecisse et dixisse Gedeon ex revelatione prophetica, ut per eum signa talia monstrarentur; nec defecisse a fide; et quod ei jam promiserat Dominus credidisse; sed actione prophetica in vellere voluisse tentare, atque ita illius tentationem fuisse inculpabilem, sicut dolum Jacob **(Gen. XXVII, 15, 16)**; et illud quod Domino ait, *Non irascatur indignatio tua in me,* non ideo dixisse quod iram ejus timeret, sed quod eum confideret non irasci, cum ea faceret quae Spiritu ejus dictante facienda esse tanquam propheta sentiret: dicat ut videtur, dum modo illud quod de facto ephud Scriptura ipsa culpavit, quodlibet significet, non audeat excusare a peccato. Nam et illud quod trecenti viri ad signum crucis ipso numero pertinentes, hydrias fictiles acceperunt, eisque ardentes faculas incluserunt, quibus hydriis fractis repente lumina numerose micantia tantam hostium multitudinem terruerunt **(Judic. VII, 16-22)**, tanquam ex suo arbitrio videtur fecisse Gedeon; non enim Scriptura dicit Dominum admonuisse ut hoc faceret: et tamen

tam grande signum quis ejus animo atque consilio faciendum, nisi Dominus, inspiravit? Qui praefiguravit sanctos suos thesaurum evangelici luminis in vasis fictilibus habituros, sicut Apostolus dicit, *Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus* **(II Cor. IV, 7)**: quibus in passione martyrii tanquam vasculis fractis, major eorum gloriae fulgor emicuit, quae impios evangelicae praedicationis inimicos inopinata illis Christi claritate superavit.

Seu ergo per scientes, seu per nescientes, praefigurationem praedicationemque futurorum Spiritus Domini propheticis temporibus operatus est: nec ideo peccata eorum dicendum est non fuisse peccata; quia et Deus, qui et malis nostris bene uti novit, etiam ipsis eorum peccatis usus est ad significanda quae voluit. Proinde si propterea peccatum non fuit, sive cujuslibet necis humanae, sive etiam parricidale sacrificium vel vovere, vel reddere, quia magnum aliquid et spirituale significavit; frustra Deus talia prohibuit, et se odisse testatus est; quoniam et illa quae fieri jussit, utique ad aliquam significationem rerum spiritualium magnarumque referuntur. Cur ergo illa prohiberet, quandoquidem poterant propter eamdem rerum earumdem significationem, propter quam et ista licite fiebant, nihilominus licite fieri; nisi quia nec tale aliquid significantia quale expedit credere, humana Deo sacrificia placuerunt, quando non pro justitia quisque ab inimicis, quia recte vivere voluit aut peccare noluit, interimitur, sed homo ab homine tanquam electa hostia more pecoris immolatur?

Quid si, ait aliquis, quoniam pecorum victimae jam eo ipso quo fuerant usitatae, quamvis et ipsae a recte intelligentibus ad significationem spiritualium referrentur, minus tamen faciebant intentos ad magnum sacramentum Christi et

Ecclesiae requirendum; propterea Deus re insigni et inopinata volens quasi dormientes hominum animos excitare, eo magis quo talia sibi sacrificia offerri vetuerat, curavit sibi ejusmodi aliquid offerendum, ut ipsa admiratio magnam gigneret quaestionem, et magna quaestio ad perscrutandum magnum mysterium studium piae mentis erigeret, pie vero scrutans mens hominis altitudinem prophetiae, velut hamo piscem Dominum Christum de profundo Scripturarum levaret? Huic nos rationi et considerationi non obsistimus. Sed alia quaestio est de animo voventis, alia de providentia Dei qualicumque animo ejus optime utentis. Quamobrem si Spiritus Domini qui factus est super Jephte, ut hoc voveret omnino praecepit, quod quidem Scriptura non aperuit; tamen si hoc ille praecepit, cujus non licet jussa contemnere, non solum insipientia culpanda non est, verum etiam laudanda obedientia est. Hoc enim, etiamsi se homo ipse interimat, quod utique humana voluntate atque consilio facere nefas est, profecto intelligendum est obedienter fieri potius quam sceleste, si divinitus jussum est: de qua quaestione satis in primo libro de Civitate Dei disputavimus **(De Civit. Dei, lib. 1, c. 21)**. Si autem Jephte humanum secutus errorem, humanum sacrificium vovendum putavit, ejus quidem peccatum de unica filia jure punitum est, quod etiam ipse verbis suis satis videtur ostendere, ubi ait, *Heu me, filia mea, impedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis;* discissis etiam vestimentis suis. Verumtamen etiam hic ejus error habet aliquam laudem fidei, qua Deum timuit, ut quod voverat redderet, nec divini in se judicii sententiam declinavit; sive sperans Deum prohibiturum, sicut fecit Abrahae, sive ejus voluntatem etiam non prohibentis intellectam facere potius quam contemnere statuens.

Quanquam et hic merito quaeri potest utrum verius intelligitur hoc Deum nolle fieri, et in eo potius Deo, si non fieret, obediretur, quoniam hoc se nolle et in Abrahae filio et in legitima prohibitione monstraverat. Verumtamen si propterea Jephte non faceret, sibi potius in unica pepercisse, quam Dei voluntatem secutus esse videretur. Magis ergo intellexit in eo quod ei filia occurrit, ultorem Deum, justaeque poenae se fideliter subdidit, timens saeviorem tanquam de tergiversatione vindictam. Credebat enim etiam bonae et virginis animam filiae bene recipi, quod non seipsa voverat immolandam, sed voto et voluntati non restiterat patris, et Dei fuerat secuta judicium. Mors enim sicut nec sibi a quoquam sponte nec cuiquam sponte inferenda est; ita Deo jubente recusanda non est, cujus constitutione quocumque temporis obeunda est: nec quisquam qui eam perpeti detrectat, ut omnino evitetur, sed tantummodo ut differatur, laborat . Haec autem festinantibus nobis de praedicta quaestione satis esse utcumque discussa pro hac quidem parte visa sunt.

Nunc jam quid Spiritus Domini, sive per nescientem Jephte sive per scientem, sive per ejus imprudentiam sive per obedientiam, sive per offensionem sive per fidem, in hac re gesta praefiguraverit, quantum Deus adjuvat, requiramus, breviterque pendamus. Admonet enim nos et urget quodam modo iste sanctarum Scripturarum locus cogitare quemdam potentem virtute. Talis enim dicitur Jephte, quod nomen interpretatur Aperiens. Dominus autem Christus, sicut indicat Evangelium discipulis suis *aperuit sensum, ut intelligerent Scripturas* **(Luc. XXIV, 45, 27)**. Hunc Jephte fratres ejus reprobaverunt, et de paterna domo expulerunt, objicientes ei quod esset filius fornicariae, tanquam ipsi essent de uxore

legitima nati. Hoc etiam egerunt adversus Dominum principes sacerdotum et Scribae et Pharisaei, qui de Legis observatione gloriari videbantur, tanquam ille solveret Legem, et ideo veluti non esset legitimus filius. Et quanquam de sancta quidem Virgine corpus assumpserat, quod fidelibus notum est; tamen ejus mater, quantum ad gentem pertinet, etiam illa Judaica synagoga dici potest. Revolvat qui voluerit propheticos Libros, et videat quoties et quanta verbi severitate atque indignatione Domini, illa gens velut impudica mulier de suis fornicationibus arguatur. Unde est etiam illud in hoc libro recentissimum, vel cum post ephud quod fecit Gedeon, omnis Israel legitur fornicatus, vel quod abierunt post deos gentium quibus erant circumdati. Unde in illos divina ira commota est, ut per annos decem et octo contererentur a filiis Ammon **(Judic. VIII, 27, et X, 6-8)**. Sed numquid non ex eadem gente Israel etiam illi nati erant sacerdotes, et Scribae, et Pharisaei, quos in eis diximus fuisse praefiguratos, qui Jephte, tanquam isti Dominum Christum, veluti non legitimum filium persecuti expulerunt? Sed in eo similitudo adumbrata est, quod isti, ut dixi, veluti Legis observatores, eum qui contra praecepta Legis facere videbatur, tanquam legitimi non legitimum, jure sibi visi sunt ejecisse. Secundum hoc enim plebs illa dicta est fornicari, quod Legis praecepta non servans, tanquam viro non exhibebat fidem.

Sic autem scriptum est de Jephte, *Et creverunt filii uxoris, et ejecerunt Jephte.* Verbum quod positum est, *creverunt,* significat in figura, praevaluerunt: quod in Judaeis impletum est, qui praevaluerunt infirmitati Christi, quia ita voluit, ut ab eis quae oportebat passione perferret; sicut hoc idem significans Jacob praevaluit angelo, cum quo

ut idipsum portenderet luctabatur **(Gen. XXXII, 24-28)**. Dixerunt ergo ad Jephte, *Non haereditabis in domo patris nostri, quoniam filius mulieris fornicariae tu.* Tanquam dicerent quod Evangelium loquitur, *Non est iste homo a Deo, qui sic solvit sabbatum* **(Joan. IX, 16)**: se autem velut jactantes legitimos filios Domino dixerunt, *Nos ex fornicatione non sumus nati; unum patrem habemus Deum* **(Id. VIII, 41)**. *Et fugit Jephte a facie fratrum suorum, et habitavit in terra Tob.* Fugit, quoniam se quantus esset abscondit; fugit, quoniam eos saevientes latuit: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriae crucifixissent* **(I Cor. II, 8)**. Fugit, quoniam morientis infirmitatem viderunt, virtutem autem resurgentis non viderunt. Habitavit autem in terra bona, vel, ut expressius dicamus, opima. Quod enim graece ἀγαθὸν, hoc latine opimum dicitur: id autem interpretatur Tob. Ubi mihi videtur intelligenda ejus a mortuis resurrectio. Nam quae terra magis opima, quam terrenum corpus excellentia immortalitatis et incorruptionis indutum?

Quod autem dicitur de Jephte, quia posteaquam fugiens a facie fratrum suorum habitavit in terra Tob, colligebantur ad eum viri latrones, et obambulabant cum ipso; quanquam et ante passionem objectum fuerit Domino, quod cum publicanis et peccatoribus manducaret, quando respondit, non esse necessarium sanis medicum, sed aegrotis **(Matth. IX, 11, 12)**; et inter iniquos deputatus est **(Isai. LIII, 12)**, quando inter latrones crucifixus est, et unum ex eis de cruce in paradisum transtulit **(Luc. XXIII, 33, 43)**: tamen posteaquam resurrexit, et esse coepit, secundum id quod supra exposuimus, in terra Tob, collecti sunt ad illum scelerati homines propter remissionem peccatorum; qui cum illo ambulabant, quia

secundum ejus praecepta vivebant. Neque hoc fieri desinit usque nunc, et deinceps, quousque ad eum confugiunt mali, ut justificet impios qui ad eum convertuntur, et discant iniqui vias ejus **(Psal. L, 15)**.

Jam illud, quod hi qui abjecerant Jephte (erat enim Galaadites), conversi sunt ad eum, et quaesiverunt eum, per quem liberarentur ab inimicis suis; quam clara praefiguratione significat, quod hi qui abjecerunt Christum, ad eum rursus conversi, in illo reperiunt salutem! sive illi intelligantur quos Petrus apostolus cum de ipso scelere arguisset, sicut in Actibus Apostolorum legitur, et hortatus esset ut ad eum converterentur, quem fuerant persecuti, compuncti sunt corde, et ab illo quem a se alienaverant, desideraverunt salutem (quid est autem liberari ab inimicis, nisi a peccatis? sic enim illis ait, *Agite poenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi; et remittentur vobis peccata vestra* **(Act. II, 22-38)**: sive illa potius significetur, quae in fine speratur vocatio gentis Israel. Magis quippe ipsa videtur apparere in eo quod dicitur, *Et factum est post dies:* quod utique post tempus significat; et per hoc insinuat non illud intelligendum quod recenti Domini passione est, sed quod postea futurum est. Quo videtur etiam id pertinere, quod seniores Galaad venerunt ad Jephte, ut per aetatem senilem posteriora et novissima tempora accipienda sint. Interpretatur autem Galaad Abjiciens, sive Revelatio. Quorum utrumque satis apte huic rei congruit; quia primo Dominum Christum abjecerunt, eisque postea revelabitur.

Quod vero contra filios Ammon dux quaerebatur Jephte, quibus victis liberarentur, qui eo duce adversus illos bellare cupiebant, quoniam interpretatur Ammon Filius populi mei,

sive Populus moeroris; profecto aut illi significantur inimici, qui ex ipsa gente perseverantes in infidelitate praedicti sunt; aut omnino omnes gehennae praedestinati, ubi erit eis fletus et stridor dentium **(Matth. XXV, 30)**, tanquam populo moeroris. Quanquam populus moeroris, etiam diabolus et angeli ejus non inconvenienter intelliguntur; sive quia aeternam miseriam eis quos decipiunt acquirunt; sive quia et ipsi aeternae miseriae deputati sunt.

Eleganter sane, ad exprimendam multo evidentius prophetiam, Jephte respondit senioribus Galaad: *Nonne vos odio habuistis me, et ejecistis me de domo patris mei, et emisistis me a vobis? et quid est quod venistis, quando tribulati estis?* Tale aliquid figuratum est in Joseph, quem fratres vendentes abjecerunt **(Gen. XXXVII, 28)**; et cum fame tribularentur, ad ejus opem misericordiamque conversi sunt **(Id. XLII-XLIV)**. Hic vero multo amplius elucet significatio futurorum, quod non ipsi prorsus fratres qui ejecerunt Jephte, ad eum venerunt; sed Galaad seniores pro universo illo populo eidem supplicantes. Sicut eadem gens dicitur Israel, sive in eis qui tunc fuerunt, Christumque reprobaverunt, sive in eis qui ad ejus opem postea reversi sunt. Populo enim dicitur inimico, sive in majoribus sive in posteris suis longa odia trahenti atque servanti, tandemque converso in eis qui tunc convertendi sunt, *Nonne vos odio habuistis me, et ejecistis me de domo patris mei?* Hoc enim eis visum est qui persecuti sunt, quod ejecerunt Christum de domo David, in qua regni ejus non erit finis **(Luc. I, 33)**.

Et dixerunt seniores Galaad ad Jephte: Non sic modo venimus ad te. Tanquam dicerent Judaei conversi ad Christum: Tunc venimus ut persequeremur, modo venimus ut sequamur.

Profitentur etiam adversus inimicos eum futurum sibi caput. Respondet ille, si eorum vicerit inimicos, quod erit eis in principem: quod Gedeon noluit, cum id Israelitae voluissent. Respondit quippe illis: *Princeps vester Dominus erit* **(Judic. VIII, 22, 23)**. Rex enim nomine principis significatur: quod nondum habebat gens illa tempore Judicum. Coeperunt autem habere Saülem **(I Reg. X, 1)** et deinceps successores ejus alios, qui in libris Regnorum leguntur. Nam in Deuteronomio cum eis praecipitur qualem debeant habere regem, si hoc eis placuerit **(Deut. XVII, 14)**, non ibi rex, sed princeps appellatur. Sed quia iste Jephte illum figurabat, qui verus est rex, quod etiam in titulo scriptum fuit, qui cruci ejus affixus est, quem Pilatus delere vel emendare non ausus est **(Joan. XIX, 19-22)**; ideo credendum est esse dictum, *Ero vobis in principem.* Illi autem dixerant, *Eris nobis in caput:* quoniam caput viri Christus **(I Cor. XI, 3)**, et ipse est caput corporis Ecclesiae **(Ephes. V, 23)**. Denique posteaquam eos liberavit Jephte ab omnibus inimicis, non eis factus est rex, ut intelligeremus, illud quod dictum est, ad prophetiam potius pertinuisse de Christo, quam ad ipsum proprie Jephte, de quo Scriptura narrationem ita concludit: *Et judicavit Jephte Israel sex annis, et mortuus est Jephte Galaadites, et sepultus est in civitate sua Galaad* **(Judic. XII, 7)**. Judicavit ergo Israel sicut caeteri Judices: non ibi regnavit ut princeps, sicut hi qui Regnorum voluminibus continentur.

Jamvero quod posteaquam eis idem Jephte dux constitutus est, misit nuntios ad hostes prius pacis verba portantes, illud ostenditur quod ait Apostolus, in quo Christus loquebatur: *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes* **(Rom. XII, 18)**. Verba porro ipsa quae mandavit

Jephte, omnia pertractare nimis longum est, festinantibus nobis: videntur tamen mihi sic intelligenda, quantum attinet ad significationem futurorum, ut in eis advertatur doctrina Christi, admonens nos quemadmodum sit ambulandum, hoc est, vivendum inter eos qui non secundum propositum vocati sunt. Novit enim Dominus qui sunt ejus **(II Tim. II, 19)**.

Jamvero quod cum esset debellaturus inimicos, factus est super eum Spiritus Domini, significatur Spiritus sanctus impertitus membris Christi.

Quod autem *pertransiit Galaad et Manasse, et transiit speculam Galaad, et ab specula Galaad ad trans filios Ammon,* proficientia significantur membra Christi ad victoriam de inimicis reportandam. Galaad quippe interpretatur Abjiciens, Manasse Necessitas. Transeundi sunt ergo a proficientibus abjicientes, id est contemnentes: transeunda et necessitas, ne forte cum transierit qui proficit contemnentes, cedat terrentibus. Transeunda etiam specula Galaad, quoniam Galaad etiam Revelatio interpretatur. Est autem specula altitudo ad prospiciendum, vel despiciendum, id est desuper aspiciendum. Specula itaque Galaad congruenter mihi videtur significare superbiam revelationis: unde dicit Apostolus, *Et in magnitudine revelationum ne extollar* **(II Cor. XII, 7)**. Ergo et ipsa transeunda est, id est, non est in ea manendum propter cadendi periculum. His pertransitis, facile superantur inimici: quod significat dicendo, *Et ab specula Galaad transiit ad filios Ammon,* de quibus inimicis jam supra dictum est.

Et vovit Jephte votum, et dixit: Si traditione tradideris mihi filios Ammon in manu mea, et erit quicumque exierit de januis

domus meae in obviam mihi in revertendo me in pace a filiis Ammon, et erit Domino, et offeram eum holocaustoma. Quemlibet in hoc loco cogitaverit Jephte secundum cogitationem humanam, non videtur unicam filiam cogitasse; alioquin non diceret, cum illam cerneret occurrisse, *Heu me, filia mea, impedisti me; in offendiculum facta es in oculis meis*. *Impedisti* enim ita dictum est, tanquam ad hoc se impeditum indicaverit, ne illud quod cogitarat impleret. Sed quem potuit cogitare primitus occurrentem, qui filios alios non habebat? An conjugem cogitavit, et ut hoc fieret Deus noluit, et ut non relinqueret impunitum, ne quis deinceps id auderet; et ut magna providentia, ex hoc quoque ipso quod accidit, sacramentum Ecclesiae figuraret? Ex utroque igitur prophetia coaptata est; et ex eo quod vovens cogitavit, et ex eo quod nolenti contigit. Si enim conjugem cogitavit, conjux Christi Ecclesia est. *Propterea relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est,* inquit Apostolus, *ego autem dico in Christo et in Ecclesia* **(Ephes. V, 31, 32)**. Sed quia hujus Jephte conjux virgo esse non potuit, in eo quod filia potius occurrit, et inulta non remansit prohibitum sacrificium voventis audacia, et virginitas Ecclesiae figurata est. Nec abhorret a vero, quod filiae nomine eadem significatur Ecclesia: nam cujus alterius typum gerebat etiam illa mulier, cui post tactam fimbriam suam sanatae, ait Dominus, *Filia, fides tua te salvam fecit; vade in pace* **(Matth. IX, 20-22)**? Et certe, unde nullus ambigit, discipulos suos ipse sponsi filios appellavit, se apertissime indicans sponsum: *Non possunt,* inquit, *jejunare filii sponsi, quamdiu cum illis est sponsus; venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus, et tunc jejunabunt* **(Ibid., 15)**.

Holocaustoma ergo erit Ecclesia, quam *virginem castam* beatus Apostolus appellat **(II Cor. XI, 2)**, quando in resurrectione mortuorum fiet in universa, quod scriptum est, *Absorpta est mors in victoriam.* Tunc tradet regnum Deo et Patri **(I Cor. XV, 54, 24)**. Quod regnum ipsa Ecclesia est, rex ipse cujus figuram vovens ille gestabat. Sed quoniam tunc fiet, cum completa fuerit sexta aetas saeculi, ideo sexaginta dierum a virginitate dilatio postulata est. Ex omnibus quippe aetatibus Ecclesia congregatur. Quarum prima est, ab Adam usque ad diluvium: secunda a diluvio, id est, a Noe usque ad Abraham: tertia ab Abraham usque ad David: quarta a David usque ad transmigrationem in Babyloniam: quinta ab hac transmigratione usque ad Virginis partum: sexta inde usque in hujus saeculi finem. Per quas sex aetates tanquam per sexaginta dies flevit sancta virgo Ecclesia virginalia sua: quia licet virginalia, tamen fuerant peccata deflenda; propter quae universa ipsa virgo toto orbe diffusa quotidie dicit, *Dimitte nobis debita nostra* **(Matth. VI, 12)**. Eosdem autem sexaginta dies, duos menses maluit appellare, quantum existimo, propter duos homines; unum per quem mors, alterum per quem resurrectio mortuorum; propter quos etiam duo Testamenta dicuntur.

Quod vero *factum est in praeceptum in Israel, ex diebus in dies conveniebant lamentari filiam Jephte Galaaditem, quatuor dies in anno:* non puto significare aliquid post impletum holocaustoma, quod erit in vitam aeternam; sed praeterita tempora Ecclesiae, in quibus erant beati lugentes. Quatriduo autem figurata est ejus universitas, propter quatuor partes orbis, per quas longe lateque diffusa est. Ad historiae vero proprietatem, non arbitror hoc decrevisse Israelitas, nisi

quia intelligebant in ea re judicium Dei magis ad percutiendum patrem fuisse depromptum, ne tale vovere sacrificium deinceps ullus auderet. Nam quare luctus et lamentatio decerneretur, si votum illud laetitiae fuit?

Si autem et illud, quod populus Ephraem postea ab eodem Jephte debellatus est, ad judicium Dei, quod erit in fine, referendum est, sicut ipse Dominus dicit, *Eos qui noluerunt me regnare sibi, adducite et interficite coram me* **(Luc. XIX, 27)**; nec ibi quadraginta duo millia, quae ceciderunt, vacanti numero commemorata sunt **(Judic. XII, 4, 6)**. Sicut enim illi duo menses propter sexaginta dies senarium numerum sex aetatum significant: ita et ibi sexies septenarius ductus hoc idem figurat, quantum ad sex aetates saeculi pertinet; sexies enim septem quadraginta duo sunt. Nec frustra et ipse Jephte sex annis populum judicavit.

L. **Ib. XIII, 4.]** Quaeri potest quomodo dixerit angelus ad matrem Samson, cum annuntiaret ei filium futurum, quia sterilis erat, *Et nunc observa, et non bibas vinum et siceram, non manduces omne immundum.* Quid est enim immundum? nisi forte dissolutio disciplinae, quae esse coeperat in Israel, etiam ad ea manducanda eos labefecerat, quae prohibuerat Deus in generibus animalium **(Deut. XIV, 3-19)**. Cur enim non credatur etiam hoc eos multo proclivius facere potuisse, qui etiam ad cultum idolorum transgrediebantur?

LI. **[Ib. XIII, 6.]** Quod mater Samson viro suo indicans quemadmodum illi angelus annuntiaverit filium futurum, dixit, *Et interrogabam eum unde esset, et nomen suum non annuntiavit mihi,* quaeri potest utrum verum dixerit; quoniam hoc non legitur, cum ei angelus loqueretur. Sed intelligendum

est hoc ibi Scripturam tacuisse, hic autem commemorasse quod ibi tacuerat. Illud etiam quod non ait, Interrogavi eum quid vocaretur, et nomen suum non annuntiavit mihi, sed ait, Interrogavi *unde esset;* videtur inconsequens quod addidit, *et nomen suum non annuntiavit mihi.* Non enim nomen ejus interrogaverat, cum quaereret unde esset, sed locum vel civitatem, cum hominem putaret. Nam et hominem Dei eum appellavit, specie tamen vel habitu angelo similem, hoc est, quia tam praeclarum vidit, sicut ipsa narravit. Sed si ita distinguatur, *Et interrogabam eum unde esset, et nomen suum,* ut subaudiatur, interrogabam eum, et postea inferatur, *non annuntiavit mihi,* non habet quaestionem: ad utrumque enim referri potest, quod ait, *non annuntiavit mihi,* id est, nec unde esset, nec nomen suum.

LII. **[Ib. XIII, 7, 5.]** Item quod ait eadem mulier, dictum sibi esse ab angelo, quoniam *Nazaraeus Dei erit puer a ventre usque ad diem mortis suae,* non legitur ab angelo dictum. Et quod legitur dictum, *Ipse incipiet salvum facere Israel de manu Philistiim,* non est a muliere commemoratum. Itaque et aliquid non dixit, quod audivit; et tamen nihil credenda est dixisse quod non audivit: sed Scripturam potius non omnia verba angeli posuisse, cum ipsum mulieri loquentem insereret narrationi. Ideo autem dictum est, *a ventre usque ad diem mortis suae,* quia Nazaraei dicebantur in Lege, ad tempus qui votum habebant, secundum ea quae Scriptura per Moysen praeceperat **(Num. VI, 2-21)**. Unde est hoc, quod huic jussum est ut ferrum non ascenderet in caput ejus, et vinum et siceram non biberet. Hoc enim tota vita sua observavit Samson, quod illi qui vocati sunt Nazaraei certis diebus observabant, voventes votumque reddentes.

LIII. **[Ib. XIII, 16, 15, 1.]** Quod dicit Scriptura, *Quoniam ignoravit Manue quia angelus Dei est,* manifestum est etiam ejus uxorem hominem credidisse. Quod ergo ei dixit, *Vim faciamus tibi nunc, et faciamus in conspectu tuo haedum caprarum,* tanquam hominem invitavit, sed ita ut hoc cum illo epularetur, quod sacrificium fecisset. Nam facere haedum caprarum non solet dici, nisi cum fit sacrificium. Denique et ille ita respondit, *Si vim feceris mihi, non manducabo de panibus tuis;* ubi ostendit se fuisse ad epulas invitatum. Deinde addidit, *Et si feceris holocaustum, Domino offeres illud.* Utique ideo dixit, *Si feceris holocaustum,* quia ille dixerat, *Faciamus in conspectu tuo haedum caprarum.* Non autem omne sacrificium holocaustum erat; nam de holocausto non manducabatur, quia totum incendebatur, et ideo vocabatur holocaustum. Sed angelus etiam non manducaturus, holocaustum potius fieri admonuit, non tamen sibi, sed Domino: propter hoc maxime, quia gens Israel illo tempore consueverat, quibuslibet diis falsis sacrificare; unde et tunc offenderat Deum, ut traderetur inimicis per quadraginta annos.

LIV. **[Ib. XIII, 16-23.]** Quid sibi vult, quod posteaquam manifestatus est Manue et uxori ejus angelus, qui cum eis loquebatur, dixit idem Manue uxori suae, *Morte moriemur, quoniam Deum vidimus;* ex illa scilicet Legis sententia, ubi scriptum est, *Nemo potest faciem meam videre et vivere* **(Exod. XXXIII, 20)**? Opinabantur ergo ut homines, Deum se vidisse, tanto utique miraculo facto, quod in igni sacrificii stetit, qui cum illis prius quasi homo loquebatur. Sed Deum in angelo, an Deum ipsum angelum appellabant? Sic enim scriptum est: *Et sumpsit Manue haedum caprarum, et*

sacrificium; et obtulit super petram Domino mirabilia facienti; et Manue et uxor ejus exspectabant. Et factum est dum ascenderet flamma desuper altare ad coelum, et ascendit angelus Domini in flamma. Et Manue uxorque illius exspectabant; et ceciderunt super faciem suam super terram. Et non apposuit ultra angelus Domini apparere ad Manue et ad uxorem ejus. Tunc cognovit Manue quoniam angelus Domini est; et dixit Manue ad uxorem suam, Morte moriemur, quoniam Deum vidimus. In his ergo verbis quia non dixit, Morte moriemur, quoniam angelum Domini vidimus, sed, *Deum vidimus,* oritur quaestio, utrum in angelo intelligebant Deum, an eumdem angelum Deum vocabant. Illud enim tertium, quod Deum putaverant qui erat angelus, dici non potest, apertissime dicente Scriptura, *Tunc cognovit Manue quoniam angelus Domini est.* Sed unde metuebat mortem? Non enim Scriptura in Exodo dixerat, Nemo videt faciem angeli, et vivet, sed, *faciem meam* dixit, cum Deus loqueretur. An et in hoc ipso quod in angeli praesentia Deum cognoverat Manue, ita perturbatus est, ut mortem timeret? Quod autem illi uxor sua respondit, *Si vellet Dominus mortificare nos, non accepisset de manu nostra holocaustoma et sacrificium, nec illuminasset nos omnia haec; sed nec audita fecisset nobis haec:* utrum ipsum angelum crediderunt accepisse sacrificium, quia viderunt eum in altaris flamma stetisse? an per hoc intellexerunt accepisse Dominum, quia hoc fecit angelus, ut se ostenderet angelum? Quodlibet autem horum sit, jam tamen angelus dixerat, *Si autem facis holocaustum, Domino offer illud;* hoc est, non mihi, sed Domino. Quod ergo stetit angelus in altaris flamma, magis significasse intelligendus est illum magni consilii Angelum in forma servi **(Isai. IX, 6)**, hoc est, in homine quem suscepturus

erat, non accepturum sacrificium; sed ipsum sacrificium futurum.

LV. **[Ib. XV, 8, 15.]** Quid est quod dictum est, quod *percussit alienigenas Samson tibiam super femur?* Quis enim habet tibiam super femur, cum tibia deorsum versus non sit, nisi a genu usque ad talum? Deinde si locum corporis significaret, ubi eos vulneravit, numquidnam omnes quos percussit, in uno corporis loco fuerant vulnerati? Quod si esset credibile, possemus forsitan suspicari eum pugnasse tibia alicujus animalis tanquam fuste, et ea illos super femur percussisse: sicut de illo scriptum est, quod maxilla asini mille occiderit. Sed neque illud, ut dixi, credibile est, quod pugnans unum tantum locum observaverit ubi eos percuteret: et non ait Scriptura, Percussit eos tibia super femur, sed *tibiam super femur.* Nimirum ergo inusitata locutio facit obscuritatem. Ita enim dictum est, ac si diceretur, Percussit eos valde mirabiliter, id est, ut admirando stupentes tibiam super femur ponerent; tibiam scilicet unius pedis super femur alterius, sicut solent sedere, qui mirando stupent. Tanquam si diceretur, Percussit eos manum ad maxillam; id est, tanta caede, ut manum ad maxillam; tristi admiratione ponerent. Hunc sensum ita se habere etiam interpretatio quae est ex hebraeo, satis edocet nam ita legitur, *Percussit eos ingenti plaga, ita ut stupentes suram femori imponerent.* Tale est enim, ac si diceret, tibiam femori imponerent; quoniam sura utique retrorsus cum tibia est.

LVI. **[Ib. XV, 12.]** Quid est quod ait Samson viris Juda, *Jurate mihi ne interficiatis me vos, et tradite me eis, ne forte occurratis in me vos?* Quam locutionem ita nonnulli interpretati sunt, *ne forte veniatis adversum me vos.* Sed hoc

eum ne ab his interficeretur dixisse, illud indicat, quod in Regnorum libro scriptum est, jubente Salomone ut homo occideretur, et dicente, *Vade, occurre illi* **(III Reg. II, 29)**. Quod ideo non intelligitur, quia non est consuetudinis apud nos ita dici. Sic enim quod militares potestates dicunt, Vade, alleva illum, et significat, Occide illum, quis intelligat, nisi qui illius locutionis consuetudinem novit? Solet et vulgo apud nos dici, Compendiavit illi ; quod est, occidit illum: et hoc nemo intelligit, nisi qui audire consuevit. Haec est enim vis generalis omnium locutionum, ut quemadmodum ipsae linguae, non intelligantur, nisi audiendo vel legendo discantur.